

10.

TÜRKİYE LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALAR KONGRESİ

● KONYA

Bildiriler Kitabı - IV

(Siyaset Bilimi & Uluslararası İlişkiler
ve Psikoloji)

ilem
ilmi etüdler derneği

10. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi

Bildiriler Kitabı - IV

(Siyaset Bilimi & Uluslararası İlişkiler - Psikoloji)

İstanbul, 2022

ilem
ilmi etüdler derneği

İLMİ ETÜDLER DERNEĞİ (İLEM)

Adres: Aziz Mahmut Hüdayî Mah., Türbe Kapısı Sok., No:13, 34672 Üsküdar, İstanbul/Türkiye
Telefon: +90 (216) 310 43 18 • Fax: +90 (216) 310 43 18 • E-Posta: bilgi@ilem.org.tr

Editörler

Talha Erdoğan
Binazir Haşimzade

Tashih

Eğemen Kurtulmuş
Nurcan Bayram
Rabia Kevser Mumcuoğlu
Zeynep Düzen

Tasarım ve Uygulama

Abdullah Fuad Kılınçlı
Beyza Nur Onurcan

ISBN: 978-605-7824-22-6 (Tk) - 978-605-7824-26-4 (4.c)

Düzenleyen Kurumlar

İlmi Etüdler Derneği | Necmettin Erbakan Üniversitesi | Konya Büyükşehir Belediyesi

Onur Kurulu

Abdulkadir Macit, Doç. Dr., İlmi Etüdler Derneği (İLEM) Yönetim Kurulu Başkanı
Uğur İbrahim Altay, Konya Büyükşehir Belediyesi Başkanı
Cem Zorlu, Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Rektörü

Düzenleme Kurulu*

Murat Çemrek, Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi (Eşbaşkan) | Talha Erdoğan, Ar. Gör., Sakarya Üniversitesi (Eşbaşkan) | Ahmet Köroğlu, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi | Burak Yuvalı, İlmi Etüdler Derneği (İLEM) | İbrahim Halil Üçer, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Latif Karagöz, Ar. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Taha Eğri, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi | Yunus Çolak, Ar. Gör., Kırklareli Üniversitesi | Yusuf Temizcan, İlmi Etüdler Derneği (İLEM)

Sekreteryaya

Burak Yuvalı, İlmi Etüdler Derneği

*İsme göre alfabetik sırada

Bilim Kurulu*

A. Celil Çakıcı, Prof. Dr., Mersin Üniversitesi | Abdulkadir Baharççek, Prof. Dr., İnönü Üniversitesi | Abdulkadir Macit, Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi | Abdullah Karaman, Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi | Abdülkadir Yıldız, Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi | Adem Bölükbaşı, Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi | Adem Levent, Dr. Öğr. Üyesi, Uludağ Üniversitesi | Ahmet Ayhan Koyuncu, Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi | Ahmet İğdi, Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi | Ahmet Saban, Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi | Ahmet Şimşek, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi | Ahmet Türkkan, Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi | Akif Pamuk, Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi | Alev Erkillet, Doç. Dr., İstinye Üniversitesi | Ali Aktan, Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi | Ali Çançelik, Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi | Ali Meydan, Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi | Ali Osman Karaoğlu, Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi | Alparslan Nas, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi | Alpay Doğan Yıldız, Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi | Alper Aslan, Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi | Arif Bilgin, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi | Arif Sarıçoban, Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi | Ayhan Ak, Doç. Dr., Samsun 19 Mayıs Üniversitesi | Azmi Yalçın, Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi | Banu Güner, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi | Bekir Buluç, Prof. Dr., Gazi Üniversitesi | Berat Açı, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Betül Sinan Nizam, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Şehir Üniversitesi | Bilal Kemikli, Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi | Bilgehan Atsız, Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi | Bilgin Güngör, Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi | Birol Bulut, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi | Bünyamin Bezci, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi | Canan Özte Eği, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi | Cemil Osmanoğlu, Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi | Cemil Öztürk, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi | Cengiz Dönmez, Prof. Dr., Gazi Üniversitesi | Ercan Alkan, Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi | Ercan Şen, Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi | Erdoğan Gavar, Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi | Eren Yürüdü, Prof. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi | Erhan Tecim, Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi | Erol Yıldırım, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi | Ertan Özensel, Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi | Ertuğrul Ökten, Doç. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi | Faruk Taşçı, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi | Faruk Yalçıman, Dr. Öğr. Üyesi, İbn Haldun Üniversitesi | Fatih Savaşan, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi | Fatih Yiğit, Dr. Öğr. Üyesi, Medeniyet Üniversitesi | Ferruh Ağca, Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi | Furkan Yıldız, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi | Gökhan Bozbaş, Dr. Öğr. Üyesi, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi | Gökhan Tuncel, Doç. Dr., İnönü Üniversitesi | H. Asena Demirer, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi | Hakan Hemşinli, Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi | Haluk Alkan, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi | Haluk Songur, Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi | Hamdi Çilingir, Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi | Handan Deveci, Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi | Hasan Bahar, Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi | Hayrettin Nebi Güdekli, Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi | İbrahim Halil Üçer, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | İbrahim Tüzer, Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi | İhsan Fazioğlu, Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | İsa Korkmaz, Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi | İsmail Aydoğuş, Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi | İsmail Taş, Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi | Kadir Ulusoy, Prof. Dr., Mersin Üniversitesi | Kamuran Gökdağ, Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi | Levent Çıtak, Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi | Lütfi Sunar, Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Mahmut Bilen, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi | Mahmut Hakkı Akin, Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Mehmet Alıcı, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi | Mehmet Cüneyt Kaya, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi | Mehmet Güneş, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi | Mehmet Özturan, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Mehmet Selim Ayday, Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi | Mesut Aytekin, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi | Muhammed Göçgün, Dr. Öğr. Üyesi, İbn Haldun Üniversitesi | Muhammed Hüseyin Mercan, Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi | Muhammed Veysel Bilici, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi | Muhsin Kar, Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi | Murat Çemrek, Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi | Murat Kacıroğlu, Prof. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi | Musa Öztürk, Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi | Mustafa Cüneyt Özşahin, Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi | Mustafa Kömürçuoğlu, Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi | Mustafa Tekin, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi | Necati Anaz, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi | Necmettin Kızılkaya, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi | Nihat Erdoğan, Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Osman Çalışkan, Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi | Osman Samancı, Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi | Osman Yılmaz, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi | Ömer Türker, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi | Rahim Acar, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi | Rahile Kızılkaya Yılmaz, Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi | Ramazan Turгут, Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi | Serhan Afacan, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Serhat Anıktar, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi | Süleyman Güder, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi | Şefika Gülin Beyhan, Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi | Taha Eğri, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi | Turгут Akyüz, Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Üniversitesi | Ümr an Ay, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi | Yunus Kaplan, Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi | Yunus Kaya, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi | Yusuf Alpaydın, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi | Yusuf Sayın, Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi | Yusuf Ziya Gökçek, Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi | Ziya Polat, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi

*İsme göre alfabetik sırada

Organizasyon sürecinde destekleri için
Meryem Beyza Gümişşoş, Rümeysa Altındış, Sümeye Cinişli ve Şeyda Karabatak'a teşekkür ederiz.

İlmi Etüdler Derneği (İLEM)

2002 yılında kurulan İlmi Etüdler Derneği, geleneğin birikiminden yeni bir düşüncenin inşasına fikrini paylaşan ilim insanlarının yetişmesine zemin oluşturacak ve insanlığın sorunlarına çözüm üretecek çalışmalar gerçekleştirme gayretindedir.

İLEM, düşünce dünyamızda müspet gelişmelere yol açabilmesi için akademik çalışmanın mahiyet ve gayesi üzerine yeniden düşünmenin gerekliliğine inanmakta ve ilmi çalışmalarını bu yönde şekillendirmektedir. Bu kapsamda kurulduğu günden bugüne İlsans ve İlsansüstü düzeyde çalışmalar yürüten araştırmacılara yönelik akademik çalışmalar gerçekleştirilmektedir. İlsans düzeyindeki katılımcılara medeniyetimizin kadim birikimi ve düşünce mirası yanında çağdaş dünyayı da tanımlarını sağlayan ve onlara bu yönde perspektif katan üç kademedен müteşekkil İLEM Eğitim Programı uygulanmaktadır. Bu eğitimle gençlere düşünme, analiz etme ve yöntem becerileri kazandırılarak ilmi üretkenlikleri artırılmakta ve akademik hayata hazırlanmaktadır. Bu programın yanında İlsansüstü düzeydeki araştırmacıların İstifade ettiği ve kendi çalışma alanlarında derinleşmelerine imkân sunan; bünyesinde çeşitli seminer, okuma grupları, sunum ve atölye çalışmalarını barındıran İLEM Çalışma Merkezleri faaliyetleri yürütülmektedir. Bilgiye ulaşma, bilgiyi bir değerler sistemi etrafında üretme ve paylaşma gibi temel kaygılar programın temel çerçevesini belirlemektedir. İhtisas programı ile özellikle sosyal bilimler alanındaki konuların kuşatıcı, külli bir perspektif ve özgün alternatifler sunacak şekilde çalışılması hedeflenmektedir. Yine İlsansüstü düzeyinde verilen akademik eğitimlerle katılımcıların bilimsel araştırma yöntemlerine vakıf olmaları ve akademik disiplini özümseyerek düşünce üretmelerine imkân sağlanmaktadır. İLEM, akademik/disipliner hususların yanında çeşitli toplumsal meselelere özgün bir yaklaşımla bakmak ve bu İstikamette alternatif çözümler üretmek gayesiyle çeşitli konu başlıkları altında ulusal ve uluslararası kongreler, yaz okulları, konferanslar, paneller, anma toplantıları ve seminerler düzenleyerek kamuoyunun İstifadesine sunmaktadır. Bu çerçevede, yürüttüğü çeşitli düzeydeki faaliyetlerin çıktılarını ve diğer akademik çalışmalarını yayına (kitap, dergi, rapor vs.) dönüştürmektedir. Bu kapsamda hakemli akademik dergiler olan ve ESCI başta olmak üzere uluslararası indekslerce taranan “İnsan ve Toplum” ve “Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi” yayımlanmaktadır. Bunların yanı sıra “İslam Ahlak Projesi”, “İslam Düşünce Atlası”, “İslamcı Dergiler Projesi” ve “İslam Siyaset Düşüncesi Projesi” gibi araştırma ve yayın projeleriyle ilmi geleneğimizi anlamaya yardımcı, geçmişimize ışık tutarak günümüzü anlamlandıracak ve böylelikle geleceğimize şekil verecek çalışmalarına da devam etmektedir.

SUNUŞ

Lisansüstü eğitim düzeyinde araştırmacılar, bilginin eleştirilsi ve yeniden üretiminin gerçekleştirildiği bir sürecin parçası haline gelmektedir. Bu aşamada araştırmacı, üniversiteler aracılığıyla bilgiye ulaşma yetisinin kazanıldığı ve bilgi üretim süreçlerine katılımın başlangıç adımı olarak görülen lisans düzeyinin ötesine geçmektedir. 10. yılını geride bırakan Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi (TLÇK), genç araştırmacıların bu dönüşüm sürecinde kamuoyu ile temasını mümkün kılan önemli akademik etkinlikler arasında kendisine yer bulmuştur.

Lisansüstü çalışmalar bağlamında, sosyal bilimlerdeki farklı disiplinler arasında yaşanan irtibat sorunlarının çözüme kavuşturularak yeni bir zemin oluşturulması güncelliğini sürdüren bir ihtiyaçtır. Türkiye’de akademik çalışma yürüten genç araştırmacılara yönelik ulusal bir kongre olarak TLÇK, sosyal bilimler alanında disiplinler arası çalışmaları teşvik etme ve nitelikli, özgün akademik üretime katkı sağlama hedeflerini kendisine gaye edinmiştir. Ayrıca TLÇK, genç akademisyenlere çok yönlü iletişim ve tecrübe aktarımı imkânı sunarak lisansüstü çalışmaların niteliğini artırmayı ve bilim dünyasına kazandırılmasını amaçlamaktadır. Türkiye’de yaşanan özgün akademik üretim sorununu aşmak için disiplinler arası yaklaşımları teşvik ederek ortak dil ve yöntem geliştirilmesine imkân sağlamaktadır.

“Genç Akademisyenler Buluşması” adıyla 2007-2011 yılları arasında gerçekleşen bir dizi akademik gayretin mirasını devralan TLÇK, ilk defa 2012 yılında Türkiye’nin farklı üniversitelerinden genç akademisyenleri Konya’da bir araya getirmiştir. Yıllar içinde sırasıyla Bursa, Sakarya, Kütahya, Isparta, Muş, Burdur, Malatya illerine misafir olan Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi 10. yılında, 3-6 Kasım 2021 tarihleri arasında Konya Büyükşehir Belediyesi’nin destekleriyle İlmî Etüdler Derneği, Necmettin Erbakan Üniversitesi iş birliğinde yeniden Konya’da gerçekleştirildi.

Kongrede, 120’nin üstünde farklı üniversite ve kurumdan yapılan 650’den fazla başvuru içersinden bilim kurulu tarafından seçilen bildiriler bu kitaba dahil edildi. Edebiyat, Eğitim, Felsefe, Hukuk, İktisat, İlahiyat, İletişim, Mimarlık & Şehircilik, Psikoloji, Sanat, Siyaset Bilimi,

Sosyal Politikalar, Sosyoloji, Tarih ve Uluslararası İlişkiler disiplinlerinde bildiriler yer almaktadır. 10. TLÇK Bildiriler Kitabı, kongreye kabul edilen tebliğlerden hazırlanmış kapsamlı bir derlemedir. Kongreye kabul edilen 68 bildiri kongre sonrasında hakemlik ve editörlük süreçlerinden geçirilerek 5 ciltlik bir kitapta toplanmıştır. Elinizdeki bu cilt, kongre kapsamında Felsefe, Hukuk ve İktisat alanlarında sunulan 18 bildiriden oluşmaktadır.

10. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi'nin gerçekleştirilmesi için başından beri yoğun çaba sarf eden Sayın Rektör Prof. Dr. Cem Zorlu şahsında Necmettin Erbakan Üniversitesi'ne, Sayın Büyükşehir Belediye Başkanı Uğur İbrahim Altay şahsında Konya Büyükşehir Belediyesi'ne ve İLEM'in kıymetli mensuplarına içtenlikle teşekkür ederiz. Ayrıca, bildirilerin kabul ve değerlendirme sürecinde katkılarını bizden esirgemeyen bilim kurulu üyelerine müteşekkirimiz. Kuşkusuz, en büyük teşekkür çalışmalarıyla kongreye ve bu kitaba katkı veren genç akademisyenlerdir. Kongre sonuçlarının yer aldığı bu çalışmanın akademik camiaya özgün katkılar sunmasını, lisans ve lisansüstü çalışmalarına kaynak teşkil etmesini temenni ediyoruz.

Talha Erdoğan & Binazir Haşimzade

10. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı Editörleri

İÇİNDEKİLER

SİYASET BİLİMİ & ULUSLARARSI İLİŞKİLER

Beyza Ülker

Arap Baharı Protestolarının Körfez'e Yansımaları..... 13

Fatimatü Zehra Çay

İsrail Devleti'nin Kuruluş Sürecinde Milliyetçiliğin Rolü..... 27

İmam Hissein Alio

Kınalızâde'deki Muhabbet Merkezli Toplum Tasavvuru ile Marksistlerdeki Devletsizliğe Geçiş Süreci..... 53

Mehmet Fuat Yıldırım

Teröre Yönelik Dış Desteğin Terörle Mücadele Üzerindeki Etkisi: Tamil Kaplanları Örneği..... 69

Mehmet Yasin Bozkuş

Ulus İnşa Sürecinde Zorunlu Göçlerin Etkisi: Türkiye ve Pakistan Örneği..... 87

Melike Gale

D-8: Geleneksel Türk Dış Politikasından Kopuş ya da Alternatif Arayışı..... 103

Osman Raşid Beyhan

Afrika Sorunlarına Afrika Çözümleri: Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Afrika Barış ve Güvenlik Mimarisi..... 117

Selim Vatandaş

Cuma Hutbelerinin Jeopolitik Kodları: Diyanet'in Dış Politika Söylemlerine İlişkin Bir Analiz..... 135

Sinem Arslan

Hüseyin Şeyhanlıoğlu

Türkiye ve Tunus'ta İslami Siyasetin Mukayesesi: Necmettin Erbakan ve Raşid El Gannuşi Örneği..... 149

Yusuf Yetiş

Self-Oryantalizm: Batı Mukallitliğiyle Yozlaşan Kendilik Meselesi	171
---	-----

PSİKOLOJİ..... 191

Ayten Kesme

Dini/Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Şükür Değeri ve Bireye Etkileri	193
--	-----

Müberra Öztürk

Dindarlık ve Depresyon Arasındaki İlişki	209
--	-----

Nesibe Sucaklı

Toplumsal Sınıfların Psiko-Sosyal Problemlerle Baş Etme Yöntemleri: Üst Gelir Grupları Üzerine Nitel Bir Çalışma.....	221
---	-----

SİYASET BİLİMİ & ULUSLARARSI İLİŞKİLER

Arap Baharı Protestolarının Körfez'e Yansımaları

Beyza Ülker*

Öz: 2010 yılında Tunuslu bir gencin kıvılcımı ile başlayan Arap Baharı zaman geçtikçe Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da büyük bir ateş halini almıştır. Siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal reform talebi ile başlayan protestolar bazı ülkelerde rejimlerin devrilmesine sebep olmuş bazılarında iç savaşa dönüşmüştür. Körfez ülkeleri de bu süreçte iç ve dış politika bağlamında önemli değişiklikler yaşamış fakat rejimlerin en az etkilendiği bölge olarak on yılı tamamlamıştır. Bahreyn ve Umman haricindeki ülkelerde devrim rüzgârının etkisi hafif olmuş, bu iki ülkede ise Mısır, Suriye veya Libya'ya göre kontrol daha hızlı sağlanmıştır. Yaşanan krizlerin oluşturduğu güç boşluğu Körfez ülkelerini Ortadoğu'nun yeni ağırlık merkezi haline getirmiştir. Körfez rejimleri halk protestolarını engellemek adına ekonomik, sosyal ve siyasi bazı reform adımları atmış fakat devamlılığı sağlanmamıştır. Bölge de oluşan siyasi istikrarsızlıkları fırsat olarak gören Körfez ülkeleri güçlerini arttırarak bölgesel ve küresel bir aktör olmaya çalışmıştır. Körfez ülkelerinin kendi aralarındaki ilişkilerde de değişimlerin yaşandığı sürecin sonunda halkların reform talepleri dış politikanın değişim rüzgârı içerisinde kaybolmuştur. Arap Baharının başlangıcının üzerinden geçen on yılda rejimler her ne kadar otoritelerini devam ettirmeyi başarsalar da Körfez'in iç ve dış politikalarındaki kırılma yapısı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Körfez Ülkeleri, Suudi Arabistan, Katar, BAE.

Giriş

2010 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da büyük bir ateşe dönüşmüştür. Halk hareketleri siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Neredeyse tüm Ortadoğu'da etkisini gösteren Arap Baharından her ülke kendi siyasi ve ekonomik koşulları bağlamında etkilenmiştir. Halklar içinde yaşadıkları koşullara özgü eleştirilerde ve taleplerde bulunmuştur. İlk dalgadan nasibini alan Tunus, Mısır, Libya, Yemen ve Bahreyn'de halkın siyasi, sosyal ve ekonomik taleplerinde ortaklar noktalar oluşmuştur. Bu da Arap Baharının etkisinin yayılımını arttırmıştır.

Yaşanan ayaklanmaların sonucunda Mısır, Yemen ve Libya'da otoriter rejimler devrilmiş, Suriye, Yemen ve Libya iç savaşa sürüklenmiştir. Bahreyn diğer ülkeler kadar etkilenmese de

* Uzm. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Gazetecilik Anabilim Dalı, Kocaeli eda.ileriok@gmail.com.

rejim karşıtı yoğun gösteriler yaşanmıştır. Arap Baharı rüzgârı bazı otoriter rejimleri devirmiş, bazı ülkelerde iç savaş ortaya çıkarmıştır. On yılın sonunda ise tüm dünyayı etkileyen insani krizlerin oluşmasına sebep olmuştur. Suriye, Mısır ve Irak gibi geleneksel Ortadoğu güçlerinin bölgesel anlamda konumlarının zayıflaması Körfez ülkelerini Ortadoğu için yeni bir rol üstlenmeye götürmüştür.

Ortadoğu’da yaşanan ayaklanmalardan neredeyse en az etkilenen, en istikrarlı bölge Körfez olmuştur. Değişim rüzgarına karşı önlemler alarak, tavizler vererek veya baskı kurarak dik-kate değer bir direnç göstermişlerdir. Arap Baharı rüzgarının sert estiği ülkeler siyasi istik-rarsızlık ve ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalırken, Körfez ülkeleri toplumsal dönüşüme yönelik hareketleri hızlandırmış, bazı alanlarda reformlar yapmıştır. Arap Baharının sonu-cunda oluşan otorite boşluğunu da güçlü dış politika izleyerek doldurmayı hedeflemiş, bu geçiş döneminde oyun kurucu rol üstlenmeye çalışmışlardır. Katar, Suudi Arabistan ve BAE aktif bir politika izlerken, Kuveyt arabuluculuk rolü ile bölgesel aktör olmaya çalışmış, Um-man ise tarafsız dış politikasını devam ettirmiştir.¹

Tüm Ortadoğu’yu etkisi altına alan Arap Baharından Körfez ülkeleri de küçük veya büyük de olsa kısa süreli protestolara tanık olmuştur. Bahreyn ve Umman haricindeki ülkelerde rüz-gâr hafif esmiştir. Diğer ülkelerin derin şekilde etkilenmemesinin en önemli faktörü, protes-toların köklü siyasi açılımlar gerektirecek kadar büyümesini engelleyecek ekonomik ve sos-yal bazı reformlar yapılması, mevcut iktidarı korumaya yönelik bir siyaset izlemesi olmuştur.

Körfez ülkelerinin iç ve dış politikaları 3 temel dinamik üzerinden belirlenmektedir. Arap Baharı döneminde de bu -ulusal, bölgesel ve küresel- üç dinamik baz alınarak hareket edil-miştir. Ulusal düzeyde en önemli unsur ulusal bütünlüklerinin sağlanması ve mevcut siyasal rejimlerin devam ettirilmesi kaygısıdır. Körfez halkları arasında tam yaygın olmayan ama son zamanlarda artan ulusal bilince bağlı dış politika belirlenmektedir. Bölgesel anlamda en büyük dinamik bazı ülkeler için İran’dan algıladıkları güvenlik ve mezhepsel tehdit iken bazıları için ise Müslüman Kardeşler hareketinin bölgesel aktör olarak varlığıdır. Uluslararası düzeyde ise dış politikaya etki eden en önemli dinamik ekonomik kaynakları olan enerji ve petrol piyasasının güvenliği ve ABD ile stratejik ilişkilerin devamlılığının sağlanmasıdır.²

Arap Baharını takip eden yıllarda Körfez ülkeleri bu üç dinamiği merkeze alarak stratejiler oluşturmuştur. Ulusal bütünlüğü halkın ekonomik, siyasi ve sosyal taleplerine yönelik re-formlar ile sağlamaya çalışmıştır. İran’ın Körfez’deki Şii’ler üzerindeki etkisinin artması ve

1 Sinem Cengiz, “Arap Ayaklanmalarının 10’uncu yılında Körfez Ülkeleri”, *Independent Türkiye*, 15 Mayıs 2021 ta-rihinde erişim <https://www.indyturk.com/node/295321/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/arap-ayaklanma-lar%C4%B1n%C4%B1n-10uncu-y%C4%B1l%C4%B1nda-k%C3%B6rfez-%C3%BClkeleri>

2 Cengiz, “Arap Baharının 10. Yılında Körfez Ülkeleri”, *Independent Türkiye*

Müslüman Kardeşlerin 2011 yılında Mısır'da iktidara gelmesi Körfez ülkelerinin dış politikalarını gözden geçirmesine sebep olmuştur. Suudi Arabistan ve BAE'nin çekirdeğini oluşturduğu statükocu yapı bu iki aktörün varlığını kendi iktidarlarına bir tehdit olarak görmüş, ABD ile ilişkilerin uluslararası düzeyde iktidarlarını güvence altına almaması devrim hareketine karşı yoğun ve maliyetli bir çaba içine girmelerine sebep olmuştur. Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri, ayaklanmalar ile talep edilen değişiklikleri rejim güvenliklerine tehdit olarak görürken Katar kendisi de monarşiyle yönetildiği halde ayaklanmaları desteklemiş, bölgesel rolünü aktif hale getirmeye çalışmıştır.

İran ve Müslüman Kardeşlere bakış açısı Körfez ülkelerinin arasındaki en temel farklılık haline gelmiştir. İran'a bakış konusunda Katar ve Umman yakın ilişkiler içerisindeyken, Kuveyt ortada bir konumda yer almayı tercih etmiştir. Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn ise tamamen İran karşıtı bir pozisyonda yer almış, İran'ı bir güvenlik tehdidi olarak görmüştür. Aynı şekilde Müslüman Kardeşler'in ekolü olduğu İslami hareketlere karşı takınılan tavır da Körfez ülkeleri arasında farklılık göstermiştir. Böylece Körfez ülkeleri arasında iki eksen ortaya çıkmıştır. Bir tarafta Mısır'da Müslüman Kardeşleri destekleyen Katar varken diğer tarafta Suudi Arabistan ve BAE'nin yer aldığı ayrışma yaşanmıştır. Bu ayrılık ile iki taraf arasında eksen savaşları başlamış, halkların talep ettiği değişim süreçleri ve vaat edilen reformlar eksen savaşları arasında kaybolmuştur. İki taraf arasında yaşanan eksen savaşları 2017 yılına gelindiğinde Körfez krizine dönüşmüştür. Körfez ülkeleri Arap Baharının getirdiği değişim rüzgarına karşı direnç göstermiştir fakat bu süreç ülkelerin arasındaki kırılma noktaları öne çıkarmıştır. Bu çalışma ile Körfez ülkelerinin Arap Baharı sürecinde yaşadıkları bölgesel ve küresel krizlerden ne düzeyde etkilendikleri, bu krizlere karşı aldıkları önlemleri ve KİK güvenliğinin temel parametreleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Suudi Arabistan

Arap Baharı sürecinde Suudi Arabistan'da reform istekleri çerçevesinde İbni Suud rejimine yönelik protestolar Doğu eyaletleri olan Hofuf, Avamiye ve Katif'de ortaya çıkmıştır. 22 kişinin hayatını kaybettiği gösteriler 2012 yılının sonlarına doğru bastırılmış, protestoların büyümesini engellemek için reform politikaları uygulanmaya başlamıştır. Arap ayaklanmaları ile Körfez ülkelerinde özellikle de Suudi Arabistan'da otoriter rejime yönelik güvenlik tehditleri oluşurken diğer yandan bölgesel fırsatlar ortaya çıkmıştır. İbni Suud yönetiminin bu tehdit ve fırsat algılarına yönelik iç ve dış politikada değişim gösterdiği gözlemlenmiştir.³

Suudi Arabistan her ne kadar ulus devlet olarak görülse de aslında ulusal kimlik etnik temele değil Vahhabilik ve Suud ailesinin hâkimiyetine dayanmaktadır. Suudi Arabistan'da

3 Necmettin Acar, "Arap Baharı Sürecinde Ortadoğu'da Güvenlik ve Dış Politika: Suudi Arabistan Örneği", *Bilgi ve Toplum Dergisi*. 8, (2018) <https://doi.org/10.20493/birtop.477316>

ki siyasal yapılanma Suudi ve Vahhabi ittifakı üzerine kurulmuş, petrolün keşfi ile oluşan ekonomik güç toplum içerisinde ranta dayalı bir sistem oluşturmuştur. Suudi Arabistan'ın petrol ile büyük gelir elde etmesi halkına yönelik uyguladığı politikaları da etkilemiştir. Çok büyük bir petrol rantının olması sebebiyle halka vergilendirme uygulanmamaktadır. Bu da toplumun siyasal katılım talebinin az olmasına sebep olmaktadır. Arap Baharı rüzgârı ile muhalif seslerin artışı Suudi Arabistan'ın halkını yalnızca bu yöntem ile politik taleplerden uzaklaştıramayacağını göstermiş, bu sebeple de 2011 yılında ilk siyasi parti olan Ümmet İslam Partisi'nin kurulmasına izin verilmiştir.

Suudi Arabistan'ın geleneksel otoriter yapısı ile petrol gelirleri arasındaki ilişki rejimin korunmasının en büyük sebeplerinden biridir. 2011 yılı öncesinde ve sonrasında aldığı önlemler kısa vadeli tedbirler olmuş, iç politikadaki baskıları azaltmıştır. Fakat ülke içerisindeki yolsuzluk, kadın hakları kısıtlamaları, toplumsal temsiliyetin düşük olması devam etmektedir. Halka uygulanan ekonomik reformlar ülkeyi uzun vadede ekonomik olarak etkilemektedir.

Arap ayaklanmaları Suudi Arabistan'ın dış politikasında da önemli değişiklikler yaşanmasına sebep olmuştur. Devrim öncesi politikaları daha çok yumuşak güce dayalı olan, bölgesel güçlerle askeri çatışmalardan kaçınan, arabuluculuk rolü üstlenen, rejim güvenliği için ABD ile yakın ilişkiler içerisinde olan Suudi Arabistan, Arap Baharı sürecinin başlamasıyla bu politikalarından radikal şekilde ayrılmıştır. Yemen ve Bahreyn'e askeri müdahale de bulunulması, ABD haricinde başka devletler ile güvenlik ve silahlanma anlaşmaları yapılması bu değişimin en büyük örneklerindendir.

Arap Baharıyla birlikte Körfez ülkeleri özelinde Suudi Arabistan için güvenlik tehditleri oluşmuş, bu tehdit veya fırsat algılarına yönelik iç ve dış politika da değişimler gözlemlenmiştir. Suudi Arabistan açısından Arap Baharı sürecinde tehdit oluşturan üç önemli gelişme yaşanmış, Suudi Arabistan rejimi bu gelişmeler karşısında politikalarında değişiklik yapmıştır.

Uzun yıllar müttefiki olan ABD ile ilişkilerinin bozulması Suudi Arabistan'ın rejim güvenliği için en büyük tehdit olmuştur. ABD'nin yeni enerji politikaları geliştirerek petrole bağımlılığını azaltması petrol karşılığında güvenlik anlayışının son bulmasına neden olmuştur. Ayrıca ABD'nin politikalarını Ortadoğu'dan Asya-Pasifik'e çevirmesi ilişkilerin bozulmasında başlıca sebeplerden biri olarak görülmüştür. ABD yönetiminin geleneksel müttefiki olan Mübarek rejimine karşı halk hareketini desteklemesi, protestoları demokrasi talebi olarak yorumlaması Suudi Arabistan rejimi için endişe oluşturmuş ve belirgin farklılaşmayı ortaya çıkarmıştır. Rejim güvenliği tehlikeye düştüğünde ABD güvencesinin olmayacağını farkında varmıştır. Suud rejimi bu tehlike ile karşı karşıya kalmasıyla güvenlik politikalarında önemli bir değişiklik yapmış ve güvenlik çeşitlendirmesine başvurmuştur. Ülke güvenliğini tamamen ABD üzerine kurgulamış olan Suudi Arabistan son dönemde başta Rusya olmak üzere Çin, Fransa, İngiltere, Hindistan ve Pakistan gibi ülkelerle anlaşmalar yapmıştır.⁴

4 Acar, "Arap Baharı Sürecinde Ortadoğu'da Güvenlik ve Dış Politika: Suudi Arabistan Örneği", s.160

Suudi Arabistan için ikinci önemli tehdit, bölgesel rakibi olan İran'ın yaşanan kargaşa ve güç boşluğundan faydalanarak bölgedeki hakimiyetini arttırma çabası olmuştur. Bölgesel aktör olan Mısır, Irak ve Suriye'nin siyasi istikrarsızlıklar ile karşı kaşıya kalması oluşan boşluğu İran'ın doldurabileceği tehdidi oluşturmuştur. Şii nüfusun Körfez ülkelerinde artış göstermesi İran'ın mezhepsel avantajının artmasını sağlamıştır. Bu da İran ile yaşanan gerginliklerin Körfez ülkelerinde iç politikayı da etkisi altına alabileceği endişesini oluşturmuştur.⁵

Üçüncü tehdit ise Müslüman Kardeşler İhvan Hareketi'nin siyasi bir aktör olarak Mısır'da darbe sonrası seçimleri kazanmasıdır. Bu durum Suudi Arabistan için iki sorun teşkil etmektedir. Birincisi Mısır'ın İhvan siyaseti ile eski gücüne tekrar dönmesi ve bölgesel bir güç olması, ikincisi de demokratik İslami bir yönetim profili çizilerek Suudi Arabistan'da dahil olmak üzere Ortadoğu'daki monarşi yönetimlerinin iktidarlarına dair tehdit oluşturmalarıdır. Suudi Arabistan'da oldukça etkili bir zemini olan İhvan Hareketi'nin bölgedeki Suudi Arabistan dini yorumu olan Vahhabilik anlayışına alternatif bir İslami yorum olarak benimsenmesi tehdit olarak görülmüştür.

Arap Baharı ile ortaya çıkan tehditleri ortadan kaldırmak ve yakalanan fırsatları değerlendirmek adına Suud rejimi aktif bir siyaset uygulamaya başlamıştır. Sosyal hayır hamleleri, ılımlı reformlar, kadınlara yönelik vaatlerin yanı sıra muhalif güçlere yönelik baskı politikaları ile toplumsal huzursuzluğu engellemiştir. Dış politikadaki hamleleri ile de aktif siyasetini devam ettirmiştir. Arap Baharı sürecinde bölgesel ve küresel gücünü arttırmak adına ilk askeri müdahalesini 2011 yılında Bahreyn'e yapmıştır. Bahreyn'e yapılan müdahale ile ayaklanmaların 'Körfezin kalbine doğru ilerlemesini engellemiştir.'⁶ İkinci müdahalesi ise Mısır'daki askeri darbeye ekonomik ve diplomatik desteği ile olmuştur. Yemen'e yönelik müdahalesi Bahreyn ve Mısır'dan çok daha geniş çaplı olmuştur. İran destekli Husilerin güçlenerek Suudi Arabistan yanlısı rejimin devrilmesini engelleme adına havadan ve karadan destek sunarak askeri çatışmaların bizzat içinde bulunmuştur.

Suudi Arabistan askeri, siyasi, ekonomik ve sosyal hamleler ile Arap ayaklanmalarından dolayı oluşan tehditleri ve fırsatları değerlendirmeye çalışmıştır. Arap Baharı öncesinde bölgesel rolünü arabuluculuk üzerinden veya yumuşak güç kullanarak şekillendiren Suudi Arabistan'ın değişimi gözlemlenmiştir. Bütün bu uygulamalar geleneksel Suudi Arabistan politikalarından radikal bir değişimin yaşandığının göstergesi olmuştur.

İran'ın nükleer anlaşmayla birlikte bölgesel nüfusunu arttırması karşısında Suudi Arabistan dış politikasında değişim sinyalleri görülmeye başlanmıştır. Hamas lideri ile Kardavi'nin

5 Özden Zeynep Oktav, "Arap Ayaklanmalarının İran-Suudi Arabistan İlişkilerine Etkileri" *Ortadoğu Analiz Dergisi* 98, s.30

6 Emrah Utku Gökçe, "Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler" *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2, s. 54

Riyad'a davet edilmesi İhvan'a yönelik politikalarında yumuşama olabileceğini göstermiştir. Körfez ülkeleri ile Mısır arasındaki ilişki her ne kadar birbirine muhtaç şekilde olsa da Mısır'ın bölgesel bir güç olarak bulunması tehdidi Körfez ülkeleri arasından bazılarının yeni politikalar geliştirilmesine sebep olmuştur.

Arap Baharının Körfez güvenliğine yönelik bir yansıması da silahlanma ve güvenlik harcamalarının artışı ile ortaya çıkmıştır. Özellikle Riyad yönetimi 2014 yılına kadar savunma harcamalarını neredeyse iki katına çıkararak bölgesel ve küresel tehditlere karşı kendini güvence altına almaya çalışmıştır. 87 milyar dolar harcama ile dünyada bu alanda harcama yapan üçüncü devlet konumuna gelmiştir.⁷ Diğer Körfez ülkelerinde silahlanma harcamalarını bu oranda artış göstermemiş olsa da kullanılan meblağlar dünyadaki pek çok ülkenin üstünde yer almıştır. Suudi Arabistan ve BAE'nin daha agresif bir tutum sergilemeleri bölgesel ve küresel güçlerini arttırmaya yönelik stratejilerinden kaynaklanmıştır.

Birleşik Arap Emirlikleri

Arap Baharının Körfez bölgesine sıçramasıyla birlikte Birleşik Arap Emirlikleri de bundan etkilenmiştir. Diğer ülkelerdeki gibi geniş çaplı protestolar yaşanmasa da reform çağrısı yapılmış, el-İslah hareketi yeniden harekete geçmiştir. Birleşik Arap Emirliğinin ekonomik zenginliği Tunus, Mısır veya Libya'daki gibi huzursuzlukların ülkede yayılmasının önüne geçmiştir. Bu süreçte muhalefeti sindiren BAE, statükocu grupta yer almış, Suudi Arabistan ve Bahreyn ile ortak adımlar atmıştır. Arap Baharı, Birleşik Arap Emirlikleri'nin dış politikası için bir kırılma noktası olmuştur. Abu Dabi'nin liderliğinde yönetilen BAE dış politikada siyaseti, ekonomik ve askerî açıdan oldukça aktif bir pozisyonla rol almıştır.

Birleşik Arap Emirlikleri Arap Baharının başladığı ilk günden itibaren halkın ayaklanmasıyla en büyük sebebi olan otoriter rejimleri desteklemiş, demokratik yollarla başa gelmemiş olan taraflara ekonomik, siyasi veya askeri destekte bulunduğu bir dış politika izlemiştir. Birleşik Arap Emirlikleri bölgesel krizlerin oluşturduğu istikrarsızlıktan yararlanarak gücünü ve prestijini attırmak için fırsatları değerlendirmekten geri kalmamıştır. 2011 yılında Bahreyn'de halk ayaklanmasının bastırılmasındaki askeri operasyonda yer almış, Libya'daki Kaddafi rejimine karşı yürütülen NATO operasyonunu destekleyerek bölgesel çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir.

Birleşik Arap Emirlikleri'nin bu dönemdeki dış politikasının temel amaçlarından biri de Arap Baharı ile ateşlenen değişim rüzgarının önüne geçilmesini sağlamak olmuştur. Mısır'da yaşananlar sonrasında bölgesel siyasette bir aktör olan Müslüman Kardeşlerin varlığı rejim

7 Abdullah Erboğa, "Bölgesel Dönüşüm Süreci ve Körfez Güvenliği", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 3, s.16

güvenliğine bir tehdit olarak görülmüştür. Çünkü federasyon içerisindeki farklı emirliklerin Müslüman Kardeşlerin uzantısı olan İslah Hareketi'ne karşı farklı tutumlara sahip olması, ekonomik eşitsizliklerin görünür olduğu emirlikler de hem yöneticiler hem de halk tarafından İslah Hareketi'nin destek görmesi Abu Dabi rejimi için önemli bir tehdit oluşturmuştur. İç siyasetindeki bu kırılmalıkların farkında olan Abu Dabi rejimi hem iç hem de dış siyasette güvenlikçi ve müdahaleci bir politika izlemiştir. Müslüman Kardeşlerin Mısır'daki varlığını sonlandıran darbeci Sisi rejiminin en önemli finansal destekçisi olmuştur.

Libya'daki halk ayaklanmasının başlamasıyla Birleşik Arap Emirlikleri Kaddafi'nin karşısında yer almış, NATO hava kuvvetlerinin müdahalesine destek olmuştur. Kaddafi'nin devrilmesinin ardından Müslüman Kardeşlerle bağlantılı olan Fayiz el Sarrac liderliğinde Ulusal Geçiş Konseyi ve Genel Ulusal Kongre kurulmuştur. BAE ve Suudi Arabistan Müslüman Kardeşlerin güç kazanmasından rahatsız olmuş, Trablus'un güneyinde bulunan Zintani askeri grubunu desteklemişlerdir. 2014 yılında Genel Ulusal Kongre'ye yönelik darbe girişimlerinde bulunan ve Trablus'ta çatışmalara başlayan Hafter'in yanında yer almışlardır.⁸

Genel çerçeve de bakıldığında BAE'nin dış politikasının temel arayışında önemli bir değişim olduğu görülmektedir. 2011 sonrası izlenen pro-aktif, mücadeleci ve agresif dış politika Abu Dabi'nin kendi sınırlarını aşarak bölgesel siyasette gücünü arttıran, oyun kurucu rolünü üstlenen bir devlet olma arayışdır.⁹ Arap baharı ile oluşan istikrarsızlık ortamı, bölgesel aktörlerin sahneden çekilmek zorunda kalması Birleşik Arap Emirlikleri için büyük bir fırsat doğurmuştur. Ekonomik ve siyasi hamleler ile Libya, Suriye ve Yemen gibi bölgesel krizlerde kendi çıkarları doğrultusunda nüfuz kazanan Birleşik Arap Emirlikleri, politikaları ile Ortadoğu siyasetinde kilit bir aktör konumuna gelmeye çalışmaktadır.

Bahreyn'de Arap Baharı

Bahreyn'de yaşanan hak arayışları diğer Ortadoğu ülkelerinden farklı olarak ülkenin bağımsızlığından 50 yıl öncesine dayanır. Körfez'deki ilk siyasi parti 1950'lerde Bahreyn'de kurulmuştur. Devlet içerisinde muhalif rolünün gelişmesi, İran devrimi ile muhalif Şii örgütlenmelerin yaşanması rejimi sert önlemler almaya itmiştir. Ülke içerisindeki çatışma mezhep temeline oturtulmuştur. Şii bir nüfusa sahip olan Bahreyn kurulduğu günden itibaren Sünni yöneticiler tarafından yönetilmektedir. Bu da Şii halkın hak, özgürlük, sosyal ve ekonomik refah taleplerinin mezhep temelli bir çerçeve de oluşmasına neden olmuştur. Arap Baharıyla birlikte Bahreyn'deki Şii'lerin hak arayışları artmıştır. Bu da Körfez'deki Sünni yönetimler de endişe uyandırmıştır. Suudi Arabistan ve BAE'nin İran ile yaşadıkları çatışma, Bahreyn'de başanlı olunması durumunda İran'ın Körfez üzerindeki etkisinin artması tehdidini oluşturmuştur.

8 Ayten Mehmed, "Türkiye-Birleşik Arap Emirlikleri İlişkileri", *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, 3, s.88

9 Mehmed, "Türkiye-Birleşik Arap Emirlikleri İlişkileri" s.90

Mısır'daki Mübarek yönetimine karşı oluşan ayaklanmalara karşı ABD'nin demokrasi talebi söylemi ile müdahale de bulunmaması ve Mübarek rejimini en iyi müttefiki olduğu halde yalnız bırakması Suudi Arabistan'ın bölgesel çıkarları konusunda yalnız olduğunu anlamasına sebep olmuştur. Bu nedenle Bahreyn'de yaşananların oluşturduğu tehdidi kendisi müdahale ederek bertaraf etme yolunu seçmiştir. Suudi Arabistan liderliğindeki Körfez İşbirliği Konseyi'nin NATO'su sayılan Yarımada Kalkanı'nın askeri müdahalesi ile Bahreyn'deki gösteriler durdurulmuştur. Bu olaylar Bahreyn'in Suudi Arabistan/BAE grubunun yumuşak karnı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Kendi rejimlerini güvenceye almak için askeri güç uygulamaktan çekinmeyeceklerini göstermiştir.¹⁰

Bahreyn'de askeri müdahale ile gösteriler kontrol altına alınmıştır. Sonrasında ise muhalefet yönelik baskı politikası artmış, halkın reform taleplerine yönelik adımlar atılmamıştır. Petrol rezervlerinin diğer Körfez ülkelerine göre daha kısıtlı olması sebebiyle Körfez ticaretinde önemli bir finans merkezi olması için yapılan yatırımlar halkın işçi sınıfı ile ekonomik elit grubu arasındaki uçurumun artmasına sebep olmuştur. Yoğun politik baskı ve ekonomik sıkıntılarla boğuşan Şii'ler reform taleplerini devam ettirmektedir.¹¹

Kuveyt ve Umman

Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı etkisi altına alan Arap Baharı Kuveyt ve Umman'da da etkisini göstermiştir. Halk protestolarının Körfez'e sıçramasıyla Kuveyt ve Umman'da da ekonomik talepler, siyasi anlamda hak, özgürlük, eşitlik talepleri ile gösteriler yapılmaya başlanmıştır. Fakat Mısır, Libya veya Bahreyn'deki gibi gösteriler büyümemiş, hükümet değişiklikleri, bazı reform teklifleri ile halk sakinleşmiştir.

Umman'da 17 Ocak 2011 yılında protestoların başlamasıyla Sultan Kabus bin Seyd El Ebu Seyd tarafından ekonomik imtiyazlar verilmiş, bazı bakanlar görevinden alınmış ve Umman meclisine yasama yetkisi verilmiştir. Bu reformlar halkın protestolarının önüne geçilmiştir.

Kuveyt'te ise durum biraz daha ileriye taşınmış, diğer ülkelerdeki kadar büyük olmasa da gösteriler düzenlenmiştir. Uzun yıllar boyunca kişi başına düşen gelir düzeyi en iyi ülkeler arasında olan Kuveyt Arap Baharından olumsuz etkilenmiştir.¹² 2011 yazında gençlik grupları, Emir Şeyh Sabah el-Ahmed El Sabah'ın yeğeni olan Başbakan Şeyh Nasır el Muhammed el Sabah'ın istifa etmesi için protestolara başlamıştır. 250 yıldan beri ülkeyi yöneten el-Sabah ailesinin üyelerinin önemli bakanlıklara getirilmesine son verilerek aile dışından

10 Muhammet Örtlek, "Bahreyn'e Arap Baharı Gelir Mi?", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5/2, s.274

11 "Arap Baharının Gözden Kaçan Ülkesi Bahreyn" erişim tarihi 15 Haziran 2021 <http://isyandan.org/makaleler/arap-baharinin-gozden-kacan-ulkesi-bahreyn/>

12 Fahriye Keskin, "Kuveyt 2011" *Ortadoğu Yıllığı* s. 384

siyasetçilerin bu görevlere atanması talep edilmiştir. Protestolar devam ederken bazı bakan ve milletvekillerinin rüşvet aldığına ve yolsuzluk yaptığına dair haberlerin çıkması gösterileri daha da arttırmıştır. Kasım ayında göstericilere polisin sert bir şekilde müdahale etmesi üzerine büyük çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu protestocular parlamento binasını işgal etmiş, sloganlar attıktan bir süre sonra binayı terk etmişlerdir. Bunun üzerine protestoların daha da büyümesini önlemek adına Şeyh Nasır el-Muhammed el-Sabah başkanlığındaki hükümet istifa etmiştir.¹³

2 Aralık 2012 yılında yeniden seçim yapılmış, rejim yanlıları yine meclis üzerinde kontrol kurmayı başarmıştır. Fakat muhalefetin seçimi boykot etmesi sebebiyle seçime katılım oldukça düşük kalmıştır. Boykotun sebebi bir kişi dört kişiye oy verebilir yönündeki madenin değiştirilerek bir kişinin yalnızca bir kişiye oy vermesi yasaının konmasıdır. Sabah ailesi muhalif gruplar arasındaki ittifakın önüne geçmeyi amaçlayarak seçim öncesi yasada değişiklik yapmıştır. Aralık 2012'de yapılan seçimin adil ve meşruiyeti olmadığı iddiasıyla gösteriler ve baskılar sonucunda iptal edilmesi sağlanmıştır. Yeniden yapılan seçimlere katılım %52 olmuş, bazı grupların seçim boykotu devam etmiştir. Yeni meclis seçilmiş fakat toplumun tamamını kapsayan bir yapı oluşmamıştır.¹⁴

İç siyasette protestolarla uğraşsa da dış politika da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kuveyt için uluslararası platformda oldukça önemli gelişme Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'ne seçilmesi olmuştur. Suriye, Hindistan, Endonezya ve Filipinler'inde aday gösterildiği üyelik için 2011 yılı boyunca Kuveyt ve Suriye sık sık karşı karşıya gelmiştir. Suriye'nin iç siyasette yaşanan protestolara karşı şiddet kullanması adaylıktan çekilmesine sebep olmuştur. 20 Mayıs 2011 tarihinde Kuveyt 15 yeni ülkeden biri olmuştur. Yaşanan bu gelişme Kuveyt açısından dış politika da önemli bir adım olmuştur.¹⁵

Kuveyt'te Arap Baharının ülkedeki etkisini azaltmak için büyük komşusu Suudi Arabistan'ın yolundan giderek geniş çaplı ayaklanmadan korunmak için hazinelerini halka açarak, masrafları arttırarak, barınmaya ve dini kurumlara yönelik harcamaları arttırarak kurtulmayı tercih etmiştir. Ekonomik olarak tamamen petrole bağımlı olması Körfez içerisindeki en hassa ekonomiye sahip ülke olduğunu göstermektedir. Arap Baharı ile yaşanan karışıklıkların petrol fiyatlarına etkisi Kuveyt'i yakından etkilemiştir.

Genel olarak bakıldığında Kuveyt, Arap Baharının etkisini bir miktar hissetse de iç siyasi krizlerden ve istikrarsızlıktan sıyrılabilmiş, uluslararası alanda önemli gelişmelerde yer almıştır.

13 "Arap Uprising: Country by Country-Kuwait", *BBC*, erişim tarihi 15 Mayıs 2021 <https://www.bbc.co.uk/news/world-19401680>

14 "Arap Uprising: Country by country-Kuwait", *BBC*.

15 Keskin, "Kuveyt", s.388

Arap Baharı Döneminde Katar

Körfez bölgesinin doğalgaz rezervleri ile ünlü ülkelerinden biri olan Katar, Arap Baharı sürecinde siyasi, ekonomik ve askeri hamleleriyle bölgesel anlamda adından çokça söz ettiren bir aktör olmuştur. Devrim rüzgarı ile yaşanan değişimi kendi çıkarları doğrultusunda fırsata dönüştürmeye çalışmış, bölgesel gücünü arttırmayı hedeflemiştir. Aktif bir dış politika izleyen Katar, zaman zaman Körfez İşbirliği Konseyi üyesi ülkeler ile karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Suudi Arabistan ve BAE ile ayrılan Katar, bölgesel olarak rakip görülmüştür.

Arap Baharı öncesi dönemde bölgesel sorunlar karşısında daha pasif bir siyaset yürüten, arabuluculuk rolü üstlenen Katar, bu süreçle birlikte bölgesel krizlerde taraf olmaya başlamıştır. Arap Baharına karşı Körfez'den en farklı şekilde pozisyon alan ülke olmuş, Türkiye'ye yakın bir siyaset izlemiştir. Bölgesel siyasi prestijini arabuluculuk ve çatışma çözümleri sayesinde arttıran Katar, Suudi Arabistan'ın sınırlarını dikkat ederek hareket etmiş olsa da bölgesel bir aktör konumuna yükselmeyi ve Suudi Arabistan'dan bağımsız söz söyleyebilme gücünü elde etmeyi başarmıştır.¹⁶

Arap Baharı, Körfez ülkelerinin kendi aralarındaki ilişkiyle birlikte bölgeye yönelik politikaları da ciddi mana da etkilemiştir. Ayaklanmalar karşı alınan tavırlar her bölgeye göre değişmiştir. Mısır ve Libya konusunda Katar dış politikası Suudi Arabistan ve BAE'nin bulunduğu statükocu grup ile çatışırken, Yemen, Bahreyn ve Suriye konusunda ise birlikte hareket ettiği bölgeler olmuştur.

Katar'ın Müslüman Kardeşlere bakış açısı diğer Körfez ülkeleri ile ayrıştığı en temel konu olmuştur. İslami hareketlerin siyasi mana da Ortadoğu'da yükselişe geçmesi Körfez rejimlerinde endişe uyandırmış, halkın yönetimde söz sahibi olma talebi tehlikesini oluşturmuştur. Suudi Arabistan, BAE, Kuveyt ve Bahreyn Müslüman Kardeşleri ve bağlı olan grupları tehdit unsuru olarak gömüş, alternatif yönetim şekline karşı blokta saf tutmuşlardır. Umman'ın pasif duruşu sayılmazsa KİK ülkeleri arasından değişim karşıtı blokta yer almayan tek ülke Katar olmuştur.

Gerek Mısır'da İhvan'a karşı gerek Filistin'de Hamas'a karşı gerekse de Libya'daki devrim gruplarına karşı siyasi ve ekonomik desteğini sürdürmüştür. Katar kendisi de monarşi yönetimine sahip olsa da Arap Baharı sürecini baskıcı yönetimlere karşı Arap halkının hakları için mücadele etmesi olarak yorumlamış ve Bahreyn haricinde tüm bölgeler de halkları desteklemiştir. El Cezire kanalı ile tüm dünyaya Arap Baharı hakkında yaptığı yayınlar ile de Ortadoğu'da yükselen bir aktör olduğunu göstermiştir.

16 İsmail Ermağan ve Burak Gümüş, "Katar Dış Politikası ve Arab Baharı", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, s. 311.

Dış politikada daha aktif rol üstlenen Katar, Libya konusunda NATO'nun askeri operasyonuna destek vermiş, Kaddafi rejiminin devrilmesinde etkili rol oynamıştır. ABD, İngiltere ve Fransa ile ortak hareket etmesi ile Katar'ın Batılı ülkeler ile uluslararası alanda iş birlikleri yaparak bölgesel rolünü güçlendirmeye çalıştığını göstermiştir. Suriye krizinde Beşar Esad rejimine karşı olan İhvan'lı bir yönetimin oluşması için her türlü desteği sağlamıştır.

Katar'ın aktif dış politikasını bölgesel güçlerini kaybetmeye yönelik bir tehlike olarak gören Suudi Arabistan, BAE ve Mısır rejimleri Katar'la diplomatik bağlarını aniden keserek çok yönlü bir abluka uygulamışlardır. Katar'ın Müslüman Kardeşlere verdiği desteği engellemek, bölgesel rolünü azaltmak için uygulanan bu ambargo ile Katar çıkmaza sokulmaya çalışılmıştır. Ekonomik gücünü kaybederek bölgesel etkisini azaltmayı amaçlayan ambargo 2021 yılında gerçekleştirilen 41. Körfez İşbirliği Konseyi'nde atılan imzalar ile son bulmuştur. Üç buçuk yıl boyunca uygulanan ambargo ile Katar'ın direnişini kırarak ekonomisini bozmaya çalışmışlar, başarılı olamadıkları için geri adım atmak zorunda kalmışlardır.¹⁷

Katar'ın Arap Baharı sürecinde uyguladığı politikalar Suudi Arabistan'ın bölgesel düzenleyici rolünü üstlenmeye aday olduğunun göstergesi olmuştur. Fakat kapasitesini aşan girişimlerde bulunması ve Arap Yarımadası'nda düzenin hala Suudi Arabistan üzerine şekillenmesi oyun kurucu rolü için henüz erken olduğunu göstermiştir. Katar da bu güç dengesini İran ile kurduğu ilişkiler ile sağlamaya çalışmaktadır. Bu süreçte Katar'ın iç siyasetindeki gündemlerin dış politikayı olumsuz etkilememesi aktif bir dış politika izleme imkanı sağlamıştır. Bununla birlikte izlenen politikalar tamamen tutarlı ve sorunsuz olmamıştır. Bölgesel krizleri kendisi açısından fırsata çevirmeye yönelik uyguladığı politikalarda tutarlılık ve uzun vadeli olmayı hedeflemesi gerekmektedir.

Sonuç

2011 yılında halkların demokrasi talebi ile başlayan ayaklanmalar kısa zaman içerisinde Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki otoriter rejimleri tehdit eder pozisyona ulaşmıştır. Ekonomik, siyasi ve askeri değişimlerin yaşanmasına sebep olmuş, bölgesel ve küresel krizler meydana getirmiştir. Neredeyse tüm Ortadoğu'yu etkisi altına alan Arap Baharı Körfez ülkelerinin de hem iç hem dış politikalarını etkilemiştir.

Mısır, Libya ve Yemen'de otoriter rejimlerin devrilmesi Körfez monarşi yönetimleri içinde tehlike oluşturmuş, aynı zamanda bölgesel krizlerde çıkarlarını korumaları için adımlar atmaları gerekmiştir. Hemen hemen hepsinde etki gösteren Arap Baharı rüzgarından en az etkilenen bölge Körfez olmuştur. Halkın reform taleplerine yönelik adımlar atılması, petrol

17 "Körfez'de Ablukanın Başarısızlığının Tescili", son erişim 20 Eylül 2021, <https://www.orsam.org.tr/tr/korfez-de-ablukanin-basarisizliginin-tescili/>

temelli ekonomik zenginliğini kullanarak halka imtiyazlar sağlanması iç siyasette istikrarı yakalamayı sağlamıştır.

Bu on yıllık süreçte, Körfez liderlik kadrolarında yaşanan değişiklikler yeni bir dönemin başlangıç noktası olmuştur. Dış politika ve güvenlik bağlamında ele alındığında bölgesel ve küresel yeni iş birlikleri oluşmuş, güvenlik politikalarında değişimler yaşanmıştır. ABD ile yakın ilişkiler üzerine kurulu olan bölgesel siyaset değişim göstererek yeni adımlar atılmıştır. Oluşan yeni düzen Körfez monarşilerini başka ülkeler ile ittifak kurmak zorunda bırakmış hatta bazıları İsrail ile ilişkilerini normalleştirme adımları atmıştır.

Arap Baharı Körfez bölgesi için ulusal kimliğin inşasında yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. Körfez içerisindeki dengeler değişmiş on yıllık süreçte ilişkiler kimi zaman koparılmış kimi zaman yeniden inşa edilmiştir.

Arap Baharında yaşanan dört büyük dönemeç Körfez'in bu süreçle olan ilişkisini göstermektedir. Tunus'ta Zeynel Abidin Bin Ali, Libya'da Muammer Kaddafi, Mısır'da Hüsnü Mübarek ve Yemen'de Ali Abdullah Salih'in devrilmesi Körfez için büyük değişimin başlangıcı olmuştur. Mısır'da Mübarek'in devrilmesi ile başlayan ilk büyük değişim darbeci Sisi yönetiminin başa geçmesi ile ikinci büyük değişimin yaşanmasına sebep olmuştur. Körfez bu iki değişimde de yeni politikalar belirlemek zorunda kalmış, Müslüman Kardeşlere karşı Sisi yönetiminin yanında yer almıştır. Üçüncü büyük dönemeç Suriye'deki ayaklanmalara uygulanan şiddetin artarak iç savaşa sürüklenmesi ve bölgesel bir sorun olan Suriye'nin küresel bir krize dönüşerek tüm küresel aktörlerin içinde bulunduğu bir duruma dönüşmesidir. Körfez açısından bakıldığında bölgesel aktör olan Suriye'nin yaşadığı istikrarsızlık ortamı sebebiyle gücünü kaybetmesi onun boşluğunu doldurmak adına Körfez ülkelerini harekete geçirmiş, her biri yeni politikalar ile bölgesel nüfusunu arttırmaya çalışmıştır. Son olarak da yaşanan büyük dönemeç doğrudan Körfez ile alakalıdır. Suudi Arabistan, BAE ve Mısır'ın Katar'a karşı uyguladığı ambargo ile Körfez'deki dengeler yeniden şekillendirilmeye çalışılmış, Körfez'deki güç dengesi korunmaya çalışılmıştır. Katar'ın küresel ve bölgesel stratejilerinin önüne geçilerek Suudi Arabistan ve BAE'nin gücü korunmak istenmiştir.

Arap Baharı sürecinin Körfez içerisinde hem ülkelerin ayrı şekilde hem de KİK olarak ortak bir güvenlik anlayışının olmadığı görülmüştür. Petrole dayalı ekonomilerinin çok büyük bir kısmını silahlanma ve güvenlik harcamalarına ayıran Körfez ülkeleri ortak hareket ederek daha az masrafla bu süreci atlattıkları yerine bölgesel olarak kendilerini öne çıkaran yatırımlar yapmaya çalışmıştır. Gerek bölgesel olarak gerekse de ulusal bağlamda kapsamlı bir güvenlik politikası gerçekleştirilememeleri son yüzyılda yaşadıkları en ciddi tehdidi oluşturmuştur.

Samuel Huntington'un Üçüncü Dalga adlı kitabında demokratikleşmenin çoğunlukla zaman ve mekân da yoğunlaşan dalgalar halinde gerçekleştiğini savunur. Bir yönetim ala-

nındaki demokratikleşme çevresini de etkileyerek komşu alanlardaki demokratikleşmeye ilham kaynağı olarak orayı da tetiklemektedir. Rejimlere karşı demokratikleşme tarihine bakıldığında demokratikleşme dalgasına karşılık eş zamanlı olarak ters bir otoriterlik olduğu gözlemlenmiştir.¹⁸ Arap Baharı değerlendirildiğinde bölge halkının demokrasi talepleri iç savaşlara, baskı ve şiddet politikalarına dönüşmüş, halkın protestolarının önüne geçilmek için verilen reform vaatleri dış politika hamleleri arasında unutulmuştur.

Kaynakça

- Abdullah Erboğa, "Bölgesel Dönüşüm Süreci ve Körfez Güvenliği," *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 3, 1, (2016):9-38.
- Alphan Telek, "10. Yılında Arap Baharı Tunus, Mısır, Suriye, Körfez Ülkeleri Ortadoğu ve Gençlik" *Medyascope*.1 Haziran 2021 tarihinde <https://medyascope.tv/2020/12/17/10-yilinda-arap-bahari-tunus-misir-suriye-korfez-ulkeleri-ortadogu-ve-genclik/>
- "Arab uprising: Country by country – Kuwait", *BBC*, erişim 15 Mayıs 2021 <https://www.bbc.co.uk/news/world-19401680>
- "Arap Baharında devrim karşı devrim ve Katar kuşatması", *AA*, 14 Haziran 2017 <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/arap-baharinda-devrim-karsi-devrim-ve-katar-kusatmasi/841243>
- "Arap Baharının Gözden Kaçan Ülkesi Bahreyn" 31 Temmuz 2015 <http://isyandan.org/makaleler/arap-baharinin-gozden-kan-ulkesi-bahreyn/>
- Ayten Medmed, "Türkiye-Birleşik Arap Emirlikleri İlişkileri," *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi* 3, 1, (Mart 2020): 76-99.
- Çelik Akpınar, "Arap dünyasında değişen dengeler," *DW*, 9 Kasım 2011, <https://www.dw.com/tr/arap-dnyasinda-değişen-dengeler/a-15518421>
- Emrullah Utku Gökçe, "Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler". *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2, (2016): 41-73. <https://doi.org/10.32739/uskudarsbd.2.2.9>
- Fahriye Keskin, "Kuveyt 2011," *Ortadoğu Yıllığı*, 2011.
- Filiz Cicioğlu ve Nebi Miş, "Arap Baharı ve Yeni Ortadoğu," *Bilgi Dergisi* 27 (2013):1-4.
- İsmail Ermağan ve Burak Gümüş, "Katar Dış Politikası ve Arab Baharı," *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12, 2, (2014): 300-320. <https://doi.org/10.18026/cbusos.13528>
- "Körfez krizi bitti" *Yenişafak* 6 Ocak 2021 tarihinde <https://www.yenisafak.com/dunya/korfez-krizi-bitti-katar-ambargo-su-kalkti-mi-3593011>
- Meliha Benli Altunışık, "Ortadoğu'da Bölgesel Düzen ve 'Arap Baharı,'" *Ortadoğu Analiz Dergisi* 5, 53, (Mayıs 2013) 71-78.
- Mustafa Yetim, "Katar ve Arap Baharı sürecinde dönüşen bölgesel ilişkiler derinleşen kaygılar," *ORSAM*, 12 Temmuz 2016 <https://www.orsam.org.tr/tr/katar-ve-arap-bahari-sureci-donusen-bolgesel-iliskiler-derinlesen-kaygilar/>
- Muhammet Örtlek, "Bahreyn'e Arap Baharı Gelir Mi?" *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 5, 2, (2013): 267-277.
- Muhammet Örtlek, "Seçimler Sonrası Kuveyt'e Arap Baharı mı?" *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi* 5, 2,(2013):31-46.
- Necmettin Acar, "Arap Baharı Sürecinde Ortadoğu'da Güvenlik ve Dış Politika: Suudi Arabistan Örneği," *Bilgi ve Toplum Dergisi* 8, 16, (Aralık 2018). 139-171. <https://doi.org/10.20493/birtop.477316>
- Özden Zeynep Oktav, "Arap Baharı ve Türkiye-Körfez Devletleri İlişkileri" *Ortadoğu Analiz Dergisi* 5,51. (2013):69-78.
- Sinem Cengiz, "Arap Baharının 10. Yılında Körfez Ülkeleri," 15 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.indyturk.com/node/295321/turkiyeden-sesler/arap-ayaklanmalarinin-10uncu-yilinda-korfez-ulkeleri>
- "Suudi Arabistan Arap Baharı denen kabusunun onların da kapısını çalabileceği korkusu içinde," *T24*, 30 Ekim 2017 <https://t24.com.tr/haber/suudi-arabistan-arap-bahari-denen-kabusun-onlari-da-kapisini-calabilecegi-korkusu-icinde,477566>

18 "Körfez Krizi Bitti" son güncelleme 13 Haziran 2021, <https://www.yenisafak.com/dunya/korfez-krizi-bitti-katar-ambargosu-kalkti-mi-3593011>

İsrail Devleti'nin Kuruluş Sürecinde Milliyetçiliğin Rolü

Fatımatü Zehra Çay*

Öz: Bu çalışmanın konusunu İsrail Devleti'nin kuruluş süreci oluşturmaktadır. Çalışmanın çıkış noktası Ulus devlet düşüncesi olarak belirlenmiştir. Ulus devletlerin ortaya çıkış sürecinden başlayarak öncelikle İsrail Devleti'nin kuruluş sürecine kadar olan olaylar tarihsel perspektifte incelenecektir. Çalışmada Yahudilerin M.S. 70 yılında Kudüs'ten kovulmasıyla başlayan diaspora sürecinden ve diaspora sonrası Yahudilerin tekrardan İsrail'e dönme sürecinden bahsedilecektir. Diaspora'da yaşayan Yahudilerin Milliyetçilik akımıyla beraber başlayan bir Yahudi Devleti kurma girişimleri ve bu girişimin sonucu olan İsrail Devleti'nin kuruluş süreci Milliyetçilik akımı ekseninde değerlendirilecektir. Bu çalışmada esas olarak Yahudilerin, İsrail Devleti'nin kuruluşu hakkındaki kendi düşüncelerini ve faaliyetlerini açıklığa kavuşturmak hedeflenmiştir. Bu minvalde araştırma soruları şöyle sıralanabilir: İsrail Devleti'nin kurulmasında Milliyetçilik akımının nasıl bir etkisi olmuştur? Antisemitizm'in İsrail Devleti'nin kuruluş sürecine nasıl bir etkisi olmuştur? Milliyetçilik akımıyla beraber Siyonizm ideolojisinin İsrail Devleti'nin kuruluşuna etkisi nasıl olmuştur? Çalışma boyunca bu sorular üzerinden devletsiz bir milletin devlet kurma süreci incelenecek ve bu süreçte esas itibarıyla Milliyetçiliğin rolü ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Siyonizm, Antisemitizm, İsrail, Filistin, Ulus Devlet.

Giriş

Yeryüzünde Yahudi düşmanlığının, yani antisemitizmin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Yahudilere karşı duyulan nefretin sebebi her dönemde farklılık göstermektedir. Antik Yunan'da tek tanrılı dine mensup olan Yahudiler, sosyal hayatta toplumun diğer kesimlerince tepkilere maruz kalmış ve suçlanmışlardır. Orta Çağ'a geldiğimizde ise Tanrı katili olarak suçlanan Yahudiler, Avrupa toplumlarında Hristiyanlar tarafından kötü muamelelere maruz bırakılmıştır. Artan bu antisemit hareketler Avrupa'da yaşanan Modernizm'in etkisiyle bin raz olsun hafiflemiştir. Avrupa'da dini kimliklerinden dolayı dışlanan ve kötü muamelelere maruz kalan Yahudiler; Moderniteyle beraber dini kimliğin güç kaybetmeye başlamasının ardından maruz kaldıkları antisemit tavırlardan kurtulmaya başlamışlardır.

Avrupa'da şöhretini kaybeden dini kimliğin yerini Milliyetçilik akımının doldurmaya başlamasıyla beraber ulus devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. Milliyetçilik akımının etkisiyle her

* Sakarya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Lisans Programı İletişim: f_zehracay@hotmail.com

milletin kendine ait bir devlet kurma imkânı doğmuştur. Milliyetçilik akımından etkilenen Yahudiler de kendilerine ait bir devlet kurma girişiminde bulunmuşlardır. Yahudilerin, devlet kurma girişimleri I. Siyonist Kongre ile birlikte resmi olarak belgelenmiştir. Siyonistlerin devlet kurma girişimleri diplomatik alanda da ilerlemiştir. Theodor Herzl bu hususta her Siyonist'in üzerine düşeni yapması gerektiğini savunmuştur. Siyonistlerin diplomatik anlamda ilk başarısı Balfour Deklarasyonu olmuştur. Balfour Deklarasyonu ile birlikte Siyonistler, Filistin'de kurmayı düşündükleri Yahudi devleti için İngiltere'nin açık desteğini almışlardır. Balfour Deklarasyonu ile Filistin'e yapılacak olan Yahudi göçleri resmileştirilmiş, Filistin'in kapıları Yahudilere açılmıştır. Filistin'in Osmanlı Devleti'nin elinden çıkıp İngiliz mandasına girmesi ise Yahudiler için her şeyi kolaylaştırmıştır. Yahudiler, İngiliz mandasıyla beraber Osmanlı Devleti hakimiyetindeyken yaşadıkları sıkıntılardan kurtulmuşlardır. Filistin'in İngiltere mandasına girmesiyle beraber bölgede, Yahudilerin eli güçlenmiştir. Birleşmiş Milletler'in de Filistin'de bir Yahudi bir de Arap devleti olmak üzere iki devlet kurulması gerektiğine karar vermesi, Yahudilerin dünya siyasi arenasından da destek gördüğünü kanıtlamıştır. Bölgede bulunan İngiliz mandasının birden bölgeden çekilmesini fırsat bilen Yahudiler, 14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti'ni kurduklarını ilan etmişlerdir. Antisemitizmden Milliyetçilik akımının etkisiyle kurtulmaya çalışan Yahudiler, Siyonizm ideolojisini kullanarak hayalini kurdukları devlete ulaşmışlardır. Yahudileri sevmeyen Avrupa, Antisemitizm sayesinde Yahudileri bir yurt sahibi yapmıştır.

Ulus Devlet ve Milliyetçilik Akımı

Ulus Devlet ve Tarihsel Gelişim Süreci

Avrupa'da kilise ve diğer güç unsurları arasındaki otorite tartışmaları şiddetli bir hal almış, Otuz Yıl Savaşlarının başlamasına yol açmıştır. Bu savaş 1648 Vestfalya Antlaşması ile son bulmuştur.¹ Vestfalya Barış Antlaşması sadece savaşı bitirmekle kalmamış bununla birlikte ulus devlet anlayışının da temellerini atmıştır. Vestfalya antlaşması ile beraber bütün devletler eşit sayılmaya başlanmıştır.²

Ulus Devlet anlayışı Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Avrupa'nın içinde bulunduğu şartlar ulus devlet gibi bir yapının doğmasına yol açmıştır. Aslında Avrupa'da İstanbul'un fethiyle beraber yeni bir süreç başlamıştır. İstanbul'un fethi, kiliseye duyulan güveni azaltmaya başlamıştır. Kiliseye azalan güvenle beraber batı toplumunu bir arada tutan bağlarda zayıflamaya başlamıştır. Kilisenin batı toplumu üzerindeki azalan etkisiyle beraber artık hepsini

1 Mesut Arslan, "Moderniteden Küreselleşmeye Milliyetçiliğin ve Ulus Devletin Dönüşümü" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2019), 60.

2 İbrahim Uğur Erkiş, "Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine," *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 01.12.2013, 54-76

bir arada tutmaya yarayacak bir otoritenin de olmayışından dolayı Batı'da siyasi merkezler farklılaşmaya başlamıştır. Bu farklılaşmalar, batı toplumunda bölünmelerin meydana gelmesine yol açmıştır.³

Hagen Schulze'e göre bu bölünmeler ilerleyen süreçlerde Avrupalı devletler arasında sınır çatışmalarına yol açacaktır. Bu sınırlar için yapılan savaşlar Avrupalıların kendi kimliklerini keşfetmesini sağlayacaktır.⁴ Ve bu savaşların kaçınılmaz sonucu ulus devletler olacaktır. Avrupa'daki bu savaşlar ve savaşları engellemek adına uygulanan güvenlik politikaları ulus devletin kurulmasında, iktidarın merkezileşmesinde ve kurumsallaşmasında önemli bir rol oynamıştır.⁵

Ulus devletin ortaya çıkmasıyla beraber devlet, iktidarın tek sahibi olmuştur. Ve bu iktidarın kaynağı, halktır. Ulus Devlet millet egemenliği sistemine dayanır, ulus devletin meşruluğunun temelinde milleti temsil etmesi vardır.⁶ Bu yeni anlayışla birlikte birey, siyasal bir nitelik kazanmıştır. Birey bu siyasi nitelik sayesinde yurttaş (vatandaş) olmuştur.⁷ Ulus devletle beraber devletler, vatandaşlarına siyasal katılım aracılığıyla bir kimlik vermiş ve bu vatandaşlık bağı ile devletin siyasal meşruiyetini sağlamlaştırmışlardır.⁸

Ulus devletler belirli sınırlar içerisinde tek bir yönetimin çatısı altında toplanmış olan bölgedel, etnik, dinsel ya da dilsel yönden farklılık gösteren topluluklardan meydana gelmiştir.⁹ Ulus Devlet anlayışı farklılıkları tek çatı altında toplayan devletler oluşturduğundan dolayı devletler, devletin devamlılığını sağlamak varlıklarını devam ettirebilmek, meydana getirdikleri uluslarını bir arada tutabilmek için bazı güçlere ihtiyaç duymuşlardır. Bu güçlerde toplumsal hafızayı besleyecek nitelikte güçler olmuştur.¹⁰

Ulus devletlerde eski devletlerdeki gibi din kaynaklı birliktelikler olmadığı için yeni birlik-teliklerin sağlam bir bağla bağlanması gereklidir. Bu yüzden ulusu meydana getiren vatandaşların aralarında ortak semboller olması gereklidir. Bu semboller ortak bir dil, tek millet, tek devlet, tek vatan, tek bayrak anlayışı gibi sağlam kavramlar olmalıdır. Ulus dev-

3 Erkiş, "Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine" 54-76

4 Rifat Aydın, "Ulus, Uluslaşma ve Devlet : Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet," *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 04.04.2018, 229-256

5 Aydın, "Ulus, Uluslaşma ve Devlet : Bir Modern Kavram Ulus Devlet" 229-256

6 Arslan, "Moderniteden Küreselleşmeye Milliyetçiliğin ve Ulus Devletin Dönüşümü," 52.

7 Aydın, "Ulus, Uluslaşma ve Devlet : Bir Modern Kavram Ulus Devlet" 229-256

8 Aydın, "Ulus, Uluslaşma ve Devlet : Bir Modern Kavram Ulus Devlet" 229-256

9 Kenan Şahin, "Bütünleşme, Milliyetçilik ve Avrupa'da Ulus Üstü Yapılanma" (Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018)

10 Ahmet Gökçen, "Ulus Devletin İflasına Rağmen Vatandaşlığın Yükselişi," *OPUS Toplum Araştırmaları Dergisi*, 23.07.2016, 17.

letler bu kavramların oluşması için gerekli çalışmaları bizzat kendisi yapmıştır.¹¹ Eğitim, askerlik sistemleri vatandaşların arasındaki bağları oluşturmak için ilk zamanlarda devlet kontrolünde olmuştur, bunların devlet tarafından yönlendirilmesi toplumdaki birliğin en kısa sürede gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Ulus devletin oluşturduğu bu ortak semboller, toplumdaki bağları güçlendirme hususunda ulus devletlerin işlerini kolaylaştırmıştır. Bu ortak semboller hem içeride hem dışarıda ortak bir güç unsuru olmayı basarmış, ulus devletin geleceğini teminat altına almıştır.¹²

Milliyetçilik Akımı ve Tarihsel Gelişim Süreci

Ulus devletler, farklılıkların tek bir çatı altında toplanmasından meydana gelen yapılar olduğu için hükümetler bu farklılıkları tek bir noktada toplayıp toplumları tekipleştirme yoluna başvurmuşlardır. Hükümetlerin çalışmalarıyla ortak paydalarda buluşturulan bu toplumların sağlam bir temel üzerine kurulup uluslaşması sağlanmıştır. Uluslaşan bu devletler ortak bir kültürü, ortak bir tarihi, ortak bir dili, ortak bir bayrağı ve sınırları belli bir toprak parçasını benimsemişlerdir. Benimsedikleri bu değerler toplumların kendi içlerinde bir bütün olmasını sağlarken diğer toplumlara öteki olarak bakmalarına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu öteki kavramı milliyetçilik ve millet olgusu için hayat kaynağı olmuştur.¹³ Milliyetçilik, ulus devlet anlayışının ortaya çıkmasından sonra yaşanan gelişmelerle beraber ortaya çıkmaya başlamıştır. Kısaca ulus devlet anlayışı milletlerin doğmasına; milletlerin kendine has bir milliyetçiliklerinin oluşmasına yol açmıştır. Milliyetçilik akımı için ulus devletin doğurmuş olduğu bir ideoloji demek yanlış olmaz. Ama Milliyetçilik akımının toplumsal anlamda benimsenmesini sağlayan olay 1789'da Fransa'da meydana gelen Fransız Devrimidir. Milliyetçilik akımı Fransız Devrimiyle beraber tam olarak şekillenmiştir. Fransız Devrimi orta çağ toplumunun feodal sistemden kapitalist sisteme geçiş süreciyle meydana gelmiştir. Fransız Devriminden önce Fransız toplumunda sınıfsal ayrılıklar söz konusudur var olan bu sınıf sisteminden kaynaklı olarak burjuva sınıfı, kilise ve dine dayalı olan feodaliteye karşı mücadele etmeye başlamıştır. Fransız Devrimi böylelikle halk tarafından da benimsenen bir ideoloji olmuştur.¹⁴

Milliyetçilik Anthony Smith'e göre, bir millet olduğu varsayılan toplum üzerinde birlik, kimlik ve otonomi elde etmeyi ve bunları devam ettirmeyi hedefleyen ideolojik bir harekettir.¹⁵

11 Şahin, "Bütünleşme, Milliyetçilik ve Avrupa'da Ulus Üstü Yapılanma," 45.

12 Şahin, "Bütünleşme, Milliyetçilik ve Avrupa'da Ulus Üstü Yapılanma," 45.

13 Şahin, "Bütünleşme, Milliyetçilik ve Avrupa'da Ulus Üstü Yapılanma," 113

14 Ahmet Murat Fırat, "Milliyetçilik ve Din Etkileşimi" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 11.

15 Ufuk Şimşek, "Milliyetçilikler ve Milletin Oluşumu Üzerine Bir İnceleme," *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29.04.2010, 81-96.

Smith bu ideolojik hareketin belli doktrinler çevresinde meydana geldiğini söylemektedir. Bu doktrine göre dünya, kendi bireyselliği olan kendisine has tarihi ve kültürü olan milletlerden meydana gelmektedir. Milletin varlığına duyulan sadakat bütün siyasi ve toplumsal gücün kaynağıdır. Bu yüzden bütün milletler için en önemli şey millete duyulan sadakattir. Bu doktrinde bahsedilen milletlerin halkları, özgür olmak ve kendilerini gerçekleştirmek istiyorlarsa milletleriyle özdeşleşmeleri zorunludur. Bu doktrine göre kısaca dünya milletlerden oluşur, milletlerin devamlılığı için milli sadakat önemlidir.¹⁶ Milletin, millete olan sadakatini arttırmak için de ulus devletteki gibi ortak Değerlere ihtiyaç vardır. Milliyetçilik zaten milletin, ortak bir otoriteye aidiyet duyarak tek tipleştirilmesi ile siyasal ve ulusal sınırların birbiriyle uyum içinde olmasını hedefler.

Milliyetçilik akımının temelinde, aynı siyasal düzen altında yaşamını sürdüren insanların ortak geçmiş ve kültürlerine vurgu yaparak oluşturulan psikolojik bir bağlılık duygusu vardır. Milliyetçilik modern toplumlara has bir özellik olarak, devlet ile toplum arasında bulunan mesafeyi kapatmayı ve bireyin topluma tam olarak bir aidiyet duymasını hedeflemektedir. Devletler vatandaşlarının ulusa bağlılıklarını arttırmak için ideolojilere ihtiyaç duymuştur. Milliyetçilik, ulus devlet anlayışıyla beraber yeni kurulan devletlerin devamlılığını sağlamak adına çok kullandığı bir ideoloji olmuştur.¹⁷ Çünkü Milliyetçilik ideolojisi ulus devletin meşruiyetinin kaynağı olan ulusun, varlığını sürekli hale getirir ve ulusların devamlılığını sağlar.¹⁸

Milliyetçi ideoloji bir nevi yeni kurulan ulus devletlerin koruyucu zırhı olmuştur. Milliyetçilik akımı kurulan yeni devletlere zırh olarak halkların uluslaştırılması sürecinde önemli rol oynamıştır. Bu yeni ulusların devletleşme sürecinde milliyetçilik akımı, ulus devletin ve halkı bütünleşmesini sağlamıştır. Bu bütünleşmeyle beraber ulus devletler ulusuyla beraber bölünmez bir bütün olmuştur.¹⁹

Antisemitizm ve Siyonizm

Antisemitizm Nedir?

Antisemitizm, anti ve Yahudi taraftarlığı anlamına gelen semitizm kelimelerinden oluşmaktadır. Antisemitizm Yahudi karşıtlığı demektir. Bu kavram 19. yy'da tarihsel ve güncel olan bütün Yahudi düşmanı uygulamaları ve düşünceleri tek çatı altında toplamak için Avrupa

16 Anthony Smith, *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim, 2017), 128.

17 Emel Topçu ve İbrahim Halil Menek, "Ulus Devlet Düşüncesi ve Çok Kültürlülük," *G.Ü İslahiye İİBF Uluslararası e-Dergi* 3, (2019), 106-120.

18 Şahin, "Bütünleşme, Milliyetçilik ve Avrupa'da Ulus Üstü Yapılanma," 116.

19 Şahin, "Bütünleşme, Milliyetçilik ve Avrupa'da Ulus Üstü Yapılanma," 109.

toplumları tarafından geliştirilmiş bir kavramdır. Antisemitizm, Yahudileri bulundukları tope lumlar için risk olarak görür.²⁰ Antisemitizm kelimesini meydana getiren “semitizm” kelimesi aslında sadece Yahudileri kapsamamaktadır. Semitizm kelimesinin kökü semitedir. Semite kelimesi sâmi kelimesinden türetilmiştir. Sâmi dediğimiz kelime de Yahudiler de dahil olmak üzere Araplar ve bu toplumlara benzeyen bazı toplulukları da kapsamaktadır. Fakat Batı dünyasının hafıza dünyasında antisemitizm kelimesi sadece Yahudi aleyhtarlığını çağırıştır- maktadır.²¹ Diğer bahsedilen toplumlar için pek kullanılmamaktadır. Çünkü batı toplumu, Müslümanlar ve onların toplum yapısına benzeyen diğer toplumlar için islamofobi kelime- sini türetmiştir. Özünde sâmi toplumları kapsayan antisemitizm kavramından Müslümanları çıkarıp islamofobiye meydana getiren Batı dünyası bu yeni kavramı kullanarak Yahudileri ve Müslümanları kapsayan antisemitizm kelimesini sadece Yahudi düşmanlığına indirgeyerek aslında Araplar ve Yahudiler arasında da başlayacak bir sorunun temelini atmıştır.²²

Antisemitizm'in Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci

Antisemitizm dediğimiz Yahudi düşmanlığının kökleri antik çağa dayanmaktadır. Yahudi- ler Roma İmparatorluğu döneminde rahat bir yaşam sürmüşlerdir. Diğer bütün halka aynı haklara sahip olmuşlardır.²³ Yahudileri yasal anlamda toplumun diğerinden ayıran şeyler olmasa da Yahudilerin dini inancı yaşadıkları toplumdan farklı olmuştur. Yahudilerin dini inançlarına göre yaşaması ve bundan dolayı da bazı ayrıcalıklara sahip olmaları her ne ka- dar Romalılar tarafından benimsenmiş olsa da bu hassasiyetlerine karşı tanınan ayrıcalıklar belli bir süre sonra halk arasında sorunlara yol açmıştır.²⁴

4. yüzyıl başlarında Roma İmparatorluğunda Hristiyanlık giderek güç kazanmaya başlamış- tır. Hatta ilerleyen zamanlarda imparatorluğun resmi dini olmuştur. Hristiyanlığın, impa- ratorluğun resmi dini olması Yahudilerin hayatlarında bir değişikliğe yol açmamıştır. Ama Havari Paul döneminde ortaya çıkan saptırılmış öğretilerden dolayı Hristiyanlar, Yahudilerin Hz. İsa'yı katlettiğine inanmaya başlamışlardır. Bu inanışları da Yahudileri ‘tanrı katili’ olarak görmelerine yol açmıştır. Hristiyanların Yahudileri tanrı katili olarak görmeleri günümüze kadar gelen antisemitizmin çekirdeğini oluşturur.²⁵ Ortaya atılan tanrı katli iddiasıyla be- rabere öncesinde huzur içinde yaşayan Yahudiler ve Hristiyanlar artık birbirlerini düşman olarak görmeye başlamışlardır. Bu düşmanlık Yahudiler ve Hristiyanlar arasında bir rekabet

20 Mustafa Selim Yılmaz, “Bir Terimin Arkeolojisi : Antisemitizm Teolojik ve Politik Tarihi,” *Cumhuriyet İlahiyat Dergi- si*, 15.12.2017, 1181-1216.

21 Yılmaz, “Bir Terimin Arkeolojisi : Antisemitizm Teolojik ve Politik Tarihi,” 1181-1216.

22 Yılmaz, “Bir Terimin Arkeolojisi : Antisemitizm Teolojik ve Politik Tarihi,” 1181-1216.

23 Eva Groepler, *Anti-Semitizm*, Çev. Süheyla Kaya (İstanbul: Belge, 1999), 7.

24 Groepler, *Anti-Semitizm*, 8.

25 Groepler, *Anti-Semitizm*, 10.

meydana getirmiştir ve iki dinin mensupları da kendilerine yandaş toplama yarışına girmişlerdir. Yandaş toplama yarışında kilise galip geldiği vakit Roma İmparatorluğunda Yahudilere tanınan ayrıcalıklar kaldırılmıştır. İlerleyen süreçlerde de Yahudilerin kendi dinlerini anlatmaları, dinlerini yaymaları yasaklanmıştır. Hatta Roma imparatorluğu Yahudiliği kabul edenleri ölümle bile tehdit etmiştir.²⁶

Haçlı seferleri sürecinde şövalyeler, rahipler ve halktan bazı kimseler kendileri içinde Yahudiler içinde kutsal sayılan şehre Kudüs'e giderek orada Yahudileri katlederek tanrının öcünü alacaklarına kendilerini inandırmışlar ve bu inançla orada birçok Yahudi'yi katletmişlerdir.²⁷ Yahudilerin I. Haçlı seferlerinde yaşadıkları katliamlar Yahudilerin ilerleyen dönemlerde yaşayacakları toplu katliamların başlangıcını oluşturmuştur.

1144-1150 yılları arasında Yahudiler, Hristiyan çocukları öldürmekle suçlanmışlardır. Bu suçlamaların temelinde daha önce Yahudilerin tanrısı öldürdüklerine dair duydukları inanç vardır. Yahudilere yapılan bu suçlamalar Yahudilerin Avrupa'da yaşam şartlarını zorlaştırmaya başlamıştır.²⁸ Yahudiler 1243 yılında kutsal ekmeğe hakaret etmekle suçlanmışlardır. İlerleyen zamanlarda ise Kilise Konseylerinde alınan bir karara göre Hristiyan ülkelerinde yaşayan bütün Yahudiler, Hristiyanlardan farklılıkları belli olacak şekilde damgalanacaktı. 1388'de Yahudilerin yaşadıkları yerlerden sınır dışı edilmeleri süreci başlar. Sürekli artan bu sınır dışı edilmeler öncesinde din kaynaklı bir sorundan kaynaklanıyorken 16. yy'a gelindiğinde Yahudilerin dışlanmasına yol açan sorunlar değişmeye başlamıştır. Artık ekonomik anlamda da eli güçlenen Yahudiler, Avrupa halkları tarafından tehlike olarak görüldükleri için şehirde tutunmalarına izin verilmiyordu. Bu yüzden her gittikleri yerde şehri terk etmek zorunda kalıyorlardı.²⁹

1648'de imzalanan Westfalya Barış Anlaşmasının bütün imparatorluk sınıflarına tam egemenlik tanınması, bütün herkese dini tolerans tanınması ve birçok bölgede değişiklik yapılmasıyla ilgili karar alması Yahudileri yakından ilgilendirmiştir. Ulus Devletlerin ortaya çıkmaya başladığı bu yüzyılda varlıklı Yahudiler devlet yatırımlarını mali anlamda destekleyerek prenslerin gözlerine girmeyi başarmışlardır. Prenslerin gözüne girmeyi başaran Yahudilere sarayda görevler verilmiştir. Bu görevler prensin mali işlerini kontrol etmeye kadar uzanan görevler olmuştur. Bu yüzyılda sarayda görev alabilmeyi başaran Yahudilere "Saray Yahudisi" denmiştir. Saray Yahudilerinin konumları diğer Yahudilerden çok üstündür. Diğer Yahudilerin yaşadıkları zorlukları saray Yahudileri yaşamamıştır.³⁰

26 Groepler, *Anti-Semitizm*, 11.

27 Groepler, *Anti-Semitizm*, 12.

28 Groepler, *Anti-Semitizm*, 14.

29 Groepler, *Anti-Semitizm*, 28.

30 Hannah Arendt, *Antisemitizm*, Çev. Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim, 2018), 36-42.

1789'da açıklanan İnsan ve Yurttaş Haklarıyla beraber insanlara sadece insan olmasından kaynaklı tanınan haklar güvence altına alınmıştır. Bu bildiriye göre insanlar özgür ve eşit haklara sahip olarak doğarlar, yaşarlar. Bu bildiriye göre yasalar önünde bütün bireyler eşittir.³¹ Bu bildiri bütünüyle bireye haklar tanıyan, bireyi devlete karşı koruyan bir bildiri olmuştur. Özellikle ikinci sınıf insan muamelesi gören Yahudiler açısından ilan edilen bu bildiri önemli olmuştur. Yahudiler yüzyıllar sonra İnsan Hakları Bildirisiyle beraber doğuştan var olan haklarını yaşama, eğitim, güvenlik gibi haklarını elde edebilmişlerdir.

İnsan Hakları bildirisini, 1791'de Fransız Yahudilerine verilen Fransız yurttaşlarıyla aynı hak ve yükümlülüklerle sahip olma hakkı takip etmiştir. Bütün bu uygulamalara bakılınca görülmüyor ki Yahudilere hak eşitliğini tanıyan ilk Avrupa ülkesi Fransa olmuştur.³² İnsan Hakları Bildirisiyle 1789'da diğer insanlarla eşit haklara kavuşan Yahudiler bu özgürlüklerden çok fazla yararlanma imkânı bulamamışlardır. Çünkü 1808'de Napoleon tarafından yayınlanan bildiriyle beraber Yahudilere verilen bu haklar kaldırılmıştır. Napoleon'dan sonra iktidara gelen Bearbonlar ile Yahudiler, İnsan Hakları Bildirisiyle elde ettikleri haklara yeniden kavuşmuşlardır. Fransa'da yahudilerin yaşam şartları iyileştirilse de diğer yerlerde hala Yahudiler sorun yaşamaya devam etmiştir.

Prusya'da Yahudilere karşı nefret çok yüksekti. Prusya'daki Hristiyanlar Yahudileri sürekli Hristiyan olmaya zorlamışlardır.³³ Prusya'daki Hristiyanlar, Yahudilikten Hristiyanlığa dönerlerse eğer o zaman rahat bir yaşam süreceklərini bu şekilde Yahudilere göstermeye çalışmışlardır. Kısaca söylemek gerekirse Hristiyanlar Yahudilere dinlerinden dolayı baskı uygulamışlardır, dışlamışlardır. Avrupalılar, Yahudileri bütün Avrupa'ya karşı kurulmuş kötülerin iktidarı olarak görmektedir. Hristiyanlar, en üstün dinin kendi dinleri olduğuna inanmışlardır ve diğer dinlerin yanlış ve değersiz olduğuna inanmışlar ve başka dine mensup halklara yaşam hakkı tanımamışlardır. Hristiyanlar, Yahudileri kendilerinden aşağıda bir karakterde görmektedirler ve toplum içinde onlara çok rol verirlerse toplumunda yavaş yavaş onlara benzeyip bozulacağını düşünmektedirler. Bu yüzden onlara göre toplumu korumanın en iyi yolu şehirde bir tek Yahudi dahi bulundurmamaktır.

Almanlar Yahudilerin Almanya'ya veba ve pislik getirdiğine inanmaktadırlar. Bu yüzden Polonya'dan ülkelerine gelen Yahudileri ülkelerinde istememektedirler. Almanlar, kendi ırklarını saf ırk olarak gördüklerinden dolayı sadece Yahudileri değil diğer ırkların hepsini tehlike olarak görüp düşman gözüyle baktıkları için onları yok edilmesi gereken varlıklar olarak görmüşlerdir. Almanlara göre aşağı dinler ve aşağı halklar yok olmalı ya da yok edilmelidir.

31 Groepler, *Anti-Semitizm*, 66.

32 Groepler, *Anti-Semitizm*, 66.

33 Groepler, *Anti-Semitizm*, 102.

1819'da Würzburg'da "Hepp Hepp" adı verilen bir çağrıyla beraber halk, Yahudileri öldürmeye teşvik edilmiştir. Bu çağrı: "Hristiyan kardeşler! Haydi, toplanın, dinimizin düşmanlarına karşı cesaret ve güçle donanın, İsa'nın katillerinin ırkını ezmenin zamanı gelmiştir. Onları ezmeliyiz ki sizlerin ve çocuklarımızın üzerinde egemen olmasınlar. Çünkü, Yahudi sürüt sü şimdiden gururla başını kaldırmıştır. Yahudiler rahiplerimizi çarmıha germeden, kutsal yerlerimize tecavüz etmeden, mabetlerimizi yıkmadan, onlara ölüm! Henüz onlara karşı cesaretimiz var... onların kendi kendisine verdiği hükmü gerçekleştirelim. Vaftiz edilenler ayağa kalkın, bu kutsal bir davadır. Aramızda yaşayan ve her şeyi yiyip bitiren, çekirgeler gibi aramıza yayılan bu Yahudiler. Şimdi intikam günüdür! Savaş çağlığımız Hepp! Hepp! Hepptir. Bütün Yahudilere ölüm ve yıkım ya kaçacak ya da öleceksiniz!" Bu çağrıdan sonra şehirde 400 tane Yahudi öldürülmüştür. Almanya'da Yahudi karşıtlığı gün geçtikçe daha da artmıştır şehirde yaşayan Yahudilerin evleri tespit edilip kapılarına 'Yahudilere ölüm' gibi tehdit içeren yazılar yazılmıştır.

Hristiyan dünyası tarafından önceden dinlerinden kaynaklı dışlanan Yahudiler, artık ekonomik güçlerinden dolayı ülkeler için tehdit oluşturdukları için dışlanmaya başlamıştır. Hatta 1900'lü yıllarda Prusya'da en zengin 100 insanın 30 tanesi Yahudi'ydi.³⁴ Antisemitizm 'in en zirvede olduğu zamanlarda Yahudiler nüfuzlarını ve kamusal işlevlerini yitirmişler ellerinde servetlerinden başka bir şey kalmamıştır.³⁵ Yahudiler çok eskilerden beri bir yerde sabit durma hakkına sahip olmadıkları için sürekli şehir değiştirmek zorunda kaldıklarından dolayı taşınmaz mal elde etmekten uzak durmuşlardır. Çünkü ev alsalar, yer alsalar sınır dışı edilirken yaşadıkları yerin iktidarları mallarına zorla el koymuştur. Yahudiler için bu maddi anlamda yaşanan kayıplar, onları ekonomiyle uğraşmak zorunda bırakmıştır. Ekonomik anlamda eli güçlenen Yahudiler her ne kadar dışlanıyor olsalar da servetlerinden kaynaklı bir şekilde yaşamlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Hükümetler, ekonomik anlamda güçlenmelerinin önüne geçemeseler de devlet dairelerinde Yahudilere görev vermeyerek Yahudilerin devlet yönetiminde rol almasının önüne geçmişlerdir.³⁶

Almanya'da Birinci Dünya Savaş'ından sonra Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin kurulmasıyla beraber antisemitizmin ülkedeki seyri daha farklı bir boyuta geçmiştir. Nasyonal Sosyalist Parti, Yahudilere karşı duyduğu nefreti parti programında yer verdiği maddelerle açık etmiştir. 1933'te Adolf Hitler'in şansölyeliğe atanmasıyla beraber Almanya'da Yahudi karşıtı politikalar hız kazanmıştır. 1935'te Yahudilere karşı hazırlanan 'Nürnberg Yasaları' Yahudilerin elinden bütün politik haklarını almıştır. Bu yasa 1938'de de Yahudilerin sosyal ve ekonomik hayattan atılmalarına yol açmıştır. Politik hakları ellerinden alınan Yahudilerin

34 Groepler, *Anti-Semitizm*, 107.

35 Arendt, *Antisemitizm*, 36-42.

36 Groepler, *Anti-Semitizm*, 112.

ülkede hiçbir söz hakkı yokken ekonomik anlamda da hakları ellerinden alınınca yaşamları daha da zorlaşmıştır. Almanya'da yaşam şartları zorlaştıkça Yahudiler, Almanya'dan başka yerlere göç etmeye başlamışlardır. Zaten Alman hükümeti, Yahudileri Almanya'dan göndermek için devletin kurumlarını da vatandaşlarını da seferber etmiştir. 1941-1945 yılları arasında devlet ve halk koordineli bir şekilde Yahudileri Almanya'dan göndermek için uğraşmışlardır. Avrupa Yahudiliğini bitirmek için bu koordineli yapıyı kullanmışlardır. Almanya'da antisemitizm Nazilerin iktidarı sürecinde çok fazla artmıştır. Artan antisemitizm ile birlikte Yahudilere yapılan zulümlerde artmıştır.

Antisemitizm'in Fransa'da zirve noktası Dreyfus Olayı olmuştur. Fransa'da meydana gelen olay, Fransız ordusu içerisinde Almanların lehine çalışan bir casus olduğu ve bu casusun da Yahudi asıllı Yüzbaşı Alfred Dreyfus olduğu konusundaki suçlamalarla ortaya çıkmıştır. Dreyfus'un suçlu olduğunu kanıtlamaya yetecek delillerin olmamasına rağmen ordudan atılması yeni sorunların meydana gelmesine yol açmıştır. Dreyfus davası Yahudilere karşı duyulan nefretin adalet duygusundan daha büyük olduğunun kanıtı olmuştur. Bunu gören Yahudiler için de Dreyfus Davası, Siyonist hareketin başlangıç noktası olmuştur.³⁷

Yahudiler Ortaçağ'dan beri antisemit davranışlarla karşılaşmıştır. Ortaçağ'da karşılaştıkları bu antisemit davranışların kökeninde Hristiyanların, Yahudilerin inançlarını kabullenmemesi varken ilerleyen yüzyıllarda Yahudilerin ekonomik anlamda güçlenmesi olmuştur. Hristiyanlar Yahudileri öldürmek için sürekli bir bahane bulmuştur. Hristiyanların ve Avrupalı devletlerin Yahudilere karşı takındıkları bu tavır tam olarak 'ebedi antisemitizm' olarak adlandırılabilir çünkü ebedi antisemitizm öğretisine göre Yahudi öldürmek normal bir durumdur, hatta insanca bir meşguliyettir. Yahudilere karşı duyulan bu nefretin bir sebebe dayanıyor olmasına gerek yoktur. Çünkü Yahudileri öldürmek için bir sebebe ihtiyaç yoktur. Avrupalılar da Hristiyanlar da Yahudileri katlederken hiçbir haklı göstergeleri olmaad dan bunu yapmışlardır. Antisemitizm kısa ve net olarak Yahudiler için ölümcül tehlikeden başka bir şey olmamıştır.³⁸

Siyonizm Nedir?

Siyonizm, Yahudilerin milattan sonra yetmiş yılında Romalılar tarafından kovuldukları ve tanrı tarafından kendilerine vaat edildiğine inandıkları Eretz (ארץ) yani İsrail'e (ישראל) geri dönmek ve burada ulus-devlet kapsamında siyasi egemenliklerini tesis etmelerini savunan modern bir ideolojidir. Siyon kelimesi Eski Ahit'te Kudüs'ü anlatmak içinde kullanılmaktadır. Siyon, tarihsel mekânından uzağa sürülmüş ve başka milletler arasına karışmış olan Yahudi halkının günün birinde kendi toprağına yani İsrail topraklarına geri dönme yönündeki

37 Arendt, *Antisemitizm*, 167-177

38 Arendt, *Antisemitizm*, 27.

değişmez özlemini de unutmamaları açısından önemli bir değerdir.³⁹ Siyonizm kavramı ilk olarak 1891 yılında Yahudilerin siyasal hedefi olan Eretz İsrail'e dönüşlerini organize etmek için olan hareketi belirtmek için Özkurtuluş (Selbstemancipation) Gazetesi redaktörü Natn han Birnbaum tarafından kullanılmıştır. İlk olarak Birnbaum tarafından kullanılan bu kavram Theodor Herzl'in siyasi Siyonizm'i ifade etmek için kullanmasıyla beraber popülerlik kazanmıştır. On dokuzuncu yüzyılda da siyasî bir hareket olarak ortaya çıkmıştır.

Siyonizm, Yahudi dinî geleneğinin en temel unsurlarından biri olan Mesih inancı ile ilişkilidir. Mesih inancına göre Yahudiler, tanrı tarafından gönderilecek olan Mesih ile beraber kutsal topraklarına geri döneceklerdir. Mesih gelmeden Kudüs'e dönmek Yahudilik inancına göre yasaktır. Mesih gelmeden Kudüs'e girilmesi yasak olduğu için Yahudiler Avrupa'da gördükleri zulümlere karşı sessiz kalmak durumunda kalmışlardır. Hiçbir zaman toplanıp Kudüs'e dönme istekleri olmamıştır. Hatta 1799'da Napolyon'un Yahudileri tek bir sancak altında toplayıp eski Kudüs'ü fethetme çağrısını bile reddetmişlerdir. Napolyon'un teklifine olumsuz cevap veren Yahudilerin hala geleneksel Siyonizm anlayışına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Yahudiler bu geleneksel Siyonizm anlayışından milliyetçilik akımıyla beraber uzaklaşmışlardır. Çünkü milliyetçilik akımıyla beraber her millet kendine ait bir devlet kurma hakkı elde etmiştir böyle bir ortamda Yahudilerde bundan yararlanmak istemişlerdir.⁴⁰

Siyonizm'in Ortaya Çıkış Süreci

18.yy'da Avrupa'da ortaya çıkan aydınlanma düşüncesi Avrupa'daki Yahudilerin hayatlarını da etkilemiştir. Avrupa'da zor şartlar altında yaşayan Yahudiler aydınlanma düşüncesiyle beraber gelen Fransız devriminin etkisiyle artık daha iyi şartlarda yaşamaya başlamışlardır. Yahudiler, Fransız Devrimi'nden önce zor şartlar altında yaşamalarına rağmen antisemitizme karşı bir bütünleşme içerisine girerek bir arada durmayı başarmışlardır. Bu anlamda Smith'in de dediği gibi sıkıntılı ve zor dönemlerde insanlığı başarıya ulaştıran, topluluk içindeki dayanışma ruhudur. Yahudiler için dayanışma ruhunu meydana getiren şey "din" olmuştur. Din toplumsal anlamda bütünleşmeyi sağlayan, üst kimlik oluşturmaya yardımcı olan kültürel bir öğedir. Din faktörü bu anlamda Yahudileri zor şartlar altında bir arada tutmayı başarmıştır.⁴¹

Avrupa'da milliyetçilik akımıyla beraber her millet kendi milletini üstün görerek kendi milletine ait bir devlet kurma çabasına girmiştir. Yahudilerde zaten zor şartlar altında yaşadık-

39 İlhan Greilsammer, *Siyonizm*, Çev. Işık Ergüden (Ankara: Dost, 2007), 7-9.

40 Seda Özalkan, "Yahudi Milliyetçiliği: Siyonizm", *Orta Doğu'yu Kuran İdeolojiler*, ed. Zekeriya Kurşun (İstanbul: Vadi, 2020), 291-328.

41 Aykut Karakuş, "Ulus-Din İlişkisi Bağlamında Yahudi Milliyetçiliğinin Temelleri ve Politik Yansımaları," *Anasay*, 31.08.2020, 129.

ları Avrupa'dan kurtulma arzusuyla birlikte kendilerine ait bir devlet kurma düşüncesine olumlu bakmaya başlamışlardır. Kendilerine ait bir devlet kurma fikrine olumlu bakmaya başlamışlardır dedim çünkü Yahudilerin Mesih inancına göre bu yasaktı.

Yahudilerin aydınlanma fikrinden etkilenmesi sürecine 'Haskala' Yahudi aydınlanması denir. Haskala, Yahudilerin Avrupa toplumuna uyumundan, Yahudilerin eğitim alarak diğer modern devletlerle beraber olmasını savunan bir Yahudi aydınlanması sürecinden meydana gelmektedir. Haskala ile birlikte başlayan reform hareketleriyle beraber dinde meydana gelen değişiklikler sonucunda bazı Yahudiler inançlarını kaybetmiş bazıları da seküler ideolojiler benimsemeye başlamıştır. Reform hareketleriyle meydana gelen değişiklikler Yahudi kimliğinde de değişimlere yol açmıştır. Önceden dini bir topluluk olarak adlandırılan Yahudiler aydınlanma düşüncesinden sonra bu hususta ayrılıklar yaşamaya başlamıştır. Bazı Yahudilerin Avrupa'daki değişime ayak uydurmasıyla beraber 'Reform Yahudiliği' ortaya çıkmıştır. Reform Yahudiliğine tepki olarak Ortodoks Yahudiliği ortaya çıkmıştır. Aydınlanma düşüncesiyle beraber Yahudilikte bu şekilde ayrışmalar olmaya devam etmiştir. Reformistler, muhafazakârlar, Ortodoks Yahudileri ve Siyonistler olarak meydana gelen dört büyük unsur modern Yahudi tarihinin de şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Burada başlayan farklılıklar Yahudilerin Siyonizm'e bakışını da etkilemiştir. Yahudiler arasında reform hareketlerini benimseyip destekleyenler aynı şekilde Siyonizm'e destek vermişlerdir. Ama dinde reform hareketlerine karşı çıkan Ortodoks Yahudileri de Siyonizm'e karşı çıkmışlardır. Zaten daha öncesinde ses getirmediği için Yahudiler tarafından benimsenmeyen Siyonizm, sekülerizm ile beraber taraftar kazanmaya başlamıştır.⁴²

Ayrışma sürecinde veya Millet inşası sürecinde en önemli unsurlardan biri dayanışmadır. Hiçbir millet tarafından kabul edilmeyen Yahudilerde kendi içinde bir dayanışma göstererek kendi devletlerini kurma mücadelesi içine girmişlerdir. Avrupa'da yayılan ulus devlet anlayışının da etkisiyle Reform hareketleriyle beraber ulus devlet kültürünü dinin yerine koyan seküler Yahudiler kendi devletlerini kurmak istemeleri kaçınılmaz olmuştur. Haskala'da hedeflenen Avrupa halklarına entegre olma sürecinin antisemitizm üzerinde bir etkisi olmayınca Siyonizm fikri Yahudiler için alternatifsiz bir çözüm haline gelmiştir.⁴³

Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus her Yahudi'nin Siyonist olmadığıdır. Siyonizm demek Yahudilik demek değildir. İsraili akademisyen Yakov M. Rakbin bu konuyla ilgili şunları söylemektedir: "Tüm Yahudileri Siyonistlerle bir tutmak tüm Müslümanları hoşgörüsüz İslamcılarla bir tutmak kadar yanlıştır."⁴⁴ Hatta Siyonizm fikri ilk ortaya çıktığında

42 Özalkan, "Yahudi Milliyetçiliği: Siyonizm", 291-328.

43 Özalkan, "Yahudi Milliyetçiliği: Siyonizm", 291-328.

44 Özalkan, "Yahudi Milliyetçiliği: Siyonizm", 291-328.

dini bir ideali, dine uygun olmayan tarzda gerçekleştirmek istemesi sebebiyle bazı Yahudi grupları tarafından eleştirilmiştir. Bu yüzden ilk ortaya çıktığı zamanlar Yahudiler arasında çok tutulan bir ideoloji olmamıştır.

Theodor Herzl'in 1896'da yazdığı Yahudi Devleti kitabıyla beraber Siyonizm tarihi için yeni bir sayfa açılmıştır. Bu kitabın Yahudiler tarafından okunup benimsenmesiyle beraber Siyonizm fikri Yahudiler arasında yayılmaya başlamıştır. Siyonizm, Theodor Herzl ile gündeme çıkan bir şey değildir. Theodor Herzl'dan önce de Siyonizm Yahudiler arasında var olan ama destek görmeyen bir ideolojidir. Theodor Herzl ile birlikte Siyonizm'e dair mevcut fikirler bir araya getirilmiş kendi aralarındaki tutarsızlık ortadan kaldırılmış böylelikle de uluslararası bir harekete dönüşmüştür. Avrupa'da var olan antisemitizm, Theodor Herzl'in Siyonist düşüncelerinin oluşmasına yol açmıştır. Hatta Theodor Herzl bu durumla ilgili şunları söylemiştir: "İhtiyacımız olan güü, antisemitizm tarafından içimizde ortaya çıkarılmıştır."⁴⁵ Gün geçtikçe daha da artan antisemitizm Herzl'i antisemitizm'in bitmeyeceğini düşünmeye itmiştir. Theodor Herzl, Dreyfus olayıyla Siyonizm üzerine daha da yoğunlaşmış asıl çalışmalarına bu olaydan sonra hız vermiştir.

Siyonizm fikri, Yahudi kimliğindeki dini unsuru dışlamaktadır. Siyonizm'e göre Yahudilik ne dinsel bir topluluk ne de farklı ülkelerdeki Yahudi azınlıkların bir birliğidir. Siyonizm'e göre Yahudiler kendi vatani olan bir halktır, bu halkın vatandaşları da diğer ülkelerin vatandaşlarıyla aynı haklara sahiptir. Siyonizm, Yahudi kimliğini dine dayalı değil soya dayalı bir şekilde tanımlar bu yüzden de Siyonizm ırksal bir ideolojidir.⁴⁶ Yahudi kimliğindeki dini unsuru dışlayan Siyonizm ideolojisi Yahudileri kendine özel etnik, tarihi ve kültürel birikimi olan bir millet olarak tanımlar. Siyonizm tarihinde Theodor Herzl'in yazdığı Yahudi Devleti kitabı, Siyonistler için bir başlangıç niteliğinde görülürse bu başlangıcın sonucunda atılan ilk ve büyük adımda I. Siyonist Kongrenin toplanmasıdır. Bu kongrede "Dünya Siyonist Örgütü" kurulmuştur.⁴⁷ Bu kongreyle beraber Siyonizm farklı bir boyut kazanmıştır. Kurulan örgüt Siyonizm ideolojisinin dünya genelindeki Yahudiler arasında yayılmasını sağlamıştır. Bu örgütle beraber artık Siyonizm uluslararası bir ideoloji haline dönüşmüştür. Dünya Siyonist Örgütü, Yahudi kimliğini ulusal bir kimliğe dönüştürmeyi, Yahudilere ait yeni bir anadil geliştirmeyi, Yahudileri Filistin'e yerleştirmeyi ve eski yeni toprak üzerinde ekonomik ve siyasi hakimiyet kurmayı hedeflemiştir.⁴⁸ Theodor Herzl, bütün bu hedefleri gerçekleştirmek için başvurulması gereken tek yöntemin diplomasi olduğunu ifade etmektedir. Bu yüzden de Herzl bu hedefleri gerçekleştirmek adına çeşitli Yahudi yardım kuruluşlarıyla ve bazı devletlerle iletişime geç-

45 Özalkan, "Yahudi Milliyetçiliği: Siyonizm", 291-328.

46 Özalkan, "Yahudi Milliyetçiliği: Siyonizm", 291-328.

47 Özalkan, "Yahudi Milliyetçiliği: Siyonizm", 291-328.

48 Özalkan, "Yahudi Milliyetçiliği: Siyonizm", 291-328.

miştir. Çünkü Filistin'e yapılacak Yahudi göçlerini gerçekleştirmek için uluslararası tanınmış bir yasal hakkın kazanılması gerekmektedir.⁴⁹ Bu hakların kazanılması da Herzl'in da dediği gibi diplomatik çalışmalarla elde edilebilirdi bu yüzden bu yasal temelin atılması için Dünya Siyonist Teşkilatı da Herzl öncülüğünde bu çalışmaları yürütmüşlerdir. İsrail Devletinin kuruluş süreci tamamen bu diplomatik görüşmeler sayesinde başarılı gitmiştir.

Siyonist Kongre ve Sonuçları

Herzl'a göre Yahudi sorunu sadece Yahudileri ilgilendirmemektedir, bu sorun uluslararası bir sorundur. Uluslararası olan bu sorunun çözüm süreci de uluslararası boyutta ilerlemelidir.⁵⁰ Herzl'e göre Filistin'de kurulacak olan Yahudi devleti için dünyadaki bütün Yahudileri teşkilatlandırmak gereklidir. Herzl bu teşkilatlanmayı sağlayabilmek için girişimlerde bulunmuştur. Herzl, Yahudileri teşkilatlandırma girişimlerinin sonucunda 29 Ağustos 1897'de İsviçre Basel'de ilk Siyonist kongreyi gerçekleştirmiştir.⁵¹ Basel'de gerçekleştirilen bu kongrenin temel ibaresi şu olmuştur: "Siyonizm'in amacı Yahudi soyundan insanlara Filistin'de kamu hukukuyla güvence altına alınan bir vatan yaratmaktır."⁵² Bu ifadeye bakınca Siyonist hareketin asıl hedefinin Filistin'i önce Yahudiler için vatan yapıp sonrasında da orada Yahudiler için bir devlet kurmak olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu Kongre'de Dünya Siyonist Teşkilatı kurulmuştur. Kurulan bu teşkilatın başkanı da Theodor Herzl olmuştur. Bu Kongre'de bazı kararlar alınmıştır.⁵³ Bu kararlar şunlardır:

1. Yahudi ziraat işçileri ve sanayi işçileri aracılığıyla Filistin'de Yahudiler için yaşam alanları oluşturulacak, oluşturulan yaşam alanlarına Yahudi iskanı gerçekleştirilecek.
2. Dünyadaki bütün Yahudiler yaşadıkları ülkenin kanunlarına uygun bir şekilde teşkilatlanacaktır.
3. Yahudilik şuuru ve millî duygular kuvvetlendirilecektir.
4. Siyonizm'in hedeflerini gerçekleştirmek için gerekli yerlerde hükümetlerin destekleri alınacaktır.⁵⁴

Kongre'de alınan hükümetlerden destek alınması kararı Herzl'in işini kolaylaştırmıştır. Herzl bu karar doğrultusunda birçok devlet adamıyla Yahudi sorununu konuşma imkânı bulmuştur.

49 Özalkan, "Yahudi Milliyetçiliği: Siyonizm", 291-328.

50 Celil Bozkurt, "Filistin Sorununun Kökenleri: Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyonizm ve Filistin'de Yahudi Yerleşimleri", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları*, ed. Pınar Özden Cankara -Yavuz Cankara (İstanbul: Efe Akademi, 2019), 61.

51 Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları* (İstanbul: Kronik, 2019), 28.

52 Avi Shlaim, *Demir Duvar İsrail ve Arap Dünyası*, çev. Tuba Demirci, (İstanbul: Küre, 2019), 46.

53 Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 28.

54 Bozkurt, "Filistin Sorununun Kökenleri: Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyonizm ve Filistin'de Yahudi Yerleşimleri", 61.

İsrail Devleti

İsrail Devleti'nin Nerede Kurulacağına Dair Tartışmalar

Yahudi milliyetçiliği açısından ilk başta devletin nerede kurulacağı belli bir mekân hedefi olmamakla birlikte daha sonra Yahudiler ve Eretz (ארץ) İsrail arasındaki duygusal bağ, pek de yankı uyandırmayan bu modern harekete biraz daha ruh katması açısından dikkate alınacak ve burası tek mekân olarak benimsenecektir.⁵⁵

İngiltere, Dünya Siyonist Örgütü'ne Arjantin, Kıbrıs ve Uganda topraklarını teklif etmiştir. Kudüssüz Siyonizm'in hiçbir anlam ifade etmeyeceğini ileri süren Siyonistler, asıl amaçlarının güvende olacakları bir yurttan ziyade asırlardır hayalini kurdukları ideale kavuşmak olduğunun da mesajını vererek Herzl'in Uganda düşüncesine karşı çıkmışlardır. Sonuçta Siyonistler, Yahudi dini ve geleneksel mitlerinden faydalanarak Eretz (ארץ) İsrail'de kurulacak bir Yahudi devletini Yahudi sorunun tek çözümü olarak ileri sürmüşlerdir.⁵⁶

Theodor Herzl Yahudi Devleti kitabında İngiltere tarafından kendilerine sunulan Arjantin toprakları için şu cümleleri kullanmıştır: "Arjantin dünyanın en verimli ülkelerindendir, geniş bir alana yayılmıştır seyrek bir nüfusa sahiptir. Arjantin'in ılıman bir iklimi vardır. Arjantin cumhuriyeti topraklarının bir bölümünü bize devrederse bu onlar için iyi olur çünkü yapacakları bu şey onların çıkarlarına hizmet edecektir."⁵⁷

Herzl'e göre Yahudilere ait bir devlet olmalıydı ama bu devletin nerede ve nasıl olacağı çok önemli değildi. Herzl için önemli olan, topraksız bir halkın halksız bir toprağa yerleşmesi ve o toprak parçasının Yahudilerin, kendi ulusal vatani ve egemen devleti haline gelmesidir.⁵⁸ Herzl'in bu fikri Kutsal topraklara dönme hayali hala diri olan Yahudiler tarafından eleştirilmiştir ve kabul edilmemiştir. Bazı Yahudiler bu düşüncesinden dolayı Theodor Herzl'i nihai hedeflerinden sapmakla suçlamışlardır. Oysaki Theodor Herzl Filistin hakkındaki düşüncelerini Yahudi Devleti kitabında şöyle ifade etmiştir: "Filistin hiçbir zaman unutmduğumuz, unutamayacağımız tarihi evimizdir."⁵⁹

Yahudilik İnancı İçin Filistin Topraklarının Önemi

RAB Avram'a (Hz. İbrahim) "Ülkeni, akrabalarını, baba evini bırak, sana göstereceğim ülkeye git" dedi, "Seni büyük bir ulus yapacağım, seni kutsayacak, sana ün kazandıracacağım, Bere-

55 Özalkan, "Yahudi Milliyetçiliği: Siyonizm", 291-328.

56 Özalkan, "Yahudi Milliyetçiliği: Siyonizm", 291-328.

57 Theodor Herzl, *Yahudi Devleti*, çev. Yeşim Meriç (İstanbul: Milenyum, 2018), 44.

58 Greilsammer, *Siyonizm*, 44.

59 Herzl, *Yahudi Devleti*, 45.

ket kaynağı olacaksın. Seni kutsayanları kutsayacak, seni lanetleyeni lanetleyeceğim. Yeryüzündeki bütün halklar senin aracılığıyla kutsanacak.”⁶⁰ diye emretmiştir. Bu emrin üzerine Avram Kenan’a yerleşmiştir. Rab Kenan’da Avram’a gözükmüştür. Ve orada Avram’a Kenan topraklarını ona ve ailesine verdiğini bildirmiştir.⁶¹ Tekvin’de anlatılan bu olay Yahudilerin kutsal topraklar üzerinde hak iddia etmelerinin başlangıç noktasını oluşturur.

Yahudilik tarihi için Filistin bölgesi önemli olaylara şahitlik etmişti. Mısırdan kovulduktan sonra Filistin bölgesine yerleşip orada bir devlet kurmuşlardır. Hz. Davud döneminde Kudüs fethedilip bu devletin başkenti olmuştur. Yahudilerin en parlak dönemleri Hz. Davud’un kral olmasıyla, Kudüs’ün fethedilmesiyle başlamıştır. Hz. Davud’un muhteşem krallığını oğlu Hz. Süleyman’ın krallığı takip eder. Hz. Süleyman döneminde Hz. Süleyman Sion tepesine büyük ve görkemli bir mabet inşa ettirmiştir. İnşa ettirdiği bu mabede Ahit Sandığını da yerleştirmiştir. Bu büyük mabet ve Kudüs, 586’da Babil Kralı Buhtunnasir tarafından tahrip edilmiştir. Bu istila sadece tahriple kalmamış Yahudilerin sürgün edilmesiyle sonuçlanmıştır.⁶² Yahudilerin sürgün hayatı, Pers Kralı Hüsrev’in Yahudilerin Kudüs’e tekrar dönmesine izin verinceye kadar sürmüştür. Kudüs’e geri dönen Yahudiler şehri ve yıkılan mabedi onarmışlardır. Mabedin onarılmasıyla beraber Yahudiler için İkinci Mabet dönemi başlamıştır. İkinci mabet dönemin de Titus, şehri ve mabedi yakmıştır. Yıkılan şehir ve mabetten sonra da İmparator Hadrianus döneminde de şehir putperest bir roma şehri yapılmaya çalışılmıştır. Yahudiler tarafından kabul edilmeyen bu olay Yahudilerin ayaklanmasından dolayı şehirden sürgün edilmeleriyle sonlanmıştır. Şehirden sürgün edilen Yahudilere şehre giriş yasağı koyulmuş ve Yahudilerin bu büyük mabedi yıkılmıştır.⁶³ Mabetleri yıkılıp şehirden kovulan Yahudiler sadece mabette yapılan kanlı kurban ibadetlerini yerine getirememişlerdir. Bu şartlar altında yaşayan Yahudiler için mabedin tekrardan inşa edilmesi, Yahudilerin eski ihtişamlı günlerine kavuşacaklarına inanmalarına yol açmıştır. Buna inanan Yahudiler için Mesih’in gelmesiyle beraber büyük mabet tekrardan inşa edilecek ve Yahudiler Hz. Davud ve Hz. Süleyman zamanındaki güçlerine kavuşacaklardır. Yahudilerin Mesih inancı onların kutsal topraklara döneceklerine dair umutlarını hep canlı tutmuştur.

Günümüzde Evanjelistler Hz. İsa’nın yeniden dünyaya geleceğine büyük krallığı yeniden kuracağına ve yıkılan mabedin de yeniden inşa edileceğine inanmaktadırlar. Yeniden yapılacak olan mabet, Mescid-i Aksa’nın bulunduğu tepeye yapılacaktır bu yüzden de o tepedeki mescitlerin yıkılması gerekmektedir.⁶⁴

60 *Kitab-ı Mukaddes* (Erişim 2009), Yar.12:1-3.

61 *Kitab-ı Mukaddes* (Erişim 2009), Yar.12:4-12.

62 Mustafa Baş, “Filistin’in Dinler Tarihi Açısından Önemi”, *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları*, ed. Pınar Özden Cankara -Yavuz Cankara (İstanbul: Efe Akademi, 2019), 20.

63 Baş, “Filistin’in Dinler Tarihi Açısından Önemi”, 21.

64 Baş, “Filistin’in Dinler Tarihi Açısından Önemi”, 23.

Yahudiler için kutsal topraklar çok kıymetlidir. Dini kitaplarında da sürekli olarak kutsal topraklardan bahsedilmektedir. Kutsal topraklarından sürülen Yahudiler Diasporada iken buraya duydukları özlemi ve buraya döneceklerine dair umutlarını hep korumuşlardır. Yahudilerin "Ey Yeruslayim, seni unutursam sağ elim kurusun. Seni anmaz, Yeruslayim'i en büyük sevincimden üstün tutmazsam, dilim damağıma yapışsın" ifadesinden Kudüs'e atfettikleri önemi görmek mümkündür.

Theodor Herzl ve Filistin Toprakları İçin Yapılan Görüşmeler

Filistin toprakları Osmanlı hakimiyetinde bulunduğu için Theodor Herzl'ın Filistin topraklarının Yahudilere verilmesi konusunda Osmanlı padişahıyla görüşmek zorundadır. Herzl, Abdülhamid Han ile bu konuyu konuşmanın yollarını aramıştır araya araçlar sokarak bu görüşmeyi gerçekleştirmek için uğraşmıştır. Herzl bazı başarısız görüşme girişimlerinden sonra 17 Mayıs 1901'de Abdülhamid Han ile görüşmeyi başarmıştır. Herzl Osmanlı devletinin isteklerine olumlu yanıt verme ihtimalini arttırmak için Osmanlı devletinin içinde bulunduğu zor durumu kullanmayı düşünmüştür bu yüzden de Abdülhamid Han'a Yahudilerin Filistin'e yerleşmesine izin verilerse Osmanlı devletinin dış borçlarını ödeyeceklerini söylemiştir. Bu görüşmeden cevap alamadan ayrılan Herzl ikinci bir görüşme talebinde bulunmuştur. Bu ikinci görüşme Temmuz 1902'de gerçekleşmiştir. Herzl, ilk görüşmede sunduğu para teklifini bu görüşmede yine gündeme getirmiştir. Abdülhamid Han bu teklifi ne reddetmiştir ne de kabul etmiştir. Bu net olmayan karar Theodor Herzl tarafından olumlu bir cevap olarak algılanmıştır ama aksine Abdülhamid'in tavrı net bir şekilde hayır olmuştur. Abdülhamid Han'ın cevabının olumsuz olduğunu da Herzl'ı Abdülhamid Han ile görüşmeye getiren Hahambaşı ile Abdülhamid Han arasında geçen diyalogtan alıyoruz. Abdülhamid Han, Hahambaşı'na "Bu imparatorluğun bir karışını bile bir başkasına veremeyeceğimi bildiğiniz halde Herzl'ı bu konuyu benimle konuşması için getiriyorsun" demiştir.⁶⁵ Abdülhamid Han ile görüşmelerinden olumsuz yanıtlar alan Herzl, İngiltere ile bu hususta görüşmeye karar vermiştir. İngiltere'deki siyasilerin ve kamuoyunun desteğini almak için IV. Siyonist kongreyi Londra'da düzenlemiş ve bu süreçte Herzl, İngiltere Sömürgeler Bakanı ile görüşmüştür.⁶⁶ Herzl İngiltere ile yaptığı görüşmelerde de beklediği başarıyı yakalayamamıştır. Ama 1903'te İngiltere hükümetinin Herzl'ı İngiltere'ye davet etmesiyle beraber Herzl için tükenen ümitler yeniden yeşermiştir. Herzl'ı İngiltere'ye davet eden hükümet, Herzl'a Yahudilerin yerleşmesi için Uganda topraklarını teklif etmişlerdir.⁶⁷ Theodor Herzl için Yahudi devletinin mekânı önemli olmadığı için Herzl bu teklifi kabul etmiştir. Sonrasında da kendisine yapılan bu teklifi VI. Siyonist Kongre'de Dünya Siyonist Teşkilatına sunmuştur.

65 Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 31.

66 Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 32.

67 Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 32.

Kongre’de Uganda teklifi kabul edilmiştir. Ama bu teklif Siyonizm tarihinin en önemli tartışmalarından birine yol açtı: Uganda sorunu.

Bu teklif bazı Siyonistler tarafından ideallerine karşı yapılan bir ihanet olarak algılanmıştır ve Herzl’in Siyonistler tarafından tepki çekmesine neden olmuştur.⁶⁸ Bu teklifin Yahudiler arasında meydana getirdiği sorundan kaynaklı Yahudi devletinin yeri yine belli olmamıştır. VII. Siyonist Kongre’de Chaim Weizmann’ın önderliğindeki grup Uganda teklifinin tamamen reddedilmesini sağlamıştır. Bu kongrede Yahudi devletinin Filistin topraklarından başka bir yerde kurulmaması gerektiği kararı alınmış ve Siyonistlerin çalışmaları bu yönde ilerlemiştir.⁶⁹

İsrail Devletinin Kuruluş Süreci

Balfour Deklarasyonu

Birinci Dünya savaşıyla beraber Filistin’de dengeler değişmeye başlamıştır. Önceden bölgede hakimiyet Osmanlı devletindeyken Birinci Dünya savaşıyla beraber bu hakimiyetin kimde olacağına dair tartışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. İngiltere bölgede söz sahibi olmak için çalışmalara başlamıştır. Zaten Chaim Weizmann’dan kaynaklı İngiltere diğer devletlere göre Filistin hususunda daha fazla söz hakkına sahiptir çünkü Chaim Weizmann İngiltere hükümeti ile arasını iyi tutup kendilerine bu hususta yardımcı olmaları için bütün koşulları hazırlamıştır. Balfaour Deklarasyonu Chaim Weizmann’ın İngiltere ile olan iyi ilişkileri sayesinde elde edilmiştir. 1916’da David Lloyd George, İngiltere Başbakanı olmasıyla beraber İngiltere, Siyonistlerin en büyük destekçisi olmuştur. Bu anlamda 2 Kasım 1917’de Dış İşleri Bakanı Arthur J. Balfour’un Lord Rothschild’e yazdığı mektup ile İngiltere, Siyonistlere açıktan net bir şekilde destek vereceğini açıklamıştır.⁷⁰ Balfour Deklarasyonu, Siyonistler için diplomatik bir zaferdir. Çünkü Balfour Deklarasyonu ile Filistin’in kapıları Yahudilere açılmıştır. İngilizler bu deklarasyon ile bir nevi Yahudilere Filistin’in anahtarlarını vermiş bulunmaktadır.⁷¹ Balfour Deklarasyonu yayımlandıktan 1 ay sonra Kudüs İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Kudüs’ün İngilizler tarafından işgal edilmesi de Siyonistlerin Yahudi milletini kurma sürecini kolaylaştırmıştır.⁷²

İngiliz Mandasında Filistin

Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Osmanlı toprağı olan Filistin, 25 Nisan 1920’de İngiltere mandasına bırakılmıştır. Manda yönetiminin varlığı da 22 Temmuz 1922’de Cemiyet-i Ak-

68 Greilsammer, *Siyonizm*, 48.

69 Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 33.

70 Alaaeddin Wahibi, “Filistin Sorunu ve Çözüm Yolları” (Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi, 2010), 12.

71 Shlaim, *Demir Duvar İsrail ve Arap Dünyası*, 51.

72 Mehmet Ali Duran, “Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri,” *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 23.06.2020, 156.

vam'da çıkan kararlarla resmileşmiştir. Manda yönetimi yayınladığı metinle Yahudi halkına atalarının yurdu olan İsrail'e dönmeleri hususunda yardımcı olacaklarını ifade etmişlerdir bu ifadeleri Amerika Birleşik Devletleri Kongresi ve Senatosu tarafından da desteklenmiştir.⁷³ İngiltere manda yönetiminin bu hususta ilk olarak yaptığı faaliyet Filistin'e Yahudi göçüne izin vermek olmuştur. Osmanlı devleti zamanında Yahudilerin, Filistin'e göçleri yasaklanmış olduğundan manda yönetimiyle beraber bu yasaklar kalkmıştır. Filistin'e yapılan bu Yahudi göçleri Filistin'deki Yahudi nüfusunu arttırıp Yahudilerin bölgedeki milli yurt iddiasını güçlendirmek için yapılmıştır.⁷⁴ Filistin'de artan Yahudi nüfusu, bölgede Araplarla Yahudiler arasında çatışmaların çıkmasına yol açmıştır. Bölgede artan çatışmalar üzerine İngiltere bölgede inceleme yapması için komisyonlar kurmuştur. Bölgede inceleme yapması için kurulan ilk komisyon Peel Komisyonudur. Peel Komisyonu 1937'de kurulmuştur. 1938'de de Woodhead Komisyonu kurulmuştur bu iki komisyon birlikte bir rapor hazırlamıştır. Raporda, bölgedeki çatışmanın son bulması için Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında taksim edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁷⁵ Taksim planı Araplar ve Yahudiler tarafından kabul edilmemiştir çünkü Yahudiler tamamen bölgede hâkim olmak isterken Araplarda Filistin topraklarının kendilerine ait olduğunu bu yüzden de sonradan gelip kendilerine burada bir yurt kurmaya çalışan Yahudilere topraklarını vermek istememişlerdir. Bu yüzden taksim planı iki taraf içinde çözüm olarak kabul edilmemiştir.

İngiltere, 17 Mayıs 1939 tarihinde İngiliz Sömürge Bakanı Malcolm MacDonald tarafından hazırlanan "British Policy on Palestine" ile bölgede bir düzenleme yapma yoluna gitmiştir. Beyaz Kitap veya Beyaz Kâğıt olarak adlandırılmış olan bu belgeye göre Filistin'de on yıl için de bağımsız bir Filistin devleti kurulacak ve bu kurulan devletin yönetiminde hem Arapların hem Yahudilerin söz hakkı olacaktır.⁷⁶ Buradan şunu çıkarabiliriz: İngiltere, bölgedeki Yahudi varlığını kabul etmiştir ve Yahudilerin bölgedeki varlığını korumaya çalışmaktadır. İngiltere bölgedeki dengeleri Yahudiler lehine değiştirmek adına bölgeye yapılan Yahudi göçlerini Beyaz Kitap ile resmileştirmiştir. Resmî belgelerle güvence altına alınan Yahudi göçleri belli sayılarla sınırlandırılmıştır. Yahudi göçlerinin belli sınırlamalar dahilinde gerçekleşecek olması Yahudileri rahatsız etmiştir. Yahudi göçlerine getirilen bu sınırlamalar Yahudi Ajansı tarafından eleştirilmiştir. Yahudi ajansı getirilen bu sınırlamalardan dolayı İngiltere'nin kendilerine verdikleri sözden döndüğünü düşünmüştür. İngiltere'yi Araplara boyun eğmekle suçlamışlardır.⁷⁷ Bütün bunları kendileri için tehdit olarak algılayan Yahudiler Beyaz Kitap'a

73 Duran, "Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri," 149.

74 William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Agora, 2015), 265-300.

75 Duran, "Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri," 151.

76 Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 65.

77 Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 66.

karşı çıkmışlar ve kabul etmemişlerdir. Beyaz Kitap, Taksim Planı'nda olduğu gibi ne Araplar ne de Yahudiler tarafından kabul edilmemiştir.

İngiltere'nin bölgede huzuru sağlamak adına yaptığı girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İngiltere'nin bölgede huzuru sağlamak adına yaptığı girişimler sadece Yahudilerin lehine olduğu için Yahudilerle Araplar arasındaki sorunları daha da arttırmıştır.

Filistin Sorunu Birleşmiş Milletlerde

İngiltere II. Dünya Savaşı'ndan sonra kendini toparlayamamış bu yüzden Filistin'deki sorunlarla yeteri kadar ilgilenememiştir.⁷⁸ Filistin'de gün geçtikçe daha şiddetlenen olaylar sonucunda İngiltere bölgedeki olayları tek başına halledemeyeceği kanısına vararak 2 Nisan 1947'de Birleşmiş Milletlere başvurarak Filistin için özel bir oturum yapılmasını talep etmiştir.⁷⁹

İngiltere'nin bu talebi üzerine 28 Nisan'da Genel Kurul toplanmıştır. 28 Nisan'da toplanan Genel Kurul, 15 Mayıs'ta Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi'nin (United Nations Special Committee on Palestine, UNSCOP) kurulmasına karar vermiştir. Birleşmiş Milletler, kurulan bu komiteyi bölgede inceleme yapması için görevlendirmiştir. Bunun üzerine UNSCOP Kudüs'e gidip hem Yahudilerle hem de Araplarla görüşmeye başlamıştır. Bu görüşmeler esnasında Yahudiler, Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasını isterken Weizmann ise Filistin'in bölünmesini istemiştir. Arap devletleri de bağımsız bir Arap Devleti'nin kurulmasını istemişler, bölgedeki Yahudi varlığına da karşı çıkmışlardır. Bölgede yapılan görüşmelerden sonra hazırlanan raporda Filistin meselesinin çözümü için birisi çoğunluk planı birisi de azınlık planı olmak üzere iki plan sunulmuştur. Buna ek olarak raporda Filistin'deki manda yönetimine son verilmesi gerektiği, Filistin'de bağımsız bir devlet kurulması gerektiği belirtilmiştir.⁸⁰ Azınlık Planı, Filistinlilerin ve Yahudilerin bir arada yaşayacağı, merkezi Kudüs olan federatif bir devlet kurulmasını öngörmüştür. Araplar azınlık planının bölücü bir amaçla hazırlandığını düşündükleri için kabul etmemişlerdir.⁸¹

Çoğunluk planına göre ise Filistin; Arap devleti, Yahudi devleti ve Kudüs Bölgesi olmak üzere üç bölgeye bölünmelidir. Bu plana göre Kudüs uluslararası bir bölge olmalıdır. Bu bölgenin sorumluluğu da Birleşmiş Milletlerde olacaktır. Bölge de bir Arap bir Yahudi olmak üzere iki devlet olmalıdır. Çoğunluk Planı, Siyonist liderler tarafından kabul edilirken Arap liderler ise Filistin'in toprak bütünlüğünü bozduğu için kabul etmemiştir.⁸²

78 Duran, "Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri," 154.

79 Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 90.

80 Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 91-92.

81 Duran, "Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri," 154.

82 Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 265-300.

Her ne kadar Araplar tarafından kabul edilmese de Siyonistler ve onların destekçileri için çoğunluk planı iyi bir plandır. Yahudi devletinin kurulmasına giden yolu kolaylaştıracak bir plandı. Bu planın kabul edilmesi hususunda Amerika Birleşik Devletleri çok fazla çaba göstermiştir çünkü II. Dünya Savaşı esnasında Hitler'in Politikaları nedeniyle Amerika'ya Yahudi göçleri artmaya başlamıştır. Artan bu Yahudi göçü Amerika'yı da Filistin sorunuyla ilgilendirmek zorunda bırakmıştır.⁸³ Genel Kurul'da yapılacak olan oylamada üçte iki çoğunluğun sağlanması için Başkan Truman yoğun bir lobicilik faaliyeti başlatmıştır. Amerika, Filistin'in paylaşımı hususunda sorun çıkaracak ülkelere yoğun bir baskı yapıp Yahudilerin lehine oy kullanmalarını sağlamıştır. Amerika'nın bu konuda bu kadar ısrarcı olmasının tek nedeni Amerika'ya olan Yahudi göçleri değildir. Asıl sebep Yahudi cemaatlerinin Amerikalı siyasetçilere bu hususta yaptıkları baskılardır. Yapılan bu baskılar Amerika'nın Filistin sorunuyla yakından ilgilenmesinde çok etkili olmuştur.⁸⁴

29 Kasım 1947'de Genel Kurulda yapılan oylamada Yahudilerin lehine 30 oy, aleyhine 13 oy vardır. 10 tane de çekimser oy bulunmaktadır. 30 oy ile Filistin'in Arap devleti ve Yahudi devleti olmak üzere iki devletten oluşmasına karar verilmiştir. Yapılan oylamanın sonucunda Kudüs'te uluslararası bir statü kazanmıştır.⁸⁵

İngiltere, 15 Mayıs 1948'de Birleşmiş Milletlerden çıkacak olan kararı bile beklemeden Filistin mandasını sona erdireceğini açıklamıştır. Bu açıklamasıyla beraber Filistin'de durumlar daha da karışmıştır.⁸⁶ Yahudiler İngiltere'nin bu kararından güç alarak Filistin'de eylemler yapmaya başlamışlardır. Yahudilerin bu eylemleri küçük çaplı şeyler olmamıştır. Yahudiler, Haganah ve Irgun örgütleri aracılığıyla Filistin'de birçok katliam yapmışlardır. İngiltere, bölgede artan çatışmaları engellemek adına hiçbir girişimde bulunmamış aksine bölgeden çekilmek için yaptığı çalışmalara hız vermiştir. İngiltere, bölgede yol açtığı sorunları çözme girişiminde bulunmadan bölgedeki çatışmaların arasından sessizce çekip gitmiştir.

Filistin'in İngiliz mandasında bulunduğu süreçte Araplar ve Yahudiler arasındaki sorunlar daha da tırmanmıştır. Bölgede kalıcı bir çözüm bulunmamasının yanında İngiliz mandasında bulunduğu süreçte Filistin'deki Arap vatandaşların durumları daha da kötü bir hale gelmiştir. Ama Yahudiler açısından bakıldığında Filistin'in İngiltere mandasında bulunduğu zamanlar onlar için başarılarla doludur. İngiltere'nin bölgede olması sadece Yahudilerin lehine olmuştur. Yahudilerin kurmayı hedefledikleri Yahudi Devleti'nin temelleri manda yönetimi zamanında atılmış, manda yönetimi sayesinde de bu temeller sağlamlaştırılmıştır.

83 Duran, "Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri," 154.

84 Larry Collins ve Dominique Lapierre, *Kudüs Ey Kudüs*, Çev. Aydın Emeç (İstanbul: Kronik, 2017), 24.

85 Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 265-300.

86 Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 265-300.

Kısaca özetlemek gerekirse İngiltere Mandasında Filistin demek, Filistin topraklarında İsrail'in Kuruluş Süreci demektir.

İsrail Devleti'nin Kuruluşu

İngiltere'nin bölgeden aniden çekilmesi bölgede bir otorite boşluğu yaratmıştır. İngiltere'nin manda yönetiminin Filistin'de kurumsallaşmamış olmasından dolayı bölgede manda yönetiminin kurumsal yapısını devam ettirebilecek şartlarda oluşmamıştır. Bölgede yeni yerel bir hükümet de kurulmamıştır.⁸⁷ İngiltere kısaca Filistin'i kendi kaderine terk edip kaçmıştır. İngiltere'nin gidişiyle beraber Filistin'de oluşan otorite boşluğu Araplar ve Yahudiler arasındaki üstünlük mücadelesiyle doldurulmaya çalışılmıştır. İki taraf arasında meydana gelen üstünlük mücadelesi, 14 Mayıs 1948'de David Ben Gurion'un İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesiyle Yahudilerin lehine değişmiştir.⁸⁸

14 Mayıs 1948'de David Ben Gurion, Tel Aviv Sanat Müzesi'nde Yışuv önderlerinin önünde Bağımsızlık bildirisini okuyup Filistin'de Medinet İsrail adında bir Yahudi devleti kurulduğunu ilan etmiştir. İsrail bağımsızlığını ilan ederken Birleşmiş Milletlerin Filistin ile ilgili aldığı kararlara da riayet edeceğini belirtmiştir. Bağımsızlık bildirisine göre İsrail; özgürlük, adalet ve barış temelli bir devlet olacaktır. İsrail bu bildiriyle din, dil, ırk, cinsiyet ayırt etmeden bütün yurttaşlarının sosyal ve siyasi anlamda bütün haklardan eşit şekilde yararlanacağını teminatını vermiştir.⁸⁹

Filistin topraklarında kurulan Yahudi devleti, Filistin'deki Araplar başta olmak üzere çevredeki ülkelerinde kaderini değiştirmiştir. İsrail'in kuruluşuyla birlikte Siyonistlerin Yahudi devleti hayali gerçekleşirken bölgedeki diğer devletler için Filistin sorunu daha da çözümsüz hale gelmiştir. Filistin'de kurulan Yahudi devleti, bölgedeki Yahudi Arap sorununa bir çözüm olmamıştır. Aksine bölgedeki asıl sorunlar Yahudi devletinin kurulmasıyla beraber yeni başlamıştır. *Kudüs Ey Kudüs* kitabında bahsedilen olay bu durumu çok güzel açıklamaktadır.

"Bir grup Yahudi genç İsrail'in kuruluşunu kutlamak için David Ben Gurion'un yanına gitmiştir. Sevinçlerinden dolayı hora tepen gençler Gurion'u da hora tepmesi için davet etmişlerdir. Gurion onların bu teklifini hüzünlü bir gülümsemeyle reddetmiştir. Çünkü Gurion'un aklında o an sadece şu an mutluluktan dans eden, şarkı söyleyen gençlerin savaşa gidecek olması vardı."⁹⁰

Kitapta bahsedilen bu olaydan da anlaşılacağı üzere İsrail'in kurulmasıyla beraber Arap devletleri İsrail'e karşı savaş ilan etmiştir. İsrail'in kurulması, İsrail için olayların bitiş noktası değil

87 Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 265-300.

88 Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 94.

89 Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 265-300.

90 Collins ve Lapierre, *Kudüs Ey Kudüs*, 41.

başlangıç noktası olmuştur. Yahudi devleti kurulduktan sonra İsrail'in asıl hedefi devletlerinin bölgede kalıcılığını sağlamak olmuştur. Çünkü İsrail için asıl mücadele bölgede kalıcı olmaktır.

Sonuç

Yahudiler Kudüs'ten çıkarılıp sürgüne yollandıkları zamandan beri gittikleri her yerde zor şartlar altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Zor şartlar altında yaşamlarını devam ettirmeye çalışan Yahudiler için Modernizm bir kurtarıcı olmuştur. Avrupa'da yaşanan Modernizm'in etkisiyle dini kimlik anlayışının güç kaybetmeye başlaması, dini inançlarından dolayı yı toplumdan dışlanan Yahudiler için önemli bir olay olmuştur. Avrupa'da yeri boşalan dini kimliğin yerini Milliyetçilik akımı doldurmuş; ulus devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla beraber Yahudiler zor şartlar altında yaşadıkları Avrupa'dan kurtulma arzusuyla kendilerine ait bir devlet kurma düşüncesine mesih inancına ters düşmesine rağmen olumlu bakmaya başlamışlardır.

Aydınlanma değerlerinin bazı Yahudi din adamları ve entelektüeller tarafından benimsenmesi dinde reform hareketlerine yol açmıştır. Bu reform hareketleri Yahudiler arasında sorunlara yol açmış, Yahudilerin kendi içinde ayrışmasına neden olmuştur. Kendi içinde ayrışan Yahudileri Alfred Dreyfus Davası tekrardan bir araya getirmiştir. Dreyfus olayı ile Yahudiler, adaletin antisemitizme galip gelmediğini görmüşlerdir. Theodor Herzl da tam bu sırada tarih sahnesine çıkmıştır. Theodor Herzl, *Yahudi Devleti* kitabıyla Yahudilerin kendilerine ait bir devleti olması fikrini ileri sürmüştür. Yahudi devleti fikri, Siyonizm ideolojisinin de desteğiyle Yahudiler arasında kabul görmeye başlamıştır. Siyonistler, Theodor Herzl önderliğinde Dünya Siyonist Teşkilatı çatısı altında birleşip Yahudi devletinin kurulması için gereken bütün çalışmaları bizzat kendileri yürütmüşlerdir.

Yahudiler, dini inanışlarını temele koyarak Filistin üzerinde hak iddia etmektedir. Yahudiler'in haksız iddiaları bölgede yaşayan Araplarla aralarında sorunlara yol açmıştır ama bölgede diplomatik anlamda güçlü olan Yahudiler olduğu için bölgede ortaya çıkan sorunlar hep Yahudilerin lehine sonuçlanmıştır. Arapların diplomatik anlamda başarısızlıkları ne yazık ki Yahudilerin diplomatik başarılarına engel olamamıştır. Theodor Herzl, en başından beri kurulacak olan Yahudi devletinin sadece diplomatik bir başarıyla elde edilebileceğini söylemektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere diplomatik başarılar diğer tüm başarılardan daha etkili ve kalıcıdır.

Filistin, İngiliz mandasındayken Arap Yahudi çatışmaları artmıştır. İngiliz Hükümeti, bölgede var olan çatışmaları engelleyememiş, Filistin'deki sorunların çözümü için Birleşmiş milletlere başvurmuştur. Böylelikle Filistin sorunu, bölgesel değil uluslararası bir sorun olmuştur. Bu Yahudiler için aslında önemli bir adımdır çünkü onlar zaten Yahudi sorununun

ulusal bir sorun olduğuna ve bu sorunun çözümünün de uluslararası boyutta ilerlemesi gerektiğini savunmaktadırlar. Nitekim Filistin'deki sorunların çözümü için Birleşmiş Milletlere başvurulması Yahudilerin işlerini daha da kolaylaştırmıştır çünkü Birleşmiş Milletlerin Filistin'in geleceği hakkında vereceği kararlar her hâlükârda Yahudilerin lehine olacaktır. Bunun sebebi de diplomatik anlamda Yahudilerin güçlü olmasıdır. Siyonistlerin diplomatik anlamda güçlü olması; Birleşmiş Milletler Kurulu'nda alınan kararın Yahudiler lehine olmasında etkili olmuştur. Birleşmiş Milletler'den çıkan kararla birlikte Filistin'de Yahudilerin varlığı resmi olarak kabul edilmiştir. Yahudilerin bölgedeki varlığının resmi olarak kabul edilmesi Filistin'de durumları daha da çıkmaza sokmuştur. İngiliz Hükümeti, Filistin'de artan bu sorunları çözme girişiminde bulunmadan bölgeden çekilmiştir. Bölgeyi kendi kaderine terk edip manda yönetimine son vermiştir. Manda yönetiminin bölgeden çekilmesiyle Filistin'de bir otorite boşluğu meydana gelmiştir. Meydana gelen otorite boşluğunu fırsat bilen Yahudiler, 14 Mayıs 1948'de İsrail Devletini kurduklarını ilan etmişlerdir. Yahudilerin, Yahudi devleti kurma planlarının bölgedeki Arap devletlerin çıkarlarıyla ters düşmesinden dolayı bölgedeki Arap devletler, İsrail'in kuruluşunu ilan etmesinin ardından İsrail'e savaş açmıştır. İsrail'e verilen bu tepki gecikmiş bir tepkidir. İsrail'in bölge de bu denli büyümesinin ardında ekonomik anlamda eli güçlü olan Yahudilerin destekleri varken Filistinlilerin de bölgede yok sayılmasının ardında lidersizlik sorunu bulunmaktadır. İsrail'in bölgede planlı ilerleyişine karşılık Arapların kendi başlarına direnmeye çalışmaları maalesef ki etkili bir sonuç getirmemiştir.

Yahudiler Milliyetçilik akımının ortaya çıkmasıyla, zor şartlar altında yaşadıkları Avrupa'dan kendi devletlerini kurarak kurtulabileceklerini fark etmişlerdir. Bunu fark eden Yahudiler, Siyonizm ideolojisi altında toplanmışlar ve kendilerine bir devlet kurmanın hayaliyle çalışmışlardır.. Antisemitizm, Yahudi devleti fikrinin tetikleyici gücü olmuştur. Milliyetçilik akımı da harekete geçirici unsuru olmuştur. Bütün bu güçler, Yahudilerin kendi kutsal topraklarında bir devlet sahibi olmasını sağlamıştır.

Kaynakça

Arendt, Hannah. *Antisemitizm*. Çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim, 2018.

Armaoğlu, Fahir. *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları*. İstanbul: Kronik, 2019.

Arslan, Mesut. "Moderniteden Küreselleşmeye Milliyetçiliğin ve Ulus Devletin Dönüşümü." Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2019.

Aydın, Rifat. "Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet." *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*. 04.04.2018.

Baş, Mustafa. "Filistin Sorununun Kökenleri: Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyonizm ve Filistin'de Yahudi Yerleşimleri". *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları*, ed. Cankara, Pınar ve Yavuz Cankara. İstanbul: Efe Akademi, 2019, 20.

Bozkurt, Celil. "Filistin Sorununun Kökenleri: Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyonizm ve Filistin'de Yahudi Yerleşimleri". *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları*, ed. Cankara, Pınar ve Yavuz Cankara. İstanbul: Efe Akademi, 2019, 61.

- Cleveland, William L. *Modern Ortadoğu Tarihi*. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Agora, 2015.
- Collins, Larry ve Dominique Lapierre. *Kudüs Ey Kudüs*. Çev. Aydın Emeç. İstanbul: Kronik, 2017.
- Duran, Mehmet Ali. "Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri." *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*. 23.06.2020.
- Erkiş, İbrahim Uğur. "Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi." *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 01.12.2013.
- Fırat, Ahmet Murat. "Milliyetçilik ve Din Etkileşimi." Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2018.
- Greilsammer, Ilan. *Siyonizm*. Çev. Işık Ergüden. Ankara: Dost, 2007.
- Groepler, Eva. *Anti-Semitizm*. Çev. Süheyla Kaya. İstanbul: Belge, 1999.
- Gökçen, Ahmet. "Ulus Devletin İflasına Rağmen Vatandaşlığın Yükselişi." *OPUS Toplum Araştırmaları Dergisi*. 23.07.2016.
- Herzl, Theodor. *Yahudi Devleti*. Çev. Yeşim Meriç. İstanbul: Milenyum, 2018.
- Karakuş, Aykut. "Ulus-Din İlişkisi Bağlamında Yahudi Milliyetçiliğinin Temelleri ve Politik Yansımaları." *Anasay*. 31.08.2020.
- Kitab-ı Mukaddes*. Erişim 2009. <https://incil.info/arama/Yaratilis+12:1-3>
- Kitab-ı Mukaddes*. Erişim 2009. <https://kutsalkitap.info.tr/?q=yar%2012>
- Özalkan, Seda. "Yahudi Milliyetçiliği: Siyonizm". *Orta Doğu'yu Kuran İdeolojiler*, ed. Zekeriya Kurşun. İstanbul: Vadi, 2020, 291-328.
- Şahin, Kenan. "Bütünleşme, Milliyetçilik ve Avrupa'da Ulus Üstü Yapılanma." Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2018.
- Şimşek, Ufuk. "Milliyetçilikler ve Millet'in Oluşumu Üzerine bir İnceleme." *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 29.04.2010.
- Shlaim, Avi. *Demir Duvar İsrail ve Arap Dünyası*. Çev. Tuba Demirci. İstanbul: Küre, 2019.
- Smith, Anthony. *Milli Kimlik*. Çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim, 2017.
- Topçu, Emel ve İbrahim Halil Menek. "Ulus Devlet Düşüncesi ve Çok Kültürlülük." *G.Ü İslahiye İİBF Uluslararası e- Dergi*. Aralık 2019.
- Wahibi, Alaaeddin. "Filistin Sorunu ve Çözüm Yolları." Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi, 2010.
- Yılmaz, Mustafa Selim. "Bir Terimin Arkeolojisi : Antisemitizm Teolojik ve Politik Tarihi." *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. 15.12.2017.

Kınalızâde'deki Muhabbet Merkezli Toplum Tasavvuru ile Marksistlerdeki Devletsizliğe Geçiş Süreci

İmam Hissein Alio*

Öz: Eski Yunan siyaset felsefesinde olduğu gibi İslam düşünce geleneğinde de sosyal bir varlık olarak insan, ancak ve ancak içinde yaşadığı topluluktaki dayanışma sayesinde olgunluğa ulaşabileceği öne sürülmektedir. Toplumu oluşturan insanların topluluklar halinde bir arada yaşaması bir fitrat olarak görülmüştür. Bununla birlikte bireyler, sahip oldukları farklı arzu ve istekleri, peşine düştükleri farklı menfaatlerinden dolayı zaman zaman toplumda kargaşa ve kaoslar meydana gelmektedir. İşte olası muhtemel olan bu kaos ve kargaşa ortamını önlemek adına toplumda bir yönetim olması gerekmektedir. Bu idare, devlettir. Devlet, söz konusu bu amaca hizmet ederekken kimi zamanlarda kaba güç kullanarak bazı zamanlarda ise adaleti sağlayarak insanlar arasında bir düzen kurmaya çalışır. Adaletin yapay yahut sınıî bir özelliğe sahip olduğunu düşünen Kınalızade'ye göre adalet yerine sevgi ve muhabbete dayalı bir toplum modelini benimsemiş ve bu konuda yeni tezler geliştirmiştir. Ona göre yapay, sınıî olması hasebiyle Adalet, tabii olan sevginin tam olarak işler hale geldiği toplumda bulunamaz. Bu da şu anlama gelmektedir: Adaletin olmadığı yerde devlet yer alamaz, nitekim devletin asıl amacı adaletin tesisidir. Çalışma, Kınalızade'nin toplum modeli ile Marx'ın ve Lenin'nin kurguladığı ve devrimler neticesinde kurulacak olan Komünist toplumdaki düzen ile ortak noktaları olduğunu öne sürmektedir. Nitekim Marksist düşüncesine göre Komünist devrimden sonra kurulacak olan Proletarya diktatörlüğü devletinin, toplumda yaşanan sosyal, ekonomik vs. gelişmelerin sonucunda değişime uğrayacak ve zamanla bazı işlevlerini yitirirken kimi fonksiyonları başkalaşacak ki sonunda "devlet", devlet olmaktan çıkmış olur. Kınalızade ise sevginin yerleştiği bir toplumda adaletin olmayacağı, adaletin de olmadığı yerde devlete gerek kalmayacağı sonucuna varır. Burada her iki düşüncedeki nihai tez; devletsizliğe geçiş olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kınalızade, Muhabbet, Marksizm, Komünizm, Devletsizlik.

Giriş

Antik Yunan siyaset felsefesinde olduğu gibi İslam düşünce geleneğinde de siyaset, insanların yardımlaşarak ve iş bölümü yaparak bir düzen ve refah içerisinde yaşamasını sağlama amacı taşır. Bu bağlamda insanların belirli bir düzen içerisinde ortak hedefe ilerlemesi teşvik edilir, ancak bireylerin sahip oldukları farklı arzu ve istekleri, peşine düştükleri farklı

* İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, Uluslararası Ticaret Bölümü Yüksek Lisans Programı.
İletişim: imamhisseinhisseinlio@yahoo.com

menfaatlerinden dolayı toplum içerisinde zaman zaman kargaşa ve kaoslar meydana gelmektedir. Müslüman filozof ve düşünörlere göre bir topluluğun ortak amaç ve gayesi, sadetü'l kusva'ya, yani büyük mutluluğa erişmektir. Fârâbî'nin başını çektiği ve daha sonra birçok Müslüman filozof ve düşünörlerce kabul görerek sürdürölegelen baskın görüşe göre insanlar, durumlara göre haz, lezzet veya menfaat dolayısıyla bir ünsiyet oluşturarak işlerini görörler. Toplumu oluşturan insanların bir cemaat ve topluluklar halinde bir arada yaşması, fıtrattan gelen bir özellik olarak görölmüşür. Zira tüm Müslüman filozof ve düşünörlere göre insan doğası itibarıyla sosyal bir varlık olamsından tek başına yaşayamaz, hayatını yalnız olarak sürdüremez. Bununla beraber insanlar sahip oldukaları farklı arzu ve istekleri, peşine düşötkleri farklı menfaatlerinden dolayı maalesef zaman zaman toplumda kargaşa ve kaoslar meydana gelmektedir. İşte olası muhtemel olan bu kaos ve kargaşa oratamını önlemek adına toplumda bir yönetim, yahut bir idarenin teşkil edilmesi gerekmektedir. Bu idare, devlettir. Devlet, bu amaca hizmet ederek kimi zamanlarda kaba güç kullanarak bazı zamnalarda ise adaleti sağlayarak insanlar arasında bir düzen kurmaya çalışır. Söz konusu bu görev, şehir yöneticisine, devlet adamına yahut hükömdarına aittir. İsim açısından farklılaşabilmekle beraber, İslam düşünce geleneğinde adalet, tedbir-i evvel olarak ifade edilir. Adaletin tesisi ise üç vesile ile olur, bunlar Nâmûs-ı Rabbani (ilahi kanun), Hâkîm-i İnsânî (devlet başkanı) ve Dinâr-ı Mîzânî (para)dir.¹ Adalet, yapay, sınaî bir özelliğe sahip olması hasebiyle başta Kınalızade olmak üzere bir çok alim ve düşünörl, adalet yerine sevgi ve muhabbete dayalı bir toplum modelini benimsemiş ve bu konuda yeni tezler geliştirmiştir. Tedbir-i sâni olarak da bilinen sevgi ve muhabbete dayalı bu toplum modelinde insanlar, kendi menfaatlerinden ziyade başkalarının menfaat ve isteklerini düşünörek kendi haklarından dahi vazgeçebilmektedir.

İnsanların tek başına yaşayamayacağı tezinden hareketle bu çalışma, insanlar nasıl bir araya gelir? sorusuna cevap ararken, insanları bir arada tutan adalet ve dahi adaletin tesisinden sorumlu olan devletin sonunu araştırırken başta Kınalızâde Ali Efendi olmak üzere Fârâbî (v. 339/950) ve İbn Miskeveyh (v. 421/1030) gibi Müslüman düşünörlere başvurur. Öte yandan İslam siyaset düşöncesi içerisindeki bu "Muhabbet" merkezli toplum hayalinin, Marksist düşöncesi ile ilgili de olduğunu düşünörek başta Karl Marx ve Vladimir Lenin'nin düşöncelelerini, ve eserlerini baza alarak inceleyemeye çalışacaktır. Bu bağlamda ilk önce Kınalızâde Ali Efendi'den önce, Fârâbî (v. 339/950) ve İbn Miskeveyh (v. 421/1030) gibi düşünörlerin toplum, devlet, adalet ve muhabbet gibi konular ile ilgili görüşleri ele alınacak, ardından Kınalızâde'nin bu düşünörlerden yararlanarak orataya attığı sevgi merkezli toplum modeli incelenecek, daha sonra, devrimler neticesinde kurulacak olan Komünist toplumda devletin sönömlendiği bir düzene geçme hayalini kuran Marx ve Lenin'nin bu konudaki düşönceleri

1 Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*. (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 145

serdedilerek, bu iki (Marksist ve İslam) düşünce arasında ne gibi farklılıklar yahut ortak noktalar olduğu konusunda bilgi sunulmaya çalışılacaktır.

Konuya giriş yapmadan önce şunu ifade etmek gerekir ki, Kınalızade'den önce başta Fârâbî olmak üzere İbn Miskeveyh, Nasîrüddîn Tûsî, ve Adudiddin İcî gibi birçok Müslüman düşünürler, burada ele alacağımız konu hakkında düşünce üreterek yeni tezler ortaya koymuşlardır. Mesela bu çalışma ile alakalı olan devlet, toplum, adalet ve sevgi gibi kavramlar üzedinde çok durmuşlardır. Bu yüzdendir ki, bu kısımda Fârâbî'nin bu çalışmanın konusu ile ilgili olan düşüncelerine kısaca değinelecektir. Ardından da İbn Miskeveyh (v. 421/1030)'nin görüşleri incelenecektir.

Kınalızâde Ali Efendi Öncesi Toplum-Devlete, Adalet ve Muhabbete Dair Söylemler: Fârâbî (v. 339/950) ve İbn Miskeveyh (v. 421/1030) Örneği

Fârâbî (v. 339/950)

Fârâbî, gerek felsefe, gerek Siyaset felsefesi gerekse ahlak felsefesi üzerine yaptığı çalışmalarla (Kınalızâde Ali Efendi de dahil olmak üzere) kendisinden sonraki birçok Müslüman filozof, ve düşünürleri derinden etkilemiştir. Siyaset felsefesi alanında yaptığı çalışmaların en çarpıcı örneği olarak karşımıza çıkan meşhur eseri *el-Medinetü'l Fazıla*, kendisinden sonraki Müslüman filozoflar için önemli bir kaynak haline gelmiştir. İlk eğitimini Sâmanîler Devleti'nin hakim olduğu bir coğrafyada alan² Fârâbî, Abbasîler döneminde yapılan tercüme hareketlerinden istifade ederek İslam düşünce tarihine bu vesile ile giriş yapan klasik Yunan felsefesini derinden kavrama fırsatı bulmuştu. Fârâbî, bunula kalmayıp bu yeni birikimi yeniden yorumlayarak (İslami bir perspektifle) İslam dünyasına başarılı bir şekilde entegre edebilmiştir. Mesela İslam düşünce geleneğinin omurgasını oluşturan uluhiyet, tek ilah ve nübüvvet gibi konuları Aristo ve Platon felsefeleri ile mezcederek yeni söylemler geliştirmiştir. Bu konuda gösterdiği maharetinden dolayı ona "Muallim-i Sâni" olarak anılmıştır.³

Siyaset felsefesi alanında yazdığı eserler sayesinde günümüze kadar dikkate alınacak düşünceler, fikirler üreten Farabi, *el-Medinetü'l Fazıla* isimli eserinde işaret ettiği üzere insan başkalarına gereksim duyan, tek başına yaşayamayacak sosyal bir varlıktır. İnsanlar ancak ve ancak içinde yaşadıkları topluluklardaki dayanışma sayesinde olgunluğa, kemale, yahut ahlaki mükemmelliğe ulaşabileceklerini öne sürer. Bununla birlikte Fârâbî, insanları saadetü'l kusva'ya; şehirden daha küçük toplulukta değil, ancak şehirde ulaşılabilineceğini vurgulamaktadır.⁴ Fârâbî, şehir'i erdemli ve erdemsiz/cahil olarak ikiye ayırıp siyasetin, şehir için en

2 Mahmut Kaya, "*Fârâbî*" (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995) 147

3 Kaya, "*Fârâbî*", 147

4 Özlem Bağdatlı, *İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 7- 375.

üstün iyilik veya en nihai amaç olan saadetü'l kusva'ya ulaştıran yolları öğreten en yüce sanat olduğunu ifade etmiş, gerek nazari gerekse pratik yönüyle siyaset, saadetin erişimi ile doğru-
dan ilgili olduğunu dile getirmiştir.⁵ İşte böyle bir saadeti amaç edinen bir şehirin insanları ise
faziletli insanlar olarak tanımlar. Gerek erdemli gerekse erdemsiz şehirdeki insanlar, karşılıklı
yardımlaşmada bulunarak eksikliklerini giderdiklerini dikkat çekmesine rağmen Fârâbî, bu
iki şehirdeki birlik ve beraberliğin sebeplerinin birbirinden farklılaştığını özellikle vurgula-
maktadır. Buna göre erdemli şehrin fertlerinin bir arada yaşamasında sevgi ve muhabbet
gibi nedenler yataarken cahil ve erdemsiz şehirde ise menfaat, ortak savunma ve düşman kor-
kusu gibi sebepler söz konusudur. Adalet ve muhabbet, erdemli şehrin insanlarını bağlayan
iki temel faktördür. Muhabbeti tabii ve yapay(ıradî) olarak kategorize eden Fârâbî'ye göre
muhabbetin metafizik bir yapıya sahip olduğunu, İlk Varlık'tan gelen ve toplulukları bir ara-
da tutan bir güç olduğunu; diğer traftan adaletin insanları ayırıştırılan bir unsur olduğunu
vurgulamaktadır.⁶ Sevginin toplumdaki görevine değinirken Fârâbî, sevginin insanları belirli
bir düzen içerisinde yaşayıp kaynaşmasını sağlayan bir araç olduğunu zikredirken,⁷ Adale-
tin işlevi ise sevginin sağladığı bu ortamı kimi yerde kontrol etmek kimi yerde ise korumak
şeklinde ifade eder.⁸ Zaten devletin amacı bu olsa gerek: Sevgininin sağlanması için gerekli
adımları atmak ve toplumdaki var olan sevginin korunması için adil bir düzen tesis etmektir.⁹

İbn Miskeveyh (v. 421/1030)

Doğum tarihi ve yeri konusunda kesin bilgi bulunmamakla birlikte İbn Miskeveyh (v.
421/1030), hicri 320'li yıllarda doğduğu rivayet edilir. Bir tarihçi, filozof, ve ahlak alimi olarak
bilinen İbn Miskeveyh'in tam ismi Ahmed b. Muhammed ibn Ya'kub Ebû Ali el-Hazin'dir.^{10a}-
Pehlevîce okunuşu Miskûye (Muskûye) olan ve genellikle Miskeveyh (Miskeveyhi) şeklinde
Arapçalaştırılan bu kelimenin kendisine ait bir lakap olduğunu kaydeden müelliflerin ya-
nında dedesinin lakabı veya büyük dedesinin ismi olduğunu belirtenler de vardır.¹¹ Gerek
Tarih, gerek felsefe gerekse ahlak feslefesi üzerine yaptığı çalışmalar sayesinde Kınalızâde
Ali Efendi olmak üzere kendisinden sonra gelen diğer Müslüman düşünürler üzerinde bü-

5 Fârâbî. *es-Siyasetü'l Medeniyye veya Mebâdî'ül-Mevcûdat*. Çeviren Aydın, S. Mehmet, Şener, Abdülkadir ve Ayas, M. Rami, (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2012), 75

6 Said Ergün, "Kınalızâde Ali Efendi (v. 979/1572)" (2019): 1-9 erişim 21 Temmuz 2020, <https://atif.sobiad.com/index.jsp>

7 Münevver M. Yılmaz, "Fârâbî'de Siyaset-Ahlâk İlişkisi" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2006), 41

8 Türkeri, Mehmet. "Aristoteles, Farabi ve İbni Miskeveyh'in Ahlak Kuramlarında 'Dostluk' un Önemi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 19 (Ekim 2004): 79-101.

9 Zübeyir, Kars. "Fârâbî'de İnsan-Devlet İlişkisi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7 (2006): 21-37.

10 Mian Muhammed Şerif, *İslam Düşüncesi Tarihi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 34

11 Mehmet, Bayraktar, "İbn Miskeveyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 201-208.

yük bir etki bırakmıştır. Ahlak üzerine yaptığı çalışmaların en bariz örneği olan *Tezhîbü'l Ahlak* adlı eseri, birçok ahlakçılar tarafından İslam düşüncesi tarihinin ilk sistematik ahlak eseri olarak kabul edilmektedir. Bunua göre eser, Aristoteles'in etik konusunda en iyi bilis nen çalışmalarının kapsadığı eseri olan *Nikomakhos Ahlakı* başta olmak üzere Antik Yunan dünyasında kaleme alınan önemli ahlak felsefesi eserlerinden yararlanarak yazmıştır. Ancak İbn Miskeveyh söz konu bu eserlerden istifade ederken İslam inanç sistemini oluşturan ana değerleri korumaya özen göstermiştir. Mesela varlığın mahiyeti, din-ahlak ilişkisi ve çocuk eğitimi gibi konularda bunu görmek mümkündür. Eserinde Aristo, Yeni-Eflatunculuk ve İslam öncesi İran kültür edebiyatına ait görüşlere islami bir perspektifle yaklaşmıştır.¹²

Yedi ana başlıktan oluşan *Tezhîbü'l Ahlak*'ın konumuzla ilgili olan beşinci bölümünde sevgi ve muhabbet üzerinde durulmuştur. Sevginin ve muhabbetin içeriği konusunda birtakım değerlendirmelerde bulunarak bunların aşk ve dostluk gibi kavramlarla olan ilişkileri ile farklılaştıkları noktaları inceler. Buna göre muhabbeti/sevgiyi; doğuştan gelen, arkadaşlık etme veya edinme meyli olarak telakki eder, buna karşın dostluğun, haz ve iyilik ile ilgili olup çok kişiye görünen genel bir özellik olduğunu vurgular. Bölümün sonunuda adaletten de söz eden İbn Miskeveyh, adaletin tesisinde korku ve kuvvetin etkili olduğunu, sevginin ortaya çıkmasında ise birlikteliğin önemli olduğunu ekler. Bu yüzdendir ki sevginin hakim olduğu topluluklarda adaletle ihtiyaç olmadığını vurgularak: "Sevgi hükümdardır, adalet ise vekildir"¹³ sonucuna varır. Sevgi-adalet ilişkisi etrafındaki tartışmaya giren Miskeveyh'a göre "Adalet, sapmanın ve zulümün zıddı olup, tabiatla her şey ölçülü ve dengeli bir şekilde dağıtılmıştır. İbn Miskeveyh, adaleti, aşırı nefsanî arzuları dizginleyen bir denge aracı olarak görmektedir. Tabii alemde adalet, maddede var olan adalettir. Buna göre kainat, kendi içerisinde Allah'ın iradesiyle kurulan bir iç sisteme ve dengeye sahiptir".¹⁴ İbn Miskeveyh, adaleti, Özel örfi ve Genel örfi adalet olarak ikiye ayırır. Buna göre Özel örfi adalet, bir arada yaşayan insanlar tarafından kabul edilen ve uyulması konusunda taahhüt edilen kurallar ve maddeler vasıtasıyla sağlanan adalettir. Öte yandan Genel örfi adalet ise toplumun kendi örfi adaletinin de üstünde oluşan, hatta evrensel bir yapıya sahip olan, uzun bir zaman içerisinde aktarılagelen gelenekler, tecrübeler, ve örfler bütünüdür temsil eder¹⁵. Altının herkesçe değerli görülmesi, genel örfi adaletle örnek olarak verilebilir. İbn Miskeveyh'a göre adalet, a) Malların ve şereflerin dağıtımında, b) değiş-tokuş ve alım, satım gibi irade ile yapılan işlerde ile c) Zulüm ve tecavüzlüğün bulunduğu konularda yer almaktadır.

12 Ergün, "Kınalızâde Ali Efendi (v. 979/1572)", *Sobiad Atif Dizini*.

13 Ergün, "Kınalızâde Ali Efendi (v. 979/1572)", *Sobiad Atif Dizini*.

14 Ergün, "Kınalızâde Ali Efendi (v. 979/1572)", *Sobiad Atif Dizini*.

15 Hümeýra, Karagözoğlu. "Ahlak Düşüncesinde Siyaseti Aramak: İbn Miskeveyh'te "Adalet" Kavramının Siyasi Yansımaları" *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı 27 (Aralık 2009): 93-118.

Yazar Adaleti uzunca ele aldıktan sonra sevgi bahsine geçer. İnsanı başkalarına gereksim duyan, tek başına yaşayamayan sosyal bir varlık olarak gören İbn Miskeveyh'a göre aralarını da sevgi bağı olan insanların birbirlerine adaletli davrandıkları için aralarında anlaşmazlık yaşanmaz. İnsanlar yaratılış itibarıyla noksan olduklarını, ve bu eksikliklerini tamamlamak üzere birarada yaşamak zorunda olduğunu dile getirir. İbn Miskeveyh her ne kadar insanların birlikte yaşmasının arkasında sevgi olduğunu açıkça ifade etmese de sevgi sayesinde hayatta başarılamayacak hiç bir şey olmadığını, bu yüzden Şehrin yöneticisinin ana görevi halk arasında sevgiyi yaymak ve yerleştirmek olduğunu öne sürer.¹⁶ İbn Miskeveyh'a göre sevginin sebebi zevk, iyilik ve menfaattir. Bunun yanında, bu üç sebebin birleşiminden oluşan sebep de sevginin dördüncü sebebi olarak belirtir. Söz konusu bu dördüncü sevginin sebepleri şu şekildedir: a) Hızlı gelişip hızlı yok olan muhabbet b) Hemen oluşup yavaşça kaybolan sevgi c) Yavaşça gelişip hızlıca yok olan muhabbet ve d) Yavaş yavaş gelişip yavaş yavaş kaybolan sevgidir.

Kınalızâde Ali Efendi (v. 979/1572) ve Toplum-Devlete Dair Tezi

Tam ismiyle Kınalızade Ali Efendi, 916'da (1510) Isparta şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası Osmanlı döneminde farklı yerlerde kadılık yapmış Mîrî mahlaslı Emrullah Efendi, dedesi ise Kınalızâde (Hinnâvîzâde) olarak bilinen Abdülkadir Hamîdî'dir. Dedesi bu lakabını kına kullandığından dolayı almış ve böylece ahfadı olan Kınalızâde Ali Efendi'ye de geçmiştir. Kimi rivayetlere göre Abdülkadir Efendi'nin Fâtih Sultan Mehmed'e bir süreliğine hocalık yaptığını zikretmekle beraber bazı rivayetlerde ise Kanûnî Sultan Süleyman döneminde kadılık ve kazaskerlik yaptığı aktarılır. Kaleme aldığı Ahlâk-ı Alâî isimli eseriyle ün kazanan, 16 yüzyıl Osmanlı'sına damgasını vuran âlim, devlet adamı, şair ve büyük mütefekkir olan Kınalızade Ali Efendi, başta tefsir, felsefe, belagat, matematik ve inşâ'da olmak üzere her konuda ciddi bir bilgi ve birikime sahibi olduğu söylenir. Yazdığı eserler ile ele aldığı konular sayesinde kendisinden önceki ilimi bilgi, ve birikimden istifade ederek başarılı bir şekilde yeni tezler ortaya koymuştur.¹⁷ Bu bağlamda ahlak alanında önemli bir eser olan Ahlak-ı Alâî adlı risalesini yazmıştır. "Tefsir, hadis, fıkıh, edebiyat. felsefe ve ahlak konularının yanısıra Batı felsefesinden Aristo'yu, İslam felsefesinden ise Farabi, İbn Miskeveyh, Gazzali ve Nasirudin-i Tusi gibi büyük mütefekkirlerin eserlerine de vakıf olan Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-ı Alai* kitabını sadece emirler ve nehiylerin bahis edildiği bir kitap olarak kurgulamamış, önceki bilgileri derlemekle yetinmemiş, eserini inşa ederken dönemine kadar ulaşan İslam ahlakının geleceği, felsefi ve tasavvufi ekollerinin tüm fikirlerinden yararlanarak; dil, üslup ve metod açı

16 Ergün, "Kınalızâde Ali Efendi (v. 979/1572)", *Sobiad Atif Dizini*.

17 Hasan, Aksoy, "Kınalızâde Ali Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 416-417.

sından ahlak risaleleri alanında özgün bir eser ortaya koymuştur". Şöyle ki eser(Ahlak-ı Alai) daha sonra yazılan birçok Türkçe ahlak risalelerine kaynaklık yapmıştır. Ahlak-ı Alai'nin ana konusu Klasik literatürde 'Hikmet-i ameliyye' olarak da bilinen ahlak felsefesidir. Mukaddimesinin dışında, eser, üç ana babdan oluşmaktadır. Yazar eserini sırasıyla şu başlıklar altında toplamıştır: Ana hatlarıyla İlm-i ahlak, aile ahlakı ile ilgili konuların ele alındığı İlm-i tedbir-i menzil ve Devlet idaresi, Adalet, Devlet-reaya ilişkisi, Mülkün korunması, Siyasi ahlak gibi konuların yer aldığı İlm-i tedbir-i medinedir.¹⁸ Bu çalışmada, konu ilgili olduğu için Ahlak-ı Alai'nin üçüncü kısmı, yani İlm-i tedbir-i menzil babı üzerinde durulacaktır.

Kınalızâde Ali Efendi, devlet konusunda sahip olduğu özgü düzenlemelere rağmen kendinden önceki hakim kanaati sürdürerek; devletin, insanların bir arada yaşamaya başlamsıyla ortaya çıkan bir ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir. Bir arada yaşayan insanların karşı karşıya gelebilecekleri sıkıntı ve sorunların giderilmesi hususunda iki ana çözüm yolu önermiştir. Bunlar Adalet ve Sevgi, yahut Muhabbettir. Kınalızâde Ali Efendi, toplumlarda ortaya çıkacak sorunların, Farabi'nin *Fusûlül Medenî* adlı eserinde(eser siyasi ve ahlaki konuları içerir) önerdiği adalet yolu ile çözülebileceğini öne sürer. Yönetim(saltanat) ve devlet eliyle sağlanan Adalet genel bir çözüm yolu olurken, Muhabbet veya Sevgi ise seçkin veya sınırlı bir topluluğun sahip olabileceği üstün bir çözüm yolu olarak tarif eder. Kınalızâde Ali Efendi'ye göre adalet üç vesile ile sağlanabilir, bunlar Nâmûs-ı Rabbani (ilahi kanun), Hâkîm-i İnsânî (devlet başkanı) ve Dinâr-ı Mîzânî (para) dir.¹⁹ Sevginin bir arada yaşayan insanlar arasında oluşabilecek sonuları gideren bir araç olarak gören Kınalızâde Ali Efendi, Sevginin bu işlevini ancak seçkin ve sınırlı bir yapıda mümkün olabileceğini ve yukarıda bahsedildiği gibi bu gelişmeye paralel olarak adaletle olan gereksimin ortadan kalkacağını dile getirmektedir.²⁰ Ona göre adalet, bira arada yaşayan insanların aynı şeyi arzulanması sonuncada çıkabilecek muhtemel bir kavgayı önleyebilen bir çıkar yolu iken, muhabbet ise yalnızca fedakarlık üzerine kurulu bir çözüm yolu olduğunu vurgulamaktadır. Sevginin hakim olduğu bir toplumda kişi, arzuladığı şeyi başkasına vermek suretiyle kendi hakkından feragat eder:²¹ "Ve bu tarîk, havâss u efrâd ve a'yân u âhâda mahsustur, zirâ cumhûr-ı halk birbirleriyle muhabbet etmek âdeten muhâldir. Ammâ bir cemâ'at içinde tarîk-i mahabbet olsa, mümkündür ve mahabbet olıcak tarîk-i adâlete ihtiyâc kalmaz, zirâ adâlete ihtiyâc anın içindi ki her kişi murâd u matlûbu olanı kendi almak ister (...)"²² Diğergamlık ve fedakarlıktan beslenen bu Sevgi, doğal ve tabiidir. Ve bu yüzden, yapay ve suni olan Adalettten daha değerlidir. Sevgi-

18 Ahmet, Kahraman, "Ahlâk-ı Alâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 15-16.

19 Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, 145

20 Ergün, "Kınalızâde Ali Efendi (v. 979/1572)", *Sobiad Atıf Dizini*.

21 Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, 49

22 Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 419

nin sadece insanlara özgü bir şey olup olmadığı konusuna değinirken kendisinden önceki filozof ve düşünörlere başvurarak istifade eden Kınalızade, Sevgiyi tabii ve iradî şeklinde iki kısma ayırır. Buna göre annenin çocuğuna beslediği sevgi doğaldır. Nitekim bu Sevgi sayesinde anneler çocuklarının sıkıntılarına katlanırlar. Öte yandan müridin şeyhine, yahut öğrencinin hocasına olan sevgisi ise İradî sevgidir. Kınalızâde Ali Efendi, yapay olan İradî sevgiyi dört kısma ayırır: a) Hızlı gelişip hızlı yok olan muhabbet b) Hemen oluşup yavaşça kaybolan sevgi c) Yavaşça gelişip hızlıca yok olan muhabbet ve d) Yavaş yavaş gelişip yavaş yavaş kaybolan sevgidir. Sevginin sebeplerine gelince, onları üç sebebe bağlar: Lezzet, Menfaat ve Hayır.

Yazar ayrıca, aşk, sadakat gibi Sevgi veya Muhabbete benzeyen kavramları farklı yönleriyle ele almış, ve bunlar arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışmıştır: Sevginin çok kişi arasında olabileceğini dile getirirken sadakatin daha az kişi arasında meydana gelebileceğini ifade eder. Bununla birlikte sadakatin lezzeti Sevgiye nazaran daha çabuk kaybolabileceğinden dolayı o da daha çabuk yok olabilmektedir. Sevgi ve Sadakatten sonra aşka değinen Kınalızâde, aşkın Sadakattan daha az kişi, hatta tek bir kişi için olabileceğini, aşkın birine karşı hissedilen özel bir duygu olduğunu, aşkın hayvanî ve ilahi olarak iki kısma ayrılabilceğini anlatır. Aşkı sevgi ile kıyaslarken sevgide menfaat söz konusu olduğunu ancak aşkıta böyle bir şey olmayacağını vurgular. Buna ek olarak ilahi sevginin insana gerçek anlamda fayda (menfaat) sağlayan, tüm sevgilerin en yücesi ve en mükemmelisi olduğunu söyler.²³ Son olarak Kınalızâde Ali Efendi, sevgiyi altı derece olarak ayırır, bunlar sırasıyla “1) Allah sevgisi, 2) İnsana ilim, salih amel ve güzel ahlak öğreten üstad sevgisi, 3) Anne-baba ve ecdat sevgisi, 4) Sultana halkın gösterdiği sevgi, 5) Yakın akrabaya gösterilen sevgi, ve 5) Arkadaş ve dost sevgisi”.²⁴

Yukarıda bahsedildiğı üzere Kınalızâde Ali Efendi, Sevgi/Muhabbet kavramını çok geniş bir zemine oturttarak, Sevginin çok çeşitli olduğuna işaret ederek hayatın tüm yönünü saran bir sevgi temelli toplum tasavvuru kurma çabası içerisinde. Kınalızâde gerek ulemanın gerekse filozofların (kendi dönemine kadar) ortaya attıkları bilgi ve birikimden istifade etmekle birlikte başta Aristo olmak üzere birçok filozofun devlet-toplum çerçevesinde önerilen çözüm yollarının ötesine geçerek Sevgi/Muhabbet temelli bir topluluk hayali kurmaya çalışmıştır. Kınalızâde’nin tasavvurundaki bu seçkin toplumun özünde sevgi olması hasebiyle o toplumdan bir kişinin arzuladığı bir şeyi başkasına vererek kendi hakkından feragat edecek kadar diğergam bir topluluktur. Dolayısıyla buradaki diğergamlığın ve dahi fedakarlığın özünde muhabbet veya sevgi vardır. İşte bu sevgi ortak menfaat üzerine bina

23 Ergün, “Kınalızâde Ali Efendi (v. 979/1572)”, *Sobiad Atıf Dizini*.

24 Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, 238

eden adaletten daha değerlidir. Buna göre, Muhabbet üzerine kurulu olan bir topluluğun, ortak menfaat üzerine inşaa edilen ve devletin kontrolü altındaki yapay topluluktan daha faziletlidir.

Marksist Düşüncesinde Devletsizliğe Geçiş ve Süreci

Komünizme Geçiş Dönemi ve Aşamaları:

Bu kısımda devrim-proletarya diktatörlüğü ve devletsizliğe geçiş, daha doğru bir ifadeyle Komünizm döneminde devletin sönüşü, sönümlenmesi üzerinde duracaktır ki burada yukarıda bahsi geçen Kınalızade'nin toplum tasavvuru ile ortak noktaları olup olmayacağı tartışılacaktır. Başta Marx, Engels ve Lenin'in öğretilerinden yola çıkarak devlet ile ilgili olarak bugüne kadar yapılan tartışmaları iki başlıkta incelenecek. Buna göre Kapitalist devletin yıkılışı ve bu yıkılışın ardından yeni bir modele geçiş süreci, bu başlıkların birincisini oluştururken, proletarya yahut işçi sınıfı önderliğinde komünist toplumun oluşumu ve aşamaları, ile daha sonraki evrelerde devlete "ne olacağıyla" ile ilgili süreci kapsayan dönem ise ikinci başlık olarak ele alınacaktır. Başka bir deyişle, devletle ilgili ortaya atılan tezleri geçiş dönemi ve komünist toplumun oluşum aşamaları olarak iki ana başlıkta değerlendirmek mümkündür.

Konuya geçmeden önce şunu belirtmek gerekir ki Komünizmin Komünist bir toplum kurmadaki nihai amacı sınıfsız, sömürsüz, devletsiz özgür/komünist bir toplum kurmaktır. Söz konusu bu amacı gerçekleştirmek için de işçi sınıfının iktidara gelerek proletarya devleti yahut proletarya diktatörlüğünü kurmak suretiyle siyasal bir devrim yapması şarttır. "Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinin ötekine devrimci dönüşüm dönemi yatar. Bunun karşılığı ise, devletin proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamayacağı bir geçiş dönemidir".²⁵ Kapitalizm ile Komünizm arasında gerçekleşecek olan bu devrimci dönüşüm kaçınılmazdır ve bu dönüşümün şekillenmesinde devletin karakteri ve rolü göz ardı edilmez derecede önemlidir, ki bu dönem tamamen siyasal bir süreçten ibarettir. Komünizm döneminin toplumsal/ekonomik karakterine gelince, Lenin (1980)'nin işaret ettiği gibi bu sürecin toplumsal-ekonomik yapısı, yok olma eşiğindeki kapitalizm ile yeni doğan komünizmin özelliklerini taşıyan kombine bir süreçtir. Söz konusu bu süreç her bir sistem için bir mücadele dönemi olarak görülmelidir. Aynı yazıda Lenin. (1980), proletarya diktatörlüğü döneminden söz ederken bu dönemin en önemli özellikleri arasında işçi sınıfının iktidara gelmesi, üretim araçlarının toplumsallaştırılması ve başta Kapitalizm olmak üzere, burjuvazi, ve küçük meta üretimi gibi Kapitalist sisteminin kalın tılarına karşı mücadele edilmesi şeklinde ifade eder. Lenin. (1980), "Devlet ve Devrim" adlı

25 Karl Marx, "Gotha Programının Eleştirisi". Çeviren: İ. Yarkın, (İstanbul: İnter, 1891), 31

eserinde olduğu gibi birçok yerde de proletarya diktatörlüğü döneminden bahsederken bu döneme isim olarak “Sosyalizm” kavramını kullanır. Öte yandan dönemin öğelerini ve ilkelerini anlatırken de çoğu kez “Komünizm”e göndermelerde bulunmaktadır. “Sosyalizm, sınıfların ortadan kaldırılması demektir. Proletarya diktatörlüğü sınıfları ortadan kaldırmak için her şeyi yapmaktadır. Ama sınıflar bir vuruşta yok edilemezler. Ve sınıflar proletarya diktatörlüğü döneminde hâlâ durmaktadır ve duracaktır. Sınıflar yok olduğunda proletarya diktatörlüğü gereksiz hale gelecektir. Proletarya diktatörlüğü olmaksızın sınıflar yok olmayacaktır.”²⁶ Görüldüğü üzere, Proletarya diktatörlüğünün en önemli görevlerinden biri de toplumdaki sınıfları ortadan kaldırmaktır. Nitekim Kapitalist sistemde olduğu gibi bu sınıfların oluşmasında küçük meta üretiminin rolü göz ardı edilmez; dolayısıyla sınıfların sona erdirilmesi küçük meta üretiminin yok edilmesiyle gerçekleşecektir. Dolayısıyla yukarıda Lenin (1980)’nin açık bir şekilde ifade ettiği gibi Proletarya diktatörlüğü toplumdaki sınıfları ortadan kaldırmak suretiyle görevini ifa ettiği anda işlevsiz hale gelecektir. İşte bu yüzden Proletarya diktatörlüğü ile birlikte meydana gelen bu geçiş dönemi, geçici bir siyasi süreç olarak görülmelidir. Proletarya diktatörlüğünün fonksiyonlarını yitirmesi ve bunun sonucunda devletin sönümlenmesi olayını aşağıda başlıkta geniş bir şekilde ele alınacaktır.

Marksist Toplumda Devletin Sönümlenmesi Tezi

Bu kısımda, komünizm döneminde devletin eriyip gitmesi, sönümlenmesi yahut deyim yerinde ise devletsizliğe geçiş meselesini ele alacağız. Öncelikle şu iki noktayı vurgulamak gerekir. İlk olarak Komünizmde olduğu gibi, bir toplumun devletsiz kalması bir ütopya değil, aksine bir hayal, ve bilimsel bir öngörü olarak görülmelidir. Nitekim devletin ezelden beri var olduğunu iddia edilemediği gibi sonsuza dek var olacağını da öne sürülemez. İkincisi, devletsizlik düşüncesi, sınıfsız ve sömürsüz toplum gibi konular Komünizmin yahut Komünistlerin hayalini kurup peşine düştüğü birer nihai amaç olarak görülmelidirler. Öte yandan devletin sönümlenmesi düşüncesini sadece Kapitalist sisteme dayalı devletlere değil, her türlü devlet tipine karşı kurulan bir tez olduğu bilinmelidir. ²⁷ Engels (1884) “ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni” adlı eserinde toplumlardaki sınıfların ne zaman ortaya çıktığını ve nasıl yok olabileceğini anlatırken devlete ne olacağı sorusuna cevap vermekte; en önemlisi yukarıda devletin sönümlenmesi ile ilgili olarak ortaya attığımız iddiayı açık bir şekilde desteklemektedir. Engels’a göre toplumlardaki sınıflar işbölümüyle ortaya çıkmış, toplumun sınıflara bölünmesiyle de özel mülkiyet ve bütün bunların sonucunda devlete olan ihtiyaç doğmuştur. Değiş tokuşun büyümesiyle birlikte ise yeni bir Pazar ortaya çık-

26 Vladimir Lenin, “Proletarya Diktatörlüğü Döneminde Ekonomi ve Siyaset” (Moskova: Progress Publishers, 1980), 114

27 Haluk Yurtsever, Komünizm, Devlet ve Çözülüş Üzerine Tezler, *Gelenek Dergisi* 86, (2006): 1-32, erişim 21 Temmuz 2020, <https://gelenek.org/komunizm-devlet-ve-cozulus-uzerine-tezler/>

miş, söz konusu bu pazar da siyasal örgütlenme gerektiren bir ortamın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla “sınıflar vaktiyle nasıl kaçınılmaz biçimde ortaya çıktıysa o ölçüde kaçınılmaz olarak ortadan kalkacaklardır. Onlarla birlikte devlet de kaçınılmaz biçimde yok olacaktır.”²⁸

Yine Yurtsever (2006)'in de işaret ettiği gibi “Devlet ve Devrim” isimli kitabında Lenin, devlete ne olacağı ile ilgili olarak “devletin tümüyle sönmölenmesinin ekonomik temelının komünizmin kafa ile kol emeği arasındaki anti-tezin yok olduğu bir yüksek gelişme aşamasına ulaşması olduğunu söylüyor”.²⁹ Burada kafa/kol emeği ve onun biçimi olan kent/kır ayrımının ayrıca zikredilmesi devletin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli bir faktör olmasındandır. Nitekim Polis, yönetim, vergi gibi konular ise kentlerin gelişmesiyle önem kazanmıştır. İşte bu yüzden Marx, Komünizm hedefini “işbölümünü son vermek” şeklinde belirlemiştir.

Dahası Komünist toplumda devletsizliğe geçiş konusunda, daha doğrusu bu geçişin nasıl ve hangi şartlarda gerçekleşeceği konusunda 1877 yılında kaleme aldığı Anti-Dühring adlı eserinde Engels (1877) açıkça şöyle diyor: “Devlet (...) tüm toplumun temsilcisi durumuna geldiği zaman, kendi kendini gereksiz kılar. (...) Devletin gerçekten tüm toplumun temsilcisi olarak görüldüğü ilk eylem, -üretim araçlarına toplum adına el konması- onun devlete özgü son eylemidir de. (...) Kişilerin hükümeti (gouvernement), yerini, şeylerin idaresine (administration) ve üretim işlemlerinin yönetimine (direction) bırakır. Devlet ‘ilga’ edilemez, söner”.³⁰ Burada görüldüğü üzere devlet, fonksiyonunu yitirince bireyler tarafından ilga edilerek değil, kendi kendini kemirip söneceği ifade edilir. Zaten Lenin ve Marx için devlet Proletarya diktatörlüğünün örgütlenmesinde ve kendi düşmanlarına karşı sürdüreceği mücadelede kullandığı geçici bir kurum” veya kuvvetten öte değildir. Bu bağlamda Yurtsever (2006)'in “Komünizm, Devlet ve Çözölüş Üzerine Tezler” adlı eserinde açıkça şöyle der: “Manifesto’da Felsefenin Sefaleti’nde devletin sönmölenmesini açıkça formüle eden, geçen yazımda aktardığım gibi Paris Komünü’nü “devletin kendisine karşı bir devrim” olarak tanımlayan bizzat Marx’ın kendisi değil midir? Devletin “sönmölenmesi”, “eriyip gitmesi”, “devletsizlik” kavramlarının marksistler tarafından her yerde ve her zaman kamu erkinin siyasal niteliğini yitirmesi, bir sınıfın ötekini ezme işleviyle devletin ortadan kalkması anlamında kullanıldığı son derece açık, herkesçe kabul edilen bir gerçek değil mi?”³¹ Kısaca ifade etmek gerekirse, Komünist devrimden sonra kurulacak Proletarya diktatörlüğü devleti, toplumda yaşanan sosyal, ekonomik ve saire gelişmelerin sonucunda dönüşime uğrayacak,

28 Friedrich Engels, “Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni” çev. E. Özalp (İstanbul: Yordam Kitap, 1884), 34

29 Vladimir Lenin, “Devlet ve Devrim” (Ankara: Alter Yayıncılık, 1917), 473.

30 Engels, *Anti-Dühring*, 1877.

31 Yurtsever, “Komünizm, Devlet ve Çözölüş Üzerine Tezler”, *Gelenek Dergisi*.

ve zamanla bazı işlevlerini yitirirken kimi fonksiyonları başkalaşacak ki sonunda bildiğimiz bu devlet, devlet olmaktan çıkmış olur. Özellikle karşıdaki rakip (bu Kapitalist veya başkası da olur) yahut rakiplere karşı koyulan mücadelenin sona erdiğinde, gerek kalmadığında devlet doğal olarak sönecektir.

İkinci meseleye gelecek olursak, yukarıda ifade edildiği gibi, devletsizlik düşüncesi, sınıfsız ve sömürsüz toplum gibi konular Komünistler tarafından ortaya atılmasının yanında ve ötesinde devletin sönmülmesi düşüncesi sadece Kapitalist sisteme değil, her türlü sisteme karşı geliştirilmiş bir tez olduğunu unutmamak gerek. Yine “Devlet ve Devrim” adlı eserinde Lenin (1917), devletsiz bir toplumun kuruluşu olayını ve devletin ortadan kaldırılması meselesini komünizmin nihai bir amacı olarak görmekte, hatta bu konuda her türlü toplumsal otoriteyi reddeden anarşistlerle hiçbir farkları olmadığını dile getirmektedir: “Devletin ortadan kaldırılması amacıyla anarşistlerle hiçbir ayrılığımız yoktur...Devletin ortadan kaldırılmasını önümüze nihai amaç olarak koyuyoruz”.³² Devletin ortadan kalkması da ancak proletarya diktatörlüğünün kurulması ve ardından da kapitalist sisteminin getirdiği sınıfların, meta ve değer kategorilerinin yok edilmesi, ve bu proletarya diktatörlüğü devletin, belli bir sınıfa değil, “tüm halkın devleti” konumuna ulaşması neticesinde gerçekleşir. İşte proletarya diktatörlüğü devleti tüm halkın devleti haline geldiği zaman, siyasal bir yapı olama özelliğini yitirecektir. Bu da sonuç itibarıyla devletsizlik demektir. Bir başka deyişle, “tüm halkın devleti” haline gelen proletarya diktatörlüğü devleti sayesinde o zamanki mevcut devlet (temel işlevlerini yitirdiği için) çözülüş yahut sönmülme dönemine girerek devletsizlik dönemi diye ifade edilen yeni sürece kapı aralayacaktır.

Sonuç: Kınalızâde’deki Toplum Modeli ve Marksistler

Yukarıda bahsedildiği gibi İslam düşünce geleneğinde de siyaset, insanların yardımlaşarak ve iş bölümü yaparak bir düzen ve refah içerisinde yaşamasını sağlama amacı taşır. Bu bağlamda insanların belirli bir düzen içerisinde ortak hedeflere ilerlemesi teşvik edilir, ancak bireylerin sahip oldukları farklı arzu ve istekleri, peşine düştükleri farklı menfaatlerinden dolayı toplum içerisinde zaman zaman kargaşa ve kaoslar meydana gelmektedir. Müslüman düşünürlere göre Saadetü’l kusva’ya, yani büyük mutluluğa erişmek bir topluluğun ortak amacını oluşturur. Fârâbî başta olmak üzere bir birçok Müslüman filozof ve düşünürlere göre insanların bir arada yaşamasında haz, lezzet ve menfaat gibi sebepler yatar. İnsanların bir cemaat ve topluluklar halinde yaşaması fıtrattan gelen bir haslet olarak görülmüş, doğası itibarıyla sosyal bir varlık olan insan, tek başına yaşayamayacağı görüşündedirler. Yukarıda bahsettiğimiz üzere toplum içinde bazı insanların farklı arzu, istek ve menfaatleri yüzün-

32 Lenin, “Devlet ve Devrim”, 441.

den kargaşa ve huzursuzluklar baş gösterir. İşte olası muhtemel olan bu kaos ve kargaşa oratamını önlenmek adına toplumda bir yönetim, yahut bir idarenin teşkil edilmesi gerekmektedir. Bu idare, devlettir. Devlet, bu amaca hizmet edereken kimi zamanlarda kaba güç kullanarak bazı zamnalar da ise adaleti sağlayarak insanlar arasında bir düzen kurmaya çalışır. Söz konusu bu görev şehir yöneticisine, devlet adamına yahut hükümdara aittir. İsim açısından her ne kadar farklılık gösterse de sonuç itibarıyla adalet kavramı, İslam düşünce geleneği içerisinde daha çok tedbir-i evvel tabiriyle karşımıza çıkmaktadır. Ona göre Adalet, şu üç temel araç olan Nâmûs-ı Rabbani (ilahi kanun), Hâkîm-i İnsânî (devlet başkanı) ve Dinâr-ı Mîzânî (para) ile sağlanmaktadır. Öte yandan Adalet, yapay, sınaî bir özelliğe sahip olması hasebiyle başta Kınalızade olmak üzere bir çok alim ve düşünür, adalet yerine sevgi veya muhabbete dayalı bir toplum modelini benimsemiş ve bu konuda yeni tezler geliştirmiştir. Tedbir-i sâni olarak da bilinen sevgi veya muhabbete dayalı bu toplum modelinde insanlar, kendi menfaatlerinden ziyade başkalarının menfaat ve isteklerini düşünerek kendi haklarından dahi vazgeçebilmektedir. Başka bir ifadeyle, sevgi ve muhabbetin hakim olduğu topluluklarda fedakarlık ve diğergamlık söz konusudur.

Öte yandan Kınalızâde Ali Efendi, sevgi/muhabbet kavramını çok geniş bir zemine oturtarak, sevginin çok çeşitli olduğuna işaret ederek hayatın tüm yönünü saran bir sevgi temelli toplum tasavvuru kurma çabası içerisinde. Kınalızâde, kendi dönemine kadar üretilen bilgi ve birikimden istifade etmiş, başta Aristo olmak üzere birçok filozofun devlet-toplum çerçevesinde önerdiği çözüm yollarının ötesine geçerek sevgi/muhabbet temelli bir topluluk hayali kurmaya çalışmıştır. Onun tasavvurundaki bu seçkin toplumun özünde sevgi olması hasebiyle bir ferdin arzuladığı bir şeyi diğer ferde vererek kendi hakkından feragat edecek kadar diğergam bir topluluktur. Dolaysıyla buradaki diğergallığın ve dahi fedakarlığın özünde muhabbet veya sevgi vardır. İşte bu sevgi, ortak menfaat üzerine bina eden adaletten daha değerlidir. Diğer taraftan muhabbet üzerine kurulu olan bu topluluğun, ortak menfaat üzerine inşaa edilen ve devletin kontrolü altındaki yapay topluluktan daha faziletlidir. İşte bu yüzden ki öz itibarıyla yapay ve sınaî olan Adalet, tabii olan sevginin tam olarak işler halde olduğu toplumda bulunamaz; bu da şu anlama gelmektedir: Adaletin olmadığı yerde devlet yer alamaz, nitekim yukarıda bahsettiğimiz gibi devletin asıl amacı adaleti sağlamaktır.

Kınalızâde'nin bu duruşu aslında başta Marx, ve Leninin öne sürdüğü ve yukarıda uzunca bahsi geçen devletsizliğe geçiş, yahut devletin sönümlenme meselesine sürüklenmektedir. Şöyle ki Kınalızâde burada muhabbet temelli topluluğu öne çıkarmakla deyim yerindeyse devleti değersizleştirmekte, dahası, ideal bir topluluğun oluşturulmasında devlete ihtiyaç duyulmayacağı düşüncesini sezdirmektedir. Bir başka ifadeyle, Kınalızâde'nin toplum modeli ile Marx'ın ve Lenin'in kurguladığı ve devrimler neticesinde kurulacak olan Komünist

toplumdaki düzen ile ortak noktaları olduğunu iddia etmek mümkündür. Nitekim Marksist düşüncesinde Komünist devrimden sonra kurulacak olan proletarya diktatörlüğü devleti toplumda yaşanan sosyal, ekonomik vs gelişmelerin sonucunda dönüşime uğrayacak, ve zamanla bazı işlevlerini yitirirken kimi fonksiyonları başkalaşacak ki sonunda “devlet”, devlet olmaktan çıkar. Devletin yok oluşu da ancak ve ancak Proletarya diktatörlüğünün kurulması ve ardından da Kapitalist sistemin getirdiği sınıfların, meta ve değer kategorilerinin ortadan kaldırılması ve bu proletarya diktatörlüğü devletinin, belli bir sınıfa değil, “tüm halkın devleti” konumuna ulaşması ile olur. İşte, tüm halkın devleti halince geldiği zaman Proletarya diktatörlüğü devleti, siyasal bir yapı olma özelliğini yitirerek doğal olarak sönecektir.

Yukarıda bahsedilenleri özetlemek gerekirse, Kınalızâde Ali Efendi’nin hayalindeki sevgi temelli toplum modeli ile Marksist düşüncenin tasavvurundaki ortak mülkiyet üzerine kurulu sınıfsız toplum anlayışının buluş noktası devlettir. Burada her ikisi de sonuç itibarıyla devletsiz bir toplumsal düzenden söz etmektedir. Kınalızâde, sevginin tam olarak işler hale geldiği bir toplumda adaletin olmayacağı, adaletin de olmadığı yerde devlete gerek kalmayacağı sonucuna varırken, Marksist düşünce ise ortak mülkiyet üzerine kurulu sınıfsız toplumda devletin doğal olarak kendisi söneceği öne sürmektedir.

Kaynakça

- Aksoy, A & Uyanık, M. İslam Ahlak Felsefesi. Ankara: Elis Yayınları, 2015.
- Aksoy, H. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 25. “Kınalızâde Ali Efendi” (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 416-417.
- Akyol, Aygün. “Ahlâk-ı Nâsırî’de Ahlâk ve Siyaset İlişkisi: Sevgi Erdemi Merkezli Bir Okuma” *Değerler Eğitimi Dergisi* 10 (2012): 7-30.
- Altıntaş, R. “İbn Miskeveyh’in Adalet Anlayışı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1998): 237-249
- Bağdatlı, Özlem. “İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri”, *Dergah Yayınları* (2018): 237- 249.
- Bayraktar, Mehmet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* “İbn Miskeveyh”, (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 201-208.
- Black, A. *The History of Islamic Political Thought From the Prophet to the Present*. Edinburg: Edinburgh University Press, 2011.
- Çağrı, Mustafa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. “Tehzibü’l Ahlak” (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 328-330.
- Engels, F. *Anti-Dühring*. Çeviren Kenan Somer. Ankara: Sol Yayınları, 1877.
- Engels, F. *“Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni”*. Çeviren E. Özalp. İstanbul: Yordam Kitap, 1884.
- Engels, F. *“Komünizmin İlkeleri”* Moskova: Progress Publishers, 1847.
- Erdem, Hüsamettin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. “Ahlak-ı Adudiyye”, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 1-14.
- Ergün, Said. “Kınalızâde Ali Efendi (v. 979/1572)” (2019), Erişim 21 Temmuz 2020 <https://atif.sobiad.com/index.jsp>
- Fârâbî. *el-Medinetü’l Fazla*. Çeviren: Nafiz Danışman, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2001.
- Fârâbî. *es-Siyasetü’l Medeniyye veya Mebâdî’ül-Mevcûdat*. Çeviren Aydın, S. Mehmet, Şener, Abdülkadir ve Ayas, M. Rami, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2012
- Gafarov, A. *Nasirüddin Tusi’nin Ahlak Felsefesi*. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2011.
- Görgün, Tahsin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. “İcî” (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 410-414.

- İcî, Adudeddin. *Şerhu'l Ahlakî'l Adudiyye*, Çeviren: Ömer Türker. İstanbul: Nobel Yayınları, 2016.
- İcî, Adudeddin. *Şerhu'l Ahlakî'l Adudiyye*. Çeviren: Kübra Bilgin Tiryaki, İstanbul: Nobel Yayınları, 2016.
- İcî, Adudeddin. *Şerhu'l Ahlakî'l Adudiyye*. Çeviren: Melek Yıldız Güneş ve Aliye Güler, İstanbul: Nobel Yayınları, 2016
- İbn Miskeveyh. *Tehzibu'l Ahlak*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017.
- Kahraman, Ahmet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. "Ahlâk-ı Alâî" (Ankara: TDV Yayınları, 1989) 15-16
- Karagözoğlu, Hümeýra. "Ahlak Düşüncesinde Siyaseti Aramak: İbn Miskeveyh'te "Adalet" Kavramının Siyasi Yansımaları" *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı 27 (2009): 93-118.
- Kaya, Mahmut. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* "Fârâbi" (Ankara: TDV Yayınları, 1995) 145-162.
- Kınalızade, Ali Efendi. *Ahlâk-ı Alâî*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012
- Lenin, V. . *V.I Lenin Halkın Devlet Yönetimine Katılımı Üzerine*. Çeviren: M, Çulhaoğlu, İstanbul: NK Yayınları, 1877
- Lenin, V. "*Devlet ve Devrim*". Ankara: Alter Yayıncılık, 1917.
- Lenin, V. "*Proletarya Diktatörlüğü Döneminde Ekonomi ve Siyaset*". Moskova: Progress Publishers, 1980.
- Marx, K. "*Gotha Programının Eleştirisi*" Çeviren: İ, Yarkın, İstanbul: İnter, 1891.
- Okay, Ayşe Sıdka. *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Şerif, Mian Muhammed. *İslam Düşüncesi Tarihi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Şirinov, Agil. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* "Nasîrüddin Tûsî", (Ankara: TDV Yayınları, 442-437 (2012).
- Taşan, Zeynep. "İbn. İbn Miskeveyh ve Nasîruddin Tûsî'nin Siyaset Felsefelerinde Adalet-Sevgi İlişkisi" *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı*, Sayı 2 (2014): 101.
- Tûsî, Nasiruddîn. *Seçkinlerin Ahlakı*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Türkeri, Mehmet. "Aristoteles, Farabi ve İbni Miskeveyh'in Ahlak Kuramlarında 'Dostluk'un Önemi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 19 (2004): 79-101.
- Yılmaz, Münevver Mücahide. "Fârâbi'de Siyaset-Ahlâk İlişkisi" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2006.
- Yurtsever Haluk. Komünizm, Devlet ve Çözülüş Üzerine Tezler, *Gelenek Dergisi* 86, (2006): 1-32, Erişim 21 Temmuz 2020, <https://gelenek.org/komunizm-devlet-ve-cozulus-uzerine-tezler/>
- Zübeyr, Kars. Fârâbi'de İnsan-Devlet İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2006): 21-37.

Teröre Yönelik Dış Desteğin Terörle Mücadele Üzerindeki Etkisi: Tamil Kaplanları Örneği

Mehmet Fuat Yıldırım*

Öz: Terörizm ülkelerin refah ve istikrarını önemli ölçüde tehlikeye düşüren; etkileri ulusal ve uluslararası alanda hissedilen bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle soğuk savaş sırasında merkez devletlerin güç yarışlarını kendi sınırları dışında yürütme isteklerinin bir tezahürü olarak kullanılmakta olan terörizmin; şiddeti ve sonuçları gittikçe ağırlaşmaktadır. Sömürgeci devletlerin sömürme anlayışlarının değişmesi sonrasında sömürgelerine siyasi bağımsızlık tanıyarak askeri güçlerini bu bölgelerden çekmesiyle geride kalan hemen her ülkede bir sorun ortaya çıktığı görülmektedir. Bu devletlerin, sömürgeci devletlerin gelişine kadar huzur içinde yaşayan halklarının sömürgeleşme süreci ve sonrasında birbirlerine karşı farklı gerekçelerle düşmanlık beslemeye başlaması günümüze kadar ki birçok terör faaliyetinin temelini oluşturmaktadır. Nitekim bu ülkelerden biri de Güney Doğu Asya'nın renkli ülkesi Sri Lanka'dır. Ülkede etnik çoğunluğa sahip olan Sinhalalar ile azınlık konumunda olan Tamiller arasında uzun yıllar süren bir iç savaş meydana gelmiştir. Azınlık konumunda ki Tamil halkının haklarını savunma iddiasıyla ortaya çıkan Tamil Elam Kurtuluş Kaplanları (TEKK) Sinhala hâkimiyetinde ki Sri Lanka devletinin Tamillere karşı yürüttüğü ayrımcı faaliyetlerin etkisiyle azınlık konumundaki Tamil halkı tabanından güçlü bir destek bularak bu iç savaşın en önemli aktörlerinden bir haline gelmiştir. Bunun yanında bu örgütün uluslararası arenada bulduğu destek örgütün önu alınamaz şekilde güçlenmesine sebep olmuş iç savaşın yıkıcı etkisini arttırmıştır. Nitekim örgüte karşı yapılan mücadelenin başarılı olması da uluslararası konjonktürde teröre karşı tavrın 11 Eylül sonrasında nispeten değişmesiyle paralel olarak gerçekleşmiştir. Bu çalışmada Tamil Elam Kurtuluş Kaplanları (TEKK) örneği üzerinden teröre yönelik uluslararası desteğin gerek ulusal gerekse uluslararası barış ve güvenlik üzerinde ki olumsuz etkisine dikkat çekmek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sri Lanka, Uluslararası Terörizm, Tamil Elam Kurtuluş Kaplanları, Terörle Mücadele, Irkçılık.

Giriş

Terörizm her geçen gün gerek ulusal gerekse uluslararası ölçekte büyüyen bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Her ne kadar dönemsel ve mekânsal şartlara göre değişim gösterse de günümüze kadar ulusal ve uluslararası barış ve güvenliği tehdit edegelmiş gelecekte de gerekli ve yeterli adımlar atılmazsa bu tehdit varlığını devam ettirecektir. Kelime anlamı

* Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Yüksek Lisans Programı. İletişim: mfuatyldrm@gmail.com

itibariyle ele alınacak olursa terörizm Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “yıldırıclık”¹ olarak ifade edilmektedir. Doktrindeki genel tanımlamalara girmeksizin yalnızca kelime anlamı dikkate alınırsa terörizmin esas bakımından değil usul bakımından bir ayrımı ifade ettiği söylenebilir. Yani meşru veya gayri meşru amaçların yıldırıclı ve gayri meşru politikalarla zorla kabul ettirilmesine yönelik faaliyetleri terör faaliyeti olarak görmek mümkündür. Bu doğrultuda terör örgütü kavramı da amaçlar veya ortaya çıkış koşullarından önce faaliyetlerin niteliği bakımından bir niteleme ortaya koymaktadır. Bu veçhesi ile bakılacak olursa bir halkın hak ve menfaatlerini ihya amacıyla ortaya çıkan bir örgüt; bu amaç uğruna hak ve menfaat ihlali yapıyorsa ve bu örgüt amaç bakımından meşru araç bakımından gayri meşru olduğundan terör örgütü kapsamında sayılabilir.. Daha çok su götürecek bu konuyu bu kadar ele almakla yetinerek yakın dönem terör faaliyetlerine yönelmek yerinde olacaktır.

Coğrafi keşiflerden sonra dünya üzerinde Roma sömürü anlayışı yeniden canlanmıştır. Bu keşiflerin öncüsü olan devletler yeni ticaret yolları bulmakla kalmamış günümüze kadar etkisini koruyan sömürü zihniyeti de Avrupa’dan Dünyaya ilmek ilmek dokunmuştur. İlerleyen yüz yıllarda siyasi olarak bu sömürü zihniyetini devam ettirmek yük olarak görüldüğünden sömürge devletlerine siyasi bağımsızlıklar tanınmış ancak ekonomik olarak tam bağımsızlık asla sağlanmamıştır. Siyasi bağımsızlık tanınan bu ülkelerde ise tam bir refah kurulması mümkün olmamıştır. Her ülke açısından farklı bir uygulama yoluyla ülkede birlik sağlanması engellenmiştir. Bu durumu Ruanda da ortaya çıkan Hutu-Tutsi ayrımında, Hint-Pakistan Alt Kıtasından hala yaşanan gerilimler ve diğer sömürge devletlerde müşahade etmek zor olmayacaktır. Bir diğer bakış açısıyla siyasi bağımsızlık bahşedilen bu ülkelerin kendi içinde bir birlik oluşturması bir şekilde mümkün olmamıştır.²

Bu bağlamda ele alınacak bir ülke de Sri Lanka’dır. Rengârenk bir ada ülkesi olan Sri Lanka; nüfusun etnik ve dini çoğunluğunu oluşturan Budist Sinhalalar ile nispeten azınlık konumunda olan Hindu Tamiller arasında çeyrek asrı aşkın süredir devam eden bir iç savaş nedeniyle bağımsızlığını kazandığından bu yana mütemadiyen bir çatışma içerisinde. Bu çatışmanın en temel aktörlerinden biri ülkenin kuzeyinde bağımsız bir devlet kurma niyetiyle kurulan Tamil Elam Kurtuluş Kaplanları (TEKK) veya yaygın adıyla Tamil Kaplanlarıdır.

Sömürgeci İngiltere’ye karşı bağımsızlığının tanındığı 1948 yılından itibaren ülkede egemen Sinhalaların Tamil karşıtı uygulamaları ilk zamanlar eşitlik arayışına daha sonrasında ise Tamillerin ülkeye aidiyet hissetmemeleri sonucunda bağımsızlık arayışına dönüşmüş-

1 <https://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 29.04.2021)

2 Bu durumun nedenleri konusunda tamamen komplo teorilerine dayanarak “dış güçler” zihniyetine bürünmek bir fayda vermeyecektir. Ancak sorunun kaynağında sömürgeci devletlerin etkisini bilmek çözüm arayışları açısından önem arz etmektedir. Nitekim makaleye konu olan Sri Lanka örneğinde de filizleri sömürge döneminde atılan ancak tarafların yanlış uygulamalarıyla büyüyen bir sorunun mevzu bahis olduğu görülmektedir.

tür.³ Tamil Elam Kurtuluş Kaplanları (TEKK) Halk tabanından büyük ölçüde destek almış ve aynı gayelere sahip oluşumları bünyesinde mezc ederek kuvvetli bir yapılanmaya gitmiştir. Ulusal alanda ki bu başarısını uluslararası arenada da sürdürerek destek toplamıştır. Öyle ki bu başarının sonucu olarak zaman zaman yarı-devlet statüsüne yükselerek ülkenin belli kesimlerinde kontrolü eline almıştır.⁴ Bu durum iç savaşta verilen kayıpları arttırırken belli dönemlerde başvurulmuş ateşkes girişimleri de muhtelif nedenlerle sonuçsuz kalmıştır. Nihayetinde müzakerelerle bir sonuca varılamayınca Sri Lanka hükümetinin yürüttüğü geniş çaplı askeri harekâtlar neticesinde örgüt ağır kayıplar vererek günümüzde aktifliğini yitirmiştir. Her ne kadar hükümetin bu zaferi Tamil Kaplanları özelinde bir başarı olarak değerlendirilebilecek olsa da asıl başarıyı azınlık konumunda olan unsurları dışlamayan bir yönetim anlayışı benimsemek suretiyle kazanılacaktır.

Bu çalışmada mevcut duruma ışık tutması amacıyla iç savaşın merkezi olan Sri Lanka'nın, siyasi, tarihi ve demografik yapısından bahsedilerek; ülkede ki ayrılıkçı hareketin temel dinamikleri ele alınacak. Daha sonrasında Tamil Elam Kurtuluş Kaplanları (TEKK) ele alınarak kuruluş ve eylemlerinde değinilecek son olarak ise Tamil Kaplanları özelinde teröre yönelik uluslararası desteğin nasıl sonuçlar doğurduğu tartışılacaktır.

İç Savaşın Merkezi: Sri Lanka

Sri Lanka Hint okyanusunda bir ada ülkesi ve yahut da Hint okyanusunun incisi.⁵ Takribi dört asır boyunca failer değişse de sömürü fiiline mütemadiyen meful olmuş, siyasi bağımsızlığını kazandıktan sonra ise iç karışıklıklarla çalkalanan; son dönemde adı en çok terör örgütleri ve terörle mücadele bağlamında ele alınan kara inci. Bugün ki adıyla Sri Lanka Demokratik Sosyalist Cumhuriyeti Hindistan'a güneyden komşu 65.610 km² yüz ölçümüne sahip yeryüzünün en güzel tabii manzaralarına sahip adalar ülkesi. Yakın dönemin en büyük terörle mücadele örneklerinden birini gösteren bu ülkenin coğrafi, tarihi ve demografik özelliklerinin ele alınması çalışmanın konusu bakımından ve iç savaşın temel dinamiklerini anlamak açısından elzemdir.

Coğrafi Özellikleri

Sri Lanka Hint-Pakistan alt kıtasında Hindistan ana karasından yaklaşık olarak 31 kilometre güneyde Hint okyanusunda asılı bir gözyaşı damlası görünüşüne sahip jeopolitik açıdan

3 Emruhan Yalçın, "Terörizmle Mücadelede Sri Lanka Örneği: Tamil Kaplanları" 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, (2013), <https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/terorizm-ve-terorizmle-mucadele/terorizmle-mucadelede-sri-lanka-ornegi-tamil-kaplanlari>

4 Emruhan Yalçın, "Terör Ve Terörizmle Mücadelede Bir İç Savaşın Analizi: Sri Lanka Ve Tamil Kaplanları Örneği" *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi* 3/5 (2016), s.145

5 Yalçın, "Terörizmle Mücadele" (2016) s. 146

önemsenen bir ana ada ve çevresindeki küçük adalar ülkesidir.⁶ 1972 de isim değişikliğinden önce Seylan olarak bilinen ülke 65.610 km² yüzölçümüne ve yaklaşık 21 milyon nüfusa sahiptir. Kuzeybatı'da Mannar Körfezi ve Palk Boğazı vasıtasıyla Hindistan'la, Güneybatı'da ise Maldivlerle deniz sınırı (karasuları sınırı) bulunmaktadır. Sri Lanka, Hint okyanusundaki önemli deniz rotaları üzerinde yer almakta olup derin doğal limanlara sahiptir. Bu özellikler sayesinde ülke geçmişte antik İpek Yolu güzergâhında önemli noktalardan biri olmuştur. Günümüzde de stratejik açıdan bu önemli konumunu koruduğunu söylemek mümkündür.⁷

Adanın kuzey yarısı alçak ve dalgalı düzlüklerden müteşekkilen güney yarısında yükselti artar. Ülkenin en yüksek dağı güney bölgesinde yer alan Pidurutalagala (2524 m.) dağıdır. Nitekim İslami kaynaklara göre yaratılan ilk insan ve peygamber olan Hz. Adem'in (as.) Cennetten indirildiğinde ilk ayak bastığı yer de bu dağda bulunmaktadır.⁸

Hâkim olan iklim sıcak ve nemli olan tropikal muson iklimidir; iklimin getirisi olarak bol yağış alan ve zengin su kaynaklarına sahip bir yapıya sahiptir. Ülkenin batısında genel olarak ormanlık alanlar yaygındır. Bunun dışında kalan alanlarda da yeşillik ot ve çimenlerle hâkimiyetini korumaktadır. Orman ve yaylalarda ise genellikle çay hâkimiyeti dikkat çekmektedir.⁹

Tabi kaynaklar açısından zengin olan Sri Lanka da 3000'den fazla türde çiçek ve ot bir yandan ülkeyi baştan aşağı sararak dünyadaki en güzel tabiat manzaralarını ortaya koyarken; diğer yandan çay, kauçuk ve kokonat gibi bitkisel ürünler ülkede ekonominin temel dayanaklarını oluşturmaktadır. Bitkisel alandaki bu çeşitliliğin hayvan türleri açısından da geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Ülke nadir bulunan envayi çeşit hayvan türünün yanında 400'e yakın kuş türünün de bünyesinde barındırmaktadır. Yer altı kaynakları bakımından ise Kuartz, feldispat, mika, ilmenit, monazit, toryum, arkil (kaolin), ruble, alçıtaşı, akumarin, safir, altın ve grafit (karbon) gibi dünya genelinde nadir bulunan birçok kıymetli türün ülkede bulunduğu görülmektedir.¹⁰

Tarihi Özellikleri

Ülkenin tarihinin M.Ö. 3000 yıllarına kadar uzandığı görülmekte olup adanın ilk ismine kaynaklarda Yunanca "bakır renkli" anlamına gelen "Toporubane" olarak rastlanmaktadır.

6 Yalçın, "Terörizmle Mücadele" (2016)" (2016) s. 146

7 Adana Sanayi Odası Sri Lanka Bilgi Notu (17.012019) s. 3 <http://www.adaso.org.tr/WebDosyalar/Yayinlar/%C3%9Clke%20Raporlar%C4%B1-Y%C3%B6netici%20%C3%96zetleri/Sri%20Lanka%20%C3%9Clke%20Raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 01.05.2021)

8 Murat Tural, "Yeryüzüne Atılan İlk Adım: Âdem'in Tepesi ve Ayak İzi", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 3/1, (2020), s. 41-42

9 "Sri Lanka (Seylan)" <https://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/sri-lanka.htm> (Erişim Tarihi: 01.05.2021)

10 "Sri Lanka (Seylan)".

İslami kaynaklarda “Serendib” olarak anılan¹¹ ada daha sonrasında “Seylan” adını almıştır. Bu isimle bağımsızlığını kazanan ülkenin 1972 yılında ismi Sinhala dilinde “debdebeli, şaşıaalı ülke” anlamına gelen Sri Lanka olarak değiştirilmiştir.¹²

Gerek tabii kaynaklar bakımından bu zenginliği gerekse stratejik önemi nedeniyle uzun süre sömürge konumunda kalmıştır. Ada ilk olarak 1500’lü yıllarda dönemin sömürgeci devletlerinin başında gelen Portekiz tarafından işgal edilmiştir. 17. Yüzyılın ortalarında Hollanda, adanın etkin etnik gruplarından biri olan Tamillerle işbirliği yaparak Portekiz hâkimiyetine son vermiş böylece fiil ve meful değişmeksizin yeni bir sömürge idaresi başlamıştır.¹³ 19. yüzyılın başlarında idaresi İngiltere’ye bırakılan ada bağımsızlığını kazandığı 1948’e değin bilfiil sömürülmeye devam etmiştir. Bu tarihte İngilizlerden siyasi bağımsızlığını kazanan bazı devletlerden müteşekkil olan İngiliz Milletler Topluluğuna dâhil Seylan isimli bağımsız bir devlet olmuştur.¹⁴ Böylece 400 küsur yıl boyunca 3 farklı devlet tarafından idare edilen Seylan uzun bir aradan sonra ilk kez kendi kendini idare etmeye muktedir hale gelmiştir. Ancak temelleri İngiliz işgali sırasında atılan ayrımcılık nedeniyle bağımsızlıktan itibaren uzun bir süre iç karışıklıklara boğulmuştur.

Demografik Özellikleri

Gerek tabii kaynaklar konusundaki zenginliği gerekse ticaret güzergâhı üzerinde bulunan konumu düşünülünce Sri Lanka’nın çok uluslu bir yapıya sahip olması anlaşılabilir bir durumdur. Bu çerçeveden bakıldığında mezkûr iç savaşın; Sri Lanka’nın özünde zenginlik addedilebilecek olan etnik çeşitliliğinin muhtelif nedenlerle menfi sonuç doğuracak hale gelmesi sonucu vuku bulduğu görülmektedir.

Sri Lanka 2017 yılı itibari ile 21.5 milyon kişilik bir nüfusa sahip çok kültürlü bir ülkedir. Bu nüfusun kahir ekseriyetini %74 gibi bir oranla Sinhalalar oluşturmaktadır.¹⁵ Sinhalalar gün nümüzden ortalama 2.500 yıl önce Hindistan’ın kuzeyinden Sri Lanka adasına göç ederek Sinhala Krallığı’nı kurmuşlar ve M.Ö. 250’de Budizmi benimsemişlerdir. Sinhala Krallığı ise İngiliz sömürgesi döneminde başkentin İngilizlerin eline geçmesi ile son bulmuştur.¹⁶

Sri Lanka’nın diğer büyük etnik grubunu ise %18 gibi bir oranla Tamiller oluşturmaktadır. Tamillerin Sri Lanka’ya ülkenin deniz komşusu olan Hindistan’ın güneyinde yer alan Tamil

11 İsmail Hakkı Göksoy, *TDV İslam Ansiklopedisi* 37, “Sri Lanka” (2009) s.425, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sri-lanka#2> (Erişim Tarihi:01.05.2021)

12 Yalçın, “Terörizmle Mücadele” s. 147

13 “Sri Lanka” <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-sri-lanka/> (Erişim Tarihi: 01.05.2021)

14 Yalçın, “Terörizmle Mücadele” s. 147

15 “Sri Lanka”.

16 Yaşar Özel, “Güvenlik Kapsamında Terörizmle Mücadelede Sri Lanka Örneği”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018, s.60

Nadu bölgesinden göç ettiği düşünülmektedir.¹⁷ Buradan gelen Tamillerin ana vatanları ile bağlarını koparmayıp kültürlerini muhafaza ettikleri görülmektedir. Nitekim gerek bu kültürleri gerekse mensubu oldukları Hindu dini nedeniyle Tamiller kendilerini Sinhala'lardan ayrı tutmaktadırlar.¹⁸

Ülkedeki diğer büyük etnik grubu 7% gibi bir oranla Moorlar oluşturmaktadır. İslam dinine mensup olan bu etnik grubun esasında 8. yüzyıldan itibaren bölgeye gelen Müslüman tacirlerden itibaren ilerleyen dönemlerde başka sebeplerle ülkeye gelmiş Müslüman azınlığı genel olarak temsil ettiği söylenebilir.¹⁹ Günümüzde Müslüman nüfusun 2 milyona yaklaşmış olmakla beraber Sri Lankalılar arasında İslamiyet'in ittikçe yayılmakta olduğu dikkat çekmektedir.²⁰ Bu çalışma kapsamında değerlendirilmese de iç savaş süresince ülkedeki Müslüman nüfusun iç savaş sürecinden nasıl etkilendiği ve süreci nasıl etkilediği ayrı bir çalışma konusu olabilecektir.

Bunlar dışında geriye kalan küçük azınlığın Burgherler olarak adlandırılan sömürgeci Portekiz ve Hollanda bakiyesi Hristiyanlar ile diğer milletlerden müteşekkil olduğu görülmektedir.²¹ Ülkede çoğunluk tarafından konuşulan diller Sinhala ve Tamil dilleri olup bu diller aynı zaman da resmi dil sıfatını haizdirler. Bunun yanında ülkede İngilizce genel olarak Arapça ise Müslümanlar arasında konuşulan diller arasındadır.²²

Ayrılıkçı Hareketlerin Temel Dinamikleri

Sri Lanka'da her ne kadar ayrılıkçı örgütlerin silahlı çatışmaları 1983 yılında ortaya çıksa da çatışmanın tarafları arasında gerginlik daha öncelere dayanmaktadır. Nitekim bu gerginliğin temelinde yatan sebeplerin doğru bir şekilde tespit edilmesi bu sorunların ortadan kaldırılması açısından özet arz etmektedir.²³

Tarafların Adanın Yerlisi Olduklarına İlişkin İddiaları

Bu açıdan ele alındığında Sinhalalar ile Tamiller arasında yaşanan gerginliğin en temelinde tarafların birbirlerinin adanın yerlisi olmadığına ilişkin iddiaları yatmaktadır. Tamillere göre ülkenin esas sahipleri kendileridir Sinhalalar ise Kuzey Afganistan'dan sonradan gelen göçmenlerdir. Nitekim adanın tamamına hâkim durumda olan Tamil Krallığı bu göçmenlerce

17 Özel, "Güvenlik Kapsamında Terörizmle" s.61

18 Yalçın, "Terörizmle Mücadele" (2016) s. 150

19 "Sri Lanka".

20 Yalçın, "Terörizmle Mücadele" (2016) s. 150

21 Yalçın, "Terörizmle Mücadele" (2016) s. 148-149

22 "Sri Lanka".

23 Yalçın, "Terörizmle Mücadele" (2016) s. 152

yıkılmıştır. Daha sonrasında kendi hâkimiyetlerinde bir Sinhala Krallığı kurmuşlardır. Esasında Tamil kaynakları bu iddiaları doğrular niteliktedir.²⁴

Buna mukabil Sinhalalar bu hususta çok daha farklı iddialara sahiptir. Bu iddialara göre Tamillerin kahir ekseriyeti esasında ülkeye İngiliz sömürgesi döneminde tarım arazilerinde çalıştırılmak üzere Güney Hindistan'dan getirilmiştir. Sinhalalar bu zorunlu göçün temelinde İngilizlerin sömürge altına aldıkları yerleri kontrol altında tutabilmek adına izlediği bir politikanın tezahürü olarak görmektedir.²⁵ Nitekim İngilizlerin sömürgelerinden çekildikten sonra hemen hemen hepsinde büyük çaplı sorunların ortaya çıkmış olması bu görüşü bir açıdan doğrular niteliktedir. Nitekim bazı kaynaklar %18 olan adadaki toplam Tamil nüfusunun Sri Lanka ve Hindistan Tamilleri olarak ayrıldığı görülmektedir.²⁶

Taraflardan hangisinin daha haklı olduğunu araştırmak Sri Lanka adasında müreffeh bir nizam tesis etme maksadını hâsıl etme sonucuna bizi götürmeyecektir. Öyle ya da böyle iki etnik unsurun da hayatı uzun bir dönem bu adada kesişmiştir ve bu noktada yerlilik iddialarını bir kenara bırakarak bir arada yaşama çabası verilmesi gerekmektedir.

Sömürgeci Devletlerin Faaliyetleri

Diğer yandan yalnızca bu sebep bir iç savaş ortaya koymayacak kadar küçüktür. Bu nedenle etnik ayrımcılığın temel dinamiklerinden bir diğerinin sömürge döneminde -özellikle İngiliz sömürgesi- sömürgeci devletlerin bir tarafı kayırcı tutumları iki tarafı birbirine düşmen etmiştir. Nitekim aynı durumu Belçika'nın Ruanda işgali sırasında yürüttüğü politikalarda da müşahade edebilmekteyiz. Bu bakımdan etnisitelerin siyasallaşması, yalnızca iç politika dinamikleri etkisinde gelişen bir süreç olmayıp harici unsurlarında önemli ölçüde etkilediği çok boyutlu bir süreç olduğunu söylemek mümkündür.²⁷ İngilizlerin işgal döneminde ülke de azınlık konumunda olan Tamiller Sinhala unsurlarına karşı bir baskı unsuru olarak kullanılmış ve birçok devlet kademesi de dâhil önemli konumlar Tamillerce doldurulmuştur. İşgal karşıtı faaliyetler yürüten Sinhalalar bağımsızlığın kazanılmasının ardından bu durumun bir tepkisi olarak sömürge karşıtlığını Tamil karşıtlığına çevirmiştir.²⁸ Bu karşıtlığı ortaya koyması nedeniyle 1982 yılında dönemin Maliye Bakanının yaptığı "Sri Lanka'da iyi olan ne varsa Tamillerin elindeydi"²⁹ şeklindeki açıklaması dikkat çekicidir. Bu durumun hazırlayan bir

24 Özel, "Güvenlik Kapsamında Terörizmle" s.61

25 Abbas Karaağaçlı, "Sri Lanka ve Etnik Çatışma" (2010) <https://www.turansam.org/makale.php?id=1729> (Erişim Tarihi:02.05.2021)

26 "Sri Lanka".

27 Yalçın, "Terörizmle Mücadele" (2016) s. 151

28 Sercan Reçber, "Sri Lanka ve Koruma sorumluluğu" Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C:73 No:1; (2018) s.164

29 Hashim, A. "Aslanlar ve Kaplanlar Cennette: Sri Lanka'da Terörizm ve Ayaklanma."

Bahar, Cilt:3, Rodos. Aktaran: Yalçın(2016), agm. s. 155

etmenin de bağımsızlık hususu tartışılırken İngilizlerin azınlık haklarının garanti edilmesini şart koşması olduğu söylenebilir. Nitekim bu yolla İngilizler Tamil haklarını savunmak iddiasındalarsa da o döneme kadar ülkenin en saygın görevlerinde bulunan grubunu azınlık olarak nitelendirmek suretiyle ayrılıkçı hareketlere ortam hazırladığını söylemek mümkündür.³⁰

Ülkenin bağımsızlığını kazanması sırasında İngilizlerin oluşturduğu Donoughmore Komisyonu gözetiminde hazırlanan anayasada; çoğunluk konumunda olan Sinhalaların taleplerine cevap verilmiş olup diğer etnik grupların arka planda bırakılması da etnik ayrımı körükleyen unsurlardan biri olmuştur.³¹

Bağımsızlık Sonrasında Sinhalaların Milliyetçi Faaliyetleri

Bağımsızlığın kazanılmasından sonra etnik ayrımcılığı besleme görevini Sinhalalardan müteşekkil hükümetlerin devraldığını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda atılan ilk tepki çekici adım 1956 yılında “Sinhala Only Bill” olarak bilinen değişikliklerle sadece Sinhala dili Resmi dil olarak kabul edilmesidir.³² Bu yasaya Tamiller karşı çıkmış ve Tamil Kökenli milletvekilleri kendi dillerini konuşmak için zorla bağımsızlık mücadelesi vermeye zorlandıklarını belirtmişlerdir.³³

Bunu müteakiben atılan diğer önemli adımlar ise 1972 yılında ülkenin Seylan olan adının Sri Lanka olarak değiştirilmesidir ve Budizm’in ülkeni remi dini olarak kabul edilmesidir. Bu değişiklik de Tamiller tarafından eleştirilmiş bu değişiklik sonrasında Sinhalalar tarafından Tamillere karşı sistematik ayrılıkçı faaliyetlere girildiği görülmektedir.³⁴

Bu kapsamda sayılabilecek faaliyetlere Tamillerin devlet kademelerinden uzaklaştırılması, eğitilmiş Tamil nüfusunun işsiz kalması sonucunu doğurmuştur. Bu doğrultuda 1949 da %41 olan devlet kurumlarında çalışan Tamil oranının 1963 yılına gelindiğinde %7 ye düştüğü görülmektedir.³⁵ Aynı doğrultuda ele alınabilecek olan bir diğer gelişme ise 1970 yılında Tamil kökenli öğrencilerin üniversiteye girişini zorlaştıran yasal düzenlemelerdir. Bu durum hali hazırda yeterince uzaklaşmış olan Tamil nüfusunu daha da ötekileştirerek devlete karşı olan aidiyet duygusunun yitirilmesi sonucunu doğurmuştur.³⁶

Yukarıda üç ana başlık altında Sri Lanka’da etnik ayrılığı temel nedenleri incelenmiştir. Bu

30 Yalçın, “Terörizmle Mücadele” (2016) s. 152

31 Yalçın, “Terörizmle Mücadele” (2016) s. 152

32 “Sinhala Only Bill” <https://www.britannica.com/event/Sinhala-Only-Bill> (Erişim Tarihi:02.05.2021)

33 Yalçın, “Terörizmle Mücadele” (2016) s. 153

34 Karaağaçlı, “Sri Lanka ve” (2010)

35 İzzet Koncağül “Terörizmin Unutulan Yüzü: Devlet Terörizmi” Savunma Bilimleri Dergisi May 2021, S. 39 (2021) s.343

36 Yalçın, “Terörizmle Mücadele” (2016) s. 156

sebepler bir süreç halinde Sri Lanka iç savaşını hazırlamıştır. Önceleri bölgesel küçük gruplar halinde gençler arasında örgütlenmeler başlamıştır. Tamillerin önceleri eşitlik merkezli arayışları Daha sonrasında gerek siyasi alanda yaşanan bu ayrımcılıklar gerekse Sinhalalar tarafından yürütülen şiddet eylemleri karşısında devlet koruması hissetmemeleri üzerine bir ayrılık hareketine dönüşmüştür. Bu şekilde küçük çaplı gruplar ayrımcılığın büyümesi ile birleşme kararı alarak Tamil Kaplanlarının temellerini atmıştır. Tamiller sosyoekonomik isteklerinin ancak bağımsız bir Tamil devleti ile gerçekleştirebileceğini düşünmeye başlaması sonucunda³⁷ bu örgütün halk tabanının da kabul görmesi kolaylaşmış ve güçlü bir konuma gelmesine neden olmuştur.

Tamil Elam Kurtuluş Kaplanları (TEKK) (Liberation Tigers Of Tamil Eelam/ LTTE) Kuruluşu

Yukarıda etnik ayrımcılığı körükleyen etmenler zamanla birbirine eklenerek ayrımcılığa uğrayan azınlığın ülkesine olan bağlılığını yitirmesi sonucunu doğurmuş; özellikle Tamil gençlerinin ayrılıkçı örgütlere yönelmesi ile birlikte ülke genelinde silahlı çatışmalar meydana gelmeye başlamıştır. Bu doğrultuda örgütlenen Genç Tamiller, 25 Ocak 1975 tarihinde “Yeni Tamil Kaplanları” isimli örgütleri ile ilk büyük operasyonunu gerçekleştirmiş ve Jaffna Belediye Başkanı Alfred Duraiappah’a yönelik bir suikast düzenlemişlerdir. Nitekim bu faaliyet örgütün ilk silahlı eylemi olmuştur. Bu eylem sayesinde ayaklanmacı Tamil grupları arasında en radikallerden biri olarak ün kazanmıştır.³⁸

Bu suikasta karşılık devletin Tamillere yönelik baskıları artınca bütün ülkede şiddetli çatışmalar meydana gelmiştir. Tamiller arasında uzun süren çalışmalar ve müzakereler sonucunda diğer Tamil militanlarının da “Tamil Özgürlük Kaplanları Örgütü” çatısı altında bir araya gelmesiyle grup resmî olarak “Tamil Eelam Kurtuluş Kaplanları (TEKK)” adını almıştır. TEKK, “Tamil Beşlisi” olarak bilinen beş etkili örgütün bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Tamil Beşlisi;

- Tamil Eelam Özgürlük Örgütü(TELO),
- Eelam Devrimci Öğrenci Örgütü(EROS),
- Mahaswaran tarafından kurulan Halkın Özgürlük Örgütü(PLOTE),
- Eelam Halkı Devrimci Özgürlük Cephesi (EPRLF),
- Tamil Eelam Özgürlük Kaplanları(LTTE)

isimli örgütlerden müteşekkildir.³⁹

37 Yalçın, “Terörizmle Mücadele” (2016) s. 157

38 Yalçın, “Terörizmle Mücadele” (2016) s. 157

39 Özel, “Güvenlik Kapsamında Terörizmle” s.71

Bu isimle Mayıs 1976 tarihinde Velupillai Prabhakaran tarafından kurulan örgütün temel amacını, hukuki, siyasi ve kültürel açılardan ezilmekte olan Tamil halkının, siyasi ve askeri zor kullanmak suretiyle bağımsızlığını temin etmek olarak ifade etmek mümkündür.⁴⁰ Nitekim örgütün ilk bildirisinde bağımsız bir devlet oluşturma hedefi açıkça ortaya konmuştur.⁴¹

Örgütün 1983 yılında 13 Sri Lanka askerinin ölmesine sebep olan Jaffna'da bir askeri konvoyu düzenlediği saldırı, örgüte karşı başkent Columbia'da protesto için büyük gösteriler düzenlenmesine neden olmuştur. "Kara Temmuz Olayı" olarak bilinen bu gösteriler 2000'e yakın Tamilin öldürülmesi⁴² Tamillerin özel olarak Sinhalalar'la genel olarak ise Sri Lanka Devleti ile husumeti artmış ve bu doğrultuda bağımsız bir Tamil Devleti kurma amacı güden TEKK'e halk tabanından gelen destek de artmıştır.⁴³

Bu bağlamda ele alınabilecek bir diğer husus ise kuruluşun itibaren örgütün Hindistan'dan destek görerek güç ve etkinliğini arttırmasıdır. Hindistan'ın güney bölgesinde yer alan Tamil nüfusunun oldukça yoğun olduğu Tamil Nadu bölgesinin tarihsel süreçte Sri Lanka'da bulunan Tamilleri açısından büyük önem arz ettiği belirtilmişti. Hindistan yönetimi muhtelif gerekçelerle Tamil Nadu bölgesinin duygusal yakınlığı bulunan Sri Lanka Tamillerine bu ayrılıkçı hareketler sürecinde başlangıçta destek sağladığı ve ilerleyen yıllarda barışın tesisi için taraflar arasında müzakerelere müdahil olduğu görülmüştür. Nitekim TEKK'in Hindistan'da yer alan Tamil Nadu bölgesinin sınırına eğitim kampı kurulmasına izin vermesi de bu desteğin sarıh göstergelerindendir. Bu desteğin temelinde bir yandan Hindistan yönetiminin ülkesinde büyük bir nüfusa sahip Tamillerin desteğini kazanmak istemesi diğer yandan ise ülkede ki Tamillerin ayrılıkçı faaliyetlere girişmesini önlemek arzusunun yattığı söylenebilir.⁴⁴

Eylemleri

Örgütün eylemleri genel olarak incelendiğinde intihar saldırılarının ve suikastların yoğunluk arz ettiği görülmektedir. Öyle ki 1980' yılından 2003 yılına kadar ki dönemde gerçekleştirilen 315 intihar eyleminin 76 tanesinin tek başına Tamil Kaplanları tarafından gerçekleştirilmiş olması durumun vahametini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.⁴⁵ Örgütün ilk intihar saldırısı, 5 Temmuz 1987'de meydana gelmiştir. Kuzey Sri Lanka'daki bir askeri kampı

40 Özel, "Güvenlik Kapsamında Terörizmle" s.71

41 Yağın, "Terörizmle Mücadele" (2016) s. 157-158

42 Yağın, "Terörizmle Mücadele" (2016) s.158

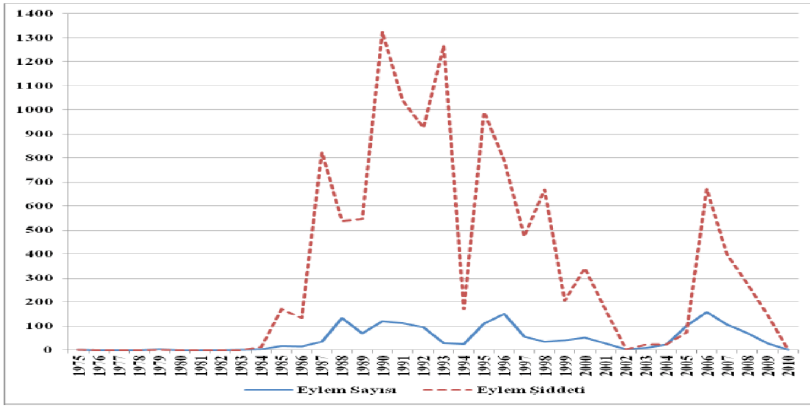
43 Özel, "Güvenlik Kapsamında Terörizmle" s.71

44 Övgü Kalkan Küçüksolak, "Hindistan'ın Sri Lanka'daki Tamil Etnik Grubunun Siyasallaşması Sürecine Yönelik Yaklaşımının Bölgesel Güç Rolü Kapsamında İncelenmesi." *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C:9 S:17, (2013). s.161

45 Özel, "Güvenlik Kapsamında Terörizmle" s.61

hedef alan eylemde; Yüzbaşı Miller tarafından sürülen patlayıcıyla dolu bir kamyonun infilak etmesi sonucu kırka yakın Sri Lanka askerinin öldüğü bilinmektedir.⁴⁶

Örgüt bu tür intihar saldırıları ile genel olarak Sri Lanka Devletine askeri kayıplar verdirirken önemli konumlarda ki siyasetçilere suikastlar düzenlemek suretiyle yıldırıcı bir etki ortaya koymuştur. Nitekim bu doğrultuda intihar saldırıları yoluyla iki dünya liderine suikast düzenleyen ilk ve şuana kadar ki tek örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁷ Örgütün Hindistan Başbakanı Rajiv Gandhi'ye 21 Mayıs 1991'de düzenlediği suikast uluslararası camiada örgütün meşruiyetine yönelik görüşleri oldukça azaltmış ve bu kapsamda gördüğü destekte aynı ölçüde azalmaya başlamıştır.⁴⁸ Örgütün diğer büyük çaplı suikast faaliyeti ise Sri Lanka Devlet Başkanı Premadasa'ya olmuştur. 1993 yılında meydana gelen suikast ve daha sonrasında yapılan birçok eylemde Sri Lanka Devleti ile çatışmaya girmesi örgütün tarihsel süreçte ne ölçüde güçlendiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.⁴⁹ Aşağıda örgütün yıllara oranla eylem sayı ve şiddetinde meydana gelen değişime ilişkin tablo verilmiştir.

Şekil 1: Yıllara Göre TEKK'in Eylem Sayı ve Şiddeti⁵⁰

1998'e gelindiğinde örgüt Sri Lanka Merkez Bankası binasına saldırı düzenlemesi esnasında çıkan çatışmada yüzlerce insan hayatını kaybetmiştir. Tamil Kaplanları Terör Örgütü bu ve benzeri birçok eylem sonrasında güçlü bir konuma gelmiş; örgüt en güçlü dönemlerinde

46 <https://asimetrikasavaslari.wordpress.com/2011/04/02/tamil-kaplanlarinin-intihar-saldirilari> (Erişim Tarihi: 07.05.2021)

47 Reşat Açıkgöz, "İntihar Saldırıları ve Terörizm İlişkisi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme" *Mukaddime* 7/2, (2016). s. 331

48 Küçüksoğak, "Hindistan'ın Sri Lanka'daki" (2013) s.175

49 Yalçın, "Terörizmle Mücadele" (2016) s.160

50 Korhan Demir Cenk, "Terörizmle Mücadelede Görüşmeler", *Uluslararası İlişkiler* 10/38 (2013) s.45

ülkenin kuzeyi ve doğusunun %762'sında efektif kontrolü sağlamış ve bölgeyi yarı devlet biçiminde yönetmiştir.⁵¹ Öyle ki Tamil kaplanları tankları, hava ve deniz kuvvetleri olan bir örgüt haline gelmiştir. Deniz terörizm kolu bu derece gelişmiş tek terör örgütü olan Tamil Kaplanları; Deniz Kaplanları olarak bilinen donanması vasıtasıyla iç savaş boyunca Sri Lanka Deniz Kuvvetlerinin üçte birini imha etmiştir.⁵² Sri Lanka'da 30 yılı aşkın bir süre devam eden bu iç savaş sonrasında 70 ila 100 bin arasında insanın hayatını kaybettiği bilinmektedir.⁵³

Sri Lanka Hükümetinin Tamil Kaplanları İle Mücadele Ve Müzakereleri

Tamil kaplanlarının silahlı eylemlere başlamasından çok zaman geçmeden Sri Lanka hükümeti ile örgüt arasında barış görüşmelerinin de başladığını görmekteyiz. Ancak bu barış görüşmelerinin kesintisiz olduğunu söylemek mümkün değildir. Müzakere süreci ile mücadele sürecinin 2006 yılına kadar hemen hemen aynı ilerlediğini söylemek mümkündür. Nitekim Tamil Kaplanları ile Sri Lanka Hükümeti arasında 1970 ile 2009 yılları arasında toplam dört savaş meydana gelmiştir. Bu savaşların ilki 1970-1990, ikincisi 1990-1994, üçüncüsü 1995-2002, sonuncusu ve en kapsamlısı 2006-2009 tarihlerinde olmuştur.⁵⁴

Birinci Barış Görüşmesi olarak anılan ilk görüşmeler 13 Temmuz 1985 tarihinde başlamış 12 Ağustos 1985 yılında sona ermiştir. Bu görüşmelere yalnızca Tamil Kaplanları değil TULF, PLOTE, EPRLF, EROS gibi diğer bazı ayrılıkçı Tamil örgüt temsilcileri de katılmıştır.⁵⁵ Görüşmelerin üzerine kurulduğu dört temel talepten bahsetmek mümkündür. Bu talepler Tamillerin farklı bir milliyet olarak tanınması, Tamillerin yaşadığı coğrafyaların Tamil Yurdu olarak tanınması, Tamillere kendi kaderini tayin hakkının tanınması ve Sri Lanka'da yaşayan Tamillerin tamamının vatandaş olarak tanınması şeklinde özetlenebilir.⁵⁶ Bu maddeler üzerinde her hangi bir mutabakata varılamaması nedeniyle müzakereler başarısızlıkla sonuçlanmış ve taraflar arasında ki çatışmaların şiddetlenmesi sonucunu doğurmuştur.

Bu görüşme sonrasında 1987 yılında Hindistan ve Sri Lanka hükümetleri arasında Hindistan-Lanka uzlaşması sağlanmıştır. Bu uzlaşmanın Hindistan hükümetinin Tamil Kaplanlarını destekleyen dış politikasından vazgeçerek arabuluculuk rolü oynama isteğinin tezahürü

51 Hüseyin Korkmaz, «Sri Lanka'da Ulus İnşası Ve Ayrılıkçı Tamil Hareketinin Anatomisi: Tamil Eelam Kurtuluş Kaplanları Örneği» *Uluslararası Güvenlik Ve Terörizm Dergisi* 5/1 (2014): s. 87-100

52 Yalçın, "Terörizmle Mücadele" (2016) s.160-161

53 Özel, "Güvenlik Kapsamında Terörizmle". s.67

54 Koncagül "Terörizmin Unutulan Yüzü" s.343

55 Yusuf Çınar, "Barış'a Giden Yolda Başarısız Müzakere Örneği: Sri Lanka Hükümeti - LTTE Görüşmeleri" *Liberal Düşünce Dergisi* 19/75 (2014): s. 36

56 Ministry Of Defence Democratic Socialist Republic Of Sri Lanka "Humanitarian Operation Factual Analysis July 2006- May 2009", (2011), s. 30.

olarak görülmektedir.⁵⁷ Bu uzlaşi kapsamında Hindistan 10 bine yakın askerini “Barış Gücü” (IPKF) olarak Sri Lanka’ya göndermiş ancak bu durum Tamil kaplanları tarafından olumlu karşılanmamıştır. Nitekim daha sonrasında barış gücü askerlerinin Tamillere yönelik işken- ce ve tecavüzlere katılması hem Tamil kaplanlarının Hindistan’a bakış açısını değiştirmiş hem de saldırılarının Sri Lanka ordusunun yanında Hindistan ordusuna da yönelmesine neden olmuştur. Tamil kaplanlarının saldırıları sonrasında Hint askerlerinin ölmesi 1990 yılında Hindistan’ın barış gücü askerlerinin geri çekmesine neden olmuştur.⁵⁸ Barış gücü askerlerinin Tamil kaplanlarına karşı başarılı olamamasının temel nedenleri arasında Tamil kaplanlarının Hindistan tarafından destek gördüğü dönemlerde bizatihi Seçkin Hint ordusu mensupları tarafından eğitilmiş olmasıyla da yakından ilgili olduğu söylenebilir.⁵⁹ Bu yön- den bakıldığında Hindistan’ın terör örgütüne vermiş olduğu desteğin sonrasında ayağına takıldı sonucunu çıkarmak mümkündür.

Mayıs 1989’da yapılan ikinci barış görüşmeleri de sonuçsuz kalmıştır. Müzakerenin olum- suz sonuçlanması Tamil kaplanlarının saldırılarının şiddetini arttırmıştır.⁶⁰ Üçüncü barış görüşmeleri ise 1994 yılının Ekim ayında başlamış dört tur olarak yapılmış; 1995 yılının Nisan ayında ise olumsuz bir şekilde sonuçlanmıştır.⁶¹ Bu süreç boyunca tarafların birbi- rine karşı saldırıları devam etmiş yer yer Sri Lanka hükümeti üstünlüğü elde etse de Ka- mil kaplanlarının kaybettiği yerleri tekrar eve getirdiği görülmektedir. Bu süreçte Sri Lanka Cumhurbaşkanı Chandrika Kumaratunga tarafından ortaya konan plana göre özerklik ve federal yapı gibi çözüm önerileri gündeme getirilmiş ancak bu öneriler muhalefetin ülkenin bölüneceğini yönelik tepkileri nedeniyle yasallaşmamıştır.⁶²

2002 yılında taraflar arasında Norveç’in öncülüğünde barış görüşmeleri 4 kez tekrar baş- lamıştır. 22 Şubat 2002’de bir ateşkes anlaşması imzalanmış daha sonrasında özerklik ko- nusunda taraflar görüş birliğine varmıştır.⁶³ Kısa da sürse bu dönem de taraflar arasında ateşkesin sağlanabilmesinde 11 Eylül döneminin oluşturduğu tepkiden terör karşıtlığından çekinen örgütün hiç olmazsa hâkimiyeti altında bulunan yerleri koruma içgüdüsünden kaynaklandığı söylenebilmektedir.⁶⁴ Ancak her iki tarafta yer alan aşırı milliyetçiler bu an- laşmayı ihanet olarak görmüş bu durum ateşkesin kalıcılığını ve görüşmelerin selametini

57 Yalçın, “Terörizmle Mücadele” (2016) s.161

58 Karaağaçlı, “Sri Lanka ve” (2010)

59 Yalçın, “Terörizmle Mücadele” (2016) s.161

60 Çınar, «Barış’a Giden Yolda Başarısız Müzakere Örneği” s.37

61 Çınar, «Barış’a Giden Yolda Başarısız Müzakere Örneği” s.37

62 Yalçın, “Terörizmle Mücadele” (2016) s.163

63 Yalçın, “Terörizmle Mücadele” (2016) s.165

64 Özel, “Güvenlik Kapsamında Terörizmle” s.76

olumsuz yönde etkilemiştir. 2006 yılına gelindiğinde taraflar arasındaki şiddet tekrar artmış ve bu durum ateşkes Antlaşması'nın etkisini yitirmesine neden olmuştur. Aynı yıl yeniden gündeme gelen barış görüşmeleri de başarısızlıkla sonuçlanınca taraflar arasında iç savaş tekrar alevlenmiştir.⁶⁵

Ocak 2005 yılında tam iller arasında yaşanan bir fikir ayrılığı sonucu Tamil kaplanlarının kurucu lideri Velupillai Prabhakaran'ın sağ kolu konumunda olan "Albay Karina" olarak bilinen komutan 6000 militanı ile birlikte örgütten ayrılmış ve örgütün önemli bilgilerini hükümetin hizmetine vermiştir.⁶⁶ Örgüt bu kopuşla yalnızca askeri güç kaybına uğramakla kalmamış Jaffna Tamilleri ve Batticaloa Tamilleri şeklinde iki gruba ayrılan Tamil halkının tamamı nezdinde kabul görme desteğini yitirmiştir.⁶⁷

Tamiller arasında bir yandan bu durumlar yaşanırken diğer yandan hükümete karşı saldırıları devam edilmekteydi. 2007 yılında örgüt Başkent Kolombo'ya bir hava saldırısı düzenlemiş bu saldırı devletin itibarını önemli ölçüde olumsuz etkilemiştir.⁶⁸ Yine 2008 yılında bağımsızlığın 60. yılına ilişkin kutlamalar örgü tarafından çeşitli saldırılar ile sabote edilmiştir. Bu dönemde Sri Lanka hükümeti örgüte karşı topyekûn savaş ilan etmiş ve asker kapasitesini arttırmıştır. Bu kapsamda örgüt kontrolünde olan birçok bölge hükümetin kontrolüne geçmiştir. Sri Lanka hükümetin örgütü bitirmeyi öğrendik faaliyetlerinden biri de örgütün dış desteğini bitirme çabasıdır. Bu kapsamda Hindistan'ın örgüt yanlı politikasının mücadelenin son dönemlerinde değişmesi ve hükümetin yönelik desteği dönüşmesi mücadelenin başarılı olmasına büyük oranda etki etmiştir.⁶⁹

Sri Lanka ordusu tarafından yapılan operasyonlardan sonra örgüt üyeleri ve birçok sivil Tamil toplama kamplarına doldurulmuştur. Hükümetin operasyonları sonrasında 2 Ocak 2009'da uzun yıllardan beri örgüt denetiminde olan ve genel merkezin bulunduğu Kilinochchi şehri hükümet güçlerinin eline geçmiştir. Bu aşamada Tamil kaplanlarının art arda yapılan eylemsizlik ve ateşkes çağrıları hükümet tarafından dikkate alınmamış operasyonlara son sürat devam edilmiştir.⁷⁰ Mayıs ayına gelindiğinde Tamil kaplanları içinde liderinin de bulunduğu birçok üst düzey sorumlunun ve 40 binin üzerinde sivil Tamilin öldürülmesiyle Tamil kaplanları için yenilgi kaçınılmaz hale gelmiştir.⁷¹ Sonuç olarak 30 yıl süren ve birçok sivilin ölümüne neden olan iç savaş Sri Lanka hükümetinin, yer yer insan haklarına aykırı

65 Çınar, «Barış'a Giden Yolda Başarısız Müzakere Örneği"s.39

66 Özel, "Güvenlik Kapsamında Terörizmle" s.81

67 Yalçın, "Terörizmle Mücadele" (2016) s.167

68 Karaağaçlı, "Sri Lanka ve" (2010)

69 Yalçın, "Terörizmle Mücadele" (2016) s.170

70 Karaağaçlı, "Sri Lanka ve" (2010)

71 Yalçın, "Terörizmle Mücadele" (2016) s.171

operasyonları sonrasında Tamil kaplanları örgütüne karşı zafer kazanmasıyla büyük ölçüde sona ermiştir.

Örgüte Verilen Dış Desteğin İç Savaşa Etkileri

Tamil kaplanlarının uluslararası alanda gördüğü desteğin terörle mücadele üzerindeki etkisi incelenirken ilk olarak ele alınacak hususlar bölgesel bir unsur olarak Hindistan'ın örgüte yönelik desteğidir. Bu desteğin iki temel değişkene bağlı olarak şekillendiğini söylemek mümkündür. Bunların ilkinin Hindistan'ın Tamil kaplanlarını Sri Lanka devleti için bir dengeleme unsuru olarak kullanması olduğu söylenebilir. Diğer önemli bir değişkenin ise hükümetlerin Hindistan'ın, güneyinde yer alan Tamil Nadu bölgesindeki kalabalık Tamil nüfusunun iç politikada desteğini alma arzusu olduğu söylenebilir.⁷² Tamil kaplanlarının bölgesel bir güç konumunda olan Hindistan'dan bu desteği, örgütün kuruluşundan itibaren henüz çok kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen Sri Lanka Devleti'ne karşı silahlı mücadeleye girişebilecek bir seviyeye ulaşmasına büyük oranda etki ettiği söylenebilir.⁷³ Hindistan'ın örgütü yönelik desteğine gerek kendi topraklarında örgüte ait eğitim kamplarının kurulmasına izin vermesi gerekse örgü kadrolarının Hindistan'da önemli asker ve istihbarat görevlileri tarafından yetiştirilmesi örnek verilebilir.⁷⁴

Hindistan Tamil ayrılıkçı hareketinin Kendi ülkesine sıçrama ihtimalinden endişe ederek önce örgüt yanlısı tutumunu arabulucu tarafsız bir tutum sergilemeye çalışmış; Hindistan barış gücü askerlerinin örgüt tarafından saldırılara maruz kalması ve Hindistan başbakanına yönelik suikast faaliyetinin örgü tarafından gerçekleştirilmesi üzerine Sri Lanka hükümeti yanlısı bir politika izlemeye başlamıştır. Örgütün güçlenmesinde ve saldırılarının artmasında büyük payı olan Hindistan'ın daha sonradan örgüt tarafından yürütülen birçok saldırının hedefi konumuna gelmesi teröre desteğin ne tür sonuçlar doğurabileceğini ilişkin fikir ortaya koyması yönüyle önem arz etmektedir.

Tamil kaplanlarının kısa sürede bu kadar etkili bir örgüt olmasının da Tamil Diasporasının büyük bir yeri vardır. Tamil Diasporası gerek finansal desteği ile gerekse diğer ülkelerin politik kurumlarına olan yakınlığı ve lobi faaliyetleri ile Tamil kaplanlarını büyük ölçüde desteklemişlerdir.⁷⁵ Tamil Diasporası özellikle Kanada Almanya ABD ve İngiltere gibi ülkelerde etkin olmuştur.⁷⁶ Bu Diasporanın Tamil kaplanlarına yıllık ortalama 300 milyon dolar civarında bir

72 Küçüksolak, "Hindistan'ın Sri Lanka'daki" (2013) 161

73 Yalçın, "Terörizmle Mücadele" (2016). s.158

74 Yalçın, "Terörizmle Mücadele" (2016) s.161

75 Korkmaz, "Sri Lanka'da Ulus İnşası Ve" s. 95

76 Çınar, «Barış'a Giden Yolda Başarısız Müzakere Örneği" s. 41

finansal destek sağladığı görülmektedir.⁷⁷ Tamil Diasporasının diğer önemli bir destek alanını medya faaliyetleri oluşturmaktadır. Gazete ve benzeri medya organları aracılığıyla Tamil kaplanlarının eylemleri meşrulaştırmaya çalışılmış ve belli ölçülerde başarılı da olmuştur.⁷⁸ Nitekim 2001 yılında gelene kadar Avrupa Birliği devletleri, ABD ve Kanada gibi birçok devletin tabii kaplanlarını terörist olarak kabul etmemesinde bu propaganda faaliyetlerinin önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Tamil kaplanların diaspora dışındaki gelir kaynaklarını silah kaçakçılığı, insan kaçakçılığı ve uyuşturucu madde kaçakçılığı örnek verilebilir.⁷⁹

Tamil kaplanları bu ve buna benzer finansal kaynakların ve uluslararası alanda gördüğü desteğin etkisiyle çok güçlü bir konuma gelmiş eylemlerin şiddeti ve verdiği zarar artmıştır. 11 Eylül saldırılarından sonra Avrupa ve ABD terörizme karşı nispeten birleşmiştir. Kamil kaplanlarının el kaide ve Afgan mücahitleri ile yakın ilişki içinde olması uluslararası arena'da gördüğü desteği yitirmesine neden olmuştur.⁸⁰ Nihayet sırlan ki hükümetinin yoğun çabaları sonucunda İngiltere ve ABD Tamil kaplanları örgütünün terörist örgütler listesine almıştır.⁸¹ Bunun neticesinde uluslararası alanda sahip olduğu meşruiyeti önemli ölçüde kaybeden Tamil kaplanları kendi içerisinde de yaşadığı sorunlar nedeniyle hükümetin operasyonları karşısında direnememiş ve gelinek noktada büyük ölçüde indirilmiştir. Bu sonuç göstermektedir ki terör örgütleri bölgesel sorunların köklenmesi ile ortaya çıkan uluslararası arenada aldığı destek sonucu büyüyen ve büyüdükçe de daha fazla kayıp verdiren olumlardır. Devletlerin terör anlayışının siyasi çıkarlar ile bağlantılı olarak değişmesi terörün dünya genelinde hala sorun olmasının temel nedenlerinden biri olduğu söylenebilir.

Sonuç

21 yüzyılın ilk çeyreğini bitirmeye yaklaştığımız bu yıllarda terörizm ulusal ve uluslararası barış ve güvenliği önemli ölçüde etkileyen bir olgu olarak varlığını devam ettirmektedir. Birçok farklı ülkede muhtelif nedenlerle terör faaliyetlerinin ve terör örgütlerinin ortaya çıkmaya devam ettiği görülmektedir. Özellikle bağımsızlığını yeni kazanan eski sömürge devletlerinde büyük çaplı ayrılıkçı grupların terör örgütüne evirildiğini görmek mümkündür. Bu devletlerin geride Sri Lanka Demokratik Sosyalist Cumhuriyetidir.

Güneydoğu Asya'da Hindistan'ın güneyinde bir Hint Okyanusu Adası olan Sri Lanka, bağımsızlığını kazandığı 1948 yılından itibaren etnik ayrım temeline dayalı terör faaliyetleri-

77 Yalçın, "Terörizmle Mücadele" (2016) s.161

78 Çınar, «Barış'a Giden Yolda Başarısız Müzakere Örneği" s. 41

79 Korkmaz, "Sri Lanka'da Ulus İnşası Ve" s. 95

80 Çınar, «Barış'a Giden Yolda Başarısız Müzakere Örneği" s. 42

81 Yalçın, "Terörizmle Mücadele" (2016) s.163

nin merkezlerinden biri olmuştur. Ülkede azınlık konulan Tamiller ile çoğunluğu oluşturan Sinhalalar arasında süregelen etnik ayrım Sinhala kökenli hükümetlerin icraatlarıyla dayanamaz bir hal almış ve Tamillerin devlete olan bağlılığını yitirmesi nedeniyle bağımsızlık hareketine dönüşmüştür. Bu kapsamda muhtelif çatıları altında örgütlenen Tamiller birleşerek Tamil Eelam Kurtuluş Kaplanları örgütünü meydana getirmişlerdir. Bu örgüt bird çok kanlı eyleme imza atmış özellikle intihar saldırıları ile suikastlar yoluyla adını dünya üzerinde sıkça duyurmuştur.

Sri Lanka hükümeti ile örgüt arasında muhtelif zamanlarda yapılan müzakere girişimleri çoğunlukla başarısız olmuş veya kısa süreli bir ateşkesten öteye geçememiştir. Görüşmelerin yanında Tamil Kaplanlarının silahlı eylemleri Sri Lanka hükümetinin operasyonları devam etmiş 200 yılından sonra Sri Lanka hükümeti müzakere yöntemini terk ederek köklü bir askeri harekât başlatmıştır. Bu bağlamda gerçekleştirilen operasyonlar neticesinde 2009 yılında Tamil kaplanları örgütüne karşı Sri Lanka hükümeti bir zafer kazanmıştır.

Tamil Kaplanlarının önemli ölçüde güçlenmesinin temelinde uluslararası alanda görmüş olduğu desteğin büyük etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bölgesel anlamda Hindistan'ın muhtelif nedenlerle yapmış olduğu yardımların örgütün güçlenmesine büyük ölçüde sebebiyet verdiğini söylenebilir. Nitekim uluslararası arenada Tamil Diasporasının yürüttüğü propaganda faaliyetleri neticesinde uzun bir dönem meşru bir bağımsızlık örgütü olarak algılanan Tamil kaplanları 11 Eylül saldırıları sonrasında meşruiyetini önemli ölçüde yitirerek Avrupa Devletleri ve ABD tarafından terör örgütleri listesine alınmıştır. Uluslararası arenada görmüş olduğu desteği yitirmesinin ardından Sri Lanka hükümeti karşısında tutunamayan örgüt geline nokta büyük ölçüde sindirilmiş durumdadır. Her ne kadar Sri Lanka hükümetinin bu operasyonları terör örgütüne karşı bir zafer olarak nitelendirilebilse de terörle mücadele kapsamında tam manası ile olumlu bir örnek teşkil edememektedir. Zira hükümet, Tamillere karşı yürüttüğü ayrımcı uygulamalarına son vermek suretiyle Tamillerin ülkeye olan bağlılığını sağlamaya yönelik dişe dokunur bir adım atmamıştır. Bu nedenle geline nokta Tamil kaplanlarının almış olduğu yenilginin ayrılıkçı faaliyetlerin sonu olmayacağı söylenebilir.

Ezcümle bu çalışma kapsamında birçok alanda ilk olma özelliğine sahip olan bir terör örgütünün uluslararası desteklerle birlikte nasıl bir gelişme kaydettiği ve bu örgüte desteğin azalması ile birlikte terörle mücadelelinin ne ölçüde hız kazandığı irdelenmiştir. Yer yer terör örgütlerinin kendilerine destek veren ülkelerin de ayağına takıldığı ortaya konmuştur. Bu nedenle bölgesel başlasa da genel bir sorun haline gelmesi kuvvetle muhtemel olan terör örgütlerine karşı bütüncül bir hareket tarzı benimsenmelidir.

Kaynakça

Kitap

Ministry Of Defence Democratic Socialist Republic Of Sri Lanka "Humanitarian Operation Factual Analysis July 2006- May 2009", July 2011,

Tez

Özel, Yaşar. "Güvenlik Kapsamında Terörizmle Mücadelede Sri Lanka Örneği". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

Makaleler

Adana Sanayi Odası Sri Lanka Bilgi Notu (17.012019) s. 3 <http://www.adaso.org.tr/WebDosyalar/Yayinlar/%C3%9C%9C%20Raporlar%C4%B1-Y%C3%B6netici%20%C3%96zetleri/Sri%20Lanka%20%C3%9C%9C%20Raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 01.05.2021)

Açıkgöz, Reşat. "İntihar Saldırıları ve Terörizm İlişkisi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme" Mukaddime, 7/2, s.321-340

Caner, Korhan Demir. "Terörizmle Mücadelede Görüşmeler", Uluslararası İlişkiler 2013), 38/10) s. 54-29,

Çınar, Yusuf «Barışa Giden Yolda Başarısız Müzakere Örneği: Sri Lanka Hükümeti - LTTE Görüşmeleri» *Liberal Düşünce Dergisi* 19/75 (2014) s.31-50

Hashim, A. "Aslanlar ve Kaplanlar Cennette: Sri Lanka'da Terörizm ve Ayaklanma" Bahar, Cilt:3, *Rodos*. Aktaran: Yalçın (2016), s. 155

Abbas Karaaşağı, "Sri Lanka ve Etnik Çatışma" (2010) <https://www.turansam.org/makale.php?id=1729> (Erişim Tarihi:02.05.2021)

Koncağül, İzzet. "Terörizmin Unutulan Yüzü: Devlet Terörizmi" *Savunma Bilimleri Dergisi* 39 (2021): s.323-353

Korkmaz, Hüseyin. "Sri Lanka'da Ulus İnşası Ve Aynılıkçı Tamil Hareketinin Anatomisi: Tamil Eelam Kurtuluş Kaplanları Örneği" *Uluslararası Güvenlik Ve Terörizm Dergisi* 5/1(2014) s. 87-100

Küçüksoğak, Övgü Kalkan. "Hindistan'ın Sri Lanka'daki Tamil Etnik Grubunun Siyasallaşması Sürecine Yönelik Yaklaşımının Bölgesel Güç Rolü Kapsamında İncelenmesi." *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 9/17, (2013) s.157-200

Reçber, Sercan. "Sri Lanka ve Koruma sorumluluğu" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 73/1 (2018) s.157-187

Tural, Murat "Yeryüzüne Atılan İlk Adım: Âdem'in Tepesi ve Ayak İzi", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 3/1, (2020) s. 37-47

Yalçın, Emruhan. "Terörizmle Mücadelede Sri Lanka Örneği: Tamil Kaplanları", Ankara: 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, (2013) <https://21yyte.org.tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/terorizm-ve-terorizmle-mucadele/terorizmle-mucadelede-sri-lanka-ornegi-tamil-kaplanlari>

Yalçın, Emruhan "Terör Ve Terörizmle Mücadelede Bir İç Savaşın Analizi: Sri Lanka Ve Tamil Kaplanları Örneği" *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi* 3/5 (2016) s.143-183

Elektronik Kaynaklar

<https://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 29.04.2021)

"Sri Lanka (Seylan)" <https://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/sri-lanka.htm> (Erişim Tarihi: 01.05.2021)

Göksoy, İsmail Hakkı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37 (2009) "Sri Lanka" <https://islamansiklopedisi.org.tr/sri-lanka#2> (Erişim Tarihi:01.05.2021)

"Sri Lanka" <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-sri-lanka/> (Erişim Tarihi: 01.05.2021)

"Sinhala Only Bill" <https://www.britannica.com/event/Sinhala-Only-Bill> (Erişim Tarihi:02.05.2021).

Ulus İnşa Sürecinde Zorunlu Göçlerin Etkisi: Türkiye ve Pakistan Örneği

Mehmet Yasin Bozkuş*

Öz: Egemenlik kavramı ve bu kavramın meşruluğunu tahsis eden unsurlar tarihle birlikte sürekli bir değişim içinde olagelmıştır. Avrupa’da egemenliğin kaynağını; ortaçağda din ya da dini otoriteler, reform hareketlerinin ardından hanedanlar ve nihayet Fransız ihtilali ile birlikte insanlar ya da yeni oluşmaya başlayan bir terim olarak uluslar (nation) belirlemeye başlamıştır. Her ne kadar yaşanan bu silsile dünyanın tüm bölgelerinde aynı sırayla gerçekleşmiş olmasa da, Fransız ihtilalinin ardından geçen yüzyıllarla birlikte dünyanın birçok bölgesinde egemenliğin kaynağı gökyüzünden yeryüzüne inmiş ve uluslarla iç içe hale geçmiştir. Bu kavramların bu denli iç içe geçmesindeki sebep, kurulan yeni devlet düzeni ve ilişkiler biçimidir. Ulus-devlet olarak tarih sahnesine çıkan kavram egemenlik algısının da ulusla bütünleştiğinin en önemli göstergesi olmuştur. Bu çalışmada I. Dünya Savaşı’nın ardından, Amerikan Başkanı Wilson’un ve Milletler Cemiyeti’nin yeni ulus devletlerin kuruluşundaki rolleri ele alınacak olup yeni kurulan ulus-devletlerin meşruiyetlerini arttırmak adına zorunlu göçlerin kullanılması tartışılacaktır. Konuyu detaylandırmak ve anlamı kuvvetlendirmek için Türkiye ve Pakistan’ın ulus-devlet inşa süreçleri incelenip kuruluş sürecinde yapılan nüfus değişimlerinin yeni devlet kimliğinin oluşumundaki rolleri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ulus-Devlet, Wilson İlkeleri, Zorunlu Göç, Ulus İnşası, Nüfus Mübadelesi, Türkiye, Pakistan.

Giriş

Siyaset felsefesinin en temel kavramlarından olmasına rağmen, egemenlik kavramının tarihteki kritik dönemeçlerde anlamının değişmesi nedeniyle üstünde mutabakat sağlanmış bir anlamının bulunması zordur. I. Dünya Savaşı ve savaş sonunda Amerikan Başkanı Woodrow Wilson’un (1856-1924) açıkladığı ilkeler de egemenlik kavramının anlamının değişimi açısından tarihteki bir başka önemli dönemeci gösterir. Ulusların kendi kaderini tayin hakkı olarak Türkçeye çevrilen ulusal self-determinasyon ilkesine dayanan ulus-devlet fikri, 20. yüzyılda uluslararası sistemin temel taşı haline gelmiştir. Literatüre Wilson İlkeleri olarak geçen bu yeni politikanın bir sonucu olarak, savaşta mağlup olup parçalanan çok uluslu imparatorlukların yerini homojenleşmiş ulus devletlerin alması süreci hızlanmıştır. Milliyetçilik literatüründe bahsi geçen homojenleşmenin çoğunlukla etnisite ya da dil temelinde sağlandığı iddia edilse de, bu makalede Türkiye ve Pakistan’ın ulus inşa süreçlerinde farklı bir yöntem olarak ‘din faktörünü’ kitlelerin mobilizasyon unsuru olarak uyguladığı iddia

edilmektedir. Dini mobilizasyon ve din temelli homojenliğin anlaşılabilmesi adına en mühim göstergelerden birinin göç politikaları olduğu kabul edildiğinde, bu iki devletin erken dönem ulus inşasındaki göç politikalarının çalışılmasının son derece değerli olduğu görülecektir. Türkiye ve Pakistan arasında birçok açıdan ciddi farklar olmasına rağmen her iki devletin de erken dönem ulus inşa sürecinde zorunlu göç/mübadele yöntemini kullanması bu konunun araştırılmasını daha da değerli kılmaktadır. Bu makalede, Türkiye ve Pakistan'ın zorunlu göç/mübadele süreçlerini, dini statüyü temel alarak uyguladığı iddia edilmektedir. İlaveten, her iki devletin de mobilizasyon, homojenleşme ve dışlama süreçlerini "Müslim" ve "Gayrimüslim" ayırımı temelinde gerçekleştirdiği gösterilecektir.

Bir Değişken Olarak Egemenlik:

I. Dünya Savaşı'nın Ardından Egemenliğin Yeniden Yorumlanması

Egemenliğin tek bir tanımı bulunmamakla birlikte, John Ruggie'niñ "kamu otoritesinin birbirini dışlayan yargı alanları içinde kurumsallaşması" şeklindeki tanımı birçok bilim insanı tarafından kabul edilmektedir.¹ Ancak erken modern dönemde, 19. yüzyılda ya da günümüzde kullandığımız egemenlik kavramının aynı anlamları taşıdığını söyleyebilir miyiz? Bu soruya tam olarak evet cevabı verilemeyeceğinden "Egemenliğin kaynağı nedir?" sorusu siyaset felsefesinin temel araştırma konularından birisi olagelmıştır. Reform hareketlerinden önce din ya da Hristiyanlık egemenliğin ana kaynağı olarak kabul edilmiştir. Reform hareketlerinin ardından ise hanedanlar egemenlik için en önemli meşruiyet unsuru haline gelmiştir. Fransız devrimi ile birlikte yayılmaya başlayan milliyet, özgürlük, cumhuriyet gibi kavramlar Avrupa'daki hanedanlara meydan okumaya başlamıştır. Daha da önemlisi ortaya çıkan bu yeni fikirler Avrupa monarşilerinin dayandığı Vestfalya sistemini de temelinden tehdit etmekteydi.² Napolyon savaşlarının ardından Fransızların geri çekilmesi ve Habsburg İmparatorluğu'nun modern bir devlet olarak yeniden düzenlenmesi, eski kıta sistemini sona erdirip modern devletlerin doğuşuna zemin hazırladı.³ Viyana Antlaşması'nda (1815) doğrudan bir devlet tarafından temsil edilmeyen Lehler, Norveçliler ya da Felemenklerin talepleri göz ardı edilerek; uluslararası toplum tarafından devletlerin talepleri ulusların taleplerine tercih edilmiş oldu.

Sadece bir asır sonra Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu devletlerin, I. Dünya Savaşı neticesinde çöküşüyle yeni bir egemenlik anlayışı yükseldi.

1 John Gerard Ruggie, "Continuity and transformation in the world polity: Toward a neorealist synthesis", *World Politics* 35, sy 2 (1983), 143.

2 J. Samuel Barkin ve Bruce Cronin, "The state and the nation: changing norms and the rules of sovereignty in international relations", *International organization* 48, sy 1 (1994), 115.

3 Barkin ve Cronin, 115.

Dünya sistemi ve özellikle Avrupa devletleri, yeni bir anlayış olan ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı ve milliyet tezleri üzerine bina edilmeye başlandı. Bir başka deyişle devletler ve kendi devletine sahip olmayan uluslar arasındaki rekabette ikinci grup tercih edilmiş oldu. Görüleceği üzere Reform Hareketleri, Fransız İhtilali, I. Dünya Savaşı gibi tarihteki kritik noktalar bilinen egemenlik anlayışını kaynağını ya da anlaşılma biçimini değiştirebilmiştir.

20. yüzyılın ilk yarısı Avrupa’da imparatorlukların yıkılmasıyla ulus-devletlerin sayısal olarak artışı açısından tarihi olarak en zirve noktalardan birini oluşturmaktadır.⁴ Ulus-devletlerin nicelik olarak tarihteki en önemli artışlardan birini sergilemesi bu trendin arkasındaki belirleyici unsurun ne olduğu sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunun cevabına ulaşabilmek adına Wilson ilkeleri olarak literatüre geçen dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson’un (1856-1924) dünyaya ilan ettiği ilkeleri ve kurulan Milletler Cemiyeti’nin faaliyetlerinin incelenmesi değerlidir. Wilson’a göre I. Dünya Savaşı gelecekteki muhtemel savaşları bitirecek bir savaş olmalıydı ve bu sebeple savaşı doğuran kuvvetler dengesi, ittifaklar sistemi ve self-determinasyon ilkesinin reddi gibi sebeplerin de ortadan kaldırılması son derece gerekliydi. Tüm bunların sonucunda ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı yeni dönemdeki egemenlik anlayışının rehberi, Milletler Cemiyeti de bu sistemin koruyucusu olarak yerini almış oldu.⁵ Benzer şekilde Walker Connor’un da iddia ettiği gibi “ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı tezinin ortaya çıkışı 1865 yılına kadar götürülebilse de asıl önemini I. Dünya Savaşı’nın sonunda devlet adamları tarafından dikte edilene kadar kazanamamıştır.”⁶ Wilson’a göre “toprakların etnisite temelli olarak, o topraklarda yaşayan insanların etnografik karakterine göre adil dağılımını” sağlamak olası çatışmaların ortaya çıkmasını engelleyecektir.⁷ Dolayısıyla Wilson’un amaçlarından biri Avrupa sınırlarını dil, din ve etnik köken açısından homojenlik fikrine göre yeniden çizmekti. Aynı milletten unsurların kendilerine ait topraklarda yaşaması gerektiğini savunan “tek devlet - tek millet” fikrinin tüm sorunları çözebileceğini düşünüyordu. Yeni sistemin inşasının ardından, ulusların kendi kaderlerini tayin etme haklarının bir sonucu olarak her zamankinden daha fazla insan, kendileriyle aynı milliyete sahip hükümetlerin altında yaşamaya başlamış oldu.⁸ Fakat sonuç hedeflenen kadar başarılı olamadı çünkü Versay Barışı tarihte ilk kez altmış milyon insana kendi devletlerine sahip olma hakkı tanırken, yirmi beş milyon insanı ise ulus-devletlerin içinde azınlık sta-

4 Andreas Wimmer ve Yuval Feinstein, “The Rise of the Nation-State across the World, 1816 to 2001”, *American Sociological Review* 75, sy 5 (2010), 783.

5 Barkin ve Cronin, “The state and the nation”, 120.

6 Walker Connor, “Nation-building or nation-destroying?”, *World politics* 24, sy 3 (1972), 331.

7 Thomas Smejkal, “Protection in Practice: The Minorities Section of the League of Nations Secretariat, 1919-1934” (PhD Thesis, Columbia University, 2010), 11.

8 Smejkal, 11.

tüsüne düşürmüştü.⁹ Avrupa’da bu sınır değişikliklerinden kaynaklanan azınlık problemi Milletler Cemiyeti’ne azınlık haklarını koruma yükümlülüğünü de vermiş oldu.¹⁰ Wilson’un sınırları milliyet, dil ve din unsurları dikkate alarak çizme ve homojen ulus-devletler oluşturma stratejisi uzun yıllar hüküm sürmüş çok uluslu imparatorlukların karmaşık sınır ve popülasyon mirasından dolayı başarısız olmuştu. Çünkü sınırların ayrımı sadece bir parametre üzerinden yapılmıştı, fakat kesişen ya da çakışan parametrelerin olması sistemin işlemesine engel teşkil ediyordu. Başka bir deyişle sadece milliyet temelli bir ayırım diğer parametreler göz önüne alındığında son derece problemlili bir yapıya evrilmiş oluyordu. Wilson ve temsil ettiği kurumların bu probleme çözüm önerisi ise azınlıkları başka ülkelere yerleştirmek yerine kendi topraklarında uluslararası hukukun güvenliği altında yerleşimlerine devam etmelerini sağlamaya çalışmak oldu.¹¹ Fakat bu çözüm de ciddi bir başarı sağlayamadı ve I. Dünya Savaşı’nın ardından büyük nüfus hareketlilikleri özellikle Balkanlar ve Doğu Avrupa’da sıradanlaşmaya başladı. Örneğin; Romanya, Rumenlerin Avusturya İmparatorluğu’nda çoğunluk olarak yaşadığı bölgeleri topraklarına dahil etti. Doğu Avrupa’da Macaristan, Estonya, Letonya ve Litvanya bağımsızlık kazandı. Habsburg İmparatorluğu’nun İtalyanca konuşulan bölgeleri İtalya’ya bırakılırken kalan kısım Avusturya’ya bırakıldı. Bu dönemde ortaya çıkan yeni bir fenomen ise insanların dahil olabilecekleri ulus-devleti seçmeleri için plebisitler yapılması oldu.¹² Görüldüğü üzere egemenlik kavramının kaynağı I. Dünya Savaşı ile birlikte yeniden değişmiş ve ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı egemenliğin meşru kaynağı haline gelmiştir. Sonuç olarak ise ulus-devlet fikri dünya çapında resmi ve meşru bir devlet sistemi olarak yerini sağlamlaştırmış ve tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır.

Dini Bir Ulus Devlet İnşası Mümkün müdür?

Günümüzün ideal siyasi örgütlenme tipi olarak görülen ulus-devlet fikrine göre, devlet etnik kökene veya ortak siyasi değerlere dayalı bir topluluğu temsil ettiği takdirde meşruiyet kazanmış olur.¹³ Bu seçenekler aslında sivil ve etnik milliyetçilik anlayışları arasındaki farktan da kaynaklanmaktadır. İlkinde vatandaşların etnik kökenleri ya da dilleri ne olursa olsun, özgürlük, hoşgörü ve eşitlik gibi ortak değerler çerçevesinde bir araya gelirler. Etnik milliyetçilik ise ortak milliyet ya da din olguları etrafında insanların ulus-devlet kurmak ve sürdürmek için çabalaması üzerine bina edilmiştir. Fakat sadece aynı etnik kökenden insan-

9 Smejkal, 12.

10 Peter Hilpold, “The League of Nations and the protection of minorities—Rediscovering a great experiment”, *Max Planck Yearbook of United Nations Law Online* 17, sy 1 (2013), 89.

11 Mark Mazower, “Minorities and the League of Nations in interwar Europe”, *Daedalus* 126, sy 2 (1997), 49.

12 Barkin ve Cronin, “The state and the nation”, 122.

13 Charles B. Keely, “How nation-states create and respond to refugee flows”, *International Migration Review* 30, sy 4 (1996), 1046.

ların bir araya gelip saf bir ulus-devlet kurması birçok açıdan son derece zordur. Walker Connor'un 1972 yılındaki çalışmasına bakıldığında varolan 132 devletten sadece 12 tanesinin etnik olarak homojen bir yapı teşkil ettiği görülecektir.¹⁴ Öte yandan Benedict Anderson, Ernest Gellner, Eric Hobsbawm ve Anthony Smith gibi milliyetçilik literatürünün önde gelen akademisyenleri, ulus-devlet inşa sürecinde dil ya da etnisitenin ya da her ikisinin belirleyici rol oynadığını iddia etmektedirler.¹⁵ Anthony Marx, farklılıklarına rağmen hem Gellner hem de Anderson'ı modernleşme teorisyenleri olarak değerlendirmiştir.¹⁶ Anderson'a göre, yerel dillerin yayılmasına kapitalizm zemin hazırlamıştır, standart hale gelen yerel diller ise modern devletin temeli olan ulusun oluşmasında temel rolü oynamıştır. Gellner ise güçlü bir ekonominin kurulabilmesi için gerekli olan ortak dilin ve sosyalleşmenin ancak devlet tarafından sağlanan eğitimle mümkün olabileceğini iddia etmiştir.¹⁷

Ayrıca Gellner, milliyetçiliği yükselen kapitalist ekonomide dinin yerini alan kültürel öge olarak tanımlamaktadır.¹⁸ Görüleceği üzere ortaya yeni çıkan ekonomik sistemler ya da dil faktörü modern ulus inşa süreçlerinde bir seferberlik yolu olarak kabul edilse de din faktörü ana belirleyici unsurlardan biri olarak görülmemektedir. Milliyetçilik literatüründe, Protestanlığın ulus inşası sürecindeki etkisi tartışılırken (dini metinlerin yerelleştirilmesi ve kiliselerin çeşitlendirilmesi) dinin olumlu rolünden bahsedilse de; milliyetçilik çalışmalarında ulus inşasında dinin etkisi genel olarak göz ardı edilmiştir. Ulusal birliğin arkasındaki fikir, "ister savaş, isterse gelir elde etme ya da ekonomik kalkınma amacıyla olsun, yalnızca yabancıları hariç tutarak, halklarının ortak milliyetçilik imajlarıyla ortak bağlılığını teşvik etmek" olarak açıklanabilir. Bu nedenle, tanımı gereği ulus olma fikri, ayrımcılığa, asimilasyona veya sınır dışı edilmeye izin veren kurallarla birlikte gelir.¹⁹

Ancak bu dışlama ya da asimilasyon politikalarının sadece etnik kökene ya da dile bağlı olduğunu söyleyebilir miyiz? Türkiye ve Pakistan örnekleri, dünyadaki temel meşru devlet sistemi olan ulus-devlet anlayışının sadece etnik köken ya da dil parametrelerine bağlı olarak inşa edilmediğini göstermektedir. Türkiye ve Pakistan, kendi kaderini tayin etme kavramını ulus inşası sürecinde gayrimüslim azınlıkları dışlayarak dini perspektiften yorumlamışlardır. İlerleyen bölümlerde açıklanacağı gibi, bu iki örnekte de modern ulus-devlet inşa süreci ve nüfusun homojenleşmesi etnik köken ya da dilden önce din faktörü (İslam) çerçevesinde olmuştur.

14 Connor, "Nation-building or nation-destroying?", 320.

15 Sener Akturk, "Religion and Nationalism: Contradictions of Islamic Origins and Secular Nation-Building in Turkey, Algeria, and Pakistan", *Social Science Quarterly* 96, sy 3 (2015), 779.

16 Anthony W. Marx, "The nation-state and its exclusions", *Political science quarterly* 117, sy 1 (2002): 103-26.

17 Marx, 106.

18 Zana Çitak, *Nationalism and religion: A comparative study of the development of secularism in France and Turkey* (Boston University, 2004), 34.

19 Marx, "The nation-state and its exclusions", 106.

Argüman ve Açıklayıcı Değişken

Osmanlı İmparatorluğu'nun ana parçalarından birini teşkil eden Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki nüfusu çok uluslu olduğu bilinen bir gerçektir. Öyle ki 1920'lerde ülkedeki gayrimüslimlerin toplam nüfusa oranı yüzde üçe yakındı. Günümüzde bu oranın binde iki seviyesine düşmesi ise açıklanması gereken bir gerçeklik olarak Türkiye yakın tarihinde yerini almış oldu.²⁰ Bu radikal denilebilecek demografik değişikliğin temelini ise cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ile Yunanistan arasında uygulanan zorunlu nüfus mübadelesi ve devam eden yıllarda süregelen Gayrimüslim göçünün oluşturduğu söylenebilir.

Benzer şekilde, 1947 yılında Hindistan'ın bölünmesinin ardından Pakistan yeni bir ulus-devlet olarak kurulduğunda, Pakistan ile Hindistan arasındaki nüfus mübadelesi 17 milyon insanın anavatanlarından göç etmesine ve tarih boyunca benzeri çok az görülmüş kitlesel göçlere yol açmıştır. Bu nüfus değişiminin ardından Pakistan Pencap'taki Hindu/Sih oranı yüzde 21.7'den yüzde 0.16'ya düşerek Hindistan'da bölgeler arası dini heterojenliği ciddi oranda azaltmış oldu.²¹

Görülebileceği üzere aralarında çeyrek asır olmasına rağmen her iki vakada da ulus inşa süreçleri ve nüfus homojenliği zorunlu mübadele hareketleri neticesinde elde edilmiştir. Dolayısıyla bu makalenin bağımlı değişkeni her iki vakada da ortak olan zorunlu nüfus mübadelesidir. Bu makalede her iki ulus inşa sürecinde de nüfusun homojenleşmesi din temelli bir mobilizasyon neticesinde sağlandığı ve genel milliyetçilik literatürünün aksine Türkiye ve Pakistan'da dini milliyetçiliğin örneklerinin görüldüğü iddia edilmektedir. Her ne kadar zorunlu mübadele hareketlerinin Avrupa'da da ulus inşa süreçlerindeki ana yöntemlerden biri olduğu iddia edilse de bu mübadelelerde etno-dilsel ayrımın temel teşkil ettiği açıktır. Bu argümanın aksine Türkiye ve Pakistan örneklerinde ulus-devlet inşa sürecinde dinin (İslam), ötekileri (Gayrimüslim) dışlamak için ana rolü oynadığı iddia edilmektedir. Her iki vakada da Wilson tarafından idealize edilen ulusal self-determinasyon fikri, din temelli bir ayrım ile gerçekleştirilmiştir. Bu makale, Türkiye ve Pakistan'ın uluslaşma sürecinde dini kimliğin önemini göstererek milliyetçilik literatürüne de katkı sağlamaktadır. İlaveten, dinin milliyetçilikle nasıl ilişkilendirilebileceğinin açık örneklerinden biri olacaktır. Makale, sadece söz konusu ülkelerin erken dönem ulus-inşa süreçlerini ele almaktadır. Dolayısıyla her iki vakada da Müslüman olmasına rağmen etnik kökenleri itibarıyla azınlık konumuna düşmüş olan vatandaşların karşılaştığı etno-milliyetçi politikalar ve bu politikaların sonuçları tartışmaya dahil edilmemiştir.

20 Ahmet İcduygu, Şule Toktas, ve B. Ali Soner, "The politics of population in a nation-building process: emigration of non-Muslims from Turkey", *Ethnic and Racial Studies* 31, sy 2 (2008), 358.

21 Prashant Bharadwaj ve Rinchan Ali Mirza, "Displacement and development: Long term impacts of population transfer in India", *Explorations in Economic History* 73 (2019), 7.

Vaka Seçimi ve Metodoloji: En Farklı Sistemler ve Karşılaştırmalı Tarihsel Analiz

Bir önceki bölümde de belirtildiği üzere, din temelli dışlamaya dayalı zorunlu nüfus mübadelesi (bağımlı değişken) her iki vakada da mevcuttur. Fakat iki ülke arasında sayılabilecek birçok farklılık mevcuttur. Örneğin; ülkeler arasındaki coğrafi uzaklık bin kilometrenin üzerindedir ve ana demografiler tamamen farklıdır. Detaylandırmak gerekirse Pakistan'daki Hindular/Sihlerin aksine Türkiye'den göç eden ana tebaa Ortodoks Rumlardan müteşekkildir. İlaveten ülkelerin etnik çeşitlilikleri, ülke içindeki birinci ve ikinci çoğunluk nüfus grupları ve bunların oransal dağılımı da her iki örnekte de farklıdır. Bir diğer farklılık ise tarihsel olarak Pakistan sömürge devlet konumunda bulunmuşken, Türkiye'nin sömürge geçmişi bulunmamaktadır. Ayrıca uluslaşma sürecinde ülkelerin ekonomik düzeyleri de farklılık göstermiştir.²² Bu anlamda din temelli bu nüfus mübadelelerine neden olabilecek başka birçok bağımsız değişken vardır. Ancak, yukarıda belirtilen değişkenler özelinde Türkiye ve Pakistan çok farklı örnekler olmalarına rağmen her ikisinde de din temelli nüfus mübadelesi gibi ortak bir sonucun olması makalenin bağımlı değişkenini anlamlı kılan temel nokta olmuştur. Dolayısıyla makalede karşılaştırmalı siyaset metodolojisinde özellikle küçük-N vakalar için kullanılan yöntemlerden biri olan, en farklı sistemler teorisinin/tasarımının, uygulanması mantıklı hale gelmiştir. En farklı sistemler tasarımı, John Stuart Mill'in uygunluk yöntemini kullanarak birbiri arasında birçok farklılıklar bulunan vakaların ortak sonuca ulaşmasının ortak olan bir faktör ya da faktörlerden kaynaklanabileceğini iddia etmektedir.²³

Yeni Kurulan Ulus - Devletlerde Nüfusun Homojenleşmesi

Günümüzde Yunanistan topraklarında bulunan Selanik şehrinin 19. yüzyılda Osmanlı egemenliğinde bulunduğu dönemde Türkler, Rumlar, Yahudiler, Ermeniler, Bulgarlar, Çerkezler ve daha birçok etno-dilsel gruptan toplam 150.000 insan birlikte yaşıyordu. Yirminci yüzyılın sonuna geldiğimizde ise şehirde yerleşik Türk sayısı yok denecek kadar az, Yahudi sayısı ise 2000 seviyelerine kadar düşmüştü.²⁴ Bu ciddi demografik değişiklik sadece Selanik'in değil, Doğu Avrupa, Balkanlar ve Anadolu'daki birçok şehrin de I. Dünya Savaşı'nın ardından yaşadığı bir gerçektir. Bu sebeple, şehirlerin etno-dilsel özelliklere göre homojenleştirilmesinin 20. yüzyılın ilk yıllarında hız kazanmış popüler bir eğilim olduğu rahatlıkla söylenebilir. Fakat bu durum ulus-devlet sistemi çerçevesinden bakıldığında şaşırtıcı değildir. Charles Keely'nin belirttiği üzere bir ulus devlet üç nedenden dolayı zorunlu göç üretme eğilimin-

22 Akturk, "Religion and Nationalism", 781.

23 Akturk, 781.

24 Mazower, "Minorities and the League of Nations in interwar Europe", 47.

dedir. İlk olarak hiçbir ulus-devlet sadece tek bir ulustan müteşekkil değildir. İkinci sebep ise halkın, devletin ya da ekonominin genel yapısı ile ilgili muhtemel fikir ayrılıklarına düşmesi tehlikesidir. Son olarak ise yeni kurulan ve henüz yapısı oturmamış olan ulus-devletlerde, devletin yetersiz kaynakları ve sistemin çökme tehlikesi de zorunlu göçleri tetikleyebilmektedir.²⁵ Bu üç neden birlikte düşünüldüğünde ilk neden homojenleşme kaygısının/çabasının arkasındaki en güçlü dürtüdür. Önceki kısımlarda belirttiği üzere “Tek devlet – Tek Millet” anlayışı yüzyılın yeni sloganı ve hedefi haline gelmiştir. Dolayısıyla aynı etnik kökene sahip olmasına rağmen, farklı ülke sınırlarına dağılmış olan birçok insan; ulus-devletlerin aynı devlet altında birleştirme ya da aynı etnik kökenden insanların yaşadığı farklı ülke topraklarını ele geçirme hedeflerine de konu olmuştur. Ulus-devletin arkasındaki temel argüman kendi kaderini tayin etme fikri olduğundan, insanlar “halklarını, hayatlarını ya da vatanlarını koruma ve geliştirmeyi talep etme hakkına” sahiptir.²⁶ Fakat ilk maddenin bir devamı olarak imparatorluklardan kopmuş birçok ulus devlette tam manasıyla homojen bir nüfus tabii ki oluşmamıştır ve bu durum uzlaşma sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Oransal nüfus olarak büyük olan ya da asimilasyona uygun olmayan azınlıklardan kurtulmanın en kolay yolu nüfus mübadelesi ya da sınırların yeniden çizilmesi olmuştur. Bu nedenle Türkiye-Yunanistan ya da Hindistan-Pakistan arasında olduğu gibi nüfus mübadeleleri etnik homojenliği tesis etmek adına birçok devlet tarafından kullanılmış bir enstrüman olmuştur.²⁷ Dolayısıyla zorunlu göç uygulamaları yeni bir ulus-devlet kurulma sürecinde birçok hükümet tarafından olumlu karşılanmıştır.²⁸

Zorunlu Nüfus Mübadelesi Yoluyla Çok Uluslu Bir İmparatorluktan Ulus Devlete: Türkiye

Türkiye ile Yunanistan arasında karşılıklı anlaşma ile birlikte icra edilen zorunlu nüfus mübadelesinin doğurduğu sonuçları görmeden her iki ulus-devletin de öncesinde bir parçası olduğu Osmanlı Devleti’nce uygulanan “Millet Sistemi” hakkında malumat sahibi olmak önem teşkil etmektedir. Çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti’nde dini çeşitlilik, siyasi gücün Müslümanlar tarafından tekelleştirildiği, ekonomik gücün ise Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasında dağıtıldığı, hiyerarşik ve eşitsiz bir çerçevede sürdürülmekteydi.²⁹ Nüfusun tamamı *millet* olarak adlandırılan dini kimlik temelli olarak sınıflandırılmış ve

25 Keely, “How nation-states create and respond to refugee flows”, 1052.

26 Keely, 1052.

27 Keely, 1053.

28 Sarah Shields, “Forced migration as nation-building: The league of nations, minority protection, and the Grek-Turkish population exchange”, *Journal of the History of International Law/Revue d’histoire du droit international* 18, sy 1 (2016), 143.

29 Benjamin Braude, “Christians and Jews in the Ottoman Empire: the functioning of a plural society;[... conferen-

etnik köken ciddi bir ayırım noktası olarak konumlandırılmamıştı. Ortodoks, Yahudi, Ermeni ya da tüm Müslümanların dahil olduğu Müslüman milletleri bu sınıflandırmaya örnek teşkil edebilir. Başka bir deyişle, “etnik kökenleri veya dilleri ne olursa olsun tüm Müslümanlar Müslüman milletine mensupken, etnik kökenleri veya dilleri farklı olsa da tüm Ortodoks Hristiyanlar Ortodoks (Rum) milletine mensuptu.”³⁰ Osmanlı Devletinde de modern dönem fikir akımlarının bir yansıması olarak nüfusun homojenleşmesi arzusu 19. yüzyıl sonlarında görülmeye başlansa da, bağımsızlığını ilan eden devletlere rağmen imparatorluğun nüfus açısından heterojen yapısı I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında dahi belirgindi.

Büyük savaş tüm toplumsal yapıyı derinden etkilese de asıl ciddi problem Yunanistan’a karşı verilen bağımsızlık savaşı ile ortaya çıktı. Ortodoks-Rum milletinin, yeni kurulan Türk devletinde birinci azınlık unsuru olması devletin yeni elitleri için bir tehdit olarak görülmektedir. İşgal yıllarında Batı Anadolu’da işgal güçleri ve Rum tebaa arasındaki yakın ilişki de bu dürtüyü kuvvetlendiren bir unsur olmuştur. Benzer şekilde yeni kurulmuş bir başka devlet olan Yunanistan’ın ise doğu tarafında Müslüman-Türk nüfusu neredeyse çoğunluğu teşkil edecek seviyede idi. Modern toplum şartlarında yeni kurulan bu iki ulus-devlette yakın tarihleri de göz önüne alındığında Müslümanların ve gayrimüslimlerin bir arada yaşaması son derece zordu. Bu sebeple her iki taraf hükümeti de mübadele konusunda istekli görünüyordu. Örneğin, yükselen milliyetçi Türk eliti, yeni devleti sağlamlaştırmak ve temel bir Türk kimliği inşa etmek için mübadeleyi kuvvetli bir araç olarak kabul ediyordu.³¹ Öte yandan, Yunanistan, I. Dünya Savaşı’nın sonunda Milletler Cemiyeti gözetiminde Bulgaristan ile gönüüllü azınlık mübadelesi uyguladığından deneyim sahibiydi. İlâveten, “kendi kaderini tayin hakkı gereğince Yunan nüfusun Yunan bir hükümetin çatısı altında bulunması gerektiğine inanılıyordu. Sonuç olarak, Yunanistan Cumhurbaşkanı Venizelos, Yunan ve Türk nüfuslarının zorunlu mübadelesini sağlamak için Müttefik Yüksek Komiserlerinden yardım istedi ve 30 Ocak 1923’te Yunanistan hükümeti ile Ankara’daki yeni milliyetçi liderliğin temsilcileri, Yunan ve Türk Nüfusunun Mübadelesine İlişkin Sözleşmeyi imzaladılar. Sözleşme gereğince, Türk topraklarında yerleşik Rum Ortodoks dinine mensup Türk vatandaşları ile Yunan topraklarında yerleşik Müslüman Yunan vatandaşları arasında zorunlu nüfus değişimi uygulanması kararına varıldı.³² Mübadele Milletler Cemiyetinin gözetimi ve denetimi altında uygulanacaktı. Tarafların taşınabilir mallarını alabilmelerine izin verilse de taşınmaz mallar dört Türk, dört Yunan üye ve üç cemiyet temsilcisinden oluşturulan heyet tarafından yeni gelen vatandaşlara teslim edilecekti. Dolayısıyla Türkiye ile Yunanistan arasındaki mübadele

ce on”The Millet System: history and legacy”... at Princeton University... 1978], 1982.

30 Akturk, “Religion and Nationalism”, 788.

31 Shields, “Forced migration as nation-building”, 121.

32 Shields, 142.

anlaşmasının, Milletler Cemiyeti tarafından Wilsonizm ilkelerine göre yürütüldüğü söylenebilir. Sözleşme şartlarının belirlenmesinin kolay olmadığı Lozan Antlaşmasından altı ay sonra sonuca bağlanmasından da anlaşılabilir.³³ Yunanistan'ın kurulduğu ve takip eden dönemde ciddi bir Müslüman nüfusunun Osmanlı topraklarına göç etmesi gibi, Anadolu tarafında da bağımsızlık savaşından sonra Rum yurttaşların çoğu topraklarını terk etmek durumunda kalmıştır. Mübadelenin temel sonuçlarından birisi de iki taraflı bu göç hareketlerine meşruiyet sağlamış olması denilebilir.³⁴

Sonuç olarak bu zorunlu mübadele, 1,6 milyon insanın hayatını kökten etkilemiş. 1,2 milyon Rum Ortodoks Yunanistan'a göç ederken, 400.000 Müslüman Anadolu'ya dönmüştür. Bu anlamda din temelli yapılan bu sınıflandırma Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Osmanlı Millet sisteminin mirasının korunduğu da göstermektedir.

Çok Uluslu Bir Sömürge Devletinden Bağımsızlığa: Pakistan

Sahip olduğu doğal kaynaklar sebebiyle tarih boyunca bir cazibe merkezi olan Hindistan aynı sebeple dünyadaki en kozmopolit bölgelerden biri olagelmıştır. Yönetimin sürekli farklı güçler tarafından el değiştirdiği Hindistan'da, yönetime gelen her unsur alt kıtaya yeni bir kültürel zenginlik katmıştır. Benzer şekilde dünyanın birçok bölgesini etkileyen I. Dünya Savaşı'nın neticeleri Hindistan alt kıtasında da ciddi etkiler bırakmıştır. Daha önce tartışıldığı gibi, ulusların kendi kaderlerini tayin etme ilkesi Hindistan'ı da etkilemiş, Büyük Britanya'dan bağımsızlık talepleri hız kazanmıştır. Büyük Britanya sömürsüne ve Doğu Hindistan Şirketi'ne karşı birlikte mücadele eden Müslümanlar ve Hindular 1947 yılında Hindistan'ı bağımsızlığını kavuşturmuştur.³⁵ Mücadele öncesinde, Hindular ve Müslümanlar bağımsız Hindistan'da güç ve sorumluluğu paylaşmak için bir anlaşmaya Lucknow Paktı – 1916) varmışlardır.

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin bölgedeki hakimiyeti döneminde, sosyal, siyasi ve eğitim alanında heterojen toplumlar arasındaki sosyo-kültürel bağları zedeleyen reformlar hayata geçirilmişti. Örneğin, İngiliz Şirketi Hindistan'ı batılılaştırmak için Hristiyan ve İngiliz kültürüne göre yerli bir elit sınıf oluşturmaya çalıştı. Ayrıca, Müslümanlar kilit bürokratik rollerden uzaklaştırıldılar ve üçüncü sınıf vatandaş muamelesi gördüler. Bunun sonucunda Müslümanların, Hindular ve İngiliz yönetimine karşı olumsuz tepkileri hızlanmış oldu. Aralık 1906'da Hindistan'da Müslümanların siyasi haklarını güvence altına almak için Hindistan

33 John A. Petropoulos, "The compulsory exchange of populations: Greek-Turkish peacemaking, 1922–1930", *Byzantine and Modern Greek Studies* 2 (1976), 136.

34 Petropoulos, 136.

35 Abdullah Ahsan, "Pakistan since independence: an historical analysis", *The Muslim World* 93, sy 3/4 (2003), 351.

Tüm Müslümanlar Birliği kurulmuş ve politik alanda haklar talep edilmeye başlanmıştı. İngiliz Hint hükümeti bu taleplere seçim sistemini yenileyerek cevap vermiştir.³⁶ Ancak Müslüman seçkinler, kimliklerini güvence altına almanın tek yolunun Hindistan'da Müslümanlara ait yeni bir devlet kurmak olduğuna inanmaya başladılar. Müslüman Birliği lideri Muhammed Ali Cinnah'ın meşhur demeçlerinden biri bu durumu açık şekilde ortaya koymaktadır:

"Hinduların ve Müslümanların ilhamlarını farklı tarih kaynaklarından aldıkları oldukça açıktır. Destanları farklı, kahramanları farklı... Çoğu zaman birinin kahramanı diğerinin düşmanıdır... Bu tür iki ulusu, biri azınlık diğeri çoğunluk olacak şekilde tek bir devlet çatısı altında bir araya getirmek, artan hoşnutsuzluğa ve böyle bir devletin hükümeti için oluşturulabilecek herhangi bir dokunun nihai yıkımına yol açacaktır."³⁷

Bu taleplerin sonucunda Pakistan 1947 yılında Hindistan'ın Kuzeybatı bölgesinde bağımsız bir ulus-devlet olarak kuruldu. Aynı zamanda "tek din, tek dil ve tek millet" tercihinin bir sonucuydu.³⁸ Pakistan'ın kurulduğu toprakların çoğunluğunu Müslümanlar teşkil etse de, ulus-devlet anlayışının doğal bir sonucu olarak birçok Müslüman, Hindistan bölgesinde ve buna karşılık çok sayıda Hindu/Sih, Pakistan bölgesinde kalmış oldu. Sınırlardaki bu değişiklik, Türk-Yunan örneğinden ilham alınarak zorunlu nüfus mübadelesi, Pakistan ve Hindistan arasında düşünülen bir alternatif haline geldi. ³⁹ Dolayısıyla 1947'de Britanya'dan bağımsızlığını kazanan Hindistan'ın bölünmesi sadece yirminci yüzyılın değil, tarihin en büyük ve en hızlı göç dalgalarından biriyle sonuçlandı.⁴⁰ Bu açıdan 1947 tarihi hem Hindistan'daki İngiliz sömürsünün sona erdiği hem de yeni oluşan sınırların yanı sıra tarafında kalan yaklaşık 17 milyon insanın eşi görülmemiş kitlesel göçünün tarihi olmuştur.⁴¹

Nüfus Mübadelelerin Temel Sebebi

Önceki kısımlarda bahsedildiği gibi ulusların kendi kaderlerini tayin etme fikri ve dünya genelinde değişen egemenlik anlayışı, Türkiye ve Pakistan'ın ulus inşa sürecinde önemli bir rol oynadı. Fakat bu düşüncenin uygulanış biçimi bu iki örnekte, I. Dünya Savaşı sonrası dünyadaki genel seyirden farklıydı. Çünkü her iki vakada da ulusun homojenleşme süreci dini söylem ve uygulamalar üzerinden sürdürüldü. İjaz Khan'ın iddia ettiği gibi ulusal kimü

36 Ahsan, 353.

37 Ahsan, 354.

38 İjaz Khan, "Pakistan: Nation-State, State-Nation or Multinational State?", *European Yearbook of Minority Issues* 8 (2009), 389.

39 Salim Çevik, "Subverting the secular-religious dichotomy: religious exclusion and nation-building in Turkey and Pakistan" (PhD Thesis, Bilkent University, 2015), 44.

40 Bharadwaj ve Mirza, "Displacement and development", 1.

41 Bharadwaj ve Mirza, 1.

liğin dini bir söylem üzerinden inşa edilmesi kendisini en iyi göç politikaları üzerine göstermiş oluyordu.⁴² Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi sonuncunda ataları Yunanistan'ın yeni sınırları içinde doğmuş, o topraklarda ikamet etmiş, ticaret yapmış ve ibadet etmiş Rumca konuşan Müslümanlar, Türk olarak kabul edilmiş oldu. Yüzbinlerce "Türk" dilini bile konuşmadığı "kendi milletlerinin" topraklarına dönmüş oldu.⁴³ Aynı şekilde etnik olarak Rum fakat yüzyıllardır Anadolu'da yaşayan ve hatta Yunanca konuşamayan Ortodokslar, Yunanistan'a göç etmek durumunda kaldı. Bu anlamda din, bir ulus-inşa kimliği olarak görülmüş ve insanlar tarihleriyle birlikte anavatanlarından uzaklaştırılmıştır. Benzer şekilde Şener Aktürk de Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesini "Türk ulusunun inşasında dinin etnisite üzerindeki önceliğinin çarpıcı bir teyidi" olarak değerlendirir.⁴⁴ Konuyu detaylandırmak adına Karaman Türkleri ile Girit Müslümanları yukarıda bahsedilen olguyu örneklemesi açısından önemlidir. Etnik kökenlerine ya da dillerine bakılmadan Karaman Türkleri Ortodoks olmaları sebebiyle Yunanistan tarafına gönderilirken, Müslüman olmalarına rağmen Türk olmayan Giritli Müslümanlar ise Anadolu'ya gönderilmiştir.⁴⁵ Ayrıca, Türk İstiklal Savaşı sırasındaki bazı uygulamalar da Türk ulus inşasının dini kökenini kanıtlamaktadır. Örneğin, savaş sırasında seferber edilen kitlelerin ve Ankara'da ulusal meclisteki temsilcilerin tamamı Müslüman olmasına rağmen Arnavut, Çerkez, Laz, Kürt, Türkmen gibi etnik olarak farklı unsurlardan oluşuyordu.⁴⁶ Bu sebeple din ya da spesifik olarak İslam'ın Türkiye'nin ulus inşa sürecinde belirleyici rol oynadığı kolaylıkla söylenebilir. Türk Yunan ayrımında çoğunlukla Müslüman olmak Türk olmakla eş tutularak bu esasa göre muamele edilmiştir.⁴⁷ Cumhuriyetin ilanının ardından Türkiye'nin ilk anayasası olma özelliği taşıyan 1924 anayasasına göre "Türkiye vatandaşlığı din ve ırkı ne olursa olsun vatandaşlık bakımından Türk olması" şeklinde tanımlanmıştı.⁴⁸ Fakat bu tanım cumhuriyet öncesinde geçerli bir anlayış olmaktan uzaktı. Homojen bir Müslüman ulus yaratmak için gayrimüslimlerin dışlanması ve bunun üzerine bir ulus bina edilmesinin en belirgin örneği ise nüfus mübadelesiydi. Anayasaya yukarıdaki madde eklendiğinde ise büyük oranda ulusal homojenlik sağlanmıştı.

Pakistan'ın ulus inşası Türkiye'den çeyrek asır sonra gerçekleşmesine rağmen, ulusal homojenizasyonunu sağlamak adına Pakistan'ın da Türkiye ile aynı yolu izlediğini gösteren birçok

42 Khan, "Pakistan", 391.

43 Shields, "Forced migration as nation-building", 140.

44 Sener Aktürk, "Persistence of the Islamic Millet as an Ottoman legacy: mono-religious and anti-ethnic definition of Turkish nationhood", *Middle Eastern Studies* 45, sy 6 (2009), 896.

45 Aktürk, 2009, 896.

46 Aktürk, 896.

47 Arus Yumul, "Evrenselcilik ve Yerelcilik Arasında İrkçiliğin Dili", *Foreign Policy*, 1998, 139-47.

48 Kemal Kirişçi, "Disaggregating Turkish citizenship and immigration practices", *Middle Eastern Studies* 36, sy 3 (2000), 1.

benzerlik vardır. Pakistan kurucu eliti de Türk kurucu eliti gibi seküler bir eğitimden geçmiş olsa da stratejik bir tercih olarak dini ulus inşası Pakistan'da daha da belirgindi. Pakistan bağımsızlığının en önemli sözcülerinden Muhammed İkbâl'in şu sözleri bu durumu en güzel şekilde göstermektedir:

"Milliyetimizin temel ilkesini oluşturan dil, ülke birliği ya da ekonomik çıkarların özdeşliği değildir. Çünkü hepimiz belirli bir dünya görüşüne inanıyoruz... İslam peygamberi tarafından kurulan cemiyetin mensuplarıyız."⁴⁹

Bu sebeple İjaz Khan da Pakistan için dinden başka herhangi bir ögenin yeni kurulan devletin temel belirleyici unsuru olamayacağını belirtmektedir.⁵⁰ Türkiye örneğinden farklı olarak Pakistan için asıl düşman unsur Hristiyanlar ya da Avrupalı güçler değil, Hindular ya da Hindistan Ulusal Kongresi olarak görülüyordu. Her ne kadar düşman olarak kabul edilen kitleler farklı olsa da ortak yönleri kendilerinin Müslüman, düşman kitlenin ise gayrimüslim olmasıydı. Dolayısıyla din ya da İslam temelinde mobilize olan unsurlar Türkiye ve Pakistan'da gayrimüslimleri 'öteki' olarak tanımladılar. Bunun sonucunda Pakistan-Hindistan sınırında yoğun bir Müslüman ve Hindu/Sih mübadelesi yaşandı. Nüfus mübadelesinin gerçekleştiği ana bölge olan Pencap eyaletinin nüfus verileri incelendiğinde, Pencap'ta, nüfus mübadelesinin ardından Hindular/Sihlerin oranı yüzde 21,7'den yüzde 0,16'ya kadar düşmüş oldu.⁵¹

Türkiye ve Pakistan vakalarından anlaşılabilceği gibi; etnik kökene dayanan erken dönem ulus-inşa sürecinin yanında, din temelli bir mobilizasyon ve ulus inşa süreci de mümkündür. Asimilasyon ve dışlama milli homojenliğe ulaşmak adına en etkili yöntemler olarak kabul edildiğinden, çok-uluslu ve çok dinli imparatorluk geçmişine sahip olan devletler de nüfus yapısını daha homojen hala getirebilmek adına asimilasyon ve dışlama politikalarına daha sık başvurabilmektedir.⁵² Fakat Pakistan ve Türkiye örneğinde azınlık olarak görülen grupların genel nüfusa oranı azımsanmayacak düzeyde olduğundan asimilasyon politikaları yerine sorun olarak görülen azınlık unsurları zorunlu mübadele yoluyla dışlama seçeneğinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum muhatap devletler Yunanistan ve Hindistan için de kolaylaştırıcı bir sonuç doğurmuştur ve kabul görmüştür. Bu iki vakada da görülebileceği üzere ulusal homojenleşme sürecinde din de önemli bir rol oynayabilmektedir.

Gayrimüslim azınlıklara devlet destekli dışlamayı ima ederek; Türkiye ve Pakistan, dini, bir sınır koyma koşulu olarak kullanma olasılığını göstermiştir.⁵³ Her iki devletin de birkaç on

49 Ahsan, "Pakistan since independence", 354.

50 Khan, "Pakistan", 389.

51 Bharadwaj ve Mirza, "Displacement and development", 7.

52 Çevik, "Subverting the secular-religious dichotomy", 4.

53 Çevik.

yıllık kuruluşundan sonra gayrimüslim azınlıkların yüzdesi, mübadele hareketlerinin ulus içinde nasıl “homojenleşmeyi” başardığını gösteren en iyi gösterge olacaktır. Tüm tarafların hükümetleri tarafından sistematik şekilde uygulanan bu mübadele politikaları dinin de yeni ulus-devlet inşa süreçlerinde sınır belirleyici bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Bu sistemli mübadele politikalarının, nüfusun homojenleşmesine olan etkisi de kuruluş dönemi ve sonraki on yıllardaki azınlık nüfus oranlarında bariz şekilde görülecektir.

Sonuç

Ulus-devletin ve ulusların kendi kaderini tayin idealinin başta Avrupa ardından da dünyanın genelinde yükselişinin ardından, yeni kurulan ulus-devletler nüfus açısından homojenleşme çabalarını hızlandırdılar. Yeni meşru egemenlik anlayışının tüm insanların kendi toprakları içinde birliğini ve tam sadakat idealini gerektirmesi bu çabadaki en temel dayanağı teşkil etmiştir. Ulusal homojenleşmenin etnisite ya da dil birliği altında gerçekleştiğini savunan akademisyenlere ilave olarak, bu makale Türkiye ve Pakistan örneklerinden yola çıkarak din faktörünün de ulus inşa sürecinde ana rolü oynayabileceğini savunmaktadır. Her iki devlet de daha istikrarlı bir ülkeye ulaşabilmek adına etnik köken ya da dil homojenleşmesi tercihi yerine dinin (İslam) temel belirleyici unsur olduğu zorunlu nüfus mübadeleleri uygulamış ve bu şekilde nüfus açısından bir homojenleşme sağlamıştır. Pakistan ve Türkiye’de uygulanan zorunlu mübadele hareketlerinin temel sebebinin her iki durumda da İslam etrafında daha homojen bir toplum yaratmak olduğu açıktır. Modern ulus inşa sürecinde dinin de temel rolü teşkil edebileceğini gösteren bu makale, milliyetçilik literatürüne milliyetçilik ve din ilişkisi açısından yeni bir perspektif katarak katkıda bulunmaktadır.

Kaynakça

- Ahsan, Abdullah. “Pakistan since independence: an historical analysis”. *The Muslim World* 93, sy 3/4 (2003): 351.
- Aktürk, Sener. “Persistence of the Islamic Millet as an Ottoman legacy: mono-religious and anti-ethnic definition of Turkish nationhood”. *Middle Eastern Studies* 45, sy 6 (2009): 893-909.
- . “Religion and Nationalism: Contradictions of Islamic Origins and Secular Nation-Building in Turkey, Algeria, and Pakistan”. *Social Science Quarterly* 96, sy 3 (2015): 778-806.
- Barkin, J. Samuel, ve Bruce Cronin. “The state and the nation: changing norms and the rules of sovereignty in international relations”. *International organization* 48, sy 1 (1994): 107-30.
- Bharadwaj, Prashant, ve Rinchan Ali Mirza. “Displacement and development: Long term impacts of population transfer in India”. *Explorations in Economic History* 73 (2019): 101273.
- Braude, Benjamin. “Christians and Jews in the Ottoman Empire: the functioning of a plural society;[... conference on] The Millet System: history and legacy”... at Princeton University... 1978], 1982.
- Connor, Walker. “Nation-building or nation-destroying?” *World politics* 24, sy 3 (1972): 319-55.
- Çevik, Salim. “Subverting the secular-religious dichotomy: religious exclusion and nation-building in Turkey and Pakistan”. PhD Thesis, Bilkent University, 2015.
- Çitak, Zana. *Nationalism and religion: A comparative study of the development of secularism in France and Turkey*. Boston University, 2004.

Hilpold, Peter. "The League of Nations and the protection of minorities–Rediscovering a great experiment". *Max Planck Yearbook of United Nations Law Online* 17, sy 1 (2013): 87-124.

İçduygu, Ahmet, Şule Toktas, ve B. Ali Soner. "The politics of population in a nation-building process: emigration of non-Muslims from Turkey". *Ethnic and Racial Studies* 31, sy 2 (2008): 358-89.

Keely, Charles B. "How nation-states create and respond to refugee flows". *International Migration Review* 30, sy 4 (1996): 1046-66.

Khan, Ijaz. "Pakistan: Nation-State, State-Nation or Multinational State?" *European Yearbook of Minority Issues* 8 (2009): 387.

Kirişçi, Kemal. "Disaggregating Turkish citizenship and immigration practices". *Middle Eastern Studies* 36, sy 3 (2000): 1-22.

Marx, Anthony W. "The nation-state and its exclusions". *Political science quarterly* 117, sy 1 (2002): 103-26.

Mazower, Mark. "Minorities and the League of Nations in interwar Europe". *Daedalus* 126, sy 2 (1997): 47-63.

Petropoulos, John A. "The compulsory exchange of populations: Greek-Turkish peacemaking, 1922–1930". *Byzantine and Modern Greek Studies* 2 (1976): 135-60.

Ruggie, John Gerard. "Continuity and transformation in the world polity: Toward a neorealist synthesis". *World Politics* 35, sy 2 (1983): 261-85.

Shields, Sarah. "Forced migration as nation-building: The league of nations, minority protection, and the Greek-Turkish population exchange". *Journal of the History of International Law/Revue d'histoire du droit international* 18, sy 1 (2016): 120-45.

Smejkal, Thomas. "Protection in Practice: The Minorities Section of the League of Nations Secretariat, 1919-1934". PhD Thesis, Columbia University, 2010.

Wimmer, Andreas, ve Yuval Feinstein. "The Rise of the Nation-State across the World, 1816 to 2001". *American Sociological Review* 75, sy 5 (2010): 764-90.

Yumul, Arus. "Evrenselcilik ve Yerelcilik Arasında İrkçiliğin Dili". *Foreign Policy*, 1998, 139-47.

D-8: Geleneksel Türk Dış Politikasından Kopuş ya da Alternatif Arayışı

Melike Gale*

Öz: Türkiye Cumhuriyeti Dış Politikası deyince Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar geçen süre kastedilse de Osmanlı modernleşmesinden başlayarak gerek iç politika gerekse dış politikadaki birtakım temel özellikler süreklilik taşımaktadır. Türk Dış Politikasının batıcı karakteri belirtilen sürekliliğin en önde gelen unsurlarından birisi olarak, Cumhuriyet'in kurucu elit kadrosu tarafından daha baskın şekilde benimsenmiştir. Soğuk savaşın sona ermesine kadar olan süreçte Türkiye Batı ittifakının bir üyesi olarak iç ve dış politikada ittifakın çıkarları doğrultusunda adımlar atmıştır. Özellikle Sovyetler'in dağılmasından sonraki sürecin bağımsızlığını ilan eden, bağımsız ve bağlantısızlar olarak nitelendirilen devletler tarafından bir kimlik arayışı sürecine meydan vermesiyle bağlantılı olarak, Türkiye de bu doğrultuda çok yönlü dış politika yapım sürecine girişmiştir. Bu çalışmanın odak noktasını oluşturan D-8 (Gelişmekte olan 8 Ülke) organizasyonu Türkiye'de siyasal İslam'ın kamusal alandaki en önde gelen temsilcisi olan Millî Görüş Hareketi'nin kurucu lideri Necmettin Erbakan'ın adil düzen teorisinin çekirdek organizasyonu olarak tasarlanmış ve en önemli dış politika hedeflerinden biri olmuştur. İktidara gelmesinin ardından Asya ve Afrika ziyaretlerinde devlet başkanları seviyesinde gerçekleştirilen görüşmeler kısa süre sonra Mısır, Endonezya, Malezya, İran, Nijerya, Pakistan, Türkiye ve Bangladeş arasında ekonomik iş birliği temelinde ülkelerin karşılıklı ticaret hacimlerinin ve dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Erbakan'ın İslam Birliği ideali söylemi ve D-8'i bu idealin ilk aşaması olarak görmesi, iç ve dış siyasette Türkiye'nin Batı'ya yüz çevirmesi ve geleneksel dış politikasından bir kopuş olduğu yönde tartışmalara yol açmıştır. Bu çalışmada, belirtilen tartışmalar dahilinde, D-8'in kuruluş hedeflerine ulaşamamasının nedenleri üzerinde durulmuş ve sonuç olarak, organizasyonun geleneksel Türk Dış Politikasından kopuş değil, bir alternatif arayışı yönünde özgün bir girişim olduğu savunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, D-8, Süreklilik, Uluslararası Örgüt, Alternatif.

Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış

Çalışmanın bu bölümünde Türk Dış politikası, Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana kronolojik olarak genel özellikleri, öne çıkan olay ve olguları çerçevesinde, araştırma sorusunun cevabının tam olarak anlaşılması ve tarihsel olarak temellendirilmesi açısından önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti'nin mirası üzerine kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde dış politika hiç şüphesiz yerel siyasal ve ekonomik olay ve durumlardan

bağımsız gelişmemiştir. Atatürk döneminde Misak-i Milli'nin gerçekleştirilmesi için Hatay ve Musul meseleleriyle ilgilenilirken, bir diğer yanda içeride Kürt isyanı, dışarıda ise İtalyan yayılcılığına karşı devletin sınırlarının güvenliğini korumak öncelikli meseleler olarak ele alınmıştır. Misak-ı Milli'nin korunması ve ülkeyi tehdit eden dış güçlerle mücadele edebilmek için bu dönemde Sovyetler ile dostluk ve ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. İtalyanların Ege ve Akdeniz'e karşı olan yayılcı tehditlerinden rahatsız olan Yunanistan ile ilişkilerin normalleşmesi ve dostluk ilişkisi kurmak üzerine anlaşmaya varılmış ve hatta bu dostluk Yunanistan Başbakanı Venizelos'un Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne layık görmesiyle zirveye çıkmıştır.¹ Bu dönemde yurt içinde ve komşularla barışı temin edebilmek için yurttan barış dünyada barış ilkesi doğrultusunda dış politika izlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti devleti kuruluşundan günümüze çeşitli bölgesel ve küresel yapılara üye olmuştur, bazılarının ise kurulmasında öncülük yapmıştır. Gerek öncülük ettiği gerekse sonradan üyesi olduğu bölgesel ya da uluslararası örgüt ya da anlaşmalarda temel olarak Atatürk'ün "Yurtta barış dünyada barış" ilkesi ve Batı medeniyetini takipçisi olmak ideali belirleyici olmuştur ve varlığını devam ettirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti için batıcılığın vazgeçilmez bir ilke olarak oluşmasının ve belirleyici olmasının nedenleri arasında cumhuriyetin kurucu elit kadrosunun kültürel ve kimlik kodlarının önemli olmasının yanında, ülkenin yerel, bölgesel ve küresel çıkarlarına uygunluk kriteri de batı yanında yer almasında etkili olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Misak-ı Milli sınırlarını gerçekleştirmek, mevcut sınırları güvence altına almak için çeşitli bölgesel ve küresel organizasyonlara dahil olunmuştur. Türkiye'nin uluslararası sistemde bağımsız ve egemen bir devlet olarak tanınması için 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olunmuştur. Komşu devletlerle karşılıklı saldırmazlık ve iç işlere karışmama prensibine dayalı olarak barışa dayalı komşuluk ilişkileri geliştirmek amacıyla Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya ile 1934'te Balkan Antantını imzalamıştır. Doğudaki Kürt ayaklanması tehdidine karşı ise aynı dertten mustarip olan Irak ile güvenlik temelli ilişkilerin kurulması İran ve Afganistan'ın da dahil olmasıyla 1937'de Sadabat Paketi'nı imzalamıştır. Bu dönemin genel özelliğini özetlemek gerekirse, yeni kurulmuş olan Türkiye Devleti'nin Uluslararası sistemde tanınır kılmak, Misak-ı Milli sınırlarını korumak ve muhtemel iç ve dış tehditlere karşı komşularla karşılıklı saldırmazlık ve barışa dayalı ilişkiler yürütmek olmuştur. Bu dönemde öne çıkan dış politika hedefi olarak ülkenin varlık ve bekasını korumak yalnızca Atatürk döneminin değil, Osmanlı'dan günümüze tüm siyasal elitlerin temel hedefi olmuştur ve minvalde batılılaşma ve denge siyaseti stratejisi izlenmiştir.²

1 Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy Islam, Nationalism and Globalization*.

2 Erhan, "Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler."

Liberalleşmeye giriş yılları olarak adlandırabileceğimiz 1950- 60 yılları arasındaki yerel siyasi hava ve bunu dış politikaya yansımaları bakılmak gerekirse; öncelikle dönemin başlangıcı olarak sayılan ilk çok partili seçim deneyimi ve Demokrat Parti'nin iktidarı tek parti döneminden devir almasından bahsetmek gerekir. 1945 yılında CHP'nin içindeki liberal görüşü benimseyen ve dörtlü takrir olarak bilinen Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın CHP parlamento grubuna demokratik bir yönetim uygulamaları hakkında ultimatö vermeleri üzerine CHP'den ihraç edilen grup üyeleri partiden istifa ederek 1946 yılında Demokrat Parti'yi kurmuştur. İlk defa çok partili seçimi tecrübe eden Türk siyasal hayatında böylelikle demokratikleşme ve liberalleşme yolunda bir adım atılmıştır Demokrat Parti'nin seçim başarısı Türk siyasal hayatında salt biz seçim başarısından fazlasını ifade etmektedir ki, o da siyasete liberal bir soluğun kesintiye uğramadan bir süre devam edecek olması ve tek parti iktidarını artık halk nezdinde desteğini yitirmiş olmasıdır. Ve merkezden uzakta tutulan ve dışlanmış olan sosyal yapıların merkez güç haline gelmesi açısından da bir dönüşümü barındırmaktadır ³. Dikkat çekici ve halkın taleplerinin duyulduğu ve duyulmaya devam edileceğine dair DP'nin "yeter söz milletin" şeklindeki çarpıcı bir seçim sloganı, CHP'nin tepeden inme ve buyurmacı yönetiminden hoşnutsuz olan halk tarafından büyük bir karşılık bulmuştur ve katıldığı ilk seçim olmasına rağmen 1950 genel seçimlerinde %52,7 oy alarak meclisteki çoğunluğu elde ederek hükümet kurmayı başarmışlardır. Tarihteki bir dönüm noktası olarak kabul edilen DP'nin iktidara gelmesiyle başlayan demokratikleşme ve liberalleşme adımları siyasi elitin kimliksel değişimi olarak yorumlanmamalıdır, aksine bu yalnızca ekonomik gelişim ve modernizasyon olarak algılanmalıdır ⁴.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından ise, Türkiye yakın olduğu siyasi kampı resmiyete dökerek Demokrat Parti döneminde Türk dış politikasında süreklilik devam etmesine karşın, 1950'li yıllarda yayılmacı Sovyet tehdidine karşılık 1945'te Birleşmiş Milletler ve 1952 yılında NATO'ya katılmasıyla dış politikada dinamizm meydana gelmiş ve adeta Türkiye'nin Batı bloğundaki konumu pekiştirilmiştir. Türkiye'nin Menderes hükümeti tarafından Avrupa ile entegrasyona yönelik somut adım olarak yine bu dönemde Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik başvurusunda bulunmuştur ve 1963 yılında ise, AB'nin temel organizasyonu olan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye olmuştur ⁵. Türkiye'nin batı ittifakına yakınlaşması ve mensubiyetini arttırmasının arkasındaki temel motivasyon; batının siyasi kültür ve değerlerini adapte etmekten çok, daha pragmatik olarak, Sovyetlerden gelebilecek herhangi bir yayılmacı tehdide karşı, batının koruma şemsiyesi altında yalnızlıktan kurtularak tehdidi bertaraf etmektir ⁶.

3 Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*.

4 Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy Islam, Nationalism and Globalization*.

5 Duran, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Pol ve İlke Anlayışı.Pdf."

6 Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*.

Özellikle soğuk savaş dönemi içinde 1950'lerde ve 60'ların başlarında Batı ittifakında yana olan politikalar ve siyasi hamleler zirve dönemini yaşamıştır ⁷. Sınırlarının güvenliği ve misakı milli hassasiyetine bağlı olarak, SSCB'yi potansiyel tehdit olarak algılamış ve bununla mücadele etmek için coğrafi olarak ilişkili olduğu bölgelere yönelik siyasi ve ekonomik iş birliği ve müttefiklik ilişkileri kurmaya çalışmıştır. Soğuk savaş döneminde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı özellikle boğazlar üzerindeki emelleri, hükümetin ulusal çıkarlar ve sınırların korunması amacıyla uluslararası güç dengesi gözetilerek Sovyet bloğunun ana rakibi ABD liderliğindeki Batı Bloğuna ile yakınlaşması ve nihayetinde NATO'ya üye olmasında etkili olmuştur. Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya üye olması ve gerek bölgesel gerekse küresel çaplı askeri operasyonlara destek sağlaması, onun Batı ittifakına olan itimatının adeta göstergesi olmuştur. 1958 yılında NATO zorunlu olmadığı halde, İncirlik hava üssünün kullanımına izin vermesi ABD'nin bölgedeki siyasi ve askeri hamlelerine destek olma yönünde somut adımlar attığının göstergesi olmuştur ⁸.

1950'li yıllarda hâkim olan iki kutuplu dünya düzeninde Büyük güçler arasındaki siyasi rekabet ve gerginlik bu iki bloğa dahil olan devletlerin de gerek iç gerek dış politikaları üzerinde etkili olmuştur. Bu doğrultuda belirtilen yıllar arasında Türkiye'de aktif bir şekilde Amerika Birleşik Devletleri ve batı bloğuna yakınlaşma ve güvenlik çemberine dahil olma yönünde dış politika izlemiştir. Ancak özellikle 1962'den sonra, rakip iki süper güç devletin arasında gerçekleşen siyasi yumuşama o dönemden itibaren Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik tehdit algısında da aynı doğrultuda yumuşama meydana gelmiştir. 1960 yılından itibaren Neredeyse her 10 yılda bir sivil siyasete karşı gerçekleştirilen askeri müdahaleler iç politikada olduğu gibi dış politikada da etki yaratmıştır. Bu dönemde Kıbrıs meselesi Türk dış politikasını meşgul eden ve Amerika, Avrupa ile arasının açılmasına neden olan bir sorun olarak kendini göstermiştir. Bunun yanında Amerika Birleşik Devletleri'nin afyon üretimini üretiminin durdurulması için Türkiye'ye baskı yapması, Johnson mektubu, Vietnam Savaşı, 1967 Arap-İsrail savaşı ve solcu öğrenci hareketleri gibi sosyal ve siyasi gelişmeler Türkiye'de Amerikan karşıtlığının ve buna destekçi olarak milliyetçi ve batı karşıtı söylemlerin yükselmesine neden olmuştur. Gerilen Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri ilişkilerini iyileştirmek amacıyla Süleyman Demirel başkanlığı döneminde iki devlet arasında 1969 yılında ortak savunma anlaşması imzalanmıştır.⁹

Demirel hükümeti döneminde yalnızca Amerika ile ilişkilere çeki düzen verilmiş tamamlayıp aynı zamanda Sovyetler ile ilişkiler bu dönemde zirveye ulaşmıştır. Bunun nedeni ise Amerika Birleşik Devletleri'nin Kıbrıs meselesi hakkında Türkiye'ye karşı sergilediği belirsiz

7 Hale, Türk Dış Politikası 1774-2000.

8 Hale, Türk Dış Politikası 1774-2000.

9 Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy Islam, Nationalism and Globalization*.

Tavırlar karşısında Türkiye'nin gerçekleştirmeyi hedeflediği sanayi kalkınma hamlesine Sovyet mühendislerin aktif bir şekilde dahil olması ve teknolojik olarak sürece destek vermesi hem siyasi ilişkilerde olumlu etkileşim artarken bir diğer tarafta ticaret hacminde de önemli derecede artış yaşanmıştır. Demirel hükümeti dönemi dış politikası kendinden önceki dönemle kıyaslandığında; Batı bloğu ile sınırlı dış ilişkilere sahip Türkiye o dönemde yerel ve küresel siyasi gelişmelerin de etkisiyle önceden tehdit olarak algılanan siyasi aktörlerin en önde gelen aktör olan Sovyetler ile milli çıkarlar doğrultusunda ilişkiler geliştirilmiştir.

1971 askeri darbesi ile Demirel'in istifaya zorlanması sonucunda Türkiye siyasetinde koalisyonlar dönemi başlamıştır. İç siyasetteki hareketli ve değişken koalisyon hükümetleri tarafından izlenen dış politikalar da aynı doğrultuda çalkantılı ve hareketlidir. Bu dönemde müttefik ülke ABD ile ilişkilerde Kıbrıs meselesi ve füze sorunu gibi güvenlik ağırlıklı meselelerden dolayı gerginlik yaşanmıştır¹⁰. Özellikle Ecevit liderliğinde Cumhuriyet Halk Partisi ile Erbakan liderliğinde kurulan Türkiye'nin ilk siyasal İslamcı partisi Milli Selamet Partisi koalisyon hükümeti döneminde gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekâtı Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye askeri yatırım uygulamasına neden olmuştur ancak 1978 yılında yaptırımlar tamamen kaldırılmıştır. Bu dönemde yaşanan siyasi gelişmelere paralel olarak, gerek kamuoyunda halk arasında artan Amerika karşıtlığı dış politikada da daha bağımsız hareket etme yönünde adımlarla göstermiştir.

1980 sonrası Türk Dış politikasının genel seyrine bakacak olursak, Özallı yıllarda ABD ile ilişkilerin tekrar iyi seviyelere taşınmıştır. Soğuk savaşın sona ermesiyle iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesi, bu bloğa dahil olan ülkeler için farklı coğrafyalarda iş birliği alternatiflerine kapı aralamıştır. Türkiye bundan sonraki dönemde, Balkanlar, Ortadoğu, Kafkasya, Orta Asya coğrafyasında genellikle ABD ile birliktelikte ortak dış politika adımları atmıştır. Belirtilen coğrafyalarla gerek tarihsel gerekse coğrafi olarak yakın konumda bulunan Türkiye, ABD'nin bölgedeki müttefiki olarak Bosna Savaşı'nda, Körfez Savaşı'nda, Kosova Savaşı'nda büyük gücün siyasi beklentilerine paralel olarak etkin rol oynamıştır ve bu durum da ilişkilerin iyileşmesine neden olmuştur.¹¹

Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik koşullar başta olmak üzere çeşitli koşulların değişmesi sonucunda çok yönlü dış politika belirlemeye yönelmiştir. Batı dışında farklı coğrafya ve aktörlerle iş birliği ve entegrasyon geliştirme yönünde etkin adımlar atsa da Batıcılık ve Batı dünyası Türkiye'nin daimî müttefiki ve üyesi olduğu siyasi coğrafya olmuştur. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nin çözülmesinin ve iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesinin ardında ortaya çıkan bağımsız devletler ile ekonomik ve siyasi

10 Akbaş, Çelik, and Duman, İkinci Yüzyılda İşbirliği ve Çatışma Sarmalında Türk- Amerikan İlişkileri.

11 Akbaş, Çelik, and Duman.

yakın ilişkiler kurmak ve onların küresel ittifak ve örgütlere üye olmalarında aktif rol almıştır. 1983 sonrasında liberal ekonomik modelinin uygulanmaya başlanması, dış politikada ekonomik temelli siyasi iş birliği kavramının da yükselmesine yol açmıştır¹². Bu süreçte, 24 Ocak kararlarının hazırlanmasında ve uygulanmasından sorumlu kişi olarak görev yapan Özal'ın ekonomik liberalleşmeyi siyasi alana da taşıması olağan bir durum olarak gelişmiştir. Özellikle Özal döneminde kendisinin karizmatik kişiliği ve siyasi liderliğinin etkisiyle 1980ler ve 1990ların başında Türkiye aktif, çok boyutlu dış politika izlemeye yönelmiştir¹³. Batı ile ilişkilerini devam ettirilerek yeni coğrafyalara açılım gerçekleştirilmesi hedefi dahilinde, Türkiye'nin klasik Batıcı kimliğinin dışına çıkarak; Müslüman ve Türk kimliğini de ön plana çıkararak Türkiye'nin ile Doğu ve Batı arasında köprü olabileceğini savunmuştur, bu doğrultuda Müslüman ülkeler ile ilişkileri geliştirme yoluna gitmiştir. Türk kimliğiyle ilişkili olarak ise, yeni bağımsız devletlerle siyasi, sosyal ekonomik ilişkileri geliştirmiştir, "Türk Çağı" kavramını kullanarak geleceğin Türki cumhuriyetleri arasında ekonomik ağırlıklı olmak üzere çeşitli alanlarda iş birliklerinin geliştirilerek bölgesel olarak önemli güç haline geleceklerine işaret etmiştir. Bu minvalde somut olarak, ilk yıllarda belirtilen ülkelerle 300'ü aşkın karşılıklı anlaşma imzalanmıştır.¹⁴

Bu dönemde, Türkiye iş birliği ve müttefiklik ilişkilerinde kendisine Batı dışında alternatif arama ve aktif politika izleme doğrultusunda; Karadeniz Ekonomik İş Birliğinin kuruluşunda inisiyatif almak, İslam Konferansı Örgütü'ne katılmak önemli iki örneği teşkil etmektedir¹⁵. Türkiye'nin 90'lardan itibaren çok yönlü bir dış politika izlemesine bir diğer örnek olarak, SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan bağımsız devletlere sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda sağlayacağı destekleri yönetmek ve koordine etmek amacıyla 1992 yılında Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nı Dış İşleri Bakanlığı'nın bünyesi altında kurmuştur¹⁶.

Gelişmekte olan Sekiz Ülke-Developing Eight (D-8)

1995 yılının haziran ayında; gelişmekte olan Mısır, Bangladeş, Endonezya, Malezya, Nijerya, Pakistan, İran ve Türkiye 8 Müslüman ülkenin ekonomik iş birliğini geliştirmek amacıyla İstanbul Deklarasyonu ile kuruluşu ilan edilen örgüt dönemin başbakanı Necmettin Erbakan'ın öncü inisiyatifıyla meydana gelmiştir. D-8'in örgütünün kuruluş amacı ve hedeflerinin kapsamlı şekilde anlaşılabilmesi için, örgütün kurucu lideri olan Necmettin Erbakan'ın

12 Keyman and Öniş, *Turkish Politics in a Changing World: Global Dynamics and Domestic Transformations*.

13 Abramovitz, "Dateline Ankara: Turkey After Özal."

14 Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*.

15 Ataman, "Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış."

16 <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakimizda-14649> erişim tarihi: 01.04.2020

kişiliği ve liderliğini yaptığı siyasi hareketin politik hedef ve söylemlerine değinmek gerekmektedir böylelikle çalışmanın başında da belirtildiği gibi aktör bazlı dış politika analizi gerçekleştirilmiş olunacaktır. Ancak her ne kadar aktör bazında bir analizle D-8 ele alınacak olursa da Erbakan öncülüğünde milli görüş hareketinin ortaya çıkışı Türkiye’de meydana gelen siyasi ve toplumsal değişiklikler ile doğrudan ilişkili olduğu için toplum ve devlet bazında analizden faydalanmak kaçınılmaz olacaktır.

Daha önce de bahsedildiği gibi özellikle Özal tarafından ve onun döneminde yükselişe çıkan ekonomik liberalleşme siyasi liberalleşmeyi, toplumun farklı kesimlerinden aktörlerin de kamusal yaşamda temsiliyetini beraberinde getirmiştir. İslam’ın kamusal alanda meşru bir kimlik olarak gerek sivil toplumda gerekse siyasette temsiliyet kazanması bu dönemin önemli sonuçlarındandır. Erbakan ve arkadaşları ilk olarak Adalet Partisi’nde siyasi hayata adımlarını atmış olsalar da parti içi politikaları kendilerine uygun bulmadıkları için partiden ayrılarak Erbakan, 1970 yılında Milli Nizam Partisi’nin kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Ardından Milli Selamet, Refah, Fazilet ve genel başkanırken vefat ettiği Saadet Partisi, kendisinin kurucu liderliğini yaptığı Türk siyasetinde özgün ve önemli yer edinen milli görüş hareketi olarak bilinen siyasi hareketin siyasi partileridir. Erbakan siyaseti değerler çerçevesinde yaklaşım geliştirmiş ve hareketin teorik alt yapısını bu çerçevede oluşturmuştur. Kendisinin kişiliği, deneyimleri, tavsiyeleri doğrultusunda siyasi gelenek bugünkü halini almıştır. Modern siyasete ve Türk siyasetine daha önceden görülmemiş yaklaşımlar geliştirmiştir. Örnek vermek gerekirse, modern siyasete katılmayı dini bir gereklilik olan cihat olarak kabul etmiştir ve cihat kavramını ise, kişinin hakka dayalı bir düzenin inşası için tüm gücüyle ve teşkilatlı bir şekilde çalışması olarak yorumlamıştır. İktidar olmayı belirtilen düzeni kurabilmek için bir araç olarak gören Erbakan için siyaset, Müslüman yönetimden anlamalı ve yönetime talip olmalıydı. Erbakan Millî Görüş Hareketi’ni ise “milletin inancı, tarihi, kimliği ve ruhu” olarak tanımladığı gibi, zaman zaman aynı anlam paralelinde farklı tanımlamalar yapmıştır ¹⁷.

Erbakan’ın tarih okuması hakkın tesis edilme şekli üzerinden gerçekleşen bir okumadır ve hak ve kuvvet merkezli olmak üzere ikiye ayrılmaktadır; hakkın kuvvete üstün geldiği hak anlayışı, peygamberlerin insanlığa getirdiği, İslam fıkhi temelli bir anlayış olarak kabul etmiştir. Liderlerin ve karar alıcıların politik kimliklerinin ve dünya tasavvurlarının dış politikanın şekillenmesinde etkili olduğu argümanı D-8’in kurulmasında Erbakan’ın kimliği, değer yargıları etkili olduğunu desteklemektedir ¹⁸. Bu doğrultuda da mevcut dünya düzenini 1. Yalta Konferansı sonucunda savaşın galipleri tarafından kuvvetin üstünlüğüne dayanan ve

17 Erbakan, *Millî Görüş İktidarı Niçin ve Nasıl*.

18 Gökçe and Çaha, “Politik Kimlik ve Dış Politika: Kemalist ve Liberal-Muhafazakâr Kimliklerin Türk Dış Politikasındaki Öteki Algısı ve Uluslararası Yapıyla Uyumı.”

ırkçı emperyalist bir felsefeyle yönetilen bir sistem olarak tanımlayarak; kendisinin geliştirdiği ve 2. Yalta Konferansı hedefi olarak tanımladığı yeni bir dünya ideali, hak temelli bir anlayışın hakim olduğu sistem olarak nitelendirilmiştir ¹⁹. Erbakan ve liderliğini yaptığı siyasi akım, ilk başından beri güçlü ve Müslüman ülkelere liderlik yapabilecek kapasitede bir Türkiye hayali ve hedefini taşımıştır. Bu idealin gerçekleşmesinde D-8 çekirdek örgüt olarak görülmektedir ve bir sonraki aşaması 60 ülkenin katılımıyla D-60 ve son olarak da tüm ülkelerin katılımıyla oluşacak D-160 tarif edilmiştir ki yeni dünya ideali böylelikle tamamlanmış olacaktır. Ona göre İslam birliği, İslam'ın evrensel barış dini olmasından kaynaklanan ve tüm insanlığa barış ve huzur getireceğini savunarak, bu ideal için çalışmayı dinin gerekliliği olarak görmüş ve bu doğrultuda Müslüman devletler ile ilişkilerine önem vermiştir ²⁰. Ve bu hedefin gerçekleştirilmesini batı öncülüğünde kurulan küresel örgütlerin beş adımda alternatiflerinin kurulmasını planlamıştır.

Bu örgütler sırasıyla;

1. Müslüman Ülkeler Birleşmiş Milletler Teşkilatı
2. Müslüman Ülkeler Savunma İş birliği Teşkilatı
3. Müslüman Ülkeler Ortak Pazarı Teşkilatı ve Birliği
4. Müslüman Ülkeler Ortak Para Birimi
5. Müslüman Ülkeler Kültür İş Birliği Teşkilatı

Şeklinde sıralanmıştır.²¹ Bu sıralama ekonomik iş birliği ile başlayan ve sonrasında genişleme ve derinleşme yönünde farklı alanlarda da kurumsallaşan AB entegrasyon sürecine benzerlik göstermektedir.

D-8 in resmi olarak kurulmasından önce, Erbakan'ın başbakan olur olmaz gerçekleştirdiği Asya ve Afrika ziyaretlerinde devlet başkanları ile görüşmeleri neticesinde periyodik olarak hazırlık toplantıları organize edilmiştir. Bu toplantılarda genel olarak, kurulması planlanan örgütün prensipleri, iş birliği alanları, teşkilat yapısı ve görevleri, ülkelerin sektörel yoğunlaşma alanları vb. gibi konular hakkında davetli ülke temsilcileri ile istişare toplantıları yapılmıştır ²². Gerçekleştirilen toplantılar, 15 Haziran 1997 tarihinde 8 ülkenin devlet ve hükümet başkanlarının İstanbul'da Çırağan Sarayı'nda bir araya gelerek İstanbul Deklarasyonu metni ile örgütün kuruluşunu resmi olarak ilan edilmesiyle nihayete ermiştir. Örgütün temel prensipleri;

19 Erbakan, *Prof. Dr. Necmettin Erbakan Külliyyatı-1*.

20 Tuğrul, "Milli Görüş Mefkûresinde İslâm Birliği ve D-8-Teori ve Pratik."

21 Tuğrul, "Milli Görüş Mefkûresinde İslâm Birliği ve D-8-Teori ve Pratik."

22 Alan, *D-8 Yeni Bir Dünya*.

- Çatışma yerine barış
- Sürtüşme yerine diyalog
- Sömürü yerine iş birliği
- Çifte standart yerine adalet
- Ayrımcılık yerine eşitlik
- Baskı yerine demokrasi

Şeklinde belirlenmiştir.²³

D-8'e üye olan ülkelerin o dönemde bölgelerindeki siyasi, jeopolitik ve ekonomik açıdan önemli ülkeler seçilmiştir. Karar alıcıların kararlarında etkili olan ekonomi, kalkınma, stratejik vizyon, ulusal ve uluslararası konjonktürün etkili olduğu varsayımından hareketle, iç faktör olarak D-8'i oluşturacak ülkelerin belirlenmesinde üyelerin kalkınma potansiyelleri, dış etmen olarak da uluslararası sistemde devletlerin bağımsız olarak ittifaklara girişmesini örnek olarak göstermek mümkündür²⁴. 1997 yılında üye olan 8 devlet, İslam dünyasının genelinde nüfus, ihracat ve ithalat sahip olduğu kapasite açısından kayda değer potansiyele sahiptir. Müslüman ülkelerdeki toplam nüfusun %65'i, ihracatın %54'ü ve ithalatın %55'ini karşılamaktadırlar. Ve Müslüman ülkelerin toplam gayri safi milli hasıllarının %60'ını bu ülkeler oluşturmaktadır²⁵. D-8'i meydana getiren devletler genel olarak Müslüman kimliğinin altında birleşse de gerek coğrafi gerekse kültürel olarak çeşitlilik içermektedirler. Özellikle coğrafyamızda İran ve Araplara karşı mesafeli ilişkiler ve kültürel önyargı Şii devleti olan İran ve Arap milletlerinin en kalabalık ve köklü devleti olan Mısır ile bir araya gelmek bu anlamda önyargıları yanıltan, girişimci ve yapıcı bir adım olarak nitelendirilebilir. Ülkelerin D-8'e üye olma motivasyonları Müslüman ülkeler arasında ekonomik ve siyasi iş birliğini arttırmak temelli olmakla birlikte, örgütün kurucu lideri Erbakan'ın D-8 yüklediği ideal anlam tüm üyeler tarafından aynı tutku ve inançla savunulmamaktadır, dolayısıyla örgütün siyasi olarak da hedeflerinin gerisinde kalmasına neden olarak gösterilmektedir.

Organizasyonun temel ilkelerinden hareketle D-8'in Batı önderliğinde kurulmuş mevcut küresel organizasyonlarla çatışma değil, diyalog içinde olacağı tasavvur edilmiştir. Özellikle çatışmadan uzak, diyalogu destekleyen karakterine paralel olarak, D-8'in tüm insanlığa doğru hak temelli bir yaklaşımla saadet getireceği vaat edilmiştir ki, bu da organizasyonu çatışmacı bir yaklaşımla meşrulaştırmanın uygun olmadığını göstergesidir²⁶.

23 <https://developing8.org/> erişim tarihi: 01.05.2021

24 Erhan, "Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler."

25 Aral, "An Inquiry into the D-8 Experiment: An Incipient Model of an Islamic Common Market?"

26 Aydın Küçük, "Wilhelm Fucks' un Ulusal Güç Denkleminde Prof . Dr . Necmettin Erbakan ' ın İslam Birliği İdeali

Türkiye açısından D-8'i önderlik yapmak İslam birliğinin lokomotif devleti olarak görülmesini bazı akademisyenler uluslararası sistem açısından romantik değerlendirirken, ihracat için yeni pazarların bulunması motivasyonunu bir o kadar önemli olduğu düşünülmüştür. Bu doğrultuda politik kararların arkasında tek bir motivasyonun olmasını beklemek makul olmayacağı gibi Türkiye'nin önderliğini tek bir yaklaşımla ele almak uygun olmayacaktır. Bölgedeki diğer önemli bir güç olan İran için ise; özellikle İslam devriminden sonra ekonomik olarak ambargoya uğrayan İran için, öne çıkan Müslüman devletler ile ekonomik ve ticari iş birliğine girişmek, ihracat ve teknolojinin geliştirmek cazip bir alternatif olarak değerlendirilmiştir. Arap dünyasının en kalabalık ve köklü devleti olarak Mısır; askeri anlamda Türkiye'nin bölgedeki politikalarıyla çatışmalar yaşadığı için Türkiye'ye dair şüpheli tavır takınmıştır. Organizasyonun en kalabalık ülkesi olma özelliği taşıyan ve iç siyasi çalkantılar yaşayan Endonezya için, uluslararası izolasyondan çıkmak ve yeni pazarlara ulaşmak açısından bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. İslam'ın milli kimliğinin yapıcı unsuru olan Malezya ise; gelişmekte olan sanayiye dayalı ihracatına ucuz iş gücü ve hammadde tedarik etmek imkânı sunacak olmasından dolayı örgüt cazip gelmiştir. Pakistan'dan ayrılarak 1971 yılında bağımsızlığını ilan eden ve büyük ölçüde siyasi ve ekonomik problemlerle mücadele eden Bangladeş için Müslüman devletler arasındaki dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi ve ırkçı emperyalizm karşıtı ilke anlam ifade etmekle birlikte, kendisinden daha zengin olan üye ülkelerden ekonomik ve ticari destek alma ümidi temel motivasyonunu oluşturmuştur.

D-8'in teşkilat yapısına bakacak olursak; zirve, konsey ve komisyon olmak üzere 3 organdan oluşmaktadır. Zirve; birliğin en üst organı olmakla birlikte devlet ve hükümet başkanlarından oluşmaktadır. Her yıl dönüşümlü olarak bir üye ülkede toplanan zirve, sonraki toplantı hakkında karara varır. Üye ülkelerin dış işleri bakanlarından teşekkül olan ve birliğin siyasi organı olarak kabul edilen Konsey, zirve tarafında alınan kararlar doğrultusunda yürütme görevini sürdürmekle yükümlüdür. Son olarak birliğin yürütme organı olarak kabul edilen üye ülkelerin dış işlerinde çalışan bürokratlarından meydana gelen komisyon; konseyin çalışma programlarını ve gündemini hazırlamakla sorumludur ve yılda iki kez toplanır²⁷. Zirve toplantılarına ev sahipliği yapan üye devlet aynı zamanda toplantılara da başkanlık etmekle sorumludur. 2006 yılında gerçekleştirilen zirvede genel sekreterlik kurulması kararlaştırılmış olup, birliğin genel işleyişiyle görevlendirilmiştir ve 2017 yılından beri Malezya yürütmektedir. Genel sekreterlik 4 yılda bir değişirken, dönem başkanlığı 2 senede bir değişmektedir.

D-8'in mevcut profiline bakacak olursak; ilk ve genel olarak 1997 yılında gerek siyasi gerekse ekonomik hedeflerin gerisinde kaldığını belirtmek gerekmektedir. Şu ana kadar 9 zirve

ve D-8 Örneği."

27 Alan, *D-8 Yeni Bir Dünya*.

gerçekleşmiştir ve çeşitli deklarasyonlar yayınlanmıştır ancak saptanan hedeflerin yürürlüğe koyulmasında eksilik mevcuttur. Bunun sebeplerine dair yapılan yorumlara burada aktaracak olursak; örgütün temel niteliği olan ekonomik iş birliğiyle ilişkili olarak ülkelerin ekonomik profili ve ulusal kalkınma durumları önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Düşük ekonomik profili olan ülkeler için örgüt, siyasi hedeften daha ziyade kendilerinin diğer müreffeh devletler tarafından finansal olarak desteklenme fırsatı olarak görülmüştür. Özellikle fakirlik ve siyasal çalkantılarla mücadele eden devletler için D-8, kurucu önderinin idealize ettiği gibi siyasi amaç temel gereksinimlerin gerisinde kalmıştır.

Ekonomik sebeplerin ardından; üye devletlerin siyasi istikrarı birliğin etkin bir şekilde devam etmesinin önündeki en büyük engeli oluşturmuştur. Bir takım ortak dış politika hedefleri taşıyan devletlerin uluslararası sistemde daha fazla etki oluşturmak için bir araya gelerek kurdukları ittifakların devamının sağlanması için bir araya gelen aktörlerin güvenlik ve tehdit algılarının bir şekilde kesişmesi gerekmektedir²⁸. Buradan hareketle, D-8'i oluşturmuş üye devletlerin iç siyasetlerinde meydana gelen önemli değişimler iç politika ağırlıklı güvenlik endişeleri siyasi ve ekonomik birlik kurma idealinin üzerine çıkmıştır. Birliğin kurucu lideri olan Erbakan'ın kısa süre içinde hükümetten çekilmeye zorlanması, diğer üye ülkelerde meydana gelen siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar ve Arap baharı gibi bölgesel etkisi olan kriz ülkelerin D-8'e ayıracağı enerjinin başka alanlara yönlendirilmesine neden olmuştur²⁹.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar gerek dahil olduğu gerekse kuruluşunda liderlik üstlendiği bölgesel ve uluslararası örgütler çerçevesinde D-8 özgün bir konuma sahiptir. Türkiye'de 1980'lerden itibaren başlayan ekonomik liberalizmin sosyal ve siyasal alana da yansması sonucunda; çevrede bulunan aktörlerin merkeze gelme serüveni ivme kazanmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana kriz meselesi olarak görülen ve belirtilen aktörlerin en belirginlerinden biri olarak kamusal alanda varlığını gösteren siyasal İslam'ın bir dış politika hedefi olan D-8, 15 Haziran 1997'de somut olarak kurulmuştur. Bu döneme kadar Türkiye Batı ittifakının dışında bir alternatif olarak Türk dünyası ve Müslüman komşu devletlerle temasa geçmiş olsa da bu temaslar genel olarak ekonomik iş birliğini ve Pazar hacmini arttırma amacı taşımaktaydı. Ancak D-8 ilk defa Türkiye'nin Müslüman ülke kimliğiyle mevcut dünya düzenine alternatif olarak adil bir düzenin çekirdek organizasyonu olarak anımlandırılmıştır. Türkiye'nin liderliği üstlenmesi yönüyle aktif, temasa geçilen

28 Dedeoğlu, *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*.

29 Aydın Küçük, "WILHELM FUCKS 'UN ULUSAL GÜÇ DENKLEMİNDE PROF. DR. NECMETTİN ERBAKAN 'IN İSLAM BİRLİĞİ İDEALİ VE D-8 ÖRNEĞİ."

devletlerin geleneksel müttefiklerin dışında olması bakımından da çok yönlü bir dış politika adımına da somut bir örneklik teşkil etmesi D-8'i özgün kılmaktadır.

Çalışmanın başında da ifade ettiğim gibi; örgütün üyelerini oluşturan bölgelerindeki önemli potansiyellere sahip Müslüman ülkeler ile devlet başkanları seviyesinde kısa bir sürede temasa geçilerek, örgütün kuruluşunun gerçekleştirilmesi Türkiye'nin uluslararası boyutta aktif dış politika yürütmesi açısından önem arz etmektedir. Ancak Batı ittifakına alternatif olabileceği düşüncesi taşıyan bu birlik, tıpkı girişimci lideri Erbakan'ın da dediği gibi Batı tarafından kurulmuş küresel organizasyonlarla çatışmak değil diyalog kurmak için kurulmuştur³⁰. Türkiye'nin ekonomik olarak Pazar hacminin de arttırılması ve

Tıpkı AB entegrasyonu gibi, ekonomik iş birliği temelinde birlik kurularak sonradan ortaklık alanlarının çeşitlendirilmesi ve nihai hedef olarak D-160 ile yeni bir dünyanın kurulması şeklinde teorisyeni Erbakan tarafından idealize edilen D-8, başlangıçta hedeflenen konumunun çok gerisinde kalmıştır. D-8'in kurulumunu yalnızca değerler çerçevesinde değerlendirmek eksik olacağından, birliğin vaat ettiği kayda değer pazar potansiyelinin bu oluşumdaki katkısı özellikle üye ülkeler için de temel motivasyon olduğu düşünüldüğünde, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini ve mevcut pazarını koruması da bu anlamda reel olarak sürdürülmesi gereken bir durumdur. Bu doğrultuda, D8- geleneksel batıcı karakterli Türk Dış politikasından bir koğuş değil, aktör ve imkanların çeşitlenmesi anlamında bir alternatif arayışı olarak görülmelidir ³¹. Bu yönüyle Müslüman ülkelerle etkileşime geçilmesi Türkiye'nin kısıtlanmasına neden olabileceği iddialarının aksine çok yönlü ve boyutlu dış politika oluşturmaya olumlu bir katkı sağlayan bir girişim olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Abramovitz, Mortan. "Dateline Ankara: Turkey After Özal." *Foreign Policy Summer*, no. 91 (1993): 164–81.
- Akbaş, Zafer, Ahmet Hüsrev Çelik, and Melih Duman. İkinci Yüzyılında İşbirliği ve Çatışma Sarmalında Türk- Amerikan İlişkileri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. Vol. 13, 2019. <https://doi.org/10.26466/opus.532884>.
- Alan, Bülent. *D-8 Yeni Bir Dünya*. İstanbul: Yörünge Yayınları, 2001.
- Aral, Berdal. "An Inquiry into the D-8 Experiment: An Incipient Model of an Islamic Common Market?" *Alternatives: Turkish Journal of International Relations* 4, no. 2 (2005). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/19455>.
- Ataman, Muhittin. "Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış." *Bilgi* 2 (2003): 49–64.
- Aydın Küçük, Merve. "Wilhelm Fucks 'un Ulusal Güç Denkleminde Prof . Dr . Necmettin Erbakan 'ın İslam Birliği İdeali ve D- 8 Örneği." *Ufuk Üniversitesi*, 2020.
- Dedeoğlu, Beril. *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*. İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları, 2008.
- Duran, Hasan. "Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Pol ve İlke Anlayışı.Pdf." In *Türk Dış Politikası- Cumhuriyet Dönemi*, edited by Mustafa Bıyıklı. İstanbul: Gökkuş, 2008.

30 Tuğrul, "Milli Görüş Mefkûresinde İslâm Birliği ve D-8-Teori ve Pratik."

31 Robins, "Turkish Foreign Policy under Erbakan."

Erbakan, Necmettin. *Millî Görüş İktidarı Niçin ve Nasıl*. 1st ed. Ankara: MG V Yayınları, 2006.

———. *Prof. Dr. Necmettin Erbakan Külliyyatı-1*. Ankara: MG V Yayınları, 2013.

Erhan, Çağrı. "Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler." *Bilig*, no. 12 (2015): 145–70.

Gökçe, Emrah Utku, and Ömer Çaha. "Politik Kimlik ve Dış Politika: Kemalist ve Liberal-Muhafazakâr Kimliklerin Türk Dış Politikasındaki Öteki Algısı ve Uluslararası Yapıyla Uyumu." *Journal of Humanity and Society* (İnsan & Toplum Dergisi) 9, no. 3 (2019): 1–34. <https://doi.org/10.12658/m0296>.

Hale, William. *Türk Dış Politikası 1774-2000*, 2003.

Keyman, E Fuat, and Ziya Öniş. *Turkish Politics in a Changing World: Global Dynamics and Domestic Transformations*. İstanbul: İstanbul Bilgi University Press, 2007.

Kösebalaban, Hasan. *Turkish Foreign Policy Islam, Nationalism and Globalization*. 1st ed. New York: Palgrave Macmillan, 2011.

Robins, Philip. "Turkish Foreign Policy under Erbakan." *Survival* 39, no. 2 (1997): 82–100. <https://doi.org/10.1080/00396339708442913>.

Tuğrul, Talip. "Millî Görüş Mefkûresinde İslâm Birliği ve D-8-Teori ve Pratik." *Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2. Accessed April 1, 2021. <https://dergipark.org.tr/en/pub/dinbil/issue/51437/659088>.

Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. 4th ed. İstanbul: İletişim, 2020.

Afrika Sorunlarına Afrika Çözümleri: Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Afrika Barış ve Güvenlik Mimarisi

Osman Raşid Beyhan*

Öz: Yüzyıllar boyunca sömürgeleşme yarışlarının gölgesinde, Avrupalı kolonyal güçlerin çizdiği sınırlar içerisinde varlığını sürdüren, bu sınırlar içerisinde Avrupalı güçler yararına üretim yapmaya zorlanan Afrika halkları, kıtada 1950'li yıllarla başlayan dekolonizasyon süreci sonrasında da kolonyal dönemin bıraktığı sayısız problemle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Şüphesiz, söz konusu dönemin kıtada bıraktığı en büyük problemlerin başında, güvenlik sorunları gelmektedir. Kıtada bağımsızlıkların kazanılmasının ardından kurulan Afrika Birliği Örgütü; finansal, askerî ve yetki yetersizliklerinin sonucunda güvenliğin sağlanması noktasında etkili olamamıştır. Kolonyal dönemle birlikte çizilen yapay sınırlar, iç çatışmaların ve terörün yoğun bir şekilde yaşanmasına neden olmuş, özellikle Soğuk Savaş döneminde büyük güçlerin rekabeti ise kıtada var olan güvenlik sorunlarını katmerleştirmiştir. BM barış operasyonlarının Afrika'da başarısız olması ise kıtada var olan problemlere kıta içi aktörlerin çözümler üretmesi gerektiği inancını doğurmuştur. Bu vesileyle, birliğin ulus-üstü olacak bir şekilde revize edilmesine yönelik adımlar atılmış ve 2002 yılında yapılan Durban Zirvesi'yle beraber günümüz Afrika Birliği hayata geçirilmiş, Afrika Birliği Barış ve Güvenlik Konseyi (AfBGK) kurulmuştur. Çalışmanın konusu, kıtada var olan güvenlik problemlerine önleyici, etkin ve ulus-üstü bir müdahale imkânı elde edilebilmesi amacıyla, AfBGK'nın kuruluşuyla eş zamanlı olarak oluşturulan Afrika Barış ve Güvenlik Mimarisi'dir (APSA). Kurucu Antlaşma, Afrika Birliği'ne çeşitli durumlarda üye ülkelerin iç işlerine karışabilme yetkisi vermektedir. Bu yetkiden hareketle AfBGK'nın hareket alanı geniş ve APSA'nın uygulanabilirliği oldukça yüksektir. Ancak finansal yetersizlikler, APSA önündeki en büyük engeldir. Çalışmanın amacı, APSA'nın yapısı, işleyişi, avantajları ve dezavantajlarının incelenmesi, kıtada var olan güvenlik sorunlarına çözüm olabile potansiyelinin, Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi çerçevesinde değerlendirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Afrika Barış ve Güvenlik Mimarisi, Afrika Birliği, Barış ve Güvenlik Konseyi, Bölgesel Güvenlik Kompleksi, BM, Barış Operasyonu, Terör.

Giriş

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistem, güvenlik çalışmalarında geleneksel perspektife alternatifler doğmasına neden olmuş, sistemdeki aktörler arasındaki askerî mücadelelerin yanı sıra iklim değişikliğinden birey güvenliğine kadar uzanan geniş bir yelpazede literatüre

* Fenerbahçe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi, osman.beyhan@fbu.edu.tr

katkıları yapılmıştır. Bu alternatif yaklaşımlardan biri, Kopenhag Okulu akademisyenleri Barry Buzan ve Ole Wæver tarafından geliştirilen Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi'dir. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası hız kazanan küreselleşme, Soğuk Savaş sonrası oluşan trendle bölgeselleşmenin zemini oluşturmuş, Buzan ve Wæver ise yeni konjonktürü güvenlik alanına uygulamış, Samuel Huntington'ın medeniyetler çatışması tezine bir anti-tez meydana getirmiştir.

Güvenlik problemleri göz önüne alındığında akla gelen ilk bölgelerden biri şüphesiz Afrika kıtası olacaktır. Yüzyıllar boyunca kolonyalizmin pençesinde öz değerlerinin ve kaynaklarının yok olmasına şahit olan kıta, Soğuk Savaş dönemi boyunca da, bağımsızlıkların kazanılmış olmasına rağmen, bir rekabet sahası olarak büyük güçlerin postalları altında ezilmiştir. 1963 yılında kıta üzerinde bağımsızlık mücadelesine devam eden Afrikalı ülkelerin egemenliklerini kazanması, kolonyalizmin kalıntılarının silinmesi, Pan-Afrikanizm vizyonu ile öz değerlerin korunması, Apartheid rejiminin yıkılması ve güçlü bir aktör olarak uluslararası sistemde yer edinilmesi amacı ve umuduyla kurulan Afrika Birliği Örgütü (AfBÖ), her ne kadar bağımsızlık mücadelelerinde başarılı olsa da Kurucu Antlaşması'nda benimsenen üye devletlerin iç işlerine müdahale edilmemesi prensibi nedeniyle pasif kalmış, güvenlik problemlerine ve kötü yönetişime çözüm olamamıştır. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle büyük güçlerin kıta üzerindeki mücadelesi sona ermiş, bu durum kıtada Afrikalı aktörlerin daha güçlü ve etkin bir birlik oluşturma arzularını gerçekleştirmelerinin yolunu açmıştır. 1999 yılında yapılan Sirte Konferansı'yla birliğin revize edilmesine karar verilmiş, 2002 yılında yapılan Durban Zirvesi'yle Afrika Birliği (AfB) ve güvenlik organı Afrika Birliği Barış ve Güvenlik Konseyi (AfBGK) kurulmuştur. AfBGK'nın kuruluşuyla eş zamanlı olarak 'Afrika Sorunlarına Afrika Çözümleri' şiarıyla tasarlanan Afrika Barış ve Güvenlik Mimarisi (African Peace and Security Architecture-APSA), AfB'nin kıta üzerindeki güvenlik problemlerini çözmek için çizdiği bir yol haritası olarak çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmamızın amacı, APSA'nın detaylı bir incelemesini, içinde barındırdığı fırsatlar ve tehditlerle beraber ortaya koymak, kıtanın güvenlik sorunlarına hangi ölçüde çözüm üretebildiğini/üretebileceğini değerlendirmektir.

Afrika kıtasının güvenlik sorunları ve APSA'nın bu sorunlara yönelik vaat ettiği çözüm yolları nelerdir? AfBGK kıtada güvenliği sağlayabilecek yetki ve donanıma sahip midir? 'Afrika sorunlarına Afrika çözümleri' AfB'nin aldığı dış yardımlar da düşünüldüğünde gerçekçi bir hedef midir? Çalışmamızda bu sorulara yanıt aranmıştır. Birinci soruya yanıt verilebilmesi, kıtada var olan sorunların kaynağının ve bu sorunlara yönelik oluşturulan çözüm yolunun sahip olduğu potansiyelin kavranmasına olanak sağlayacaktır. AfBGK'nın sınırlılıklarının araştırılması ve ikinci soruya cevap verilebilmesi, kıta insanın yüzyıllar boyunca arzuladığı barış ve güvenlik ortamının sağlanabilmesi noktasında bel bağlanan güvenlik organının eksileri ve artılarının ortaya konması açısından önem teşkil etmektedir. Son soruya aradığımız yanıt, bölgeselleşmeyle beraber yerel aktörlerin öneminin arttığı tezinin Afrika

özelinde hangi ölçüde tutarlı olabileceğini ve *Pax Africana*'nın¹ ulaşılabilir bir hedef olup olmadığını gösterecektir.

Kullanılan zengin kaynak havuzu, yansıtılan somut veriler ve uzman görüşleriyle beraber yapılan geniş kapsamlı değerlendirme, çalışmaya özgün bir değer katmaktadır. Afrika'da kronikleşen güvenlik problemlerinin ve çözüm yollarının Bölgesel Güvenlik Kompleksi kuramsal çerçevesiyle incelenmesi, yeni uluslararası sistemin gereklilikleri doğrultusunda oluşturulan APSA ve bu sistemde major bir rol etmek isteyen AfB hakkında araştırma yapmak isteyenler için faydalı olacaktır. Nitel araştırma yöntemleri kullanarak hazırlanan çalışmamızda literatür taraması kullanılmış, birincil kaynaklar olarak AfB resmi dökümanlarından ve ikincil kaynaklar olarak ise çeşitli uzman görüşlerini içeren akademik çalışmalarından yararlanılmıştır. Yapılan literatür taraması, çalışmamızın sorularını büyük oranda yanıtlamıştır. APSA üzerine yazdığı makalede Mulugeta G. Berhe, AfBGK'nın güvenlik sorunlarına yönelik yaklaşımının salt askerî çözümlerden ibaret olmadığı, Afrika güvenlik toplumunun oluşturulması açısından demokratikleşmenin önemsendiğini ifade etmektedir.² AfB çatısı altında Barış ve Güvenlik Konseyi'nin üye ülkelerin iç işlerine karışmama ilkesi (non-intervention) yerine kayıtsız kalmama ilkesini (non-indifference) benimsediği detayını ön plana çıkaran Sophie Desmidt, söz konusu geçişin AfBGK'nın rolünü ve etkinliğini artırdığına vurgu yapmaktadır.³ Öte yandan Glas, Afrikalı yetkililerin 'Afrika sorunlarına Afrika çözümleri' noktasında ikna olmuş olsalar da, pratikte böyle bir uygulamanın tartışmalı olduğunu belirtmiştir.⁴ Bununla beraber, Glas'ın aksine Williams, APSA'nın teorik çerçevesinin pratiğe de yansıdığını belirtmektedir.⁵ Güngör Şahin'in değerlendirmelerine göre ise Afrika kıtası yoğun genç nüfusu ve zengin yer altı kaynakları gibi avantajları da göz önüne alındığında 21. yüzyılda kendisini geliştiren ve değiştiren bir görünüm sergilemekte ve uluslararası sistemde önemli bir aktör haline gelmektedir.⁶

Üç bölümden oluşan çalışmamızda Giriş bölümünün ardından makalenin kuramsal çerçevesini oluşturan Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi açıklanacaktır. İkinci bölümde Afrika Birliği'nden genel hatlarıyla bahsedilecek, üçüncü bölümde ise kıtada var olan güvenlik

1 Afrika'da Afrikalı aktörler tarafından sağlanan ve sürdürülen barış ortamı.

2 Mulugeta G. Berhe, "The Norms and Structures for African Peace Efforts: The African Peace and Security Architecture", *International Peacekeeping* içinde, ed. Boris Kondoch (Londra: Routledge, 2017), 666.

3 Sophie Desmidt, "Conflict Management and Prevention Under the African Peace and Security Architecture (APSA)", *Africa Journal of Management* 5, (2019), 81.

4 Aarie Glas, "African Union Security Culture in Practice: African Problems and African Solutions", *International Affairs* 5, (2018), 1133.

5 Paul D. Williams, "Reflections on the Evolving African Peace and Security Architecture", *African Security* 3, (2014), 150.

6 Güngör Şahin, "Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Kapsamında Somali ve Afrika Boynuzu'nun Güvenliği; Aktörler, Tehditler ve Riskler", *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 36, (2020), 877.

problemleri ışığında Afrika Barış ve Güvenlik Mimarisi detaylandırılacak ve değerlendirilecektir. Sonuç bölümünde makalenin bulguları tartışılacak ve söz konusu bulgular üzerinden genel bir analiz yapılacaktır.

Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi (BGKT)

Küreselci bakış açısının bölgeselcilığe doğru dönüşmeye başlaması esasında 1960'lı yılların sonundan itibaren gündeme gelmeye başlamışsa da Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bölgesel analiz düzeyinin uluslararası ilişkiler çalışmalarındaki görünürlüğü artmaya başlamıştır.⁷ İlk olarak Buzan'ın 1983 yılında yayınladığı *People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations* adlı çalışmasıyla ortaya çıkan ve daha sonrasında bir diğer Kopenhag Okulu akademisyeni Ole Wæver'ın katkılarıyla geliştirilen Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi (BGKT), bölgeselci analizin güvenlik çalışmalarındaki karşılığını temsil etmektedir. Bu açıdan bakıldığında BGKT, esasında Huntington'ın Medeniyetler Çatışması tezinine karşı konumlanmaktadır. BGKT'ye göre yeni sistem, birbirinden farklılıklar gösteren çeşitli medeniyetlerin çatışmasından ziyade, birbirlerine güvenlik öncelikleri açısından ulusal çıkarlarını bir diğerinden bağımsız şekilde değerlendiremeyecek kadar bağlı bir gurup devletin oluşturduğu komplekslerde oluşacak olan güvenlik problemlerine uygundur.⁸ Daha anlaşılır bir ifadeyle bu kompleksler birbirine coğrafi, siyasi, stratejik, tarihsel, ekonomik ve/veya kültürel açıdan bağlı tiplerden oluşabilir.⁹ Söz konusu komplekslerin içinde bulunan aktörleri değerlendiren Buzan ve Wæver, tarih boyunca devletlerin bölge dışı aktörlerden ziyade kendi komşularının kapasitelerinden ve niyetlerinden çekindiklerini ifade etmiştir.¹⁰ Esas olarak güvenlik, devletin bekası özelinde ulusal güvenlik kavramına dönüşür ve realist perspektifte çatışmacıyken, idealist perspektifte ise iş birliği davranmayı gerektirmektedir. Buzan, bu ayrışmanın güvenlik nosyonunu arka plana attığını savunmaktadır.¹¹

Buzan, uluslararası sistemde devletlerin ana aktörler olarak konumlarını koruduklarını ve güvenliğin ana özneleri olduklarını ifade etse de, ulusal güvenlikten önce birey güvenliğini işler. Birey güvenliği fiziksel, ekonomik, haklara, mevcut pozisyona veya statüye yönelik tehditler-

7 Rüştü Kaya, "Orta Asya 'Bölgesel Güvenlik Kompleksi' ve Şangay İşbirliği Örgütü", *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi* 7, (2019), 54.

8 Barry Buzan, *People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations*, (Brighton: Wheatsheaf Books LTD., 1983), 106.

9 Barry Buzan, Ole Wæver ve Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998), 201.

10 Barry Buzan ve Ole Wæver, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, (New York, Cambridge University Press), 4.

11 Şahin, "Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Kapsamında Somali ve Afrika Boynuzu'nun Güvenliği; Aktörler, Tehditler ve Riskler", 877.

le sınanır. Hobbes'un ve Locke'un toplumsal sözleşme retoriğini kullanan Buzan, insanların güvenlikleri için devleti oluşturarak güvenlik için özgürlüklerinden ferâgât ettiklerini ifade eder. Ancak bu noktada bir paradoks mevcuttur; devlet de bireye yönelik sosyal tehditin bir kaynağı olabilir. Dolayısıyla birey güvenliği devlet güvenliğiyle bağlantılıdır. Bireyden farklı olarak fiziksel bir organizmadan oluşmayan devletler dört kategoride incelenir; Japonya gibi ulus-devletler (nation-state), ABD ve Nijerya gibi devlet-uluslar (state-nation), kendi ulusundan bazı azınlıkların başka ülkelerde yaşadığı Somali gibi yarı-ulus-devletler ve Etiyopya gibi çok-uluslu devletler. Bütün bu farklılıklara ek olarak zayıf-güçlü devlet ayrımı, güvenlik tehditlerini ve çözüm yollarını farklılaştırmaktadır Buzan'a göre. Ancak tehditler ve zayıflıklar birbirinden ayrı değerlendirilemez, devlet güvensizliğini azaltmak için zayıflığını gidermek zorundadır. Güçlü devletlerin hissettikleri özellikle dış tehditler azalacaktır.¹² Bu açıdan bakıldığında Buzan'ın Waltzian bir bakış açısından Mersheimer çizgisine yaklaştığı söylenebilir.

Uluslararası politik sistemin anarşik olduğunu vurgulayan Buzan, anarşinin doğrudan doğruya kaosa neden olabileceği fikrini reddediyor. Anarşi, Buzan'a göre, olgun (mature) ve oldunlaşmamış (immature) olarak ikiye ayrılmaktadır. Olgunlaşmamış anarşi istikrarsız ve güvensizdir, olgunlaşmış anarşide ise bütün devletler güçlü devlet olma özelliği taşır ve karşılıklı tanımaya dayalı bir toplum oluşturur. Uluslararası sistem giderek olgunlaşmaktadır. Birleşmiş Milletler gibi örgütler bu olgunlaşmanın göstergelerindendir. Ekonomik sistem ise izolasyona müsaade etmemektedir.¹³ Bu durum esasında karşılıklı bağımlılığa neden olmaktadır. Buzan, bu sistem analiziyle ise Mersheimer çizgisinden neo-Liberal bir çizgiye geçmektedir.

Kolonyalizmin çözülmesi ve yeni aktörlerin sahneye çıkmaya başlaması, bölgeselleşmeyi hızlandıran temel dinamiktir. Buzan ve Wæver'a göre BGKT, materyalizmin ve inşacılığın bir karışımını kullanır. Materyalizmde Neo-Realizme yakın bir bölgesellik ve güç dağılımı ön plandayken, Neo-Realizmden farklı olarak küresel yapıya çok fazla odaklanılmaz. İnşacılık tarafında ise güvenlikleştirme ön plana çıkar.¹⁴ Bu durum esasında Neo-Realizm'in güvenlik ikilemi retoriğinden bir ayrışma olarak değerlendirilebilir.

Buzan ve Wæver'a göre BGKT her ne kadar Neo-Realizm'in bir tamamlayıcısı olarak görülebilecek olsa da bunun ötesindedir, inşacılık boyutuyla bölgesel dinamiklere odaklanır; bölgeselliği, sınırları görmezden gelerek meseleleri mekandan bağımsız değerlendiren (de-territorialisationist) küreselci yaklaşımdan uzaklaşır. Siyasi tarihi 1500-1945, 1945-1990 ve 1990 sonrası olmak üzere üçe ayıran Kopenhag Okulu akademisyenleri, ilk dönemin Avrupa üstünlüğünde büyük güçlerin mücadelesi olduğunu ve küresel düzeyde incelenebileceği-

12 Buzan, *People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations*, 19-73.

13 Buzan, *People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations*, 95-99

14 Barry Buzan ve Ole Wæver, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, 4.

ni, ikinci dönemin ise dekolonizasyon süreciyle yeni bağımsız devletleri ortaya çıkardığını ifade etmektedir. İkinci dönem, yani dekolonizasyon sürecinin görüldüğü 1945-1990 yılları arası, güvenlik komplekslerinin doğduğu periyottur. Üçüncü dönem ise SSCB'nin dağılmasıyla yeni aktörlerin, ve yeni bölgesel güvenlik komplekslerinin doğduğu Soğuk Savaş sonrası dönemdir. Buzan ve Wæver, devletleri politik amaçlarını küresel çapta uygulayabilme kapasiteleri üzerinden süper güçler, büyük güçler ve bölgesel güçler olarak üçe ayırmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde tek süper güç ABD olarak değerlendirilirken; İngiltere, Rusya, Çin ve Avrupa Birliği gibi aktörler büyük güçler olarak göze çarpmaktadır. Bölgesel güçler ise kendi komplekslerinde kapasitesi göreceli olarak daha yüksek olan aktörlerdir, Güney Afrika kendi kompleksinin bölgesel gücü olarak nitelendirilmiştir.¹⁵

BGKT'nin yapısı dört değişkeni bünyesinde barındırmaktadır. Birincisi, bölgesel güvenlik komplekslerini birbirinden ayıran sınırlardır. Özerk en az iki aktörden oluşan anarşik yapı, ikinci değişkendir. Üçüncü değişken, aktörler arası güç dağılımını kapsayan kutuplaşmadır. Son olarak, dördüncü değişken ise aktörler arası dostluk ve düşmanlık modellerini kapsayan sosyal yapıdır. Bu değişkenlerle beraber, bir bölgesel güvenlik kompleksinin açık olduğu üç evrim (evolution) modeli vardır. Birincisi, statükonun sürdürülmesidir. Mevcut yapıda herhangi bir değişiklik veya değişiklik girişi yoktur. İkinci olasılık, içsel dönüşümdür. Bölgesel entegrasyonla anarşik yapının değişmesi; çözülme veya kalkınma oranlarındaki farklılıklar gibi sebeplerle meydana gelebilecek olan kutuplaşma; ya da ideolojik değişimler, savaş, liderlik değişimleri gibi nedenlerle meydana gelebilecek olan dominant dostluk/düşmanlık modelleri olarak ortaya çıkabilir. Üçüncü olasılık ise dışsal değişimdir. Çeşitli nedenler bölgesel güvenlik kompleksinin sınırlarının genişlemesi, komplekse dahil olan aktörlerin değişmesidir. Entegrasyon süreci birçok sonuç doğurabilir. Söz konusu süreç sonunda bölgesel bir güvenlik kompleksi Avrupa Birliği'nde olduğu gibi büyük bir güce dönüşebilir. Ancak öte yandan ABD'nin birleşmesiyle Kuzey Amerika'da olduğu gibi küresel kutupluluğu değil, yerel kutupları değiştirerek bölgesel güvenlik kompleksi sınırları içinde de gerçekleşebilir.¹⁶ Afrika'da entegrasyon sürecinin fikrîsel zemini olan Pan-Afrikanizm ile ilgili Buzan ve Wæver; bu akımın çeşitli başarılar elde etse de Post-kolonyal devlet sistemini asla tehdit edemediğini ve kimlik siyasetinin herhangi bir olumlu gelişmesi olarak meydana gelmediğini savunmaktadırlar.¹⁷ Pan-Afrikanizm'in bağımsızlıkların kazanılmasında oynadığı rol ve günümüz Afrika Birliği'nin sahip olduğu ve sahip olabilme potansiyeli taşıdığı güçlü yönlerindeki etkisi düşünüldüğünde, Kopenhag Okulu yazarlarının böylesi bir literatürü hafife aldığı düşünülebilir. Zira Batı uygarlıklarının yaşadığı devrimler her zaman fikrî bir

15 Barry Buzan ve Ole Wæver, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, 11-37.

16 Barry Buzan ve Ole Wæver, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, 53-58.

17 Barry Buzan ve Ole Wæver, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, 186.

altyapı üzerinden değerlendirilirken, bu uygarlıklar dışında yaşanan devrimler genellikle ya sadece kan ve fiziksel mücadele yoluyla, ya da Batı uygarlıklarının devrimi bahşetmesi yoluyla gerçekleşmiş gibi lanse edilir. Fransız Devrimi'nden bahsetmeden önce Aydınlanma düşünürlerine; Rousseau'ya, Diderot'a, Voltaire'e; Amerikan Devrimi'nden bahsederken Locke'a, Hamilton'a vurgu yapılırken, Afrika devrimlerinde Nkrumah, Lumumba, Ahmed Ben Bella gibi sayısız Pan-Afrikan düşünür görmezden gelinir.

Afrika Birliği

Afrika kıtasının siyasi tarihinde çeşitli dönüm noktaları olmuştur. Bu dönüm noktalarının başında şüphesiz kıtanın Portekizli denizciler tarafından keşfi gelmektedir. 15. yüzyılın sonlarında kıtanın ve sahip olduğu zenginliğin keşfiyle başlayan sömürgeleştirme süreci, 19. Yüzyılda özellikle Berlin Konferansı sonrasında altın çağına girmiştir. Kıta insanının ve aktörlerinin dikkate alınmadığı konferans sonrası Afrika, Avrupalı devletler tarafından bölüşülmüştür. Sancılı kolonyalizm dönemi, kıtanın bütün zenginliğini sömürdüğü gibi, geride kronik problemlerle dolu bir bölge bırakmıştır. 1957 yılında Gana'nın bağımsızlığını kazanması, hem kıtanın diğer aktörlerinin kaderini etkileyecek, hem de kıtada 20. yüzyılın başlarından itibaren bağımsızlığın fikrîsel zemini olan Pan-Afrikanizm'in ana hedeflerinden birinin, Afrika Birliği'nin yolunu açacaktır.

Kıtada kurulan ilk birlik, Afrika Birliği Örgütü (AfbÖ) adıyla 1963 yılında kurulmuştur. Ancak birliğin yetkilerinin dar olması, kolonyalizmin bıraktığı yapay sınırlar ve Soğuk Savaş'ın iki kutuplu sistemi gibi nedenlerden dolayı AfbÖ beklenen düzeyde bir başarı gösterememiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve BM gibi uluslararası aktörlerin başta Ruanda ve Somali'de olmak üzere Afrika'da yaşanan çeşitli insanlık dramlarına ve istikrarsızlıklara yönelik isteksiz tutumları; kıtada revize edilmiş, yetkileri geniş ve Afrika problemlerine çözüm olabilecek bir birlik kurma ihtiyacını doğurmuştur. Sirte Konferansı'yla alınan revizasyon kararı, üç yıl sonra, 2002 yılında Durban Konferansı'yla yürürlüğe girmiş, Afrika Birliği kurulmuştur.

AfB Organları¹⁸

Genel Kurul: Üye ülkelerin hükümet başkanlarından oluşan kurul, AfB'nin yüksek siyasi organıdır.

Yürütme Konseyi: Üye ülkelerin Dışişleri Bakanlarından oluşmaktadır. Genel Kurul'a karşı sorumludur.

Daimi Temsilciler Konseyi: Yürütme Konseyi'nin tavsiye organı olarak görev yapar.

18 Afrika Birliği resmi internet sitesinden alınmıştır. url: <https://au.int/en> (erişim tarihi: 18/09/2021)

*Bariş ve Güvenlik Konseyi:*¹⁹Çatışmaların önlenmesi ve kıta güvenliğinin sağlanmasından sorumlu organdır. APSA'nın uygulayıcı koludur.

Uzmanlaşmış Teknik Kurullar: AFB'nin çeşitli sektörler üzerinde oluşturduğu projelerin uygulayıcı kolu niteliğindedir.

Komisyon: Sekreterlik organı olarak görev almaktadır.

AFB Kalkınma Ajansı (AUDA): AFB'nin 2013 yılında başlattığı Gündem 2063 projesinin kalkınma stratejisinin uygulayıcı koludur.

AFB Vakfı: AFB projelerinin öz kaynaklardan desteklenmesi amacıyla kurulmuştur.

Yargı, İnsan Hakları ve Hukuk Organları: İnsan ve Topluluk Hakları Üzerine Afrika Komisyonu, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi, Afrika Çocuk Hakları ve Refahı Uzmanlar Komitesi ve Afrika Birliği Yolsuzluk Danışma Kurulu olmak üzere dört organdan oluşmaktadır.

Pan-Afrika Meclisi: Birliğin yasama organı olarak görev yapmaktadır. Her üye ülkeden nüfusları dikkate alınmaksızın seçilen beş delegeden oluşur.

Ekonomik Sosyal ve Kültürel Konsey: Afrika Birliği ve Afrikalı Sivil Toplum Kuruluşları arasında iş birliği sağlamak amacıyla kurulmuştur.

Afrika Akran Değerlendirme Mekanizması: AFB'nin demokratikleşme ve iyi yönetim alanlarında ilerleme sağlamak istediğini gösteren denetim mekanizmasıdır. Üye ülkeler, arzuları doğrultusunda diğer üye ülkeler tarafından iyi yönetim bağlamında değerlendirilebilmektedir.

Bölgesel Ekonomik Topluluklar (RECs-Regional Economic Communities): Birliğin ekonomik entegrasyonunu sağlamak amacıyla kurulmuş olan sekiz adet RECs, APSA kapsamında da çatışmaların önceden tespiti noktasında rol almaktadır.

Finansal Kuruluşlar: AFB'nin Gündem 2063 hedefleri çerçevesinde yer alan finansal kuruluşlar; Afrika Para Fonu, Afrika Yatırım Bankası ve Afrika Merkez Bankası'dır.

Uzmanlaşmış Kurum ve Kuruluşlar: Afrika'da enerjiden toplumsal cinsiyete kadar birçok alanda kıta kalkınmasına yardımcı işleve sahiptir.

Afrika Bariş ve Güvenlik Mimarisi (African Peace and Security Architecture-APSA)

Afrika sorunlarına Afrika çözümleri, AFB tarafından kıtada var olan bütün sorunları kapsayıcı bir şekilde benimsenmiştir. Bu şiarın güvenlik alanındaki yansıması, APSA'da vücut bulmuştur.

19 Bariş ve Güvenlik Konseyi'yle ilgili detaylı bilgi için bkz. 3. Bölüm: "Afrika Bariş ve Güvenlik Mimarisi"

tur. Güvenlik problemleri, Afrika kıtasının uluslararası sistemde hedeflediği major rolü elde etmesinin önündeki en büyük engellerden biridir. Bunun ötesinde, bu problemler Afrika insanlarının hayatlarını tehdit etmektedir. Afrika insanı kolonyalizm döneminde, Soğuk Savaş döneminde, bağımsızlıkların kazanılması sonrasında, milenyumda; kısacası yüzyıllardır hayati tehlikelerin korkusuyla yaşamaktadır. Ancak özellikle son yıllar dikkate alındığında, Afrika'nın böylesi bir karamsar tablodan ibaret olduğunu söylemek yanlış olacaktır. AfB, Kurucu Antlaşması'nın kendisine tanıdığı geniş yetki alanı çerçevesinde geleceğe dönük önemli adımlar atmaktadır. Üye devletlerin iç işlerine karışmama prensibinden (non-intervention), kayıtsız kalmama prensibine (non-indifference) geçiş, APSA'nın işlerliğini artırmakta, Barış ve Güvenlik Konseyi'nin elini güçlendirmektedir. Gündem 2063 projesi çerçevesinde 50 yıla uzanan kapsayıcı bir kalkınma haritası çizen AfB, güvenlik problemlerinin çözümü doğrultusunda APSA'yı hayata geçirmiştir.

APSA'nın Yapısı ve İşleyişi

Barış ve Güvenlik Konseyi (AfBGK): APSA'nın en kilit organı olarak AfBGK siyasi karar alma organıdır. Orta, Doğu ve Güney Afrika'dan üçer, Kuzey Afrika'dan iki ve Doğu Afrika'dan dört üyenin katılımıyla toplam on beş üyeye sahiptir ve bu üyelerin hiç biri veto hakkına sahip değildir. Üyelerin beşi üç yıllığına, kalan on ülke ise iki yıllığına seçilmektedir. Yardımcı birimleri, askerî meselelerle ilgili görüş bildiren Askerî Personel Komitesi ve yapılacak olan AfBGK toplantılarının işleyişinden ve belge işlerinden sorumlu Uzmanlar Komitesi'dir. Konsey, insanlığa karşı işlenen suçlar, savaş suçları, soykırım gibi durumlarda üye devletlere müdahale hakkı taşımaktadır. Böylesi bir yetki her ne kadar AfBGK'nın elini güçlendiren bir unsur gibi gözükse de, Genel Kurul'un onayı olmaksızın işlerliği yoktur. Esasında bu durum AfBGK'nın hareket alanını kısıtlamaktadır. Zira AfBGK söz konusu yetkiyi ilk kez 2015 yılında Burundi'ye askerî müdahale gücü göndermek amacıyla kullanmak istemiş, ancak Genel Kurul bu kararı onaylamamıştır.²⁰

Kıtasal Erken Uyarı Sistemi: Çatışmaların önceden tespiti, önleyici adımların atılması noktasında hayati öneme sahiptir. Çatışmanın çıkmadan önce tespit edilmesi ve önlenmesi, çatışma çıktıktan sonra müdahale etmekten çok daha etkili ve çok daha az maliyetlidir. AfB'nin finansal yetersizlikleri dikkate alındığında, böylesi bir mekanizmanın varlığı ve işlerliği APSA'nın etkinliğini artırmaktadır.²¹ Ülkesel, bölgesel veya kıtasal çapta çıkması muhtemel çatışmalar, RECs aracılığıyla önceden tespit edilir ve Durum Odası'na bildirilir. Durum Odası Kıtasal Erken Uyarı Sistemi'nin temel birimi olarak AfBGK'nın merkezinde yer alır, RE-

20 Berhe, "The Norms and Structures for African Peace Efforts: The African Peace and Security Architecture", 668.

21 Bewket Tadesse Tiruneh, *Establishing an Early Warning System in the African Peace and Security Architecture: Challenges and Prospects*, (Accra: KAIPTC Ocasional Paper 29, 2010), 10.

Cs'ten gelen bilgiler doğrultusunda AfBGK harekete geçer. REC's'in bir diğer önemli işlevi ise her bir üye devletle AfBGK arasında köprü görevi görmesidir.²²

Akil İnsanlar Heyeti: Önleyici diplomasi ve arabulucuk işlevlerini yerine getirmesi amacıyla kurulan Akil İnsanlar Heyeti, Afrika kıtasında barış ve istikrara önemli katkılarda bulunmuş ve saygınlık kazanmış beş isimden oluşur. Heyet üyeleri AfBGK çatısı altında çalıştıkları müddetçe kendi ülkeleri dâhil olmak üzere hiçbir yerde siyasi görev alamazlar. APSA'nın önleyici diplomasi ve uzlaştırıcı bir organının bulunması çatışma önleme ve/veya barış inşasında elini kuvvetlendirmektedir. Zira güvenlik problemlerinin çözümleri sadece askerî müdahalelerden geçmemekte, zaman zaman askerî müdahaleler durumu kötüleştirici bir etki dahi yapabilmektedir. Heyet, 2008 yılında Orta Afrika Cumhurbaşkanı François Bozize ile isyancı gurupların liderleri arasında uzlaştırıcı ve diyalog oluşturucu olmuş²³, öte yandan Afro-Arap Baharı'nda da etkin bir rol almıştır.²⁴

Afrika Barış Fonu: 'Afrika sorunlarına Afrika çözümleri'nin önündeki en büyük engellerden biri Afrikalı aktörlerin sahip olduğu finansal yetersizliklerdir. 2013 yılı için \$280,000,000 olan toplam AfB bütçesinin %97'si yabancı ortaklardan karşılanmış ve 2012 yılında sadece Mali'ye yönelik müdahale için Avrupa Birliği \$50,000,000 harcamıştır.²⁵ APSA'nın ihtiyaç duyduğu ekonomik altyapının %90'a yakını dış partnerlerden sağlanmaktadır.²⁶ Bu durum esasında AfB içinde ve AfB ile dış partnerler arasında da çeşitli gerilimlere yol açmaktadır. AfB ihtiyaç duyduğu bütçedeki payını %25 seviyelerine getirme amacındadır.²⁷ Barışı destekleme ve operasyonların finansmanının sağlanması amacıyla kurulan Barış Fonu, AfB'nin olağan bütçesinden ve gönüllü desteklerden oluşmaktadır.²⁸

Afrika Ani Müdahale Gücü (African Standby Force-ASF): Afrika kıtasının beş bölgesi baz alınarak oluşturulan tugaylardan oluşan ASF, APSA'nın askerî kolu görevindedir. Sivil, polis ve askerlerden oluşan bu tugaylar Kuzey Afrika Müdahale Tugayı, Doğu Afrika Müdahale Tugayı, Orta Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu Müdahale Tugayı, Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu Müdahale Tugayı ve Güney Afrika Müdahale Tugayı'dır. Her bir tugayın 5,000 ki-

22 Dan Kuwali, "Squaring the Circle: The Role of the African Peace and Security Architecture", *The Palgrave Handbook of Peacebuilding in Africa* içinde, ed. Tony Karbo ve Kudrat Virk, (Cham: Palgrave Macmillan, 2018), 53.

23 Jamila El Abdellaoui, "The Panel of the Wise: A Comprehensive Introduction to a Critical Pillar of the African Peace and Security Architecture", *Social Sciences Research Council* 12, (2009)

24 Kuwali, "Squaring the Circle: The Role of the African Peace and Security Architecture", 49-50.

25 Delidji Eric Degila ve Charles K. Amegan, "The African Peace and Security Architecture: An African Response to Regional Peace and Security Challenges", *The Palgrave Handbook of Global Approaches to Peace* içinde, ed. Aigul Kulnazarova ve Vesselin Popovski, (Cham: Palgrave Macmillan, 2019), 400.

26 Kuwali, "Squaring the Circle: The Role of the African Peace and Security Architecture", 54.

27 Desmidt, "Conflict Management and Prevention Under the African Peace and Security Architecture (APSA)", 6.

28 Kuwali, "Squaring the Circle: The Role of the African Peace and Security Architecture", 54.

şilik olması beklenmektedir.²⁹ ASF; barışı koruma, barış inşası, çatışma sonrası silahsızlandırma, insanî yardım ve önleyicilik gibi işlevleri, çabuk müdahale yoluyla yerine getirme amacıyla kurulmuştur.³⁰ AfBGK tarafından ASF'nin altı olası senaryoyu gerçekleştirmesi beklenir.

Bu senaryolar;

1. Siyasi bir göreve askerî tavsiye için AfB kararı sonrasında 30 gün içinde konuşlandırılma,
2. BM görevinin yanına gözlemci rolü için AfB kararı sonrasında 30 gün içinde konuşlandırılma,
3. Özerk bir gözlem görevi için AfB kararı sonrasında 30 gün içinde konuşlandırılma,
4. BM şartının 6. Bölümü doğrultusunda veya önleyici konuşlandırılma ve barış inşası için bir barış koruma gücü; 30 gün içinde konuşlandırılmış olmalı,
5. Askerî unsurların 30 gün içinde yerleştirildiği ve konuşlandırılmanın 90 gün içinde tamamlandığı karmaşık çok boyutlu barış koruma görevleri,
6. Soykırım gibi meselelerde uluslararası toplumun adım atmakta başarısız olması üzerine AfB tarafından 14 gün içinde konuşlandırılma yoluyla müdahale.³¹

Ancak öte yandan Berhe'e göre ASF senaryolarının terörist ataklara, korsanlığa ve uluslararası organize suçlara karşı reaksiyon içermiyor olması, giderilmesi gereken bir eksiklik olarak görülmektedir.³²

Afrika'da Güvenlik Sorunları ve APSA Üzerine

Afrika'da güvenlik sorunları sadece geleneksel anlamda devletler arası çatışmalardan veya terör organizasyonları dolayısıyla yaşanan istikrarsızlıklardan ibaret değildir. Kıtada iklim değişikliğinden ulaşılabilir temiz su kaynaklarına kadar birçok faktör, Afrika insanını etkilemektedir. Ancak güvenliğin askerî sınırlarının dışında kalan boyutu, AfB'nin Gündem 2063 çatısı altında tasarladığı diğer projelerle çözülmeye çalışılmaktadır. Öte yandan APSA ise kıtada silahların susturulmasına yönelik bir yol haritası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sınırlar içerisinde yaşanan güvenlik sorunlarının kaynakları nelerdir ve APSA bu güvenlik sorunlarıyla başa çıkabilir mi?

29 Isiaka Alani Badmus, *The African Union's Role in Peacekeeping: Building on Lessons Learned from Security Operations*, (London: Palgrave Macmillan, 2015), 93.

30 Kuwali, "Squaring the Circle: The Role of the African Peace and Security Architecture", 49-50.

31 Alex Vines, "A Decade of African Peace and Security Architecture", *International Affairs* 1, (2013), 98.

32 Berhe, "The Norms and Structures for African Peace Efforts: The African Peace and Security Architecture", 678.

Afrika'da var olan problemlerin temelini oluşturan zeminin Avrupa'nın kolonyal güçleri tarafından oluşturulduğunu ifade etmek, şüphesiz indirgemeci bir tutum olmayacaktır. Kolonyalizmin meydana getirdiği yapay sınırlar ve sonrasında Soğuk Savaş'ın taşıdığı rekabet, Bryden'a göre kıta üzerinde toksik devletlerin oluşumuna neden olmuştur.³³ Afrika kıtası, birbirinden farklı yüzlerce etnik kimliğin yaşam alanıdır. Kolonyal dönemin yarattığı yapay sınırlarla birlikte bu etnik farklılıklar, kıtada yaşanan iç savaşların temel nedenlerinden biri olmuştur. Arthur'a göre Kongo, Sudan, Burundi, Ruanda ve Nijerya gibi ülkeler bu tarz iç savaşlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Arthur, etnik farklılıklardan doğan çatışmaların pazarlık yoluyla çözülmesinin zor olduğunu ve çatışma içinde bulunan etnik gurupların kendi içlerinde ortak dil ve motivasyona sahip olmalarının hızlı hareket etmelerine yol açtığını ifade etmektedir.³⁴ Etnik farklılıkların yanı sıra ekonomik motivasyonlar da çatışmaların nedeni olarak gözükmemektedir. Petrol ve elmas gibi değerli maden kaynaklarının kontrolü ve kıtada var olan istikrarsızlıkların yarattığı 'yağmalanabilirlik', yeni çatışma eksenleri meydana getirebilmektedir. Reno'nun *Warlord Politics and African States* adlı çalışmasından aktaran Arthur, Liberya'da Charles Taylor veya Sierra Leone'da Foday Sankoh gibi savaş lordlarının ve mahalli isyanların da kıtada var olan güvenlik sorunlarının kaynaklarından olduğunu belirtmektedir.³⁵ Öte yandan Reno, patronaj sisteminin ve zayıf kurumsallaşmanın kıta üzerindeki savaş halini sürdüren temel etmenler olarak öne çıkarırken, Afrika'daki zayıf ve istikrarsız devletlerin bu döngüden çıkamadıklarını ifade etmektedir.³⁶

Soğuk Savaş sonrası dönem Afrikalı aktörler açısından radikal bir dönüşümü başlatmıştır. APSA'nın faaliyete geçmesinden önce 1990-2003 yılları arasında Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS); Liberya, Sierra Leone ve Fildişi Sahilleri'nde barışı koruma görevleri üstlenmiştir.³⁷ BM'nin pasif kaldığı bu çatışma problemlerinde Nijerya liderliğinde ECOWAS'ın güç ve otorite boşluğunu doldurmuş olması, bölgeselleşmenin önemini ortaya çıkarmıştır.³⁸ Öte yandan APSA'nın kurulması sonrası Afb'nin Sudan görevi (African Union' Mission in Sudan-AMIS), her ne kadar sahada başarı sağlanamamış olsa da, yeni kurulmuş olan birliğin kıta problemlerine yönelik almak istediği sorumluluğu göstermiştir. Afb'nin

33 M. Bryden, "Choosing Democracy: Institutional Alternatives", *War Destroys, Peace Nurtures: Reconciliation and Development in Somalia* içinde, ed. Richard Ford, Hussein M. Adam, Edna Adan Ismail, (Trenton: Red Sea Pr, 2003), 99-100.

34 Peter Arthur, "Promoting Security in Africa Through Regional Economic Communities (RECs) and the African Union's African Peace and Security Architecture (APSA)", *Insight on Africa* 1, (2017), 3.

35 Arthur, "Promoting Security in Africa Through Regional Economic Communities (RECs) and the African Union's African Peace and Security Architecture (APSA)", 4.

36 William Reno, "Conflict and War in Africa", *Routledge Handbook of African Security* içinde, ed. James J. Hentz, (London: Routledge, 2013), 29.

37 Kuwali, "Squaring the Circle: The Role of the African Peace and Security Architecture", 53.

38 Berhe, "The Norms and Structures for African Peace Efforts: The African Peace and Security Architecture", 666.

kaynak yetersizliği, görevin başarıyla tamamlanmasına izin vermemiştir. Bu kaynak eksikliğinin en somut göstergesi, AfBGK'nın görev sırasında atak helikopterinden dahî yoksun olmasıdır.³⁹ Somali müdahalesi de (African Union Mission to Somali-AMISOM) AfB'nin kıta üzerindeki problemlere yönelik daha etkin bir rol üstlenme çabasını ve temel eksikliklerini gösterir nitelikte olmuştur. Hirsch'e göre AfB, yeterli askerî güçten, finansal kaynaklardan ve lojistik imkânından yoksun bir şekilde AMISOM'u hayata geçirerek büyük bir risk almıştır. Çoğu gözlemcinin şaşkınlıkla karşıladığı müdahalede, büyük bir bölümü Uganda ve Burundi'den oluşan ve daha sonrasında Etiyopya ve Kenya'dan da destek alan AMISOM güçleri Somali'nin güneyinde bazı bölgeleri güvenli hâle getirmiş, el-Şebab örgütünü Mogadişu'dan çıkarmayı başarmıştır. Ancak bu olumlu tablo tam olarak başarıyla tamamlanamamıştır. Zira Somali Ulusal Ordusu, normalleşmeyi sağlayacak kapasiteye sahip değildir.⁴⁰ 2013 yılında ise Güney Afrika, Tanzanya ve Malavi; Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ndeki isyancılara karşı mücadeleyi desteklemek için Kuvvet Müdahale Tugayı'na (Force Intervention Brigade-FIB) askerî katkıda bulunmuştur.⁴¹ Öte yandan, askerî katkıların yanı sıra APSA, uzlaştırmacı bir işlev de görmekte. Arap Baharı sonrasında istikrarı sağlayamayan Libya'da AfB ve BM iş birliği, Libya Siyasi Antlaşması'nın (the Libyan Political Agreement-LPA) 2015 yılında imzalanmasına zemin hazırlamıştır.⁴² Ancak güvenlik problemlerinin çözümleri, demokratikleşme ve iyi yönetim yönünde adımlar atılmadığı takdirde kalıcı olmayacaktır. AfB'nin esasında farkında olduğu bu gerçeklik, birliğin attığı adımlara da yansımaktadır. Afrika kıtası, bağımsızlıkların kazanılması sonrasında militarist devletlerin doğduğu bir bölge görünümünde olmuştur. Güçlü ordu ve onun güçlü liderleri, beraberinde askerî darbeleri getirmektedir. Dünyada en çok askerî darbenin gerçekleştiği bölge Afrika kıtasıdır. AfB'nin öncülü olan AfBÖ, kıtada güçlü olan iktidarı tanıması ve iç işlere karışmama prensibini benimsemiş olması nedeniyle askerî darbelerin önüne geçememiştir. Fakat AfB, demokratikleşme ve iyi yönetişimi sağlamak amacıyla üye ülkelere yaptırımlar uygulayabilmektedir. 2003-2012 yılları arasında Afrika'da on iki darbe girişimi olmuş, AfB ise karşılık olarak Orta Afrika Cumhuriyeti, Fildişi Sahili, Gine, Gine Bissau, Mali, Madagaskar, Nijer ve Moritanya'dan oluşan toplam sekiz ülkenin üyeliğini askıya almıştır.⁴³ Yine 2005 yılında Togo diktatörü Gnassingbe Eyadema'nın hayatını kaybetmesi üzerine oğul Gnassingbe herhangi bir demokratik seçim yapmadan görevi

39 Kuwali, "Squaring the Circle: The Role of the African Peace and Security Architecture", 46.

40 John L. Hirsch, "Peacemaking in Somalia: AU and UN Peace Operations", *The Palgrave Handbook of Peacebuilding in Africa* içinde, ed. Tony Karbo ve Kudrat Virk, (Cham: Palgrave Macmillan, 2018), 145.

41 Dawn Nagar, "Pillars of Africa's Peace and Security Architecture: The African Standby Force", *The Palgrave Handbook of Peacebuilding in Africa* içinde, ed. Tony Karbo ve Kudrat Virk, (Cham: Palgrave Macmillan, 2018), 72.

42 Desmidt, "Conflict Management and Prevention Under the African Peace and Security Architecture (APSA)", 14.

43 Vines, "A Decade of African Peace and Security Architecture", 91.

devralmış, AfB ise Togo'nun üyeliğini askıya alarak yaptırım uygulamıştır.⁴⁴ 2013 yılında ise Mısır'da demokratik yollarla seçilmiş olan Muhammed Mursi'nin askerî darbe ile devrilmesi ve darbe lideri Abdel Fattah el-Sisi'nin hükümet başkanı olması üzerine AfB, Sisi'nin yoğun lobicilik faaliyetlerine rağmen ülkede tekrar demokratik seçimler yapılana kadar Mısır'ın üyeliğini askıya almıştır.⁴⁵ Demokratikleşme ve 'Afrika Güvenlik Toplumu' oluşturma çabaları doğrultusunda Afrika Birliği Kalkınma Ajansı'nın (AUDA-NEPAD) kurulması ve Afrika Akran Değerlendirme Mekanizması'nın (African Peer Review Mechanism-APRM) hayata geçirilmesiyle beraber AfB, siyasi ve ekonomik entegrasyonu güvenlikten bağımsız değerlendirmedeğini gösteriyor.⁴⁶ Esasında bu, kıtada güvenliğin sağlanmasına yönelik amaçlara ulaşılmasında doğru bir yaklaşımdır. Zira güçlü demokratik kurumlar, ekonomik yeterlilik ve güvenlik, birbirinden bağımsız değildir.

Güvenlik problemleri, tahmin edileceği üzere kadınları ve çocukları da fazlasıyla etkilemektedir. BM, kadınların karar alma mekanizmalarında etkin bir şekilde rol alması gerektiğine yönelik bir tavır sergilese de, barış operasyonlarında kadınların oranı %5'in altında seyretmektedir.⁴⁷ Öte yandan AfB, 2003 yılında Afrika'da Kadın Hakları Üzerine Afrika Şartı Protokolü'nü (Maputo Protokolü), 2004 yılında Afrika'da Cinsiyet Eşitliği Üzerine Resmi Beyan'ı, 2008 yılında Afrika Birliği Cinsiyet Politikası'nı, 2006 yılında Çatışma Sonrası Yeniden İnşa ve Kalkınma Üzerine Çerçeve'yi, 2011 yılında Güvenlik Sektörü Reformu için Siyasi Çerçeve'yi ve Gündem 2063 çerçevesinde kadınlara yönelik projeleri benimsemesiyle cinsiyet eşitliğine gösterdiği önemi ortaya koymuştur. Bunlarla beraber AfB, 2010-2020 yılları arasını 'Afrika Kadını 10 Yılı' (the African Women's Decade) ilan etmiştir. Burundi, Ruanda ve Uganda gibi Afrikalı aktörler de kadın temsilcilerin oranının en az %30 bandında olması kararını almıştır.⁴⁸ APSA'da uzlaştırma işlevi gören Akil İnsanlar Heyeti çatısı altında da AfB, çatışma öncesi, çatışma sırası ve sonrasında kadınların ve çocukların durumunu kolaylaştırmak ve takip etmek amacıyla Çatışma Önlemede ve Barış Arabuluculuğunda Kadın Afrika Ağı'nı (FemWise-Africa) yardımcı organ olarak kurmuştur. Fakat Afrika barış operasyonlarında da, dünyanın her yerinde olduğu gibi, kadın sayısının düşüklüğü dikkat çekmektedir.⁴⁹

44 Diedro L. Badejo, *The African Union*, (New York: Chelsea House Publishers, 2008), 52.

45 Arthur, "Promoting Security in Africa Through Regional Economic Communities (RECs) and the African Union's African Peace and Security Architecture (APSA)", 9-10.

46 Berhe, "The Norms and Structures for African Peace Efforts: The African Peace and Security Architecture", 666.

47 Cheryl Hendricks, "Progress and Challenges in Implementing the Women, Peace and Security Agenda in the African Union's Peace and Security Architecture", *Africa Development* 3, (2017).

48 Hussaina J. Abdullah, "Women and the African Peace and Security Architecture", *Social Sciences Research Council* 12, (2017), 4.

49 Hendricks, "Progress and Challenges in Implementing the Women, Peace and Security Agenda in the African Union's Peace and Security Architecture", 78-91.

APSA'nın mevcut durumu ve potansiyeli ile ilgili literatürde çeşitli tartışmalar vardır. Amerikalı akademisyen Jeremy Levitt'e atıfta bulunarak Kuwali, her şeyden önce AfBGK'nın BM Barış ve Güvenlik Konseyi'nden daha demokratik ve kapsayıcı olduğunu ifade etmektedir.⁵⁰ Zira BM'de olduğu gibi AfBGK'da herhangi bir sürekli üye veya veto hakkı yoktur. Öte yandan üye devletlerin eşit olmayan ekonomik ve siyasi koşulları ve sahip oldukları farklı gündemleri, Kuwali'ye göre giderilmesi gereken bir eksiklik olarak gözükmektedir.⁵¹ Glas, Afrika sorunlarına Afrika çözümlerinin, kıtada mevcut krizlerin yaygınlığı ve şiddeti nedeniyle, pratikte uygulanabilirliğini tartışmalı bulmaktadır.⁵² Öte yandan Williams'a göre APSA'nın teorik çerçevesi pratiğe de yansımaktadır. 2003 yılında 20,000'den az olan Afrikalı barış koruyucularının (peacekeepers) sayısının 2013 sonrasında 60,000'in üzerine çıktığını ifade eden Williams, özellikle AfBÖ ile kıyaslandığında APSA'nın inanılmaz bir gelişim olduğunu savunmaktadır.⁵³ Arthur ise 2001'den beri Afrika'da var olan çatışmaların yaklaşık %80'inin çözüme ulaştığını ifade ederek APSA'nın kıta güvenliğine yönelik katkısına dikkat çekmektedir.⁵⁴ Aning ve Salihu ise kıtada var olan iyi yönetim eksikliğine vurgu yaparak, APSA'nın başarılı olabilmesi için kıtada demokratik kurumların işlerliğinin artması gerektiğini vurgulamaktadır.⁵⁵ APSA'nın gelecek vizyonunu ön plana çıkartan Desmidt ise bu güvenlik çerçevesinin gelişime oldukça açık olduğunu ve potansiyel vaat ettiğini ifade etmektedir.⁵⁶

Sonuç

Soğuk Savaş'ın bitimiyle beraber küreselci bakışa alternatif olarak bölgesel analizler yoğunlaşmaya başlamıştır. Kopenhag Okulu akademisyenleri Barry Buzan ve Ole Wæver, Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi'ni (BGKT) geliştirerek bölgeselci bakışı güvenlik alanına taşımış, İdealist ve Realist teorisyenlerin sunduğu perspektife bir alternatif olmuşturlar. Samuel Huntington'ın 'Medeniyetler Çatışması' tezinin aksine BGKT, yeni uluslararası sistemde güvenliğin bölgesel analizlerle değerlendirilmesi gerektiğini, bölge devletlerinin çatışma ve çözüm noktasında ana aktörler olduklarını ifade etmiştir. BGKT'ye göre bir bölgesel güvenlik kompleksi; birbirine coğrafi, siyasi, stratejik, tarihsel, ekonomik ve/veya kültürel olarak yakın aktörlerden oluşmaktadır. Güvenlikte bölgeselciliğin ön plana çıktığı BGKT, Afrika Birliği (AfB)

50 Kuwali, "Squaring the Circle: The Role of the African Peace and Security Architecture", 48.

51 Kuwali, "Squaring the Circle: The Role of the African Peace and Security Architecture", 53.

52 Glas, "African Union Security Culture in Practice: African Problems and African Solutions", 1133.

53 Williams, "Reflections on the Evolving African peace and Security Architecture", 148-150.

54 Arthur, "Promoting Security in Africa Through Regional Economic Communities (RECs) and the African Union's African Peace and Security Architecture (APSA)", 2.

55 Kwesi Aning ve Naila Salihu, "The African Security Predicament", *Routledge Handbook of African Security* içinde, ed. James J. Hentz, (New York: Routledge, 2014), 20.

56 Desmidt, "Conflict Management and Prevention Under the African Peace and Security Architecture (APSA)", 29.

tarafından hayata geçirilen Afrika Barış ve Güvenlik Mimarisi'ni (APSA) açıklamak adına uygun bir yaklaşımdır. Zira APSA, Afrika sorunlarına Afrika çözümleri şiarıyla oluşturulmuştur.

Afrika kıtası sömürgecilik yarışlarının ve Soğuk Savaş rekabetinin neden olduğu kronikleşmiş problemlerle yüzleşmektedir. Bu problemlerin başında güvenlik sorunları gelmektedir. Afb'nin öncülü olan Afrika Birliği Örgütü (AfbÖ), üye ülkelerin iç işlerine karışmazlık ilkesini (non-intervention) benimsemiş olması hasebiyle kıtaya istikrarı getirememiştir. Öte yandan 2002 yılında ulus-üstü olacak şekilde revize edilen örgüt, günümüz Afrika Birliği'ne dönüşmüştür. Kayıtsız kalmama ilkesinin (non-indifference) benimsendiği yeni birlikte APSA'nın uygulayıcı kolu Afrika Birliği Barış ve Güvenlik Konseyi (AfbGK), geniş bir hareket alanına sahiptir.

APSA çatısı altında beş organ bulunmaktadır. Bunlar; APSA'nın yüksek karar alma organı AfbGK, danışma ve uzlaştırma organı Akil İnsanlar Heyeti, finansal kaynak sağlanması amacıyla kurulan Afrika Barış Fonu, APSA'nın askerî kolu olan Afrika Ani Müdahale Gücü (African Standby Force-ASF) ve önleyici müdahalede etkin olan Bölgesel Ekonomik Topluluklar'dır (Regional Economic Communities-RECs). APSA aracılığıyla Afb, başta Somali müdahalesi (AMISOM) olmak üzere çeşitli barış operasyonlarıyla kararlılığını göstermiştir. Öte yandan demokratikleşme ve iyi yönetişime önem veren Afb, üye ülkelerde meydana gelen anti-demokratik uygulamalarda yaptırım uygulayıcı ve caydırıcı bir yöntem izlemektedir. Esasında APSA'nın başarılı olmasının önündeki en büyük engellerin başında zayıf demokratik kurumlar ve finansal yetersizlikler gelmektedir. Afb, büyük oranda Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler gibi dış partnerlerden gelen finansal yardımlara ihtiyaç duymaktadır. Ancak ekonomik yetersizliklerin giderilmesinde Afb sorumluluk almakta ve Afrikalı aktörlerin bütçeye katkılarını artırmaya çalışmaktadır. Afb'nin 50 yıla yayılan kalkınma projesi Gündem 2063, kıtanın başta ekonomik ve siyasi olmak üzere birçok problemini çözmeyi vaat ederken, APSA'nın da başarılı olma şansını artırmakta ve kıtaya istikrarın gelmesi noktasında iyimser bir tablo oluşturmaktadır. Bu bulgular ve başvuru uzman görüşleri neticesinde, her ne kadar çeşitli eksikliklere sahip olsa da, APSA'nın potansiyeli yüksek ve gelişime açık bir proje olduğu söylenebilir. Pan-Afrikanizm'in temelinde yatan Afrika sorunlarına Afrika çözümleri, kıtanın sahip olduğu yoğun genç nüfusu ve zengin yer altı kaynakları da dikkate alındığında, Afb'nin geleceğe yönelik doğru adımlar atması nedeniyle gerçekçi bir hedef olarak gözükmektedir. Kıtada istikrarın sağlanması noktasında APSA, dikkate alınması gereken bir yol haritasıdır.

Kaynakça

Aarie Glas, "African Union Security Culture in Practice: African Problems and African Solutions", *International Affairs* 5, (2018), 1121-1138.

African Union (2021). *The Peace & Security Council*. Eylül 18, 2021 tarihinde the African Union: <https://au.int/en/psc> adresinden alındı

Alex Vines, "A Decade of African Peace and Security Architecture", *International Affairs* 1, (2013), 89-109.

Barry Buzan, "New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 3, (1991): 431-451.

Barry Buzan, *People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relation*, (Brighton: Wheatsheaf Books Ltd, 1983).

Barry Buzan, Ole Wæver ve Jaap De Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, (Boulder: Lynne Reinner Publishers, 1998).

Barry Buzan ve Ole Wæver, *Regions and Powers: The Structure of International Security*. (New York: Cambridge University Press, 2003).

Cherryl Hendricks, "Progress and Challenges in Implementing the Women, Peace and Security Agenda in the African Union's Peace and Security Architecture", *Africa Development* 3, (2017), 73-98.

Dan Kuwali, "Squaring the Circle: The Role of the African Peace and Security Architecture", *The Palgrave Handbook of Peacebuilding in Africa* içinde, ed. Tony Karbo ve Kudrat Virk, 46-63, Cham: Palgrave Macmillan, 2018.

Dawn Nagar, "Pillars of Africa's Peace and Security Architecture: The African Standby Force", *The Palgrave Handbook of Peacebuilding in Africa*, 65-79, Cham: Palgrave macmillan, 2018.

Delidji Eric Degila ve Charles K. Amegan, "The African Peace and Security Architecture: An African Response to Regional Peace and Security Challenges", *The Palgrave Handbook of Global Approaches to Peace* içinde, ed. Aigul Kulnazarova ve Vesselin, 393-410, Cham: Palgrave Mcmillan, 2019.

Diedro L. Badejo, *The African Union* (New York: Chelsea House Publishers, 2007).

Güngör Şahin, "Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Kapsamında Somali ve Afrika Boynuzu'nun Güvenliği; Aktörler, Tehditler ve Riskler», *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 36, (2020), 873-914.

Hussain J. Abdullah (2017), "Women and the African Peace and Security Architecture", *Social Sciences Research Council* 12, (2017): 1-38.

Isiaka Alani Badmus, *The African Union's Role in Peacekeeping: Building on Lessons Learned from Security Operations* (London: Palgrave macmillan, 2015).

Jamila El Abdellaoui, "The Panel of the Wise: A Comprehensive Introduction to a Critical Pillar of the African Peace and Security Architecture", *Instuty for Security Studies* 193, (2009): 1-16.

John L. Hirsch, "Peacemaking in Somalia: AU and UN Peace Operations", *The Palgrave Handbook of Peacebuilding in Africa* içinde, ed. Tony Karbo ve Kudrat Virk, 137-151, Cham: Palgrave Macmillan, 2018.

Kwesi Aning, ve Naila Salihu, "The African Security Predicament", *Routledge Handbook of African Security* içinde, Editör: James J. Hentz, 9-20. New York: Routledge, 2014.

Mulugeta Gebrehiwot Berhe, "The Norms and Structures for African Peace Efforts: The African Peace and Security Architecture" *International Peacekeeping* içinde, Editör: Boris Kondoch 661-685. Londra: Routledge, 2017.

M. Bryden, "Choosing Democracy: Institutional Alternatives", *War Destroys, Peace Nurtures: Reconciliation and Development in Somalia* içinde, ed. Richard Ford, Hussein M. Adam ve Edna Adan Ismail, Trenton, 2004.

Paul D. Williams, "Reflections on the Evolving African Peace and Security Architecture", *African Security* 3, (2014), 147-162.

Peter Arthur "Promoting Security in Africa Through Regional Economic Communities (RECs) and the African Union's African Peace and Security Architecture (APSA)", *Insight on Africa* 1, (2017): 1-21.

Rüştü Kaya, "Orta Asya 'Bölgesel Güvenlik Kompleksi' ve Şangay İşbirliği Örgütü", *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi* 7, (2019), 53-71.

Sophie Desmidt, "Conflict Management and Prevention Under the African Peace and Security Architecture (APSA)". *Africa Journal of Management* 5, (2019): 79-97.

Tiruneh, Bewket Tadesse, *Establishing an Early Warning System in the African Peace and Security Architecture: Challenges and Prospects*, (Accra: KAIPTC Ocassional Paper 29, 2010).

Williams Reno, "Conflict and War in Africa", *Routledge Handbook of African Security* içinde, Editör: James J. Hentz, 21-32, London: Routledge, 2013.

Cuma Hutbelerinin Jeopolitik Kodları: Diyanet'in Dış Politika Söylemlerine İlişkin Bir Analiz

Selim Vatandaş*

Öz: Bu makale dini kurumların ve temsilcilerin ulusal devletler için sınır ötesi etki alanlarında aynı zamanda bir araç olduğunu savunmaktadır. Makalenin amacı Türkiye'de Cuma hutbelerindeki mekân ve coğrafyaya ilişkin sınır ötesi referansları siyasal bağlamı ve dönem koşulları göz önünde bulundurarak açığa çıkarmaya çalışmaktır. Bu çerçevede Diyanet İşleri Başkanlığı Komisyonu'nca 2014 yılı itibari ile merkezden yayımlanan Cuma Hutbeleri'ndeki metinler 2021 yılına kadarki dönem için analiz edilmeye çalışılacaktır. Makalenin birinci bölümünde Türkiye'nin devlet geleneğinin üzerindeki tutumu post-seküler yaklaşım üzerinden tarihsel süreç içinde kısaca özetlenecektir. İkinci bölümde Cuma hutbelerinin İslami mahiyeti ele alınarak Türkiye'de Cumhuriyet sonrası dönem için siyasal bağlamı irdelenecektir. Üçüncü bölümde ise 2014-2021 yılları arasında merkezden yayımlanan hutbelerdeki dış politika dili Türkiye coğrafyası, Filistin Meselesi ve İslam Coğrafyası başlıkları üzerinden kavranmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Diyanet, Hutbe, Dış Politika, Türkiye, Filistin, İslam Coğrafyası.

Giriş

Din, toplumlar ya da devlet için sadece uhrevi bir olgu değildir. Dini temsilciler aynı zamanda toplumsal meşruiyet ve etkileşime sahip, idari otoritenin teşkilatlanması altında görev üstlenen, dolaylı siyasal aktörlerdir. Fransız devrimi sonrasında ulusal devletlerin yükselişiyle, din-devlet ilişkileri yeni bir boyuta taşınmış fakat siyasi iktidarlar kutsal kabul edilen temsilleri jeopolitik söylemlerle yeniden üretmeye devam etmiştir.

Ulusal devletler sınır ötesi etki alanlarında yumuşak ve sert güç öğelerinin yanı sıra diyanet veya kilise idaresi gibi kutsiyet addedilen uhrevi aktörler üzerinden de bir mücadele yürütürler. Türkiye'de bu mücadelenin siyasi karar şemsiyesi altında toplumsal nüfuzunun yükünü taşıyan temel aktör Diyanet İşleri Başkanlığı'dır.

Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, tarihsel bağlamda ele alındığında Soğuk Savaş döneminde

* İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktora Öğrencisi
ORCID: 0000-0002-4317-9018, selimvatandas@gmail.com

Kore ve Kıbrıs'ta, 1980'lerin sonuyla Ortadoğu ve Balkanlarda toplumsal temasa ilişkin söylem pekiştiren ikincil aktör konumundadır. Nitekim Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Türk devlet geleneğinde de gözlemlendiği üzere ulusal devletin resmi dış politika söylemiyle neredeyse her dönem uyumlaştığını ifade etmek mümkündür. Türkiye'de siyaset ve diyanet jeopolitiğe ulusal merkezden yaklaşan birbirini tamamlayıcı iki dinamik aktördür.

Bu bağlamda Türkiye'de diyanetin dış politikada toplumsal tahayyüle etki edebilecek dolaylı aktörlerden biri olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim Cuma hutbeleri siyasi karar alıcılar için dış politikada devlet merkezli söylemi dini dayanaklarla toplumsal meşruiyeti pekiştirmek için ifade edilen bir başka kanal niteliğindedir.

Bu makale dini kurumların ve temsillerin ulusal devletler için sınır ötesi etki alanlarında aynı zamanda bir araç olduğunu savunmaktadır. Makalenin amacı Cuma hutbelerindeki mekân ve coğrafyaya ilişkin sınır ötesi referansları siyasal bağlamı ve dönem koşulları göz önünde bulundurularak açığa çıkarmaya çalışmaktır. Bu çerçevede Diyanet İşleri Başkanlığı Komisyonunca 2011 yılı itibari ile merkezden yayımlanan Cuma Hutbeleri'ndeki metinler 2021 yılına kadarki dönem için analiz edilmeye çalışılacaktır. Makalenin birinci bölümünde Türkiye'nin devlet geleneğinin *diyanet* üzerindeki tutumu post-seküler yaklaşım üzerinden tarihsel süreç içinde kısaca özetlenecektir. İkinci bölümde Cuma hutbelerinin İslami mahiyeti ele alınarak Türkiye'de Cumhuriyet sonrası dönem için siyasal bağlamı irdelenecektir. Üçüncü bölümde ise 2014-2020 yılları arasında merkezden yayımlanan hutbelerdeki dış politika dili "dış politika olayları" üzerinden kavranmaya çalışılacaktır.

Türkiye'de Devlet Geleneği ve Diyanet İşleri Başkanlığı

Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında ilan edildiğinde, ulusal motivasyonlara dayalı olarak inşa edilmeye çalışılan yeni devlet her ne kadar kurucu aktörler İmparatorluk bünyesinde görev almış olsa da Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok daha farklı ilkelerle teşkilatlanmıştır. Cumhuriyetin kurucu liderleri Osmanlı gerilemesinin en önemli nedenlerinin birisinin dini tutuculuk olduğuna inanmış, din ve devlet ilişkilerini yeni bir yaklaşım üzerinden ele almıştır. Dini temsilcilerin devlet kadrolarındaki konumunu yeniden şekillendirmeyi amaçlayan bu yaklaşım 1919 yılıyla başlayan kurtuluş mücadelesinin sonrasında oluşmamış, aslında 19. yüzyıldan itibaren başta askeri, bürokratik, ekonomik ve mimari olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun teşkilatlanmasında kökten dönüşümlere sebep olan modernleşme hareketiyle birlikte gelmiştir. Bu noktada din ve devlet ilişkilerindeki dalgalanmanın köklerinin cumhuriyet öncesinde zaten var olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Nitekim Gözaydın'a göre Türkiye'de laikliği analiz edebilmek Osmanlı İmparatorluğu dönemi ile karşılaştırma yapmadan ve süreklilik ile değişim içeren noktaları belirlemeden mümkün değildir.

Türkiye’de cumhuriyet dönemi dini kurumların mahiyetine ilişkin tahayyülünü Fransız modernleşme sürecinden etkilenecek kilise hiyerarşisi dışında kalan geniş kesimi ifade eden ve “halka ait” anlamına gelen laik [*Laique*] sözcüğü üzerinden şekillendirmeye çalışmıştır. Laiklik, sekülerizm ideolojisinin Fransız deneyiminin üzerinden şekillenen ve din-devlet ilişkilerinin dinin devlet tarafından kontrollü olarak tecrübe edilmesinin karşılığıdır.

Türkiye Cumhuriyeti’nde ise laiklik anlayışı anayasal olarak “laik” bir cumhuriyet şeklinde tanımlanmakta (md.2), herkesin, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahip olduğu, kimsenin, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamayacağı; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamayacağı ve suçlanamayacağı yer almaktadır. Her ne kadar söz konusu ifadeler devletin tüm dinlere eşit bir şekilde yaklaşım gösterdiğini vurgulasa da Yüksel Taşkın’a göre halihazırda Türkiye’deki laiklik anlayışı, devletin farklı dini yorumlar karşısında tarafsız olmasını değil, bir dini yorumu aktif biçimde öne çıkarmasını getirmiştir. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti devletinin yapısının kendine özgü koşullarından kaynaklanan bir laiklik anlayışına sahip olduğunun da vurgulamayı gerektirmektedir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti’nde dini temsile yaklaşım konusunda Batılı formlardan ayrılan üç farklı görüşün ön plana çıktığını ifade etmek mümkündür.

- Türk sekülerizmi tarihsel süreçten günümüze hibrit [melez] bir yapıya sahip olmuştur. Batılı felsefi bir söylemin çizdiği yol ile kadim Osmanlı İmparatorluğu döneminin gelen gelenekselcilik ile harmanlanmıştır.
- Batıdaki laiklik Fransa istisnası dışında büyük ölçüde laik olup aşağıdan yukarı işleyerek devleti dönüştüren bir toplumsal olguya sahiptir. Türkiye’de ise tersi yönünde bir süreç izlemiş, cumhuriyetin kurucuları yukarıdan aşağıya laikleşme merkezli bir kurumsallaşmayı takip etmiştir.
- Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu kadroları devletin dine yaklaşımını ifade ederken sekülerizm yerine laiklik sözcüğünü kullanmayı tercih ederek Osmanlı ve Türk mazisinden gelen devletin dini temsilin şekillenmesinde haklı ve meşru davranış parametrelerine sahip olduğuna ilişkin göreceli olarak gerekçeli bir referans ortaya koymuştur.¹

Nitekim söz konusu görüşler Türkiye’de Cumhuriyet döneminin başka yapıları gibi din-devlet ilişkilerini de analiz edebilmek için Osmanlı dönemi ile karşılaştırma yapmak gerektiği yaklaşımıyla paralellik içermektedir. Örneğin bir görüşe göre Osmanlı’daki şer’i hukuk ile örfi hukuk ayrımı -tam olarak laiklik olarak okunamasa bile- din ile dünya düzenin hukuki bağ-

1 Ahmet Erdi Öztürk, “Turkey’s Diyanet under AKP Rule: From Protector to Imposer of State Ideology?,” *Southeast European and Black Sea Studies* 16, no. 4 (October 1, 2016): 4–5, <https://doi.org/10.1080/14683857.2016.1233663>.

lamda ayrı işlediğine ilişkin bir bulgu sunmaktadır. Dolayısıyla cumhuriyet dönemindeki laik sistemin kökleri Osmanlı'da hukukun söz konusu ikili ayrımında gözlemlenebilmektedir. Bir başka yaklaşım ise böyle bir ikili ayrım olmadığını, Osmanlı'da din ve devlet ilişkilerine ilişkin halife-sultan olarak padişahın vücudunda temsil edilen bütüncül bir yönetim olduğunu ifade etmektedir. Üçüncü görüş ise hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde devletin dinin temsili üzerinde kontrolüne dayanan bir yapının olduğu yönündedir. Şeyhülislam, halife-sultan tarafından atanmakta ya da azledilmektedir.²

Bu bağlamda Anadolu coğrafyasında din ve devlet ilişkilerinde kontrolün tarihsel sürekliliğin olduğunu ifade etmek mümkündür. Kurumsal boyutuyla incelendiğinde Osmanlı İmparatorluğu döneminde Şeyhülislam dini işlerden sorumlu olduğu kadar hukuki, adli, ilmi ve idari işlerle de yükümlüydü. Buna karşın 1920 yılında Ankara hükümeti tarafından kurulan Şer'îye ve Evkaf Vekâleti ile dini temsile bakanlık düzeyinde kabul etmiş vakıflardan da sorumlu etkili bir konum sağlamıştır. Cumhuriyet döneminin kurucu siyasi otoritesi ise, Diyanet kurumunu din işlerinden sorumlu, Başbakanlık'a Başkanlık düzeyinde bağlı bir idare olarak "Diyanet İşleri Başkanlığı" adı altında yapılandırmayı tercih etmiştir. 9 Temmuz 2018 tarihi itibarıyla da Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'ne geçiş ile birlikte Başkanlık, Cumhurbaşkanlığına bağlanmıştır.³

Hali hazırda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (i) ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek (ii) din konusunda toplumu aydınlatmak ve (iii) ibadet yerlerini yönetmek üzere üç temel görevi bulunmaktadır. Diyanet, başkanlık, merkez teşkilatı, taşra teşkilatı ve yurt dışı teşkilatından oluşmaktadır. Başkanlığın dini konularda en yüksek karar ve danışma organı "Din İşleri Yüksek Kurulu"dur.⁴ Kurulun üye ve uzmanları Cuma ve Bayram namazları için periyodik olarak hazırlanan hutbeleri onaylamakla yükümlüdürler.

Hutbelerin oluşturulması ve kamuoyu ile paylaşılması süreci Cumhuriyet'in başlangıcından günümüze farklılık göstermiştir. Hutbelerde merkezileşme ve adem-i merkeziyetçilik arasındaki mesafe dönemlere göre farklılık göstermiştir.

- *Kitap Merkezli Dönem.* 1924-1965 yılları arasında imamlara katı müdahalelerin bulunulmadığı fakat hutbelerin daha çok Diyanet Yayınları tarafından basılan kitaplardan hazırlanarak okunduğunu ifade etmek mümkündür. Bu dönemde hâkim hutbe metinleri Ahmet Hamdi Akseki tarafından hazırlanmıştır.

2 İftar Gözaydın, *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 17–18.

3 T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, "Kurumsal Tarihçe," 2018, <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1>.

4 "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun" (1965).

- *Kontrollü Dönem Başlangıcı/Diyanet Gazetesi Dönemi.* 1965-1980 yılları arasında irtical [doğaçlama] hutbe yasaklanmıştır. Diyanet Gazetesi'nde merkezi hutbeler yayımlanmaya başlamış ve imamların kendi yazdıkları hutbeleri müftülükler onaylatmaları istenmiştir.
- *Merkezi Hutbeler Dönemi.* 1980 yılından 2006'ya kadar olan bu dönemde hutbeler Ankara üzerinden hazırlanmış, müftülüklerin hazırladıkları münhasır hutbeler için izin alınması gerekmiştir. Keza imamların doğaçlama hutbesine izin verilmemiştir.⁵
- *İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığı Dönemi.* 2006 yılından sonra hutbeler Diyanet İşleri Başkanlığı'nın en yüksek karar organı olan Din İşleri Yüksek Kurulu'na bağlı olarak çalışmalarını sürdüren İrşad Hizmetleri Daire Başkanlığı haftalık hutbeleri hazırlamakla yükümlü kılınmıştır.⁶

Türkiye'de hutbeler özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara'da Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından [merkezden] kaleme alınarak illere gönderilmiş, yine uzun yıllar Başkanlık tarafından hazırlanan ya da belirlenen hutbeler Diyanet Aylık Dergi ekinde görevlilere ulaştırılmıştır. Fakat yerel ihtiyaçlara daha iyi cevap verebilmek amacıyla hutbe konularının tespiti ve yazımı 2006 yılı Haziran ayında il müftülüklerine devredilmiştir. Bu uygulamaya göre hutbeleri illerde oluşturulan komisyonlar yerel ihtiyaçlara göre hazırlanacaktır. Fakat Ayrıca aynı talimatta "Başkanlıktan hutbe gönderilmesi halinde, belirtilen tarihte o hutbe okutulur. Güncel gelişmeler ve acil durumlar karşısında komisyon, planlananın dışında uygun bulunduğu bir hutbeyi okutabilir..." denilerek gerektiğinde Başkanlığın merkezi hutbe hazırlama hakkı korunmuştur.

2013 yılında Başkanlık daimi genelgesinde yapılan bir değişiklikle İl ve İlçe irşat kurulları oluşturulmuş ve hutbe hizmetleri İl İrşat kuruluna bırakılmıştır. Bu tarihte il irşat kurulları tarafından her ilde ayrı ayrı hutbeler hazırlanmaktadır. Hutbelerle ilgili konu planlaması genel olarak üçer aylık periyotlar halinde yapılmaktadır.⁷ Bu hutbeler Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Yönetim Sistemi'ne (DHYS) sistemine yüklenmekte, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne ulaştırılmakta, kontrol edilerek gerekli düzenlemeler yapılmaktadır. Bunun dışında gerekli görüldüğünde yine merkezden hutbeler il ve ilçe müftülüklerine gönderilebilmektedir.

5 Ümit Harun Akkaya, "Diyanet Hutbelerinin Süre ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi," *Bilimname* 44, no. 1 (2021): 92, <https://doi.org/10.28949/bilimname.863093>.

6 T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, "İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığı Görevleri," 2020, <https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr/sayfa/50/>.

7 M. Kamil Yaşaroğlu, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış," *Yakındoğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, no. 1 (2016): 100.

2015 yılından itibaren ise Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, internet sitesinden her hafta okunacak olan hutbeyi yayınlamaktadır. İmam ve din görevlileri de hutbeyi bu siteden temin edip halka arz etmektedir. Yani il ve ilçelerde kurulan Hutbe Hazırlama Komisyonlarının hutbe hazırlamalarına gerek kalmamakta, resmi olarak merkezi hutbeye geçilmemiş olsa da fiili olarak merkezi hutbe sistemi uygulanmaktadır.⁸

Diyanet bünyesindeki “Hutbe Komisyonu” tarafından hazırlanan hutbeler 2015 yılından beri Cuma günü sabahında internet Diyanet İşleri Başkanlığı’nın internet sayfasında yayımlanmakta, Cuma namazı esnasında minber üzerinden imam aracılığı ile yaklaşık 20 milyon kişiye okunmaktadır.⁹

Dini Jeopolitik: Ulusal Devletin Dini Temsile Etkisi

Jeopolitik, toprak, mekân, coğrafya ya da belirli bir bölge üzerine yüklenen siyasal anlamdır. Din, seküler manasıyla Tanrı’ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir “kurum” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁰ Dini jeopolitik ise devlet ile dinin temsilcileri arasındaki çift taraflı fakat siyasetin baskın olduğu ilişkide toprağın, mekânın ya da coğrafyanın tahayyülüne ilişkin post seküler bir yaklaşım biçimidir.

Dinin toplumsal hayattaki temsiline ilişkin jeopolitik etkiyi ele alan literatür olgu veya olayları incelerken dini jeopolitik [*religious geopolitics*] ve dinin jeopolitiği [*geopolitics of religion*] yaklaşımlarına ilişkin bir ayrıma gitmektedir. “Dinin Jeopolitiği” dünyanın dinin emrine göre bölünmesi gerektiğine inanan, bu idealle birbiri ile çatışan ve uzlaşan aktörleri incelemeye alırken, “dini jeopolitik” ise dünyevi gayelere odaklanan devlet merkezli bir zemine sahip olup, teopolitik söylemlere, sembollere ve ulusal devletin aksiyonlarına odaklanan bir yaklaşım biçimidir.¹¹ Söz gelimi, dinin jeopolitiği daha çok doğrudan kutsal metinlerin içindeki “coğrafyaya yüklenen siyasal anlamlara” odaklanırken; dini jeopolitik ise siyasi ya da dini aktörlerin kaleme aldığı ikincil anlamlara odaklanmaktadır.

Her ne kadar dinin jeopolitiği zemininde kutsal metinlerdeki jeopolitik manalara odaklanan metinler literatürde çokça yer alsa da, dini jeopolitik yaklaşımı çerçevesinde ele alınan ulusal devletlerin coğrafya ve mekanlara yüklediği anlamları dini söylem üzerinden inceleyen metinler oldukça azdır. Literatürdeki ağırlıklı eğilim din ile jeopolitik arasındaki ilişkide radi-

8 Mucahit Karahan, “2015–2019 Yılları Arasındaki Diyanet Hutbelerinin İçerik Analizi” (Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2021), 34.

9 Diyanet İşleri Başkanlığı, *Minberden Öğütler - II*, 2. Baskı (Ankara, 2016), 9.

10 İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, and Hamza Zulfikar, “Din,” in *Türkçe Sözlük* (Türk Dil Kurumu, 1998).

11 Tristan Sturm, “The Future of Religious Geopolitics: Towards a Research and Theory Agenda,” *Area* 45, no. 2 (2013): 134–40.

kallerin [köktendincilerin] eylemlerine odaklanmış olması ve ılımlı [sıradan, mutat] kanadın algısını göz ardı etmiş olmasıdır.¹²

2000'li yıllarda vaka çalışmaları üzerinden ilerleyen dini jeopolitik literatürü daha çok Hristiyanlık üzerine odaklanmıştır. İslami metinleri önceleyen araştırmalar ise Hristiyan teopolitiğine göre oldukça azdır. Nitekim bu çalışmalar da El-Kaide ve IŞİD gibi köktendinci örd gütlere odaklanmıştır.¹³ Ayrıca özellikle 2010'lardan sonra uzak doğudaki dini doktrinlerin jeopolitik tahayyülüne ilişkin yazınlar da kaleme alınmaya başlamıştır.¹⁴

Türkiye'de ise kurumsal olarak diyanet ve Cuma hutbeleri ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Diyanet ile ilgili çalışmalar daha çok diyanetin laik devlet içindeki konumuna odaklanırken;¹⁵ Cuma hutbeleri ile siyasi literatür ise özellikle Cumhuriyet dönemindeki Kemalist söylemi ele almaya çalışmıştır.¹⁶

Cuma Hutbelerindeki Jeopolitik Kodlar

Diyanet İşleri Başkanlığı tarihsel süreçte ele alındığında Cuma hutbelerini büyük ölçüde kayıta altına almış ve yayımlamıştır. Başkanlık tarafından ilk hutbe kitabı 1927 yılında yayımlanan ve 51 hutbeyi içeren Türkçe Hutbe isimli eserdir. Sonrasında 1926-37 yıllarında üçüncü Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki tarafından hazırlanan, 151 farklı hutbeyi içeren ve iki ciltten oluşan Yeni Hutbelerim isimli kitap yayımlanmıştır. Söz konusu iki eser birinci cumhuriyet döneminin temel hutbe kaynakları niteliğindedir. 1956 yılında yayımlanan Hacı Bayram Minberi'nden Hutbelerim, 1960 yılında yayımlanan Hutbe Mecmuası, 1973 ve 1981 yılında yayımlanan Hutbeler, 2008 yılında yayımlanan Minberden Öğütler ve sonrasındaki Minberden Öğütler II-III isimli kitaplar diyanetin toplumsal meselelere ilişkin her Cuma günü için yeni söylemler ürettiği konu başlıklarının hafızası niteliğindedirler.

Bu çalışma söz konusu hutbeler içinde 11 Kasım 2010 - 31 Temmuz 2017 tarihleri arasında görev yapan Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez ile 16 Eylül 2017 ve sonrasında görevini sürdüren Prof. Dr. Ali Erbaş dönemlerindeki hutbelerdeki jeopolitik referansları

12 Steve Pickering, "Religious Geopolitics and the Geopolitics of Religion," in *Understanding Geography and War*, 2017, 141.

13 Pickering, 188.

14 Bkz. Fiona McConnell, "The Geopolitics of Buddhist Reincarnation: Contested Futures of Tibetan Leadership," *Area* 45, no. 2 (2013): 162-69.

15 Gözaydın, *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*; Ali Çarkoğlu, *Religion and Politics in Turkey* (London: Psychology Press, 2006).

16 Murat Kılıç, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet İle Vatandaş Arasında Bir İletişim Aracı Olarak Hutbeler," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 17, no. 35 (March 30, 2018): 137-66, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ct-tad/424889>; Nurettin Ürün, "Erken Cumhuriyet Döneminde Dinin Merkezileşmesine Bir Örnek: Cuma Hutbeleri" (Yıldız Teknik Üniversitesi, 2019).

mekân olarak Ayasofya, coğrafya olarak Kıbrıs, Kudüs ve Güvenli Bölge, Bölge olarak da “Ümmet Coğrafyası” üzerinden ele almaya çalışacaktır.

Türkiye Coğrafyası

Diyanet hutbelerinde Türkiye coğrafyası özellikle “milletimiz” ve “vatanımız” sözcükleri üzerinden betimlenmiş, resmi ulusal sınırlara ilişkin herhangi bir söylem dile getirilmemiştir. Bu yönüyle diyanetin sınırlara ilişkin tahayyülünün esnek olduğunu ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte “milli” söyleminin zaman zaman özellikle dünyevi referanslar içeren “vatan” sözcüğü ile birlikte kullanıldığı ve Müslümanların fedakarlığının devlet merkezli bir çağrıyla minberde dile getirildiği görülmektedir.

Örneğin 14.08.2015 tarihli “fedakârlık” konulu hutbede “milli ve manevi değerlerimize karşı nasıl fedakarlık gösterebileceğimiz; yeri geldiğinde din için, vatan için, bayrak için, ezan için, namus için ve yarınlarmız için candan ve yardan geçebilmek” şeklinde ifade edilmiştir. Hutbede “milli” değerlerle ilgili bir sınır çizilmemekle birlikte; diyanet hutbeleri tarihsel bağlamda ele alındığında “millet” ifadesini Osmanlı bakiyesi coğrafyalarda Müslüman topluluğa dahil olan kitleyi ifade etmeye çalıştığı düşünülmektedir. Bununla birlikte hutbede “vatan” sözcüğü ile kastedilen coğrafya yine müphemdir.

Diyanet hutbelerinde Türkiye coğrafyasına ilişkin ifadelerin özellikle terör saldırılarının gerçekleştiği dönemde gündeme alındığı ifade edilebilir. Örneğin PKK terör örgütünün 2015 yazında gerçekleştirdiği saldırılar minberde “kardeşlik” söylemi üzerinden Ayrıca 21.08.2015 tarihli “Birlik ve Beraberliğimizin Harcı: Kardeşliğimiz” başlıklı hutbede “Aziz Milletimizin” en önemli harcı olan kardeşliğimizin son zamanlarda bir kez daha hedef alındığı ifade edilerek aynı hafta içinde gerçekleştirilen PKK Dağlıca saldırısı ve giderek sıklaşan diğer saldırılar örtülü olarak kınanmıştır.¹⁷ Hutbede “Bedir’de, Malazgirt’te, İstanbul’un fethinde, Çanak-kale’de Sakarya’da, Dumlupınar’da aynı Allah’a aynı peygambere, aynı kitaba inanan, aynı kibleye yönelenlerle, aynı idealler uğrunda bir araya getiren işte bu kardeşliktir.” ifadesi ile İslam tarihi ve Türkiye tarihindeki kritik savaşlar referans gösterilmiştir. Söz konusu tarihi seçki “bin yılı aşkın süredir millet olarak bizi bir arada ve diri tutan bu kardeşlik bağıdır.” ifadesi ile PKK terör örgütünün ideolojisi [Marksizm-Leninizm, Maoculuk, Kürt milliyetçiliği, Apoculuk ve demokratik konfederalizm vs.] ve tarihi referanslarından ayrıışan resim ortaya konuşmuştur.

20.11.2015 tarihli “Küresel Terörün Hedef Aldığı Din: İslam” başlıklı bir diğer hutbede isim dile getirilmeksizin IŞİD terörü ele alınmıştır. Hutbeye göre meşru müdafaa sadedinde değerlendirilen savaşın bile bir hukuku vardır ve kadına, çocuklara, yaşlılara dokunulmaz.

17 Diyanet İşleri Başkanlığı, *Minberden Öğütler - II*, 289.

Buna rağmen cinayet şebekelerinin işlediği cürüm, saldırı, vahşet ve katliamlar ne yazık ki İslam ile birlikte anılır olmuştur. İslam [...] terör ve vahşet ile birlikte zikredilerek olumsuz bir algı ve imaj üretilmiştir. Ankara'da, Paris'te, Beyrut'ta, Bağdat'ta, Nijerya'da hasılı dünyanın dört bir yanında öldürülen sadece masum insanlar değil, İslam'ın yüce değerleridir. Diyanet hutbesinde örtülü olarak El-Kaide ve uzantısı IŞİD'in uluslararası çaptaki eylemlerinin İslam algısında oluşturduğu tahribata yer verilmiş, Bu örgütlerin medeniyetimizi tahrip eden Moğollarla aynı yöntemi kullanıp haçlılarla aynı yolu yürüdüğü ifade edilmiştir

2019 yılının Ekim ayında Suriye'nin kuzeyinde gerçekleştirilen barış pınarı harekâtında hayatını kaybeden Türk askerlerini anmak amacıyla hutbe gündeminde "Mehmetçik" işlenmiştir. "Dualarımız Mehmetçiğimiz İçin" başlıklı hutbede doğrudan Barış Pınarı Harekâtı dile getirilerek "huzur ve barış için" Mehmetçikler dünya tarihinin yeniden yazıldığı ifade edilmiştir. Hutbede Mehmetçik "Vatan" deyince gerisini unutuveren bir delikanlı olarak betimlenmiş, Ekim ayında "dünyanın iyiliği için" çıktıkları bu "yürüyüş" için dua edilmiştir.¹⁸

11.07.2014 tarihli "Kimsesizlerin Kimsesi Olabilmek" başlıklı hutbede göç meselesine odaklanılarak Türkiye sığınlabilen bir yuva olarak betimlenmiş, Suriye'den Türkiye'ye gelen sığınmacılar "muhacirlerimiz" olarak adlandırılmış; bize düşenin onlara Ensar olabilmek olduğu vurgulanmıştır. Suriyelilerle ilgili hassasiyetler ima edilerek, Türkiye halkı kimsesizlerin kimsesi, sessizlerin sesi olarak nitelenmiştir.

Filistin Coğrafyası

Cuma hutbelerindeki bir diğer dikkate değer coğrafya da Filistin'dir. Diyanet hemen hemen her yıl Filistin'deki zulme doğrudan faili işaret etmeksizin dikkat çekmektedir. Hutbelerde çoğunlukla "İsrail" ismi ifade edilmemekte, failer "Hak ve hukuk tanımayan zorbalar, [...] gözü dönmüş caniler, [...] zalimler" olarak sıfatlandırılmaktadır.

Örneğin 18.07.2014 tarihli "Mazlumların Ümidi Olabilmek" başlıklı hutbede İsrail'in Gazze'de masum insanlara yönelik zalim saldırısının kalplerimizi bir kez daha derinden yaraladığı; bu acımasız saldırının yeni bir saldırı olmadığı, 2009 benzer saldırıların gerçekleştirildiği ifade edilmiş; bize düşenin maddi ve manevi destek olmak olduğu anlatılarak yardım kampanyasına destek istenmiştir. Hutbe içinde saldırı kınanmamış ve saldırının bizatihi kendisi zalim olarak ifade edilmiştir. Ayrıca hutbede Gazze'ye yardım çağrısı işlenerek Türkiye hutbe başlığı ile "umut veren" ülke olarak konumlandırılmıştır.

21.05. 2021 tarihli "Zulüm Cezasız Kalmaz" başlıklı bir başka hutbede ise Filistin'de yaşananların "bize" önemli sorumluluklar yüklediği söylenmekte, Türkiye'deki Müslümanlar Cuma namazından sonra Filistin'deki kardeşlere el uzatmaya, onların yaralarını sarmaya davet edilmiştir.¹⁹

18 Diyanet İşleri Başkanlığı, "Dualar Mehmetçiğimiz İçin," 2019, <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/2019 Yılı Hutbeleri.pdf>.

19 Diyanet İşleri Başkanlığı, "Zulüm Cezasız Kalmaz," 2021, <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/De->

07.11.2014 tarihli “Mescid-i Aksa Kan Ağılıyor” başlıklı hutbe ise yine isim verilmeksizin İsrail’in saldırılarının kınandığı metin olmuştur. Hutbe öncelikle Mescid-i Aksa’nın Beytullah’tan sonra yeryüzünün en eski mescidi olduğunu, pek çok peygambere ev sahipliği yaptığını, Müslümanlar’ın ilk kiblesi olduğunu ve İslam peygamberinin hadisine referansla orada kılınan namazın başka bir yerdeki bin namaza bedel olduğu ifade edilerek anlamı ortaya koymuştur. Hutbeye göre saldırılar nedeniyle Kudüs korunaksız, işgal altında ve yaralı haldedir. Diğer ismiyle Darusselam olan Kudüs barışa hasret kalmıştır.²⁰ Bugün Kudüs her türlü tecavüze açık hale gelerek barışın kendi olmaktan çoktan çıkmıştır. 18.05.2015 tarihli “Dinmeyen Yaramız Kudüs” başlıklı bir başka hutbede yine Kudüs’ün sıradan bir toprak parçası olmadığı ve barbarca işgal edildiği ifade edilmiştir. Hutbeye göre “tarih, pervasızca yapılan bu saldırıları kara bir leke olarak kaydedecek, huzura ve barışa kastedenler er geç cezasını çekecektir.”²¹

İslam Coğrafyası

Cuma hutbelerinde birlik, bütünlük ve kardeşlik vurgusu bağlamında “İslam coğrafyası” ifadesi sıkça dile getirilmektedir. Özellikle Arap İsyanlarının başladığı 2011 yılı sonrasında Cuma hutbeleri de İslam dünyasında yaşanan bu çalkantıdan doğrudan etkilenmiş, Suriye ve Mısır gibi çatışmanın yoğun olduğu coğrafyalarda totaliter iktidarlar “kana susamış kabiller”, diktatörler karşısında özneliğini ortaya koymak için mücadele eden halk da “masum Habiller” olarak ifade edilmiştir. Hutbelere göre günü geldiğinde Habillerle birlikte Kabiller de huzura varıp hesap verecektir.

Cuma Hutbelerinde siyasi olarak gerilimin yüksek olduğu dönemlerde en sık tekrarlanan ifade “Müminler ancak kardeşlerdir.” [Hucurat 49/10] ayeti olmuştur.²² Bunun yanında İslam peygamberinin “Sizden biriniz kendisi için istediğini mümin kardeşi için istemedikçe gerçek manana iman etmiş olmaz.” hadisi bir prensip olarak birçok hutbede sıklıkla vurgulanmıştır.²³ Bunun yanında barış içinde biraradalık vurgusu için 14 asır önce düşmanlıkları ile ün salmış Evs ve Hazreç kabilelerinin barışı referans gösterilmiş, Ensar ile Muhacirler arasındaki değerler Müslümanları ve hatta tüm insanlığı birbirine kardeş kılacak değerler olarak sunulmuştur.²⁴

tay/32415/cuma-hutbesi-zulum-cezasiz-kalmaz.

20 Milli Gazete, “Diyanet’ten Anlamlı Hutbe :Mescid-i Aksa’yı İşgale Yeltenenlere Fırsat Verme,” 2014, <https://www.milligazete.com.tr/haber/983606/diyanetten-anlamlı-hutbe-mescid-i-aksayı-ışgale-yeltenenlere-fırsat-verme>.

21 Diyanet İşleri Başkanlığı, “Dinmeyen Yaramız Kudüs,” 2018, <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/De-tay/11589/cuma-hutbesi-dinmeyen-yaramiz-kudus>.

22 Diyanet İşleri Başkanlığı, *Minberden Öğütler*, 3. Baskı (Ankara, 2019), 229, 196, 278.

23 Diyanet İşleri Başkanlığı, *Minberden Öğütler - II*, 272, 292.

24 Diyanet İşleri Başkanlığı, 269, 289.

Ayrıca yine birçok hutbede İslam dünyasının içine düştüğü olumsuz durum kabul edilmiştir. Örneğin 16.08.2013 tarihli “Mazlumun Ahı, Titretir Arş-ı Rahman’ı” başlıklı hutbede “yüzümüzü İslam dünyasına çevirdiğimizde ne yazık ki birçok yerde zulmün kara bulutlarını görmekteyiz.” ifadesi vurgulanmış,²⁵ 26.07.2013 tarihli “Tekbir: Allahu Ekber” başlıklı hutbede “Alem-i İslamı çepeçevre saran karanlıklardan korusun, [...] bizi gafletten uyandır” cümleleri ile dua edilmiştir. Nitekim yine aynı hutbede İslam coğrafyasının içindeki karışıklıklara vurgu yapılarak “Bağdat’ın sokaklarında, Şam’ın çıkmazlarında, Nil nehrinin kıyılarında kardeşin kardeşi öldürürken Allah-u ekber demesi ne hazindir” ifadesi kayda geçmiştir.²⁶

23.08.2013 tarihli “İnsanın katli, İnsanlığın Katlidir.” Başlıklı bir başka hutbeye göre öldürme ve katletme günahına ne yazık ki en çok İslam coğrafyasında şahit olunmaktadır. Saltanat ve hükümlerlik ihtiras, güç ve iktidar tutkusu, baskı, zorbalık [...] her tarafta dehşet saçmakta, [...] dua etmekten başka bir şey elden gelmemektedir.

16.08.2013 tarihli “Mazlumun Ahı, Titretir Arş-ı Rahman’ı” başlıklı hutbede ise Mısır’da Sisi iktidarının eylemcilere karşı giriştiği sert müdahale örtülü olarak eleştirilmiştir. Hutbede Müslümanların yüzünü İslam dünyasına çevirdiğinde ne yazık ki birçok yerde zulmün kara bulutlarını gördüğünün altı çizilmiş, **Mısır**’da binlerce insanın katledildiği fail göstermeksizin ifade edilmiştir. Hutbe’ye göre ayrıca “hiçbir dünyevi hırs, çıkar ve siyaset bir insanı yaşamaktan daha değerli” değildir. Hutbe son cümlesinde [Allah’ım] Müslüman kardeşlerimize içinde bulundukları zor durumdan bir an evvel kurtulmaları için yardım eyle” ifadesiyle hem ümmet kastedilmiş hem de Mısır’daki Müslüman Kardeşler iktidarına referans verilmiştir.

28.12.2012 tarihinde “‘Dün’ Eylediğimiz Günler” başlıklı hutbede Diyanet, Suriye’deki iç savaşın henüz başladığı dönemlerde Suriye’deki insani duruma dikkat çekip, kayıtsız kalınamayacağı, günün Suriyeli kardeşlerimize yardım elini uzatma günü olduğu vurgulanmıştır. Hutbeye göre bütün insanlık, sivil toplum örgütleri ile kurum ve kuruluşları ile bu yarayı sarmak durumundadır.

11.09.2015 tarihli “Birliğimizi, Beraberliğimizi, Kardeşliğimizi Muhafaza Edelim!” başlıklı hutbede “karanlık oyunları bu aziz milleti korkutmaya, yıldırmaya, bezdirmeye, bölmeye ve yok etmeye yeltenenler var”dır. Hutbede Arap isyanları işaret edilerek Suriye’de, Irak’ta, Yemen’de, Libya’da, Mısır’da ümmetin birliği, milletin şerefi ve vatanın hürmetinin ayaklar altına alındığı ifade edilmiştir. Ve hutbeye göre “Aziz milletimiz engin basiretiyle tüm yaşananların farkındadır.” Söz konusu hutbede Arap isyanlarındaki dış müdahaleler örtülü olarak eleştirilmiş, Türkiye’nin de “karıştırılma” ihtimaline karşılık bir olması gerektiği vurgu-

25 Diyanet İşleri Başkanlığı, 237.

26 Diyanet İşleri Başkanlığı, 234.

lanmıştır. Hutbede aziz milletin farkında olduğu şey Arap coğrafyasının “dış müdahalelerle” çalkalanmış olmasıdır. Tüm bu yaşananlara karşı “Gücünü ve bütünlüğünü koruyarak dünyaya umut ışığı olmaya devam etmek bu milletin harcıdır. Söz konusu ifade ile Türk milleti [bir yönüyle de] Arap coğrafyasında yaşanan istikrarsızlıklara karşı vakur ve akil duruşuyla diğer milletlere ışık tutmaktadır.

Sonuç

“Bir topluluk karşısında yapılan etkileyici konuşma” anlamına gelen hutbe, dinî literatürde başta cuma ve bayram namazları olmak üzere belirli ibadetlerin icrası esnasında irat edilen konuşmayı ifade etmektedir. İslam inancında hutbeyi dinlemenin *farz* olması Müslümanlar açısından hutbede ne söylendiğini de önemli kılmakta, hutbe söylemini de bir veri olarak karşımıza çıkarmaktadır. Nitekim her Cuma namazı öncesinde 2011 yılından beri merkezden hazırlayarak yayımlanan hutbeler içinde dış politikaya ilişkin söylemleri de barındırmaktadır.

Bu makale 2014 ve 2021 yılları arasında hutbelerdeki Türkiye Coğrafyası, Filistin ve İslam Coğrafyasına ilişkin söylemlerin öne çıkan vurgularını analiz etmeye çalışmış, hutbelerin arka planındaki olay ve olguları açığa çıkarmayı amaçlamıştır. Diyanetin Türkiye’de terör saldırılarının arttığı dönemde “vatan” vurgusunun yoğun olduğu hutbeler hazırladığı ve minberde “Mehmetçik”in mücadelesinin sıkça dile getirildiği gözlemlenmiştir. Bunun yanında siyasi referansları yoğun olan hutbe metinlerinde milliyetçi öğelerin özellikle “Milletimiz” sözcüğü üzerinden işlendiği, ikincil katmanda ise İslam coğrafyasında referans verildiği gözlemlenmiştir. Milliyetçi vurgunun yüksek olduğu hutbelerde Türkiye, mazlum coğrafyalara yol gösteren, zulme uğrayanlara “umut veren” ülke konumunda işlenmektedir.

Filistin vurgusu hutbelerde dış politika söylemlerine referans gösterilebilecek bir diğer başlıktır. Diyanet özellikle Mescid-i Aksa’ya düzenlenen saldırılar ve Filistin’deki zulüm karşısında oldukça duyarlı davranmakta, Türkiye’nin söz konusu coğrafyaya ilişkin sorumluluğa sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bunun yanında zulmün öznesi İsrail söylemlerde olabildiğince dile getirilmemekte, zulmedenler farklı sıfatlarla betimlenmeye çalışılmaktadır.

2014 sonrasında hutbelerin İslam coğrafyasına ilişkin söylemlerinde Arap isyanları sonrasında yaşanan istikrarsızlıklar ve İslam dünyasının söz konusu çalkantılarda bir ümmet bütünlüğü sağlayamamasına ilişkin özeleştiriler sıkça dile getirilmektedir. Özellikle Suriye ve Irak gibi ülkelerde güç boşluğundan faydalanarak oluşturulan IŞİD gibi terör örgütlerinin silahlı eylemleri Diyanet tarafından hutbelerde sert bir şekilde eleştirilmiş, Müslüman’ın Müslüman’a kırıdırılması hüznle karşılanmıştır. Arap isyanlarının getirdiği gerilim sonrasında Türkiye coğrafyasına ilişkin birlik ve bütünlük mesajı verilmiş, terör saldırılarına karşı cemaat farkındalığı çağrılmıştır.

Hutbelerin genel olarak yapıcı bir dille hazırlandığını, sınır içi ve sınır ötesi olaylardan doğrudan etkilendiğini ve Diyanet tarafından bir reaksiyon geliştirildiğini ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte bu makaledeki jeopolitik seçki; Cuma hutbelerinin topyekûn siyasal bir arka planla hazırladığı manasına gelmemektedir. Hutbelerin büyük bir çoğunluğu ahlak, ibadet ve sosyal hayat üzerinedir. Bununla birlikte siyasi söylemler oldukça az sayıdadır.

Türkiye’de Cumhuriyet ile birlikte hutbelerin Türkçeleştirilmesi, bir yandan cami cemaatinin de hutbeleri kolaylıkla anlayabilmesini sağlarken, öte yandan siyasal iktidarın uhrevi bir zeminde dünyevi meselelere ilişkin söylemlerini dini temsilci üzerinden aktarabileceği doğrudan bir kanal yakalamasını mümkün kılabilmektedir. Özellikle olağanüstü dönemlerde Cuma hutbeleri tarihsel süreçte siyasetin “dayanak argümanları” üzerinde bir fonksiyon üstlenmiştir. Hutbelerin yeniden merkezileştirildiği 2011 yılı sonrasında diyanet büyük çoğunlukla dini meselelere ilişkin hutbeler hazırlarken, kriz anlarında dünyevi referansları yoğun ve siyasal gündem ile paralellik gösteren hutbeler hazırlamaktan kaçınmamış; söz konusu hutbelerle Müslüman cemaate öncelikli olarak “vatan” olarak adlandırdığı coğrafyada, bunun ötesinde de “ümme” söylemiyle birlik, bütünlük ve beraberlik mesajı vermiştir.

Kaynakça

- Akkaya, Ümit Harun. “Diyanet Hutbelerinin Süre ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi.” *Bilimname* 44, no. 1 (2021): 83–129. <https://doi.org/10.28949/bilimname.863093>.
- Çarkoğlu, Ali. *Religion and Politics in Turkey*. London: Psychology Press, 2006.
- Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (1965).
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Dinmeyen Yaramız Kudüs,” 2018. <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/11589/cuma-hutbesi-dinmeyen-yaramiz-kudus>.
- . “Dualar Mehmetçliğimiz İçin,” 2019. [https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/2019 Yılı Hutbeleri.pdf](https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/2019%20Yılı%20Hutbeleri.pdf).
- . *Minberden Öğütler*. 3. Baskı. Ankara, 2019.
- . *Minberden Öğütler - II*. 2. Baskı. Ankara, 2016.
- . “Zulüm Cezasız Kalmaz,” 2021. <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/32415/cuma-hutbesi-zulum-cezasiz-kalmaz>.
- Gözyaydın, İhtar. *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti’nde Dinin Tanzimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Karahan, Mücahit. “2015–2019 Yılları Arasındaki Diyanet Hutbelerinin İçerik Analizi.” Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2021.
- Kılıç, Murat. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet İle Vatandaş Arasında Bir İletişim Aracı Olarak Hutbeler.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 17, no. 35 (March 30, 2018): 137–66. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cttad/424889>.
- McConnell, Fiona. “The Geopolitics of Buddhist Reincarnation: Contested Futures of Tibetan Leadership.” *Area* 45, no. 2 (2013): 162–69.
- Milli Gazete. “Diyanet’ten Anlamli Hutbe :Mescid-i Aksa’yı İşgale Yeltenenlere Fırsat Verme,” 2014. <https://www.milligazete.com.tr/haber/983606/diyaretten-anlamli-hutbe-mescid-i-aksayi-isgale-yeltenenlere-firsat-verme>.
- Öztürk, Ahmet Erdi. “Turkey’s Diyanet under AKP Rule: From Protector to Imposer of State Ideology?” *Southeast European and Black Sea Studies* 16, no. 4 (October 1, 2016): 619–35. <https://doi.org/10.1080/14683857.2016.1233663>.

Parlatır, İsmail, Nevzat Gözaydın, and Hamza Zülfikar. "Din." İçinde *Türkçe Sözlük*, 1–1136. Türk Dil Kurumu, 1998.

Pickering, Steve. "Religious Geopolitics and the Geopolitics of Religion." İçinde *Understanding Geography and War*, 115–37, 2017.

Sturm, Tristan. "The Future of Religious Geopolitics: Towards a Research and Theory Agenda." *Area* 45, no. 2 (2013): 134–140.

T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı. "Hutbeler," 2021. <https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr/kategoriler/yayinlarimiz/hutbeler>.

———. "İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığı Görevleri," 2020. <https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr/sayfa/50/>.

———. "Kurumsal Tarihçe," 2018. <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1>.

Ürün, Nurettin. "Erken Cumhuriyet Döneminde Dinin Merkezileşmesine Bir Örnek: Cuma Hutbeleri." Yıldız Teknik Üniversitesi, 2019.

Yaşaroğlu, M. Kamil. "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış." *Yakındoğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, no. 1 (2016): 92–107.

Türkiye ve Tunus'ta İslami Siyasetin Mukayesesi: Necmettin Erbakan ve Raşid El Gannuşi Örneği

Sinem Arslan*
Hüseyin Şeyhanlioğlu**

Öz: Fransız İhtilali'nin mahsulü olarak görülen modern siyasi düşünceler Osmanlı'da da aynı tarihte görülmeye başlanmış ve Tanzimat Fermanı ile kurumsallaşmıştır. 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren Genç Osmanlılar ile başlayan Batıcılık ve Milliyetçilik akımlarının olumsuz etkisi üzerine, devletin hâkim milletinin dini olan İslamiyet, siyasallaşarak devletin resmi ideolojisi haline gelmiştir. II. Abdülhamid döneminin (1876-1908) resmi ideolojisi olan Siyasal İslam, Pan-İslamizm, 1908 yılında iktidardan indirilmiş ve tekrar siyasi bir düşünce olarak sahaya dönmesi ancak "Milli Görüş"ün mimarı Necmettin Erbakan'ın Milli Nizam Partisi'ni kurmasıyla (1970) mümkün olmuştur. Bu çalışmada, aynı tarihlerde siyaset sahnesine çıkan, Türkiye'de Milli Görüş hareketi lideri Necmettin Erbakan ile Tunus'ta Ennahda hareketi lideri Raşid El Gannuşi'nin Siyasal İslam düşünceleri ve tecrübeleri mukayeseli bir biçimde ele alınacaktır. Tunus'ta İslami siyasetin temsiliyet kazanmasının, Türkiye'dekine nazaran daha geç bir döneme rastlamasının tarihsel, siyasi ve toplumsal nedenleri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslami Hareketler, Milli Görüş, Ennahda, Necmettin Erbakan, Raşid El Gannuşi.

Giriş

Fransız İhtilali (1789) ve Napolyon Savaşları (1803-15), hem modern Avrupa'nın hem de günümüz Ortadoğu'sunun teşekkülünde merkezî bir öneme sahiptir. Fransız İhtilali, Batı gelişmeleri içinde İslam dünyası üzerinde gerçek bir etkiye bulunan ilk büyük fikri harekettir. Napolyon Savaşları'yla da, Osmanlı'nın önde gelen Avrupalı güçler ile arasındaki askeri ve iktisadi (rekabet ve) dengesizlik gün yüzüne çıkmıştır. Bu tarihten itibaren Osmanlı'da, İhtilalin yaydığı siyasi düşüncelerin etkisiyle, devlet eliyle askeri, iktisadi ve içtimai reformlar yapılmaya başlanmıştır.

Ortaya çıkan yeni siyasi düşünce akımlarının şekillendirdiği reform girişimleri Tanzimat Fermanı (1839) ile kurumsallaşmıştır. Tanzimat'la birlikte laikleştirme, eğitimde en önemli

* İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Doktora Programı. İletişim: aarslan.sinem@outlook.com.

** Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü. İletişim: hseyhanlioglu@gantep.edu.tr.

eğilim olarak ortaya çıkmıştır. 1855'ten itibaren özellikle ordu, laik eğitimi hedefleyen askerî rüştiyelerin ağını genişletmiş; bu okullarda din kökenli gaza anlayışı terk edilmiştir. II. Abdülhamit döneminde de çok yaygınlaşan bu rüştiyeler, İmparatorluğu ve Cumhuriyeti yönetecek olan reformcu kadroları yetiştirmiştir.

Ordu-aydın-sivil bürokratlardan oluşan bu reformcu kadro, devleti kurtarma amacıyla birleşmiş, kurtarıcılık anlayışını bir yöntem olarak benimsemişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) altında örgütlenen bu kadrolar, Osmanlı'yı dönüştürme ve değiştirme idealiyle, hızla siyasallaşarak, ideolojik motivasyonu olan bir sınıf haline dönüşmüştür. İmparatorluk döneminde başlayan ve Cumhuriyet'le devam edecek olan modernleşme sürecine önderlik eden bu kadronun temel ideolojik dayanağı olan milliyetçilik ve laiklik de bu dönemde şekillenmiştir.

Fransız İhtilali etkisi altında, hem Türkiye'de hem de diğer Müslüman ülkelerde (İran, Tunus gibi) modernleşme-laikleşme süreçleri, içerik olarak radikal, yöntem olarak da tepeden inme (jakoben) bir karaktere bürünmüştür. Bu dönemde seçkin zümrenin aldığı laik eğitime karşın, halkın geleneksel Müslüman okullarda eğitim görmesi sonucu merkez giderek laikleşmiş; halk ise dini kurumlarla özdeşleşerek periferiye itilmiştir. Modernleşmenin radikal ve jakoben karakteri, halkı, merkezin yarattığı bu yeni kültür çevresinden uzaklaştırmış; böylece halk, İslami bir muhalefet içinde laikliğe karşı giderek birleşmiştir.

İslam'ın Siyasallaşması

Tarih seyri içinde Osmanlı'nın gerilemesi ve çöküşü ile birlikte Müslümanlar iki kere periferiye itilmiştir. Bunlardan ilki Batı'nın yükselişi ile uluslararası anlamda; ikincisi ise Tanzimat, Meşrutiyet (1908) ve nihayet laik seçkinlerin ülke yönetimlerine hâkimiyeti ile sonuçlanan Cumhuriyet rejimleri ile birlikte ulusal anlamda gerçekleşmiştir. İslam'ın siyasallaşması, modern dönemle birlikte periferiye itilen Müslümanların önce uluslararası sonra ulusal maddada tekrar merkeze yerleşme mücadelesinin bir sonucudur.

1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile Osmanlı'nın gayrimüslim nüfusu yarı yarıya inmiş; devletin devamını sağlamak için, nüfusun %80'ine tekabül eden Müslüman nüfusun birlikteliği anlamına gelen ittifak-ı İslam (Pan-İslamizm)'a dayalı İslamcılık fikri ortaya çıkmıştır. II. Abdülhamit döneminde iç ve dış siyasette etkili bir araç olarak kullanılan Pan-İslamizm; siyasal açıdan, devleti, Batı'nın bilim ve teknolojisi ile güçlendirirken; İslam temelinde yeniden düzenlenmeyi hedeflemiştir. Dinsel açıdan ise, ilerleme ve kalkınma gibi Batılı kavramların İslam içerisinde meşruiyetini sağlayarak, otoritenin temel meşruiyet kaynağı olan dinin yeniden yorumlanmasını hedeflemiştir.

Tanzimat'la başlayan modernleşmeye muhalefet eden bir grup olarak "Genç Osmanlılar", 1860'lı yıllarda İslamcılık fikirlerini açıkça ifade etmeye başlamış ve 1865 yılında ilk siyasal

örgüt olarak faaliyete başlamışlardır. Genç Osmanlılar, devleti kendi çıkarlarını hesaba katmaya zorlayan popüler Müslüman baskı grubunun ilk örneğini teşkil etmişlerdir. İslamcılığa, içeride ve dışarıda birlik (ittihat) oluşturma yanında; İslam birliğine (ittihad-ı İslam) ilerleme (terakki) yolunu açacak bir uygarlaşma misyonu da yüklemişlerdir.

İlk İslamcılar olarak kabul edilen bu kişiler, klasik dönemin medrese eğitiminden geçmiş ulema sınıfından değillerdi. Modern bir eğitim sisteminden geçmişler, padişahın yetkilerinin sınırlandırılmasını talep eden Anayasacılık hareketlerini de desteklemişlerdir. Tümüyle Batılı liberal demokrasiye ait kavramları geleneksel İslam kaynaklarından devşirdikleri kavramlarla karşılama gayretinde olmuşlardır. Buna göre, meşveret, şura, biat ve ehlül-hal ve'l-akd gibi kavramları, demokrasi parlamento, seçim, kamuoyu şeklinde tarif etmişlerdir. İslamcılar, çağın gereklerine karşı pratik faydacı yaklaşımları benimseyerek her halükârda siyasi sistemin işlemezinden yana tavır koymuşlardır.

Bu dönemde, İslamcılık düşüncesiyle, Batı karşısında periferiye itilen İslam dünyasını tekrardan merkeze taşımak; bununla birlikte dinî ilkelerin merkezde olduğu modern dünyaya uygun fikri bir zemin inşa etmek amaçlanmıştır. Bu anlamda, Müslüman dünyayı yeniden inşa ve ihya etmek için ortaya çıkan İslamcılık fikri, İslami ilkelere uygun biçimde modern ve yeni olanın, eskinin yerine ikame edilmesini amaçlaması yönüyle modern bir düşüncedir.

II. Meşrutiyet (1908) ile İslam'ın bir meşruiyet kaynağı olup olamayacağına dair yaklaşımlar keskin biçimde ayrılmıştır. İslamcı fikirler periferiye itilmiştir. Halk için kimlikel bir anlamı olan, ahlaki değerlerinin temelini oluşturan ve devlet karşısında himaye sağlayan dinin meşruiyet kaynağı olmaktan çıkması ile halk ve yönetici kesim arasındaki zımni toplumsal sözleşme de ortadan kalkmıştır. Bu tarihten sonra merkezdeki laik seçkinlerin karşısında, İslam, halkın muhalefet etme biçimine, hak taleplerine, siyaset üslubuna rengini vermiş ve siyasallaşmıştır.

1908-1970 Arası Siyasal İslam'ın Durumu

İslamcılık fikri, II. Meşrutiyet'e kadar güçlü bir fikir akımı olmasına rağmen, önce İTC'nin laik ve milliyetçi bir kulvarda siyasete girmesi, daha sonra da yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, ardından hilafetin kaldırılması ile kesintiye uğramıştır. Din, egemenliğin meşru kaynağı olmaktan çıkarılmış ve egemenlik kayıtsız şartsız ulusa tevdi edilmiştir. Osmanlı'nın dağılması ile Müslüman dünyada ortaya çıkan devletlerde otoriter, devlet merkezci modernleşirme modellerinin örnekleri ortaya konmuş, din, kamusal alanın dışına dirençle itilmiştir.

Hilafetin kaldırılmasıyla, Müslümanlar tarihlerinde ilk kez kendilerini temsil eden, İslam adına bir siyasal varlık göstermeyi görev edinen siyasal bir odaktan yoksun kalmışlardır. Buna rağmen İslamcılık fikri, 1924'te Hilafetin kaldırılmasından sonra, henüz İslamcı hareketler

ortaya çıkmadan 1926'da *Mü'temerü'l-Alemi İslami* adıyla ilk pan-İslamist kongreyi toplayebilecek kadar güçlüydü. Kongre, hilafetin kaldırılmasıyla doğan boşluğu doldurmak ve bütün Müslümanların birliğini sembolize edebilmek için Mekke'de, bir grup aydın bir araya gelmesi ile düzenlenmişti.

İslamcılık düşüncesi temelinde ortaya çıkan ilk İslamcı hareket, 1928'de Mısır'ın İsmailiye kentinde Hasan El Benna tarafından Cemiyetü'l-İhvânî'l-Müslimîn (Müslüman Kardeşler Cemiyeti) ismiyle kurulmuştur. Hareket, 1932'ye kadar yurt içinde ve yurt dışında giderek kurumsallaşmış, 1940'lı yıllarda Mısır'da güçlü siyasi etkisi olan bir aktör haline gelmiştir. Günümüzde modern İslami hareketlerin öncüsü olarak görülen Müslüman Kardeşler'in Müslüman dünyadaki etkisi o kadar genişlemiştir ki, Yusuf Karadavi çağdaş İslam'ı "İhvanî İslam" olarak tanımlamıştır.

Ortadoğu ve İslam dünyasındaki çağdaş Sünni siyasi hareketlerin tamamına yakını ilhamını İhvan'dan almıştır. Türkiye'de Refah Partisi çizgisi, Filistin'de Hamas hareketi, Yemen'de İslah Hareketi, Tunus'ta Ennahda Hareketi, Pakistan'da Cemaat-i İslami gibi çok sayıda oluşum akla ilk gelen örneklerdir.

İslami hareketlerin bir diğer örneği İngiliz sömürgesine karşı siyasi bir mücadele yürüten Hindistan ulemasının içinden neşet etmiştir. Hindistan'da 1867 yılında Mevlana Muhammed Kasım Nanovati önderliğinde Diyûbend Dar'ul Ulum Medresesi, ardından 1898'de Aligarh Müslüman Üniversitesi kurulmuştur. Bu iki okula mensup İslam aydınları İngiliz sömürge idaresine karşı politik bir mücadele vererek Afganistan'ın bağımsızlığını almasında da etkili olan *Cemaat-ı Ulema-ı Hind Teşkilatı'nı* kurmuşlardır. Bir İslami hareket olan Taliban ise, Diyûbend ve Aligarh medreselerinde eğitim gören öğrenciler için kullanılmaktadır.

Modern ideoloji bağlamında bir İslam devleti hakkında yazan ilk çağdaş İslam düşünürü olan Mevdudî. 1921 başlarında Diyûbend merkezli Cemaat-ı Ulema-ı Hind'in çıkardığı *Müslim* gazetesinin editörlüğünü üstlenmiştir. 1930'lu yılların sonlarında, Hindistan'ın bütün lüğünü koruyarak İngiliz işgalinden kurtulmasını savunan Cemaat-ı Ulema-ı Hind'in, Hint milliyetçiliği tavrına karşı çıkarak, 25 Ağustos 1941'de Lahor'da *Cemâat-i İslâmî* teşkilâtını kurmuştur. 1947'den itibaren teşkilat Pakistan'ın yönetiminde İslâmî kuralların geçerli olması için faaliyet göstermiştir.

Soğuk Savaş koşulları, Arap-İsrail savaşının yarattığı atmosfer ve Arap sosyalist rejimlerinin baskıcı politikaları birleşince, İslamcılık farklı bir şekil almaya başlamıştır. Müslüman dünyada bağımsızlığını elde eden devletlerde kurulan otoriter rejimlere (tek partili Cumhuriyet, monarşiler ve Baas sosyalist rejimleri) ve dönemin şartlarında bireyci-kapitalist ve emperyalist kapitalizme karşı, 1940'lardan 1970'lere kadar İslam düşüncesi, anti-emperyalist duygular ve sosyo-ekonomik meseleler üzerine odaklanmıştır.

Bu dönemde, İhvan'ın İslamcı çizgisi Batılı emperyalist ülkelerin Ortadoğu'da yaygınlaştırdığı, dejenerasyon ve kültürel yozlaşmaya karşı bir sığınağa dönüşmüştür. Kutuplaştırıcı konjonktür, İslami hareketleri pratikte radikalize etmeye ve teoride de uzlaşmaz kılmaya başlamıştır. Bu sırada Mevdudî ve Seyyid Kutub'un hâkimiyet ve tevhid konusunda geliştirdiği fikirler, İslam'ı başka sistemlerle uzlaştırmaya kalkan ve ödünç kavramlarla düşünmeye çalışan beyinlerde büyük yankı uyandırmıştır. İslam Sosyalizmi, İslam demokrasisi türünden birleşimler terkedilmiş ve İslam'ın hem din hem devlet olduğu vurgulanarak kendi kendine yeterliliği vurgulanmıştır. Sağ ve sol akımların hâkim olduğu bu dönemde, Müslümanlara özgüven duygusu aşılanmış ve İslamcılık düşüncesi modern ideolojilerle yarışan bir "Üçüncü Yol" olmaya yönelmiştir.

Türkiye'de ise dini örgütlenmeler, yasadışı olarak kabul edilmişse de; 1940'larda artmaya başlamıştır. 1950'li yıllarda toplumdaki etkinliği giderek artan geleneksel dini cemaat yapısı ve söylemi, 1960'ların sonunda uluslararası alanda hâkim olan ve mücadeleci yönü ağır basan yeni İslami söylemin etkisi altında kalmıştır. *Siyasal İslam* olarak tabir edilen bu düşünce ve hareketler, Batılı devletlerin sömürgesi altındaki Müslüman ülkelerde ortaya çıkmış ve tüm İslam coğrafyasını etkisi altına almıştır. 1970'li yıllarda bu ülkelerdeki dini yayınların Türkçeye çevrilmesinin siyasi bir İslam anlayışının ülkede yaygınlaşmasında önemli bir rolü olmuştur. 1970'lerle birlikte Türkiye'de ve dünyada dinin siyasal ve sosyal alandaki etkinliği giderek artmıştır.

1970'li Yıllar: Siyasal İslam'ın Yükselişi

Ortaya çıktığı ilk dönemde siyasal İslam'ın savunmacı tutumu, Soğuk Savaş koşullarında daha aksiyoner bir tutuma dönüşmüştür. "Devleti kurtarma" telaşı yerini "devleti kurma" fikrine bırakmıştır. İlk dönemde İslam ile Batılı ilke ve kavramlar arasında sentez kurma asıl iken bu dönemde sentezlerden kaçınma ve İslam'ı her türlü yabancı unsurlardan arındırma fikri hâkim olmuştur. Bu anlamda 1960'lı yılların sonlarından itibaren çağdaş İslam kültürünün oluşmasında Benna, Mevdudî, Kutub, Ali Şeriati, Karadavi, Hasan Turabi, Raşid El Gannuşi oldukça etkili olmuştur.

Nitekim 1970'lerden itibaren Mısır, Pakistan ve daha sonraları İran'da gelişen İslami hareketlerin etkisi ile Türkiye'deki dini anlayışın milli karakteri ümmetçilik yönünde evirilmeye başlamıştır. Başlangıçta Benna, Kutub ve Mevdudî, daha sonraları da Şeriati'nin Türkçeye aktarılan kitaplarının bu anlamda etkisi olmuştur. Bundan sonra Türkiye'deki dini gruplar, İslam'ın, kişinin yaşamıyla sınırlı bir dini referans olmadığı; aynı zamanda kamusal alanda da iddiasının bulunduğu anlayışına kavuşmuşlardır. İslamcılık bu dönemde Türkiye'de taşra kökenli, merkeze mesafeli, pragmatist bir siyaset üslubu ile merkezde olmak için mücadele etmiştir.

1979 İran İslam Devrimi, dine dayalı bir rejim kurulabileceğine dair özgüven aşılamıştır. 1980'lerde ülkelerdeki hâkim neoliberal politikaların etkisi altında İslamcılar siyasal faaliyetlere daha fazla katılmışlardır. 1975-90 yılları arasında İslamcı hareketler, dinin toplumsal alanda görünürlüğü için daha fazla mücadele etmişlerdir. 80'li yıllarda Mısır'da MK, seçimlere katılmış ve milletvekili çıkarmışlardır. Bu dönem Ürdün ve Kuveyt'te iktidara yakın çevrelerde MK'ye rastlanabilmektedir.

Öte yandan Türkiye'de Turgut Özal'ı çevreleyen teknokratlar ekibi, Milli Selamet Partisi'nden yani İslamcı gelenekten gelmekteydiler. Özallı yıllarda, İslamcılar hem siyasal iktidarda pay sahibi oldular hem de toplumsal tabanlarını oldukça genişlettiler. Bu dönemde İslamcılar, cemaat, tarikat, parti, vakıf ve dernek adları ile önemli örgütlenmelere ve bunlarla beraber gazete, dergi, özel radyo ve televizyon kanalı gibi kitle iletişim araçlarına sahip oldular.

Cezayir'de İslami Kurtuluş Cephesi (FIS) hareketi 1990 ve 1991 seçimlerine katılmış, Tunus'ta 1989'da Ennahda Partisi hükümetin engellemelerine rağmen yasal siyasal sisteme eklenmeye çalışmıştır. 1990'da MK eğitim, yükseköğrenim, toplumsal kalkınma ve iletişim gibi bakanlıklarda görevler üstlenmişlerdir. 1989'da Hasan Turabi liderliğindeki Ulusal İslami Cephe'nin desteklediği Ömer El Beşir, Sudan'da askeri darbe yapmış, 1990'lı yıllara Afganistan'daki Taliban yönetimi damgasını vurmuştur.

Konjonktürden etkilenen İslamcılık, 1980'li yıllardan itibaren, baskıcı rejimler altında siyasal öncülükten sivil topluma yatırım yapma yoluna kaymışlardır. Stratejilerini, söylemlerini ve siyaset modellerini gözden geçirmişlerdir. Bu dönemin özelliği; şiddeti ve silahlı mücadeleyi esas alan devrimci-radikal İslamcılığın yerine toplumu aşağıdan yukarıya doğru İslamileştirmeye çalışan ve devlet yerine sivil topluma vurgu yapan yeni bir anlayışın şekillenmekte olduğudur.

Tarih içerisinde İslamcılık fikri hem dönüşmüş hem de içinde bulunduğu toplumsal, siyasal koşulları dönüştürmüşlerdir. Başta daha çok hayır kurumları olarak başlayan cemaatler, kısa sürede siyasi hayata dâhil olmuşlardır. Seçkin mümin cemaat fikrine sahip hareketler, demokratik siyasi güçlere dönüşmüşlerdir. İslam birliği fikrini savunan cemaatler, ulus devlet fikrini kabul etmişlerdir. İçlerinden bazıları çok daha radikalleşmeye başlamış, bazıları da silahlı Marksist gruplarla benzeşmişlerdir.

1990'larla birlikte inkılap ve devrim yolları ile değil, barışçıl ve tedrici olarak siyasi hayatta İslami değerlerin konumunu güçlendirmeye çalışan reformcu siyasal İslam fikirleri daha çok ön plana çıkmıştır. Bu reformcu İslami eğilimin gelişiminde başta Muhammed Selim Avva, Fehmi Hüveydi, Raşid El Gannuşî ve Münir Şefik gibi isimler olmak üzere birçok âlim, düşünür ve aktif İslamcı katkıda bulunmuştur.

Türkiye’de Siyasal İslam, Milli Görüş Hareketi ve Necmettin Erbakan

II. Meşrutiyet ile merkeze yerleşen seçkin zümrenin, modernleşme, uluslaşma ve laikleşme politikaları, günümüze kadar Türkiye’nin siyaset kültürünü ve üslubunu önemli ölçüde etkilemiştir. Bu kadrolar dönemsel olarak öncelik sırası değişmekle birlikte dini referans olarak siyasete katılanları, sol ideolojiyi benimseyenleri, etnik kimlik siyaseti güdenleri, ırkçı veya muhafazakâr milliyetçiliği savunanları ve son olarak liberal demokratik anlayış çerçevesinde faaliyet gösteren liberalleri devlet düşmanı olarak görmüş ve göstermişlerdir. Devletin bekasını kendi varlığıyla özdeşleştiren seçkinler, ordu başta olmak üzere basın-yayında, yarıgıda, sermayede, bürokraside ve üniversitelerde kendi kadrolarını oluşturarak toplumun her alanına hâkim olmuşlardır.

Osmanlı modernleşmesinden günümüze merkezin bu tutumuna karşı periferi, İslami bir muhalefet çevresinde birleşmiştir. Muhalefetin İslami biçimi, Kazım Karabekir’in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nda, çok partili hayata geçişte Adnan Menderes’in Demokrat Parti’sinde, Süleyman Demirel’in Adalet Partisi’nde ve Necmettin Erbakan’ın Milli Görüş geleneğinde ve nihayet Recep Tayyip Erdoğan’ın Adalet ve Kalkınma Partisi’nde temsiliyet ve iktidar imkânı elde etmişlerdir.

Milli Görüş Geleneği ve Siyaset Tecrübesi

1960’ların sonlarına doğru başlayan, 1970’lerde güçlenerek devam eden siyasal İslam’ın Türkiye’de temsilcisi Milli Görüş geleneğinin lideri Necmettin Erbakan’dır.

Necmettin Erbakan öncülüğünde İslamcılar, geniş oy potansiyelleri göz önüne alındığında, 1960’lı yıllarda, Süleyman Demirel tarafından Adalet Partisi kadrolarında tutulmaya rıza gösterecekler de, özellikle Erbakan’ın TOBB başkanlığından alınması ve başvurusuna rağmen adaylığının geçirilmesiyle partileşme yoluna gitmiş ve 26 Ocak 1970’te ilk olarak Milli Nizam Partisi’ni (MNP) kurarak siyaset sahnesine çıkmışlardır.

MNP, ülke içindeki ekonomik krizle birlikte sınıfsal güç dengesizliklerinin, İstanbul’da bulunan büyük sermaye sahiplerinin, küçük ve orta büyüklükteki taşra sermayesi ile çatışmasına neden olduğu; küçük sermayelerin ekonomik faaliyetlerinin engellerle karşılaştığı bir ortamda partileşmiştir. Bu dönemde, gelişen kapitalizmin kendilerinde yarattığı statü ve gelir kaybını ahlaksızlık, üçkâğıtçılık gibi unsurlara bağlayan, çöküntüyü Batı ekonomik sistemine açılmada gören ve çoğunluğu esnaf ve küçük çiftçi olan kitleler, tepkilerini İslamcılık içinde göstermeye başlamışlardır. Son olarak vardıkları noktada, siyasi iktidarı hedefleyerek, kendi çıkarlarını koruyabilecekleri düşüncesine sıkı sıkıya sarılmaya başlayan bu kitleler bir yandan dini eğilime vurgu yapan ve en az bunun kadar Anadolu sermayesinin savunuculuğunu da siyasal alanda üstlenen MNP çatısı altında birleşmişlerdir. Ne var ki, MNP 1971 yılında laikliğe aykırı bulunduğu gerekçesi ile kapatılmış, 1972 yılında Erbakan, Milli Selamet Partisi (MSP) ile siyasi rekabete yeniden dâhil olmuştur.

Resim 1: Millî Görüş Partileri

Erbakan MSP döneminde, İslami ortak pazar ve NATO'dan ve G-7 olarak bilinen Batılı zengin devletlerin dışında onların etkisini azaltmak amacıyla kurulacak bir İslami G-8'den bahsetmekteydi. MSP'nin ana söylemi "milliliği" esas alan "Millî Görüş" düşüncesi etrafında şekillenmiş olmasına rağmen, "İslam Ortak Pazarı" söylemi ile Türkiye'de, İslam dünyası ülküsünü geliştirme gayretinde olmuşlardı. İran devrimi etkisiyle de MSP'nin ulus-ötesi İslam anlayışı millî değerlerden sıyrılarak ümmetçi bir çizgiye oturmuştu.

1973 genel seçimlerinde MSP, tekelleşmenin yükselişine ve yabancı sermayeye bağımlılığa karşı çıkarak, selefinden daha ciddi bir imaj ortaya koydu. Bu seçimde, MSP Meclis'e üçüncü ve kilit parti olarak girdi. Bundan sonra siyasal İslam'ın ve yükselen karşı-seçkinlerin tehdidi daha fazla ciddiye alınmak zorunda kalındı. MSP'nin Meclis'e girmesi ve arka arkaya kurulan hükümetlerde yer alması, bir yandan İslam'ın siyasetteki varlığını meşrulaştırırken diğer taraftan da MSP içinde yer alan ve ticaret burjuvazisinden sanayi burjuvazisine dönüşen Anadolu sermayesinin, iktidar olanaklarından yararlanmasını sağladı. Adnan Menderes'in ardından, periferinin merkeze bir kez daha meydan okuduğu bu dönem, 12 Eylül (1980) askeri müdahalesiyle kapandı.

Erbakan'ın hapse atılması ve sonrasında siyasi yasaklı olması, partisinin kapatılması ve 1983 yılında yapılan seçimlerde Anavatan Partisi (ANAP) başkanı Turgut Özal'ın muhafazakâr özelliğinin öne çıkartılması Özal'a seçimi kazandı. 1983 sonrasında Özalcı serbest piyasa içinde yürütülen yaklaşım ile o güne değin eksik sürdürülmüş de olsa sosyal güvenlik, sosyal refah ağırlıklı devlet modelinden vazgeçilmesi; eğitim, sağlık ve sosyal sigorta alanında devlet korumasındaki güvenliğini kaybetmiş çok geniş bir toplum kesimini ortaya çıkardı. Öte yandan ANAP'ın ekonomi politikalarındaki başarısının sürdürülememesi, enflasyon ile mücadelede başarısız olunması, artan yolsuzluklar, hızlı ekonomik büyümeden gelen kazançların eşit bir biçimde dağıtılmaması, solun baskılandığı siyasal alanda toplum, İslam'ı, bir muhalefet kaynağı olarak görmeye devam etti.

MSP ve MNP'den sonra 1983'te kurulan Refah Partisi (RP), 24 Aralık 1995 seçimlerinde yüzde 21,38 oyla parlamentoda 158 sandalye kazandı. Meclise giren diğer partiler ANAP, DYP, DSP, CHP, MHP ve bağımsızlar idi. Seçim sonrası Mesut Yılmaz ve Tansu Çiller'in kurduğu istikrarsız hükümetler, yolsuzluk iddiaları ile sarsılınca, Erbakan, Çiller koalisyonu ile REFAH-YOL hükümeti 29 Haziran 1996 yılında kuruldu.

RP, topluma adil düzen, Anadolu sermayesine de büyüme vaat ederek iktidara geldiğinde, bir yandan İslam'ı kimlik olarak benimseyen toplumsal kesimler iktidara gelebilmenin verdiği güven duygusuyla sisteme olan tepkilerini gidermeye başlamış, diğer yandan da yine İslam'ı sosyal bir kimlik olarak sahiplenen Anadolu sermayesi aynı güven duygusu içinde dünya piyasaları ile bütünleşmeye başlamıştır. Bu dönemde RP'nin öncüllerinden disiplini vurgulayan Milli Nizam ve maneviyatı vurgulayan Milli Selamet'ten, ekonomik vurguya sahip *Refah'a* geçilmiştir.

Necmettin Erbakan ve İktidar Pratiği

1995 seçimlerinde mütedeyyin orta sınıfın oylarıyla Meclis'e giren Refah Partisi'nin en güçlü iktidar ortağı adayı olması İslamcıları merkeze yaklaştırdığından, bürokratik elitler ve ordu rahatsızlık duysa da Erbakan öncülüğünde REFAHYOL Hükümeti, özellikle ekonomik anlamda devrim niteliğinde adımlar attı.

Erbakan, 1997 yılı bütçesini denk bütçe olarak yapmaya muvaffak olmuş ve bu bütçeyi Ocak ve Şubat aylarında denk bütçe olarak yürütmüştü. Halktan alınan vergilerin ve milli imkânların, haksız rant ekonomisi ile ufak bir zümreye aktarılması, milyonların ezilmesi, fakirleşmesi ve milli ekonominin tahrip olması politikasına son veren Erbakan'ın icraatı, rant ekonomisinin önünde önemli alternatif sunmuştu. Faiz ve borç sarmalları içerisinde bezmiş Türk ekonomisini 6 ay gibi kısa bir süre içerisinde, dış ve iç borç almadan, zam yapmadan tamamen milli kaynak paketlerini harekete geçirmek suretiyle düzeltmişti.

Ekim 1996 tarihi bu bağlamda bir dönüm noktası oldu. Öncelikle devlet bankasında "Kamu Ortak Hesabı" oluşturuldu. Kasasında parası olan devlet kurumları parasını bu hesaba yatıracak ve yine paraya ihtiyacı olan kurumlar da özel bankalara değil bu devlet bankasına başvurarak devletin kendi parasından faydalanabilecekti. Yani 18 Ekim tarihinde rantiyenin musluğu bir anda kapatıldı. Havuz sistemi ile sadece sekiz ayda 6,5 Milyar Dolar para rantıye yerine milletin kasasına girdi. İşte bu para ile memur, işçi, emekli, esnaf ve çiftçinin yüzü güldürüldü. Yüzde yüzleri aşan maaş zamları gerçekleştirildi. Dış politikada da radikal hamleler yaptı. Çekiç güç süresi dolduktan sonra Türkiye'nin taraf olmayacağını duyurdu. Irak'la sınır ticareti tekrar başlatıldı ve Irak'a uygulanan ambargo delindi. Yine bu dönemde Kerkük- Yumurtalık Petrol Boru Hattı açılmıştı.

Türkiye'nin şimdiye kadar içinde bulunduğu uluslararası örgütler ve işbirliği içinde en kalıcı olan ve gelişmekte olan 8 ülkeyi ifade eden D8- (Developing Eight), 15 Haziran 1997'de Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye'nin katılımıyla İstanbul'da yayınlanan bir deklarasyonla kurulmuştu.¹ D-8'lerin uçak yapım projesinin hazırlıkları tamamlanmıştı.

Erbakan, mevcut toplumsal ve siyasal düzene ilişkin, laik seçkinlerin *sekülerlik ve batılılık* ile *modernlik* arasında kurduğu özdeşliği eleştirerek ve bunu kıırarak, geleneksel olanın dışlanmadığı fakat anti-modern ve gerici de olmayan farklı bir modernite tahayyülü ortaya koymuştur.²

Erbakan ve RP, bu politikalarla, merkezîyetçi ideolojinin reddettiği, kapalı rant sistemlerinin toplumsal ve ekonomik yapıya entegre olmalarını engellediği tüm toplumsal grup ve taleplerin asli temsilcisi haline gelmiştir. Ekonomik ve toplumsal taleplerini kültürel yalın kimlikleri aracılığıyla ve sisteme yönelttikleri topyekûn eleştirilerle ifade eden, muhafazakâr da olsa radikalizm isteğinin altını çizen, küreselleşme politikalarını dışlayarak yerelleşme bayrağını taşıyan gruplara siyasî kimliklerini RP vermiştir.³

1 08.04.2021 yılında D-8 Teşkilatının 10'uncu Zirve Toplantısı yapıldı. 50 milyondan fazla nüfusa sahip olan Türkiye, Nijerya, Mısır, Pakistan, Endonezya, İran, Malezya ve Bangladeş'in aralarında bulunduğu D-8, dış politikada G-7'lere karşı gelişmekte olan Müslüman ülkeleri bir araya getirmek için 23 yıl önce kurulmuş ve iki yılda bir zirve toplantısı yapılmaktadır. D-8, kalkınmada iş birliğini sağlamaya, üye ülkeler arasındaki ticareti ve iş birliğini artırmaya yönelik uluslararası bir örgüttür. D-8'in 1997'de yapılan Birinci Zirve Deklarasyonu'nda, "barış, diyalog, iş birliği, adalet, eşitlik ve demokrasi" yer aldı. Erbakan, 12'nci kuruluş yıl dönümünde D-8 için, "Zulüm dünyası yerine yeni bir adil dünya düzeni kurulması zorunlu hale gelmiştir. D-8'ler yeni bir saadet dünyası ve adil düzen kurulması adımı ve bu dünyanın çekirdeğidir." ifadelerini kullanmıştı (<https://www.aa.com.tr/tr/politika/d-8-23uncu-yilini-kutluyor/1877799/>, Erişim 20 Eylül 2021).

2 Işıl Arpacı, "Türk Siyasal Yaşamına Etkileri Bakımından İslamcılık ve Necmettin Erbakan" (Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 2012), 374.

3 Arpacı, "Türk Siyasal Yaşamına Etkileri Bakımından İslamcılık," 385.

RP'nin iktidara yükselişinin arkasında toplumda merkez sağ ve merkez solda yer alan laik partilerin yarattığı hayal kırıklığının büyümesi de yatmaktaydı. Özellikle merkez sağda yer alan orta yolcu partilerin güç kaybetmesi, seçmenlerin ülkenin acil çözüm bekleyen toplumsal ve ekonomik sorunlarını çözmedeki başarısızlıklarından duyduğu memnuniyetsizliğin en iyi göstergesiydi.⁴

Dolayısıyla Erbakan'ın iktidara gelmesi ile laik seçkinlerin merkezi konumu tehlikeye girmesi kaçınılmaz olmuştur. Bunun için büyük sermaye patronları, bunlara bağlı basın-yayın organları, Yargı, Üniversiteler ve ordu içindeki merkez elitlerinin siyasal İslam tehdidine vurgu yaparak yoğun propaganda ve tehditler altında 28 Şubat 1997'de olağanüstü toplanan Erbakan başkanlığındaki Milli Güvenlik Kurulu toplantısında, Erbakan hükümetine post modern darbe yapılmıştır.

Bu toplantıda alınan karara göre;

“esasları ve nitelikleri Anayasa'da belirlenmiş, Atatürk Milliyetçiliği'ne bağlı, demokratik, laik ve sosyal hukuk devletimizi ve Cumhuriyet rejimimizi yıkmak ... amacıyla yürütülen yıkıcı faaliyetler ve yapılan beyanlar ile bunların oluşturduğu tehdit ve tehlikeler gözden geçirilmiştir. Yapılan bu değerlendirmeler sonucu; Ülkemizde şeriatla dayalı bir İslam Cumhuriyeti kurulmasını hedefleyen grupların, Anayasamızın tanımladığı demokratik, laik ve sosyal hukuk devletimize karşı çok yönlü bir tehdit oluşturduğu; ... Türkiye'de laikliğin, ... demokrasinin, toplum huzurunun teminatı ve bir yaşam biçimi olduğu; Yasalar göz ardı edilerek yapılan çağdışı uygulamaların takipsiz kalmasının, hukukun üstünlüğü ilkesiyle bağdaşmayacağı, hususlarında görüş birliği-ne varılmıştır”⁵

Bu toplantıda, Erbakan'a yirmi maddelik bir önlem planı kabul ettirilmiştir. Bu programla, siyasal İslam'ın etkisinin kırılması, destekçilerinin devlet mekanizmasından uzaklaştırılması amaçlamıştır. Özellikle siyasal İslam'ın alt ve alt-orta sınıfın gençleri üzerindeki etkisini azaltmak için eğitimde değişiklikler yapılmıştır.

Konumu savunulamaz hale gelen Erbakan, 18 Haziran 1997'de istifa etti. RP hakkındaki soruşturmadan partilerinin kapatılacağını anlayan İslamcılar, Recai Kutan liderliğinde Fazilet Partisi'ni kurdular. Ocak ayında RP kapatıldı, Erbakan ve önde gelenleri 5 yıl siyasetten yasaklandılar, mallarına el konuldu. Fazilet partisi selefine göre daha ılımlı bir tablo çizse de o da Haziran 2001'de kapatıldı. Temmuz'da Erbakan taraftarları Saadet Partisi'ni kurdu. Ağustos'ta Fazilet Partisi içindeki reformcular ayrılarak Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurdular.⁶

4 Arpacı, “Türk Siyasal Yaşamına Etkileri Bakımından İslamcılık,” 386.

5 Kazan, 28 Şubat: Bir Postmodern Darbenin Anatomisi, 260.

6 Ahmad, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, 210-211.

Tunus'ta Siyasal İslam, Ennahda Hareketi ve Raşid El Gannuşi

Fransa, günümüz Müslüman dünyasını, modern siyasi düşünceler ya da sömürgecilik yoluyla etkilemiş ve şekillendirmiştir. Türkiye, Fransa etkisinde laik, jakoben ve radikal bir modernleşme deneyimlerken; Tunus, Fransa sömürgeciliği altında kültür soykırımına varacak politikalara maruz kalmış. Tunus toplumunda ontolojik kopmalar yaşanmış, toplum öz kimliğine yabancılaştırılmıştır. Post-kolonyal dönemde Fransa etkisinde kalmaya devam eden Tunus, Türkiye benzeri bir modernleşme tecrübe etmiştir.

1956'da bağımsızlığını elde ettikten sonra Tunus'ta Habib Burgiba liderliğinde, modernleştirme saikiyle toplumsal bir dönüşüm başlamıştır. Fransız sosyolog Auguste Comte'a hayranlığı ile bilinen Burgiba, kalkınma ve modernleşmenin en hızlı biçimde gerçekleşmesi için tek partide merkezîyetçi devlet bünyesinde topladığı ve referansının laiklik olduğu bir devlet modelini benimsemiştir.⁷

Burgiba'nın reform anlayışının temelinde Batı dünyası ile yakınlaşma ideali ve modern devletleri taklit etme isteği bulunmaktaydı. Bunun için medeni kanunda değişiklik, eğitimde reformlar yapmış, eğitimi merkezileştirmiş, kılık-kıyafet düzenlemelerine gitmiştir. Devletin din üzerindeki kontrolünü azami seviyede tutmuş ve reformlar yapmıştır.⁸ Eğitimin merkezileştirilmesiyle ulemanın eğitimdeki etkinliği azaltılmış, dini okulların kaldırılması neticesinde toplumda merkezi bir rolü olan Zeytûne Medresesi âlimlerinin de merkezi rolleri ellerinden alınmıştır.⁹

Zeytûne Medresesi âlimleri, Fransız sömürgeciliğine karşı başlatılan millî hareketin lider kadrolarını oluşturmak ve dini kurumların din adamı ihtiyacını karşılamak açısından Tunus'ta merkezi bir role sahipti. Bu anlamda Zeytûne, Tunus'ta toplumsal ve siyasal hareketliliğin lokomotif konumundaydı.¹⁰ Burgiba'nın Zeytûne'ye yönelik politikaları ise onun toplumdaki dini ve merkezi konumunu ortadan kaldırmaya yönelikti. Nihayetinde Zeytûne'nin ekonomik kaynağı olan topraklarının da devlet himayesine geçirilmesi ile 1960'lardan itibaren yoğun baskılara maruz kalan, içlerinde Raşid El Gannuşi'nin de bulunduğu Zeytûne şeyhleri ülkelerini terk ettiler.¹¹

Böylece Fransız sömürgesine karşı mücadele merkezlerinden biri olan Zeytûne'nin, bağımsızlık sonrası Burgiba'nın laikleştirme politikaları ile aleni bir biçimde etkisiz hale getirilmek

7 Gannuşi, *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*, 439.

8 Rümeyza Dursun, "Tunus'ta Otoriter Yönetim ve İslamcı Hareketin Doğuşu: Burgiba Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme (1956-1987)," *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 4, (2017): 134.

9 Marion Boulby, "The Islamic challenge: Tunisia since independence," *Third World Quarterly* 10, (1988): 592.

10 Zeytûne Camii, *İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zeytune-camii>, Erişim 20 Eylül 2021.

11 Boulby, "The Islamic challenge," 593.

istenmesi ve periferiye itilmesi neticesinde, Tunus'ta muhalif bir İslami hareketin oluşması kaçınılmaz oldu.¹²

Ennahda Hareketi ve Siyaset Tecrübesi

Tunus'un muhalif İslami hareketi, 1972 yılında Raşid El Gannuşi, Abdulfettah Muru, Mansuf Bin Salim liderliğinde ilk kez "Cemaat-i İslamiye" adı altında örgütlenmiştir. Örgütün fikrî altyapısını Zeytûne Medresesi'ndeki halka dersleri ve Mısır'daki Müslüman Kardeşler oluşturmuştur. Kurulduğu andan itibaren radikalizme mesafeli olan hareket, siyasi sisteme dâhil olmak ve sistem içinde kalmak adına pragmatik bir siyaset üslubu benimsemiştir.¹³

1981'de, hareket, adını "İtticah-ı İslam Hareketi" (İslami Yöneliş Hareketi, *MTI*) olarak değiştirerek partileşme yoluna gitmiştir. MTI Kuruluş Beyannamesi'nde, Tunus'a İslami şahsiyet kazandırmak, toplumda çoğulculuğu, İslam fikrini ve ahlakını tekrar tesis etmek, toplumu her türlü kültürel ve siyasi dış hâkimiyetten kurtarmak ve sosyal adaleti sağlamak için kurulduğunu açıklamışlardır. Kültürel ve dini yeniden canlanma için mücadeleye vurgu yapan hareket, bu mücadelede değişim için şiddete başvurulmasını reddettiklerini beyan etmişlerdir.¹⁴

Ennahda'nın radikalizme mesafeli duruşlarına dair özel vurgusunun gerekçesi, 1980'lerle birlikte İslami camiada yükselen radikalizmdi. Özellikle Soğuk Savaş ve Arap-İsrail savaşının yarattığı atmosfer ile Arap sosyalist rejimlerinin baskıcı politikalarının birleşmesi neticesinde İslamcılık da farklı bir şekil almıştı.¹⁵ Özellikle Mevduđi'nin ve Kutub'un etkisi ve İran Devrimi'nin başarısı gibi hadiselerle edilgenlikten sıyrılmaya başlayan İslami hareketlerin uzlaşmaz ve radikal tutumu karşısında Müslüman devletlerdeki seçkin azınlık teyakkuz halindeydi. İslami hareketlerin siyasal ve toplumsal alanda artan etkileriyle birlikte seçkin azınlık, askeri müdahalelere varacak baskı ve yıldırma politikalarına başvurmaya başladılar.

Burgiba'nın siyasi baskılarının devam ettiği bir ortamda, 1987 yılında, başbakanlığa getirilen Zeynel Abidin bin Ali aynı yıl içerisinde Burgiba'yı bunaklık gerekçesi ile koltuğundan ederek devlet başkanlığı koltuğuna oturdu. Zeynel Abidin'in, İslamcılar için görece liberal bir ortamın hâkim olduğu devlet başkanlığının ilk yıllarında, çok sayıda tutuklu MTI üyesi serbest bırakıldı. Zeynel Abidin, Zeytûne Üniversitesi'ne saygınlığını iade etti, Hicri takvim basılmasına izin verdi, radyo ve televizyonlardan ezan yayınlanmaya başlandı.¹⁶

12 Dursun, "Tunus'ta Otoriter Yönetim ve İslamcı Hareketin Doğuşu," 135.

13 Michael Collins Dunn, "The Al-Nahda Movement in Tunisia: From Renaissance to Revolution" *Islamism and Secularism in North Africa* içinde, ed. J. Ruedy (Washington: Georgetown University Press, 1996), 153.

14 Kılavuz, vd., "Orta Doğu'da İslamcı Siyaset," 56.

15 Canatan, *Siyaset Felsefesi*, 96.

16 Dunn, "The Al-Nahda Movement in Tunisia," 156.

Zeynel Abidin bu dönemde ekonomide neoliberal politikalar uyguladı. Fakat bu durum Tunus'un demokratikleşmesine bir katkı sağlamadı. Tunus'ta rejim neoliberal politikaların etkisi altında, serbest piyasanın rantçı küçük bir azınlık lehine genişlediği, toplumun hürriyet alanının olabildiğince daraltıldığı, demokrasinin seçimlere indirildiği ve siyasal yapının merkezinde devlet başkanı ve onun kontrol ettiği partinin yer aldığı, medyanın ve muhalefetin kendini özgürce ifade edemediği seçimsel bir demokrasiye dönüştü.¹⁷

Bu sırada MTI da 1989 seçimlerine katılacağını duyurdu. Zeynel Abidin'in, yeni parti kanunun *dini partilerin* seçime katılmalarını yasaklaması üzerine¹⁸, hareket, MTI adındaki İslam ibaresini kaldırarak Ennahda (Yeniden Doğuş Hareketi) adını aldı. Buna rağmen Ennahda'nın sadece bağımsız adaylarla katılmalarına izin verilen seçimde, parti %14 oy aldı.¹⁹

Ennahda'nın bu başarısının akabinde Cezayir'in İslami hareketi de seçimlerde başarı elde etti. FIS'in 1990'daki yerel seçimlerde başarı elde etmesi ve 1991'deki genel seçimlerde de mecliste yeni anayasa yapmak için gerekli olan üçte iki oy çoğunluğuna ulaşmasının kaçınılmaz olması²⁰ neticesinde bölgedeki Batıcı-laik yönetici kadrolar harekete geçti. Cezayir'de kanlı bir darbe oldu. Tunus'taki 1989 seçimlerinden iki yıl sonra Zeynel Abidin, Ennahda'nın 25 bin destekçisini hapse attırarak Nahda'ya açık bir savaş ilanında bulundu. Böylece yoğun baskı dönemi başlamış oldu.²¹ Hareket, yasaklı örgüt olarak ilan edildi ve 1991'de hakkında kovuşturma açıldı.²² Gannuşi ve Muru'nun sürgün hayatı da bu dönemde başlamış oldu.

2010'da Tunus'taki Yasemin Devrimi ile Zeynel Abidin'in ülkeyi terk etmesine kadar sürgünde kalan hareketin liderleri ülkeye geri döndüler. 2011'de yapılan ilk demokratik seçimlere katılan Ennahda, yüzde 37 oyla birinci parti olmayı başardı. Ennahda, hem köhnemiş ve yozlaşmış eski rejim unsurlarının bulunduğu ortamda itibarı tükenmiş mevcut partilere karşı protesto oylarını, hem de İslamcıların oylarını topladı.²³

Geçtiğimiz 10 yıl içerisinde oyları giderek düşse de Ennahda, seçimlerden birinci parti olarak çıkmaya devam etti. Bununla birlikte geride kalan 10 yılda türlü zorluklar ve politik baskılarla mücadele etmek zorunda kaldı. Bu baskıların temelini, toplumun laik çıkarlarının hükümetteki temsilcileri, şeriati yasama kaynağı olarak gören küçük selefi birlikler ile

17 Özge Özkoç, "Tunus'ta Demokrasiye Geçiş Süreci Ve En-Nahda'nın İdeolojik Dönüşümü," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 74, (2019): 702.

18 Gökçen Uysal ve Ahmet Gökçen, "2014 Tunus Seçimleri Analizi", *Akademik Ortadoğu Dergisi* 2, (2015), 105.

19 Dunn, "The Al-Nahda Movement in Tunisia," 157.

20 Levent Baştürk, "1992 Cezayir Darbesi: Rekabetçi Otoriter Rejimin Doğuşu," *Ortadoğu Analiz Dergisi* 8, (2016): 59.

21 "Tunus Nahda Hareketi 33 yaşında," 7 Haziran 2014, erişim 20 Eylül 2021, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/tunus-nahda-hareketi-33-yasinda>.

22 Roy, *Siyasal İslam'ın İflosu*, 158.

23 Graham E. Fuller, *Siyasal İslam'ın Geleceği*, çev. Mustafa Acar (İstanbul: Timaş Yayınları, 2004), 233.

parti içerisindeki farklı ideolojik eğilimler oluşturmaktaydı.²⁴ Bu baskılar, 2013'te Mısır'da Muhammed Mursi'nin devrilmesi ile Ennahda'nın İslami kimliğini hedef alan protestolara dönüştü. Mursi'nin akıbetini yaşamaktan imtina eden Ennahda, 2019'daki cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerine kadar daha pasif bir siyaset yürüttü.

2016 yılı partinin İslamcı kimliği ile alakalı önemli bir değişimin yaşandığı bir yıl oldu. 2016'da Partinin 10. Olağan Kongresi'nde üyeler, yalnızca siyasi alanda uzmanlaşma kararı alarak, siyaset ve tebliği bu kongrede resmi olarak ayırdılar.²⁵

2019'daki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Ennahda'nın da desteklediği Anayasa profesörü Kays Said seçildi. Tunus'ta müesses nizamın dışından olan Said, sokağın taleplerini, seçim propagandası olarak kullandı. Said'in seçilmesi, 2019 yılına kadar siyasetteki mevcut partilerin, sistemin iyileştirilmesinde başarısız olmalarına karşı halkın verdiği bir tepki olarak değerlendirildi.²⁶

2019 Parlamento seçimlerinde, Tunus'ta uygulanan %3'lük seçim barajının da etkisi ile 695'i parti olmak üzere 1592 liste yarıştı. Bu durum Tunusluların partilere güveninin genel olarak azaldığı parçalı siyasi yapıya işaret etmekteydi.²⁷ Bu seçimlerden sonra Ennahda'nın birinci parti çıkması neticesinde meclis başkanlığı görevi Gannuşi'nin oldu. 10'u aşkın partinin meclise girdiği 2019'dan bu yana 3 kez hükümet kurma girişiminde bulunuldu. Hükümet kurma girişimlerinin başarısız kaldığı siyasi ortamda, Said, Başbakan Meşişi'yi görevlendirerek mevcut partilerin temsil edilmediği bir teknokratlar hükümetine 2020'de onay verdi.

Bu dönemde, Tunus'ta devrimin tetikleyicisi olan toplumsal ve ekonomik koşulların iyileştirilememesi, işsizliğin ve yolsuzluğun önüne geçilememesi ve bunun küresel pandemi ile daha kesif bir hale bürünmesi ile Tunus'un çok bölünmüş siyasi yapısı arasındaki ayrılıklar da giderek derinleşmiş oldu. Devlet başkanı Said ile Meclis başkanı Gannuşi'nin fikir ayrılıkları ile birlikte Tunus'ta, toplumsal, siyasal ve ekonomik reformların önü tıkanı. Asgari başarıların geciktiği bir ortamda bölgesel çevrelerin baskısı arttı.²⁸ Böylece ayak sesleri

24 Sarah J. Feuer, *Islam and Democracy in Practice: Tunisia's Ennahda Nine Months In*, *Crown Center Middle East Studies* 66, (2012): 3.

25 Arslan vd., "Bir İslamcı Hareketin İktidar Pratiği", 226.

26 Zahide Tuba Kor, "Tunus'ta 25 Temmuz Darbesi'nin Arka Planı Ve Muhtemel Senaryolar" 28 Temmuz 2021, erişim 20 Eylül 2021, <http://ortadogugunlugu.blogspot.com/2021/07/ztkor-tunusta-26-temmuz-darbesinin-ar-ka.html>.

27 Tarık Eş-Şamihi, "İki Üstadın Uzlaşması Sonrası Nahda Hareketinin Seçenekleri," *Al Sharq Forum*, 10 Eylül 2019, erişim 20 Eylül 2021, <https://research.sharqforum.org/tr/2019/09/10/iki-ustadin-uzlasmasi-sonrasi-nahda-hareketinin-secenekleri/>.

28 Abdelhamid Jlassi, "Uzun Seçim Mevsimi Akabinde Tunus Ya Yeni Bir Devrim Evresinde Ya Da Bir Belirsizlik Süreci Arifesinde" 24 Ekim 2019, erişim 20.09.2021, <https://research.sharqforum.org/tr/2019/10/24/uzun-se-cim-mevsimi-akabinde-tunus-ya-yeni-bir-devrim-evresinde-ya-da-bir-belirsizlik-sureci-arifesinde/>.

Mayıs ayında Middle East Eye sitesindeki bir haberle²⁹ duyulan darbe, 25 Temmuz günü Said tarafından gerçekleştirildi.

Anayasanın 80. maddesiyle meşrulaştırılmaya çalışılan darbeyle, Said, hükümeti feshetti ve dokunulmazlıkları kaldırdı. 10 yıl boyunca iktidarın seçimlerle el değiştirdiği ve çoğunluğun devrim kazanımlarını kaybetmekten imtina ettiği bir ortamda Said, demokrasiye ağır bir darbe vurdu. Pek çok ülkede şiddetin ve istikrarsızlığın parçası olarak görülen İslami hareketlerin aksine Ennahda'nın Tunus'ta politik çözümün ve toplumsal mutabakatın bir parçası olmasına karşın, yapısal sorunlar Ennahda'ya fatura edilmeye çalışıldı.

Raşid El Gannuşi ve İktidar Pratiği

Nahda Hareketi'nin kurucu kadrosunda yer alan hem siyaset adamı hem de mütefekkir olan Gannuşi, çağdaş İslami hareket ve düşünce içerisinde oldukça geniş etkiye sahiptir. Gannuşi, 1960'ların sonlarında bir dönemini Sorbonne Üniversitesi'nde geçirmiştir. Tunus'ta felsefe hocalığı yapmıştır. 1980'li yıllarda birkaç defa hapse girmiş ve 1991'den 2011'e kadar İngiltere'de sürgün hayatı yaşamıştır. Bu süre zarfında düşünceleri gelişen ve yurtdışında pek çok konferans düzenleyen Gannuşi siyasal çoğulculuğu ve demokratik sistemi savunan bir İslamcı düşünür olarak bilinmektedir.³⁰

1981'de hapishane dönemleri başlayan Gannuşi, tutukluluk yıllarında yaptığı teorik çalışmalarını, devlet tarafından yürütülen baskı politikasına karşı, hareketin siyasal pozisyonunu kamusal özgürlüklere saygı ile demokrasi ekseninde şekillendirmiştir. 80'li yıllarda kaleme aldığı "İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler" adlı çalışması, söz konusu teorik perspektifin inşa edildiği en önemli eseri olmuştur. Gannuşi, eserinde özgürlük, demokrasi ve İslamiyet'i temel aldığı üç kavram üzerinden İslami ilkelerin demokrasiyle uzlaşabileceğini ortaya koymaya çalışmıştır.³¹

Hareket içinde, 1970'lerdeki Şariat ilkeleri temelinde kurulacak bir İslami devlet talebi yerine, "sivil devlet" kavramı öne çıkmaya başlamıştır. 1980'lerde taktiksel olarak liberal medeni kanunları kabul ettiğini açıklayarak, yasamanın kaynağının Şariat hükümleri olması gerektiğini savunan bir ideoloji yerine ülkedeki mevcut yapıyı kabullenen politik bir görüşe kaymıştır.³² Bu duruş, 2016'da siyaset ve tebliğin birbirinden ayrıldığı 10. kongrede teyit edilmiştir.

29 Haber için bkz: <https://www.middleeasteye.net/news/tunisia-exclusive-top-secret-presidential-document-plan-constitutional-dictatorship>, Erişim: 21.09.2021.

30 Nafi, *İslamcılık*, 255.

31 Özge Özkoç, "Tunus'ta Demokrasiye Geçiş Süreci Ve En-Nahda'nın İdeolojik Dönüşümü," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 74, (2019): 697.

32 Özge Özkoç, "Tunus'ta Demokrasiye Geçiş Süreci Ve En-Nahda'nın İdeolojik Dönüşümü," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 74, (2019): 698.

Gannuşi, İslami devletin tek bir yolu olmadığı, demokratik süreçler gibi başka yollarla da amaçlarına ulaşabileceklerini vurgulamıştır.³³ İslami hareketlerin, halk egemenliğine dayalı demokrasiyi şirk olarak kabul eden genel eğilimine karşı; Gannuşi demokrasiyi, , düşünce, toplanma özgürlüğü ve oy sandığı aracılığıyla barışçıl rekabetin güvence altına alınmasını sağlayan bir dizi mekanizma olarak görmektedir.³⁴ Sentezci ve ılımlı tutumuyla İslam'ın ih-yası ve varlığını devam ettirmesi konusunda önemli katkılar sağlayan Gannuşi, İslam ile de-mokrazi arasındaki bu yaklaşımı ile İslami hareketlerin demokrasiyi kavrayışlarını yeniden düşünmeye davet etmiştir.³⁵

Gannuşi, siyasi faaliyetlerine başladığından itibaren çoğunluğun idaresinin, özgür seçimle-rin, azınlık haklarının ve sivil toplumun var olduğu bir rejim için muhalefet yapmıştır. Tasvir edilen bu rejimde İslam'ın rolü sisteme düşünsel ve ahlaki altyapıyı sunmaktadır.³⁶

Gannuşi, çok erken dönemde partileşerek, partileşmeyi hizipleşme olarak gören İslamcı hareketlerden ayrılmıştır. Hareketin önemli aktivistlerinden Abdulkerim Haruni'ye göre Ennahda'nın partileşmesi diğer İslami hareketleri de etkilemiştir. Hatta Ennahda, talebesi olduğu İhvan Hareketi'ne bu konuda hocalık yapmıştır.³⁷

1980'ler ve 90'ların Ennahda literatüründe post-kolonyal Tunus, çoğunlukla radikal Ata-türkçü ve kırılan melez bir laik devlet olarak görülmekteydi. Buna karşın, 2011'de ülkeye döndükten sonra seçimlerde elde ettiği başarıya rağmen, Cumhuriyet için Kongre ve Etta-katol Partileri ile Troyka hükümetini kurmaları ve 2014'te Anayasa hazırlanması sürecindeki tutumları ve nihayetinde 2016 yılında yapılan kongrede alınan kararlar bağlamında düşü-nüldüğünde dikkat çekici bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümün arkasında Gannuşi'nin, 1980'lerin sonlarından itibaren Hasan Turabi'nin teorik ve Necmettin Erbakan'ın pratik ola-rak başlattığı çizgide çağdaş İslami siyaset fikrinin tecdidinde öncü olması ve Tunus İsla-mi projesini devrim kuyusundan devlet koridorlarına mümkün olan en az hasarla geçirme noktasında başarılı gayreti yatmaktadır.³⁸

Fakat Gannuşi'nin karşısına çıkan en büyük ikilem; bütün direniş hareketlerinin, direniş ve protesto alanından inşa alanına geçişte yaşadığıydı. Özellikle entegrasyon politikası ile de-

33 M. Tahir Kılavuz vd., *Orta Doğu'da İslamcı Siyaset*, 58.

34 Rashid El Ghanuchi, "Islamic Movements Self-Criticism and Reconsideration" 28 Haziran 2002, erişim 20 Eylül 2021, <https://articles.youngmuslims.ca/movement-and-activism/islamic-movements-self-criticism-and-re-consideration/>.

35 Ali Kaya, "Gannuşi'nin "Siyasetsiz" Siyaset Felsefesinin Kritiği", *İnsan & Toplum Dergisi*, no.1 (2018), 126.

36 M. Tahir Kılavuz vd., *Orta Doğu'da İslamcı Siyaset*, 59.

37 Ahmet Gökçen, "Bir Sosyal Hareket Olarak Tunus'ta En Nahda Hareketi ve 2011 Tunus Devrimi Üzerine Etkileri" (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2015), 103.

38 Eş-Şamihi, "İki Üstadın Uzlaşması Sonrası Nahda Hareketinin Seçenekleri."

ğişim vazifesinin nasıl bağdaşacağı temel meseleydi. Nitekim Ennahda'nın, İslami referanslara bağlılığın ürküttüğü ulusal ve bölgesel aktörlerin her türlü kısıtlaması karşısında kendi karakterini, ilkelerini ve seçmen tabanına bağlılığını koruması giderek zorlaştı. Ennahda'nın 2011'den bu yana oylarında gözlemlenen düşüş ise; partinin, devletin etkisine boyun eğdiği ve değişim eğilimini ve halkıyla bağını yitirdiği³⁹ yönündeki seçmen kanaatiydi.

Gannuşi'nin uzlaşmacı ve pragmatist siyaset üslubuna karşın, Tunus'taki yapısal sorunlar, uluslararası ve ulusal çapta İhvan'ın terörleştirilmesi ve bölgeyi İhvansızlaştırma propaganda dalarının bölgedeki karşı devrimci BAE tarafından fonlanması, Tunus'un iç ve dış egemenlik alanlarının ve politikalarının hala Fransa'nın etkisi altında olması ve baskılanması gibi gerekçelerle Gannuşi türlü zorluklar yaşamıştır. Son dönemde Said'in darbesiyle Ennahda, 2011 sonrası oluşan statükonun ve çözümsüzlüğün sebebi olarak görülmeye başlanmıştır.⁴⁰

Said'in darbesinden sonra, dış basını ve sosyal medyayı darbeye karşı direnmek için aktif bir biçimde kullanan Gannuşi, Türkiye'nin 15 Temmuz örneğinde halkı sivil direnişe davet etmiştir. Özellikle dış basına verdiği demeçlerde, uzlaşmacı siyasetini sık sık vurgulayan Gannuşi, Arap Baharı'nın meşalesinin yakıldığı ülke olarak Tunus'un, diğer bölge ülkelerine özgürlük, demokrasi ve ilerleme umudu verdiğini ve yakılan bu meşalenin söndürülmemesi gerektiğini belirtmiştir.⁴¹

Sonuç Yerine: Necmettin Erbakan ve Raşid El Gannuşi Üzerine Bir Değerlendirme

Osmanlı'nın siyasi, iktisadi ve askeri açıdan Avrupa'nın yükselişi karşısında üstünlüğünü yitirmesi ile başlayan, birlik içerisinde ilerleyebilmenin imkânlarına dair ortaya konan fikirler, Fransız İhtilali etkisi altında ideolojikleşmiş ve siyasallaşmıştır. Bu fikirler, kendi ilkeleri doğrultusunda toplumu ve siyaseti yeniden düzenleyerek Osmanlı'nın kurtuluşunu amaçlamışlardır.

II. Meşrutiyet ile asker-sivil bürokratik seçkinlerin Batıcı-laik fikirlerinin tepeden inmeceli bir siyaset üslubu ile merkeze tamamen hâkim olması akabinde, çevre, İslamcılık fikri ile daha fazla iç içe geçmiştir. Bu durum İslamcılık fikri etrafında şekillenen güçlü bir muhalefet geleneği ortaya çıkarmıştır. Merkez ve çevre arasındaki bu fikir ayrılığı, günümüze kadar devam

39 Jlassi, "Uzun Seçim Mevsimi Akabinde Tunus Ya Yeni Bir Devrim Evresinde Ya Da Bir Belirsizlik Süreci Arifesinde."

40 Kor, "Tunus'ta 25 Temmuz Darbesi'nin Arka Planı Ve Muhtemel Senaryolar."

41 Rached Ghannouchi, "Now more than ever – Tunisia's democracy needs its friends" 20 Ağustos 2021, erişim 20 Eylül 2021, <https://www.euractiv.com/section/global-europe/opinion/now-more-than-ever-tunisia's-democracy-needs-its-friends/>.

edecek olan, zaman zaman askeri ve anayasal müdahalelerle daha kesif hale gelen meşruyet krizlerini doğurmuştur.

Osmanlı bakiyesine sahip olan Türkiye ve Tunus'ta siyaset üslubunu, muhalefet geleneğini ve meşruiyet krizlerini bu tarihi arka plan belirlemiştir. Türkiye Mustafa Kemal öncülüğünde, Tunus ise Habib Burgiba öncülüğünde modernleştirilmek istenmiştir. İslami muhalefet biçimleri olan Milli Görüş geleneği ve Ennahda hareketi benzer siyaset gündemleri ile 1970'lerde ortaya çıkmakla birlikte, daha önce iktidar imkânı elde eden Erbakan'ın siyaset pratiği Gannuşi'yi etkilemiştir.

1980'lerde İslami hareketler içinde radikalizmin, uzlaşmazlığın ve devrimciliğin yükselişine karşın hem Milli Görüş geleneği, hem de Ennahda hareketi siyaset içerisinde kalmaya özen gösteren pragmatik bir siyaset tarzı benimsemişlerdir. Hem Ennahda hem Milli Görüş'ün siyasette yükselişi neticesinde, merkezde yer alan laik-Batıcı seçkinlerin Batılılaşma kazanımlarının kaybedilmesi endişesine yol açmıştır. Bu durum İslami hareketlere yönelik türlü müdahaleleri beraberinde getirmiştir; askeri müdahaleler, parti kapatmaları, parti mensuplarının yargılanması, sürgüne gönderilmesi gibi müdahaleler ile siyaset yapma imkânları ellerinden alınmaya çalışılmıştır.

Ne var ki ülkelerdeki refahtan ve özgürlükten sadece belli bir zümrenin faydalanması, iktidarı elinde tutan azınlığın ülkedeki yapısal sorunları çözmede yetersiz kalması, Müslüman halkın nezdinde itibarlarının ve meşruiyetlerinin olmaması, hem Erbakan'ın hem Gannuşi'nin İslami siyasetine iktidar yolunu açmıştır. Gannuşi Tunus'ta, Erbakan ise Türkiye'de, demokrasinin konsolidasyonu için büyük çaba sarf etmişlerdir.

Tunus 65 yıl sömürge ve 55 yıl otoriter rejim altında kalarak Türkiye'nin siyasi tarihinden farklılaşmaktadır. Nitekim Tunus halkının baskı altında kaldığı 100 yılı aşkın dönemde, Türkiye'de İslamcı karşı-seçkinler, türlü baskılara ve müdahalelere maruz kalsalar dahi, medya, sermaye, eğitim gibi alanlarda kendi alternatiflerini üretebilmişler ve kendilerini ifade edebilecekleri imkânlar oluşturabilmişlerdir. Ne var ki, Tunus'ta İslamcı karşı-seçkinler ise 2010 yılına kadar baskı altında tutulmuş, sürgünde yaşamak zorunda kalmışlardır. Dolaşısıyla henüz tam anlamı ile medya, sermaye, eğitim gibi alanlarda kendi alternatiflerini üretememişlerdir.

Tunus'ta halkın meşru bir yönetime kavuşması ancak 2011 yılında Yasemin Devrimi ile mümkün olmuştur. Tam manası ile rekabetçi ve çoğulcu bir demokrasinin yaşandığı 10 yıl sonrasında, Said'in darbesiyle, Tunus tekrar otoriter bir rejim tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu darbe karşısında Gannuşi, 15 Temmuz direnişine atıfla halkı ve uluslararası kamuoyunu sivil direnişe davet etmeye devam etmektedir.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. Çeviren: Sedat Cem Karadeli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Arpacı, Işıl. "Türk Siyasal Yaşamına Etkileri Bakımından İslamcılık ve Necmettin Erbakan." Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 2012.
- Arslan, Sinem ve Karadağ, Ahmet. "Bir İslamcı Hareketin İktidar Pratiği: 'Ennahda Örneği'" *V. Ortadoğu'da Siyaset ve Toplum Kongresi Tam Metin Kitapçığı* içinde, Editörler: Yıldırım Turan, Bilal Yıldırım, vd., 208-231. Sakarya, 2020.
- Aslan, Seyfettin. "Türkiye'de Modern Siyasal Düşünceler" *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat* içinde, Editör: Ahmet Karadağ, 447-531. İstanbul: Bilsam Yayınları, 2015.
- Ayyıldız, İbrahim. *28 Şubat Nedir?*. Ankara: Liberte Yayınları, 2016.
- Bakan, Selahaddin ve Arpacı, Işıl. "Liberal Değişim Sürecinde Dönüşen Ve Dönüştüren Muhafazakârlık," *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2, (Haziran 2012) : 131-140.
- Baştürk, Levent. "1992 Cezayir Darbesi: Rekabetçi Otoriter Rejimin Doğuşu," *Ortadoğu Analiz Dergisi* 8, (2016): 58-60.
- Bauer, Thomas. *Müphemlik Kültürü ve İslam: Farklı Bir İslam Tarihi Okuması*. Çeviren: Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Birdişli, Fikret. "Sivil Asker İlişkileri" *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat* içinde, Editör: Ahmet Karadağ, 323-392. Ankara: Orion Yayınları, 2013.
- Boulby, Marion . "The Islamic challenge: Tunisia since independence," *Third World Quarterly* 10, (1988): 590-614.
- Chamkhi, Tarek. "Neo-Islamism in the post-Arab Spring," *Contemporary Politics* 20, (Ekim 2014): 453-468.
- Canatan, Kadir. *Siyaset Felsefesi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Çelik, Seydi. *Osmanlı'dan Günümüze Devlet Ve Asker: Askeri Bürokrasinin Anayasal Sistem İçerisindeki Yeri*. İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2008.
- Dunn, Michael Collins. "The Al-Nahda Movement in Tunisia: From Renaissance to Revolution" *Islamism and Secularism in North Africa* içinde, Editör: J. Ruedy, 149-165. Washington: Georgetown University Press, 1996.
- Dursun, Rümeysa . "Tunus'ta Otoriter Yönetim ve İslamcı Hareketin Doğuşu: Burgiba Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme (1956-1987)," *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 4, (2017): 132-157.
- Feuer, Sarah J.. "Islam and Democracy in Practice: Tunisia's Ennahda Nine Months In," *Crown Center Middle East Studies* 66, (2012): 1-8.
- Fuller, Graham E.. *Siyasal İslam'ın Geleceği*. Çeviren: Mustafa Acar, İstanbul: Timaş Yayınları, 2004.
- Gannuşı, Raşid El. *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*. Çeviren: Osman Tunç, İstanbul: Mana Yayınları, 2012.
- Gökçen, Ahmet. "Bir Sosyal Hareket Olarak Tunus'ta En Nahda Hareketi ve 2011 Tunus Devrimi Üzerine Etkileri." Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2015.
- Göktolga, Oğuzhan. "Osmanlı Geçmişi: Osmanlı'da Toplumsal, Siyasal Yapı ve Son Dönem Düşünce Akımları" *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat* içinde, 11-57 İstanbul: Bilsam Yayınları, 2015.
- Göle, Nilüfer. "Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen," *Doğu Batı Dergisi* 2 (1998): 65-75.
- Güder, Süleyman. "Batılı ve İslami Kurtuluşçu Siyasal Teolojiler: Dine Politik Açından Bir Bakış," *İslam Siyaset Düşüncesi: Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan* içinde, Editörler: Lütfi Sunar ve Özgür Kavak, 409-385. Ankara: İlem Kitaplığı, 2018.
- Kara, İsmail. *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1-: "Hilafet ve Meşrutiyet"*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
- Karadağ, Ahmet ve Çiçek, Zuhal. "Din-Devlet İlişkileri" *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat* içinde, Editör: Ahmet Karadağ, 329-363. İstanbul: Bilsam Yayınları, 2015.
- Karadağ, Ahmet. "Din- Devlet İlişkisi ve Türkiye Deneyimi" *Türkiye'de Siyasal Hayat II. Cilt* içinde, Editörler: Adnan Küçük, Selahaddin Bakan, vd., 891-916. İstanbul: Aktüel Yayınları, 2005.
- Kaya, Ali. "Gannuşı'nın "Siyasetsiz" Siyaset Felsefesinin Kritiği," *İnsan & Toplum Dergisi*, (2018): 115-142.
- Kazan, Şevket. *28 Şubat: Bir Postmodern Darbenin Anatomisi*. Ankara: MG V Yayınları, 2014.

Kılavuz, M. Tahir, Mercan, M. Hüseyin ve Güder, Süleyman. *Orta Doğu'da İslamcı Siyaset: Değişim Sürecinde Müslüman Kardeşler ve Nahda*. İstanbul, İLKE Yayınları, 2014.

Kılınç, Taha. *Ortadoğu'ya Dair Yirmi Tez*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.

Mardin, Şerif. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Nafi, Beşir Musa. *İslamcılık*. Çeviren: Burhanuddin Aldiyai, İstanbul: Yayın Yayınları, 2012.

Özkoç, Özge. "Tunus'ta Demokrasiye Geçiş Süreci Ve En-Nahda'nın İdeolojik Dönüşümü," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 74, (2019): 659-718.

Pekin, İsmail Hakkı ve Yavuz, Ahmet. *Asker ve Siyaset "Osmanlı'dan Günümüze Sivil-asker İlişkileri*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.

Roy, Olivier. *Siyasal İslam'ın İflası*. Çeviren: Cüneyt Akalın, İstanbul: Metis Yayınları, 2020.

Salman Bolat, Bengül. "Fransız İnkılabı'nın Türk Modernleşme Sürecine Etkileri," *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 6, (2005): 149-167.

Şeyhanlioğlu, Hüseyin. "Modernleşme Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasal Sistemi Ve Gelişen Siyasi Düşünce Akımları," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 42, (2014): 289-300.

Şeyhanlioğlu, Hüseyin. *Asya'nın Kalbi Afganistan*. İstanbul: KDY Yayınları, 2021.

Tuncel, Gökhan. *Sivil Toplum ve Devlet*. İstanbul: Bilsam Yayınları, 2011.

Uysal, Gökçen ve Gökçen, Ahmet. "2014 Tunus Seçimleri Analizi," *Akademik Orta Doğu Dergisi* 2 (2015): 95-129.

Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çeviren: Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

İnternet Kaynakları

"D-8 23'üncü yılını kutluyor", 15 Haziran 2020, Erişim 20 Eylül 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/d-8-23uncu-yilini-kutluyor/1877799/>.

"Erbakan Ekonomide Devrimciydi." Erişim 15 Eylül 2021. <https://www.dunyabulteni.net/guncel/erbakan-ekonomide-devrimciydi-h149206.html>.

"Mevdûdî." İslam Ansiklopedisi. Erişim 20 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevdudi>.

"Top Secret Tunisian Presidential Document Outlines Plan For 'Constitutional Dictatorship'" 23 Mayıs 2021. Erişim 21 Eylül 2021. <https://www.middleeasteye.net/news/tunisia-exclusive-top-secret-presidential-document-plan-constitutional-dictatorship>.

"Tunisia's Ennahda 'to separate politics from religion'" 20 Mayıs 2016. Erişim 20 Eylül 2021. <https://www.france24.com/en/20160520-tunisia-ennahda-separate-politics-religion>.

"Tunus Nahda Hareketi 33 yaşında." 7 Haziran 2014. Erişim 20 Eylül 2021. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/tunus-nahda-hareketi-33-yasinda>.

Eş-Şamihi, Tarık. "İki Üstadın Uzlaşması Sonrası Nahda Hareketinin Seçenekleri." *Al Sharq Forum*. 10 Eylül 2019. Erişim 20 Eylül 2021. <https://research.sharqforum.org/tr/2019/09/10/iki-ustadin-uzlasmasi-sonrasi-nahda-hareketinin-secenekleri/>.

Ghannouchi Rached. "Now more than ever – Tunisia's democracy needs its friends." 20 Ağustos 2021. Erişim 20 Eylül 2021. <https://www.euractiv.com/section/global-europe/opinion/now-more-than-ever-tunisia's-democracy-needs-its-friends/>.

Ghanuchi, Rashid El. "Islamic Movements Self-Criticism and Reconsideration." 28 Haziran 2002. Erişim 20 Eylül 2021. <https://articles.youngmuslims.ca/movement-and-activism/islamic-movements-self-criticism-and-reconsideration/>.

Jlassi, Abdelhamid. "Uzun Seçim Mevsimi Akabinde Tunus Ya Yeni Bir Devrim Evresinde Ya Da Bir Belirsizlik Süreci Arifesinde." 24 Ekim 2019. Erişim 20.09.2021. <https://research.sharqforum.org/tr/2019/10/24/uzun-secim-mevsimi-akabinde-tunus-ya-yeni-bir-devrim-evresinde-ya-da-bir-belirsizlik-sureci-arifesinde/>.

Kor, Zahide Tuba. "Tunus'ta 25 Temmuz Darbesi'nin Arka Planı Ve Muhtemel Senaryolar." 28 Temmuz 2021. Erişim 20 Eylül 2021. <http://ortadogunlugu.blogspot.com/2021/07/ztkor-tunusta-26-temmuz-darbesinin-arka.html>.

Mikaberidze, Alexander. "Napolyon'un Ortadoğu Mirası." 10 Nisan 2020, erişim 20 Eylül 2021. <https://www.perspektifonline.com/napolyonun-ortadogu-mirasi/>.

Zeytüne Camii. İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zeytune-camii>. Erişim 20 Eylül 2021.

Self-Oryantalizm: Batı Mukallitliğiyle Yozlaşan Kendilik Meselesi

Yusuf Yetiş*

Öz: Edward Said'in mefkûresiyle yeni tanım ve tarifler kazanan oryantalizm, sonraki süreç içerisinde çok efektif bir hal almış, Doğulu toplumların moderne karşı tutum ve değişmelerini, kurulan ilişki ağlarını izhar eden yeni içerikli anlamlar ve kavramlar kendinden neşet etmiştir. Bu yeni anlamlardan biri de doğulu herhangi bir grup veya bireyin batılı değerler ve nazariyatlar etrafında öz kültürünü ele alması, tahlile tabii tutması ve doğulu olarak doğuyu batı fikriyatıyla anlama çabasıdır. Çalışmamızda doğu toplumlarının maruz kaldığı moderen kültür prangalarının etkileri ve bu etkilenimin nihayetinde zuhur eden türev kavramlardan biri olan self oryantalizm konu edilecektir. Müslüman dünyada kolonizasyonun bila-ahirinde uygulanan gelenekten ve İslam'dan uzaklaştırma politikaları sonucu oluşturulan yerli bir sair yaratma girişimi netice vermiş ve komprador zihinlerin de gayretiyle self oryantalist tutum toplumda baş göstermiştir. İlk başlıkla beraber menşeyini batıdan alan bahsi geçen toplumsal yozlaşmanın etkileri, ikinci başlıkla ise söz konusu yozlaşmanın ileri boyutlara ulaşmasıyla içselleştirilen modernitenin toplumdaki var oluş sergüzeştini akabinde ise komprador zihinlerin modernitenin içselleştirilmesindeki rolünü ve oluşturulan yerli sairi mercek altına alacağız. Son olarak da self oryantalist paradigmanın tavrı, işlevi, etkilediği siyasal söylemler ve seküler entelektüel camiada aldığı mukabele nazarı dikkat ile değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Modernizm, Oryantalizm, Self Oryantalizm, Toplumsal Yozlaşma.

Giriş

Oryantalizme Dair

Oryantalizm yahut şarkiyatçılık, E. W. Said'le kavramsallaşır ve fakat 'bir yıl sonra beklenileceği üzere ciddi tartışmalara neden olur. Bu tartışmalar bir süre sonra Said'in niyetini bile aşan bir ahvale bürünür. Yazar, sık sık kendisine yöneltilen Batı aleyhtarlığı iddialarını çürütmek üzere açıklama yapmak zorunda kalır. Ancak yazarın kendisinin de kabul ettiği gibi Oryantalizm, artık Edward Said'i çoktan aşmış kimi zaman kasten, kimi zaman da iyi niyetle farklı okumalara sahne olan, Borgesvari bir biçimde farklı kitaplara dönüşmüştür. Artık tek ve biricik bir Oryantalizm yoktur.¹ Dolayısıyla farklı okumalara sahip, efektif oryantalizmin ve self-oryantalizmin bu muhtelif yorumlarının bazılarını konu edinmeye çalışacağız.

* Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İletişim: yusufyetiss62@gmail.com

1 Tuna, Babür. "Şarkiyatçılığı Anlamak: Edward Said'in 'Şarkiyatçılık'ı Üzerine Notlar." Doğu-Batı Dergisi, no.1(20) (2002): 213.

Doğurganlaşan ve muhtelif yorumlara tabi tutulan oryantalizm, hem bilgi-iktidar meselesini hem Batı'nın Doğu'yu nesneleştirme ve sairleştirme gayretini hem de Kipling'in 'Doğu Doğudur, Batı Batıdır. İkişi asla bir araya gelmez' mottosunda izhar olunduğu üzere ortaya konan toplumsal ve coğrafi ayrımı ihtiva eden komplike bir mefhumdur.

Napolyon'un mısır seferine biyoloji, kimya, botanik, tarih ve teoloji çalışmalarını icra eden münevver şahsiyetleri da koyması ve seferin neticesinde 24 ciltlik *Description de l'Égypte* (1809-1829)² adlı ansiklopedinin neşredilmesi, şarkiyatçılık mefhumun mutlak tahakküm enstrümanı olarak kullanılagelmesinin en bariz örneklerinden biridir. Doğu'nun harikalarını keşif ve esrarını merak dürtüsünün zaman içerisinde 'anlamak ve tanımak' gayesinden 'elde tutma, ele geçirme ve kalıcı tahakküm' gayretine dönüşmesi; özneye sömürgeci anlayışında yeni keşif kolları bulduğunu delillendirir niteliktedir.

Çoğu kez bilgi ve iktidar ilişkisi çevresinde kendine yer bulan, muktedir olma gayesiyle bilginin gücünden faydalanan oryantalizm yahut şarkiyatçılık, bu çalışmamızda, barındırdığı ötekileştiren tutumuyla ve müstemlekeci tavrıyla karşımıza çıkacaktır. Bu tutum doğuyu mercek altına alan, laboratuvar incelemesine tabii tutan ve çoğu kez emperyal gayelerle kendinden olanı menzil belledikleri milletlere farklı nevede enstrümanlarla dayatan, epistemolojik ve siyasal sömürge mesabesindedir. Kurulmak istenen tahakkümün başarıya ulaşması için bir gereklilik olan bu kapsamlı tahkikatın tarihsel başlangıcı hakkında kesin bir tarih ifade etmek güçtür. Lakin doğu halklarının, batılı halklarca bir 'sair' olarak telakki edilmesi, Batı'nın Doğu yerine söz söyleme yetkisini kendinde görmesi ve tarihsel süreç içerisinde doğu-batı ayrımı üzerinde zımnî bir kast sistemi fikrinin ortaya atılması ve bu iddiaların hâlihazır da tarih sayfalarında bulunması, çalışmamıza ışık tutacak ve kapsamlı malumatlar verecektir.

'Öteki'nin oluşturulmasına zemin hazırlayan ve Doğu-Batı ayrımı arasındaki sınırların belirlenmesinin temelini oluşturan fikir nüveleri Aristo'ya kadar uzanır.

Aristo 'Politika'sında Doğu ve Batı toplumlarının rejimlerini ve yönetim biçimlerini kategorize etmiştir. Bu kategorizasyon -pek sübjektif bir tutumla- Helen toplumunu ulvî bir esvaba bürümüş ve fıtrattan gelen bir hâkimiyet maharetinin varlığı fikri üzerine inşa edilmiştir.

"Eserinde 3 farklı rejim tasnifi yapan Aristo; Avrupa'nın soğuk bölgelerinde yaşayanları, Asya'da yaşayanları ve Yunanistan'da yaşayanları üç kategoriye ayırmış ve ilk kategorideki toplulukları yetenek ve zekâ yönünden yetersiz fakat ruha sahip kişiler olarak tavsif etmiştir. Ve bundandır özgür kalmaya meyyal olduklarını ve bunu başardıklarını

2 *Description de l'Égypte*, ilk olarak 1809'da ortaya çıkan ve 1829'da son cilde çıkana kadar devam eden ve eski ve modern Mısır'ın bilinen tüm yönlerini ve doğal tarihini kapsamlı bir şekilde kataloglamayı amaçlayan bir dizi yayındı. Şarkiyatçılığın ilk kapsamlı eseri olarak da tavsif edilen eser 160 bilim insanı ve 2000 şahsın katkılarıyla hazırlanmıştır. (Wikipedia 2022)

ifade etmiştir. İkinci kategoridekiler yetenek ve zekâ yönünden zengin lakin kifayetsiz bir ruha sahip olduklarını söylemiş ve binaenaleyh mütemadiyen tebaa ve köle olarak kalmaya devam edeceklerini söylemiştir. Coğrafi olarak bu ikisi arasında kalan Yunan halkı ise hem ruh hem de zekâ yönünden ötekilerden ulvidir. Dolayısıyla özgür Yunan topluluğu Helenler ve -Helenler dışında kalan tüm milletler- Persler arasında bir mukayese söz konusu edilmiş ve fitri olarak barbarlığa ve müstemlekeye uygun bir zihni yapıya meyyal Persler ötekileştirilmiştir. Mutlak surette 'Öteki' olanlar Perslerdir. Doğal olarak da doğaları gereği kendilerine yönetebilme istidadı verilen Helen halkı, Helenler dışındakiler üzerinde tahakküm kurma hakkına haizdir. Aristo'ya göre bu tabii olandır.³

Aristo'nun söylemleri neticesinde karşımıza barbar, söz söyleme gücünden mahrum ve yönetilmeye muhtaç bir Doğu (öteki) ve de kendinde lahuti boyutta özgürlükler barındıran, fitri bir tahakküm istidadına haiz bir Batı çıkmış oluyor. İşte bu bahse konu kesin ayırıştırma yıllardan beri süregelen Batı-Doğu ayrımının net şekilde oluşmasının temeli mesabesinde-dir. Doğu'ya ve Doğu toplumlarına giydirilen sömürüye elverişli yargılar ve Batı'ya atfedilen mümtaz özgürlükler dünyası imajı, söz söyleme yetkisine haiz olma icazeti ve tahakküm kabiliyeti, Doğu-Batı ayrımını bir daha bir araya gelemeyecek şekilde açmıştır.

Bu ayrımı mütemadiyen ayrı tutabilmek ve Aristo'nun Efendi-köle dikotomisini canlı tutabilmek için çeşitli ve çoğu kez etikten mugayir enstrümanlar kullanılagelmiştir. Dayatı ve konvansiyonel tahrifat araçlarıyla giremediği coğrafyalara ya da değemediği halklara emperyal tahkikatlar ve muhtelif sömürge araçlarıyla değdi. Roma'nın 'Böl- parçala- yok et! (Divide et impera)' stratejisi zamanla 'Tahkik et- tahrip et- ötekileştir- sömür!'⁴ Fikrine evirilmiştir. Bir 'Öteki' belirleyerek inşa edilen üst medeniyet imajı ilk ve son girişim değildir. Muktedir olabilme kaygısıyla yahut asimile ederek kendini sair addettiğinden üstün kabul ettirme fikriyle bu denemeler pek çok kez devam etmiştir. Helen toplumunun çok sonrasında Avrupa'nın kendini yeniden inşası da benzer bir siyaset izlemesiyle doğrudan ilişkilidir. Hilmi Z. Ülken'in belirttiği üzere;

David Morley ve Kevin Robins'in Kimlik Mekânları'nda, 1492 yılına mercek tutmaları anlamlı görünüyor. Gerek Hobsbaum'un gerek Stuart Hall'un gerek Todorov'un belirttikleri gibi 1492 yılı, yalnızca Amerika'nın keşfedildiği yıl değildir. 1492 aynı zamanda İspanyol Emevilerinin (Avrupalı Müslümanların) ve Yahudilerin İspanya'dan ötekileştirilme ve kovulma tarihidir. Böylece 1492 İspanya'nın içsel ötekilerini (Yani Amerika kıtasının yerli halklarını) keşfettiği ikili bir hareketin tarihidir (...) bundan hareketle Batı'nın kültürel kimliğinin ve ideasının temelinde daima bir 'Öteki'nin mutlak şekilde elzem oluşu yatmaktadır.⁵

3 Curtis, Michael. *Şarkiyatçılık ve İslam*. Çeviren Mehtap Çakır. İstanbul: Matbu Kitap, (2015): 77-78.

4 Massignon der ki: Onların her şeyini tahrip ettik. Felsefeleri, dinleri mahvoldu. Artık hiçbir şeye inanmıyorlar. Derin bir boşluğa düştüler anarşi veya intihar için olgun bir hale geldiler. (Sibai 1993, 13)

5 Ülken, H. Z. (1998). *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam* (1 b.). Boyut Kitapları, 58.

Öteki olarak yaftalananın bahse konu muamelelere tarih boyunca maruz kalması ‘ötekileştirme’ kavramına ‘Asimilasyon, dışlanma yahut dayatı’ gibi eş anlamlar kazandırır. Zira batının emellerine meşru bir zemin hazırlama gayesi böyle eş anlamlarla içinde ekspansiyonist amaçların oluşunu da böylelikle barındırmış olacaktır.

‘Öteki’ oluşturmak ötekiyi oluşturanın gücünü kanıtlama gayesi ile doğrudan ilgili olduğundan kendinden olmayanı ezmek yahut hakir görmek ve dahi dışlamak, ötekiye takılan yaftanın bilgisinin dışında ötekileştirenin de fikriyatını izhar eder. Şöyle ki Batı, ötekileştirdiği doğuyu konumlandığında hem onu terakkiden beri bırakır, hem ‘müzmin muhtaç’ fikrini lanse eder, “Bu durumda ‘Öteki’, kendisinin eksik halinden başka bir şey olamaz. ‘Öteki’ bu farkla kabul görür.”⁶ Lakin kabul görme esnasında kendi süfli emelleri ve konumu hakkında tanımlama yapma imkânını da bize sunmuş olur.

Oryantalizm külliyyatının itibarsızlaştırılma ihtimali, bu nevde bir yapıbozum çalışmasının olabilesinin yok sayılması ve tekebbür bezeli o şaşalı imaj, oryantalist düşünürlerin oldukça rahat ve niyeti aleni eden bir dil kullanmalarına sebep olmuştur. Said’in ‘Şarkiyatçılık’ eserinin bu denli tahlile ve tenkide uğraması, kimi çevrelerce muteber kimi çevrelerce safsata kabul edilmesi ve bir yapı söküm başarısı elde etmesi de Batılı oryantalistlerin sunduğu mezkûr imkânları maharetli bir metodolojiyle tahlil etmesinden dolayıdır. Açığa çıkan bu zaaf ve yetkin metodolojik çalışmalar Said’e özgürce hareket edebileceği bir alan ve pek çok kez de yapıbozuma uğratacağı datalar sunmuştur. Bu imkânı olabildiğine kullanan Said, edebiyattan sanata, dilden dine, gelenekten geleceğe kadar bütün sahalarda yapılmak istenen ve yapılan tahribat üzerine çalışmış; izlediği metotla eksik aksamı da inceleyebilme imkânını sonrakilere miras bırakmıştır. Gerek Batılı düşünürlerin verdikleri açık gerek zımnî gayelerinin ayyuka çıkması ve gerek de Said’in eserindeki-karşılaştırmalı metinleri tahlil ve mukayese etme- metodu, Batı’nın bahse konu -siyasal ve epistemolojik sömürge- projesini yıpratmıştır akabinde de mukavemetin elzem olduğu fikri doğmuştur. Nitekim Batı, Said’in eseri sonrasında-oryantalizm üzerine- çok kez yeni konferanslar düzenlemiş ve kapsamlı çalıştaylar yapmıştır. Said’in tahkikatı her ne kadar oryantalizme dışlayıcı ve emperyal bir esvap giydirse de Batılı eğitim kurumlarının oryantalist düşünceyi gerek maddi imkânlarla fonlaması gerekse de siyasal alanda desteklemesi oryantalizmi diri tutmuştur. Bu diri oryantalizm;

Batı toplumlarında hâkim olan İslam ve Müslüman imajını bugün de belirlemeye devam ediyor. Gazete başlıklarından edebiyat ürünlerine, televizyon programlarından üniversite ders kitaplarına kadar çok geniş bir alana yayılmış olan bu algılama biçimi, İslam dünyasını egzotik ve mistik bir öteki, açıklanmaya ve aydınlatılması muhtaç bir nesne olarak görüyor. Mesela Ortadoğu’daki çatışmaların ‘İslam’ın kanlı tarihi’nin ‘ek-sik insanlık (hümanizm) anlayış’ının, baskıcı kültürünün vb. bir sonucu olduğunu ileri

6 Schnopper. «Üniversite Öğrencilerinde Ben ve Öteki Algısı.» *Journal of Human Sciences*, 2005: 26.

süren değerlendirmelere rastlamak hala çok mümkündür. Edward Said'in ve takipçilerinin yaptığı köklü oryantalizm eleştirisine rağmen 'post-oryantalist' dönemin henüz somut neticeler vermediğini görüyoruz.⁷

Sendelese de düşmeyen bu oryantal çalışmalar, hâkimiyet alanını arttırdıkça Doğuyu 'öteki' ile tavsiften ziyade Müslüman fikrin hâkim olduğu coğrafyaların kendi içinde düşün dünya-sını, dini perspektiflerini, kültürünü, eğitim sistemini, entelijansiyasını ve siyasal söylemini de artık ciddi biçimde etkilemiştir. Bu etkilenim zamanla oryantalist sistemin içselleştirilmesine sebep olmuş, ciddi bir ivme kazandırmıştır.

İçselleştirilen oryantalizm, Müslüman dünyada etkilenimini arttırdıkça, temsilciliklerle taşere edilen ancak sınır dışı fikriyatla beslenen bir dinamiğe bürünmüştür. Bu emperyal tutum ve tenkitler, oryantalizmin daha koyu içselleştirilmesi ile Doğulunun Doğuyu Batı parametrelerince yadırgamasına evrilmiş ve bu dönüşüm, çalışmamızın ilerleyen kısımlarında değineceğimiz ve etraflıca irdedeceğimiz self-oryantalizm kavramını oluşturmuştur. İçselleştirilen oryantalizmin mahsulü self-oryantalizm, etkilenim alanını arttırdıkça Doğu'da bir Batılı oryantalistte ihtiyaç duyulmamış, iş temsilciliklerle yürütölmeye başlanmıştır. Zira içselleştirilen oryantalizm, batının öncölük ettiğı kültürel benzeşime ve budamaya bir müddet sonra mahalli kimliklerce zemin hazırlanmış ve batıyı üst medeniyet kabul ederek mandater yaşam bu self-oryantalist zihniyetin etkisiyle lütuf addedilmiştir. Bu da büyük kültürel değişimlere sebep olmuştur. Self-oryantalizmle beraber batı, kendi değerlerini hamletmiş olduğu doğuluya öz değerlerini, devlet kurumlarını, siyasi politikasını, an'anesini tenkide ve tebdile tabii tutması gerektiğini lanse etmiş; bu stratejik temsiliyet Batı perspektifli doğuluların da kendinden olmayanı 'öteki' (doğulu) olarak işaretlemesine sebep olmuştur. Böylelikle, başlangıçta Doğu-Batı ayrımında ortaya konan 'Öteki' anlayışı toplumların oryantalize edilmesiyle hüviyet değiştirdi ve artık doğunun bir iç meselesi haline geldi.

Self-Oryantalizme ve Türkiye'ye Dair

Osmanlı münevverleri ile başlayan bilahare cumhuriyet aydınlarıyla jakoben ve fanatik bir tavra bürünen doğu içinde 'bir 'öteki' oluşturma girişimi' self-oryantalist paradigmaya güç kazandırdı. Aydınlanma kavramından anlaşılanın 'batılılaşma-medenileşme' olması ve cumhuriyetin kuruluşunda sosyal, kültürel ve eğitim politikalarını belirleme sürecinde bu mefkûrenin cumhuriyet aydınlarınca fanatik boyutlarda özömsenmesi, self-oryantalizmi völgarize etti ve yeni kurulan genç cumhuriyet sisteminin dinamiklerine bu -izm entegre edildi.⁸

7 Kalın, İ. (2020). İslam ve Batı (16b.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; 628 isam yayınları; 31. Temel Kültür Dizisi; 8.

8 Cumhuriyet (...) Entelijansiyasının 1839'lardan Cumhuriyete taşıdıkları Batılılaşma projesi, hiç kuşku yok bir aydınlanma projesidir. Bir başka deyişle, Cumhuriyet'in kurucuları ve onlara organik olarak bağılı entelijansiya için Aydınlanma Projesi, Medeniyet projesiyle bir ve aynı şeydir. (Yavuz, Batılılaşma değil, oryantalistleşme 1998, 45)

Batılılaşmayı yegâne kurtuluş gören ve pozitivism etkileniminden ötürü dini düşüncüyü arka plana atan cumhuriyet aydınlarının -kültürel dokuyla uyumsuzluğuna rağmen- batılılaşma mefkûresine sarılmaları self-oryantalist zihne siyasal, kültürel, toplumsal cüret hakkı da kazandırmıştır. -Tıpkı ilk dönem batılı oryantalist düşünürlerin emellerini gizlemeyen bilakis izhar eden ifadelerine benzer ifadeler ilk dönem self-oryantalistler tarafından da kullanılmıştır- Edward Said'in de belirttiği üzere bu nevede şahsiyetler oryantalize olmuş fikirlerini değişik şekillerde toplumda yaymaya çalışmışlardır.⁹ Self-oryantalizmin mahalli dimağlarda var oluş sergüzeşti işte tam da böyle başlamaktadır. Yazın dünyasını vasıta kabul ederek, net bir inanışla ve radikal bir ilerleyişle self-oryantalist paradigmanın etkisinde kalan münevverlerimiz, menzile varmak için bir dizi çaba sarf etmiştir. Misalen,

Ahmet Rıza 'Meşveret' adında çıkardığı dergisi ile en katı pozitivist ve ateşli fikirlerini yıllarca Osmanlı halkına enjekte etmeye çalışmıştır. Tunalı Hilmi Bey, İshak Sükûti, Abdullah Cevdet 'Osmanlı' adlı derginin 3 ana yazarıdır. Mizancı Murat ve Recaizade Mahmut Ekrem gibi hocaların getirildiği Mülkiye mektebi bu tarz aydın yetiştirmekle kendini mükellef kılan bir okul durumuna gelmiştir. Yine Abdullah Cevdet 'İçtihat' adlı dergisini uzun yıllar aynı pozitivist, oryantalist ve materyalist düşünceler etrafında çıkarmaya devam etmiştir. Ali şefkati İstikbal'de yazarken, batıdan ilk pozitivist ve materyalist içerikli kitapları getiren İbrahim Temo 'Sada-yı Milleti' çıkarmıştır.¹⁰

Toplumda kalem ve kelam sahibi şahısların batılılaşma fikrine meyyal oluşu, bu zihne meşru zemin kazandırmış ve yığınları da bu fikrin peşinden götürmüştür. Zihnin toplumda şekil almasıyla beraber artık aydın kesim tarafından sürekli gündem edilen ve üst medeniyet telakki edilen Batı, kendinden olmayanları, kendi fikirlerine hizmet edenler sayesinde güçlü bir şekilde kendine benzetecek ve Devletlerin bürokrasinin ve politikasının artık en mutlak mefkûresi olacaktır.

Zira Abdullah Cevdet bahse konu saptamaya örneklik teşkil eden bir cumhuriyet aydınıdır. Nitekim dinin arka plana geçtiği ve batılılaşma düşüncesinin egemen olduğu bir Türk toplumu ideası Abdullah Cevdet'in 'utopia' isimli eserinin çok önemli parçalarından biridir ve göreceğimiz 'batılılaşma' tezleriyle birlikte bu 'utopia' 1923 sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ideolojisiyle mutlak benzerlikler göstermektedir.¹¹

Cumhuriyet aydınının bu denli oryantalize olması ve batıyı ısrarla üst medeniyet telakki ederek bu fikrin elzem oluşuna kani olması, topluma mukallit tavrı ve batıseverliği aksettirmiştir. Netice itibarıyla de 'Öteki'nin aslında içimizde olduğu gerçeğini tekrar tekrar ortaya çıkarmıştır.

9 Hâkim bir medeniyet olarak Avrupa'nın dünyanın geri kalan toplumlarından farkı ve üstünlüğü, dönemin pek çok Müslüman aydını tarafından bile zımnen ya da açıkça kabul edilmişti. Ahmet Muhtar 1912'de 'Ya garplılaşınız ya da mahvolunuz!' diyordu. Aşırı görüşleriyle tanınan Abdullah Cevdet ise şu sözleriyle pek çok çağdaşının hislerine tercüman oluyordu: 'Bir ikinci medeniyet yoktur; medeniyet Avrupa medeniyetidir, bunu gülü ile diken ile isticlab etmek mecburidir.' (Kalin 2020, 131-136)

10 Uğurlu, S. (2005). *Oryantalizmin Türk kültürüne etkileri*, Sakarya Üniversitesi, 210.

11 Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi* (İstanbul:Üçdal Neşriyat, 1981).

Çalışmamız giriş aksamıyla tarihsel süreç içerisinde gelişim gösteren Oryantalizme ve türev kavramı Self-oryantalizmin ortaya çıkış keyfiyetine kısaca değinmiştir. Daha lokal olarak bundan sonra self-oryantalizmin tanım ve tarifine değinecektir. Paradigmanın içselleştirilmesi ve toplumsal tezahürler kapsam genişletmeden ele alınacaktır. Nihai olarak da Osmanlı son çeyrek devri münevverleri ve cumhuriyetin entelijansiyasının self-oryantalist bakış açısı ve oluşturulan siyasal söylemler irdelenecek olup öneri kısmıyla çalışmamız nihayet bulacaktır.

Kapsam

Said'in oryantalizm için yaptığı teferruatlı tanımı tüm varyantlarıyla irdelemek mevcut çalışmamızdan çok daha hacimli bir tahkikat gerektirir. Çalışmamız bu hacme sahip olmamakla beraber daha spesifik alanlar hakkında bilgi ihtiva etmektedir. Osmanlı devletinin III. Selim ve II. Mahmut ile başlayan batılılaşma girişimleri, Islahat ve Tanzimat dönemleri gelişmeleri ve sonrasında kurulan yeni Türkiye Cumhuriyetinin batı etkilenimleri ve self-oryantalist söylemin toplumu güdümüne alma durumu ihtisaren ele alınmıştır. Oryantalizmin tarihsel seyir boyunca envai çeşit yoruma tabi tutulması ve mana itibarıyla pek doğurgan olması yapılan çalışmaların kemiyetine etki etmiştir. Oryantalizmin farklı yorumlarından biri olan self-oryantalizmi konu edinen çalışmamız, kapsam itibarıyla mezkûr sınırların dışına çıkmadan fazla da derine inmeden kavramı tanıtmak için atılan ilk adım mesabesindedir.

Self-Oryantalizm Nedir?

Kavramsallaşma eşiğine gelemeyen ve 'batılılaşma' mefkûresiyle aynı paydada buluşabilen Self-oryantalizm, Doğu(lu)'nun Batı'yı -ulaşılması gereken- üst medeniyet olarak telakki etmesi ve kültürünü, yaşayışını, devlet politikasını, fikriyatını Batı değerleri ve parametrelerince yeniden tahlile, tenkide ve çoğu kez taklide tabi tutma girişimidir. Self-oryantalizme bir bakıma, Batı(lı)'nın Doğu(lu)'ya yüklemiş olduğu hakir ve kifayetsiz misyonun, Doğu(lu) tarafından özümsemesi ve bir hayat stili haline gelmesi de denilebilir.

Self oryantalizm kavramı, tarihsel süreç içerisinde ilk olarak 1927 yılında "Antonio Chuffat Latour" tarafından "Apunte historico de las chinas en Cuba" isimli çalışmasında Çin topluluğunun temsili hususunda kullanılmıştır.¹² Kelime anlamı da "kendi kendini Doğululaştırılmaktadır"¹³

Batı fikriyatıyla bezenmiş Doğulu, içinde yaşadığı toplumdan farklı bir düşünüş ve yaşayışı benimsemesi ve kendini ait hissettiği toplumun kudretiyle bir tekebbüre kapılır. Bu tekeb-

12 Çiftçi, B. B.-Y. (2012). *Self oryantalizm: İçimizdeki modernite ve/veya içselleştirdiğimiz modernleşme*. Akademik İncelemeler Dergisi (7)1 , 142-143.

13 Durna, T. (2004). *Köşe Yazılarında Avrupa Birliği Tartışmaları: Helsinki*. Ankara: Elips Yayıncılık, 263,

bür toplumu hakkında var olan değerlerini zedeler akabinde temsil ettiği batının değerleriyle kültürünü sorgulamaya başlar ve toplumuna bakarken mahalli bir sair oluşturur. Hedef belirledikleri nesneyi oryantalize ederek bir Batı simülasyonu oluşturma gayretine girer. Bu durum Doğu geleneğinden tevarüs edilen değerlerden ya da metotlardan kurtulup garp-lılışmaya ya da bir bakıma mukallit bir modernleşmeye kapı aralamak olarak da tarif edilebilir. Nihayetinde Batının doğu üzerinde gerçekleştirmek istediğini self-oryantalist 'kendi kendini oryantalize'¹⁴ ederek gerçekleştirir. İşte self oryantalist paradigmanın nihai neticesi, bütünden parçaya ilerleyerek mikrodan makroya bir batı prototipi oluşturmak ve kurgulanan Doğu fantasmasıyla¹⁵ doğuyu bitirme projesidir.¹⁶

Self-Oryantal Paradigmanın İçselleştirilmesi (Yanlış Batılılaşma) ve Toplumsal Tezahürleri

Osmanlı imparatorluğunun dünya üzerinde kurduğu tahakkümün lahza lahza yitilmesi ve fakat bunun Osmanlı hanedanı ve saltanat çevrelerince ciddiye alınmaması Osmanlı devletini yıkım aşamasına doğru götürmüştür. Savaşların kaybedilmesi ve artık gerek teçhizat gerek güç bakımından karşısında güçlü bir rakip görmesi sebebiyle bir değişimin iktiza ettiği fikrini tedricen benimsemişti. Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) antlaşmaları ile kudretinin zevale uğradığını bariz anlayan Osmanlı devleti askeri alanda modernleşme için gerekli görülen adımları atmıştı. III. Selim ile başlayan askeri alanda modernleşme bir süre diğer alanlara aksolmadı. Askeri alanda yaşanan gelişmeler de toplumsal alanla yahut devletin işleyişi, dini, kültürel yapısıyla ilgili olmadığından menfi bir toplumsal reaksiyon oluşturmadı. Böylelikle ilk modernleşme çabaları sonuç verdi. Lakin elde edilen sonuç sonrasında Osmanlı'nın direkt reforma değil reformist zihni altyapıya ihtiyacı olduğu fikri de oluştu.¹⁷ II. Mahmut, III. Selim'den daha reformist bir tavırla Osmanlı devletine tecdit kapılarını araladı. Saltanatı sırasında vuku bulan Fransız ihtilali, değişen dinamikleriyle doğuma hazırlanan dünya düzeni ve Yeniçeri ocağının kaldırılması Osmanlı devletindeki dinamikleri hareketlendirdi. Ayrıca bu dönemde modernizasyon padişah tarafından politika olarak belirlenmiş

14 Kahraman, H. B. (2002). *Oryantalistleştirildiklerimizden misiniz?*, Radikal Gazetesi: 22.

15 Balfour diyor ki: Her şeyden önce olgulara bakın. Batılı uluslar, tarihte ortaya çıkar çıkmaz, kendilerine özgü erdemleri edinip kendi kendini yönetme yetilerinin ilk ilkelerini sergilediler. Genel deyişle "Doğu"daki Şarklıların tüm tarihine bir göz atın, kendi kendini yönetmenin izine rastlayamazsınız (...) İşin aslı budur. Bir üstünlük ya da aşağılık sorunu değildir bu. (Said 2015, 42-43)

16 Zira oryantalizm bir bakıma nesneyi itibarsızlaştırarak özneyi ulvileştirmek olduğundan oluşturduğu doğu fantasması politikasını izhar etmiştir. Zira "Oryantalizm gücünü yoktan bir şeyi var etmesinden değil, olan bir şeyi olmayana (...) indirgemesinden alır. Tıpkı Müslümanların tarihinin bir tarihsizliğe mahkûm edilmesi gibi." (Ülken 1998, 58-65)

17 Batılılaşma ilk olarak askeri bir sorun olarak ele alınmıştır ve ordunun donanımı ve savaşlarda görülen başarısızlıkların teknik anlamda giderilmesi öne çıkar. İşte asıl 1826'dan sonradır ki, Batı'nın üstünlüğünün salt bir askeri üstünlüğe indirgenemeyeceği kavranmış, askeri üstünlüğün arkasındaki zihniyetin araştırılması işine girilmiştir. (Yavuz 1998, 43)

olduğundan ve rejimin padişaha yüklediği misyonun kudretinden ötürü modernleşme girişimleri başarılı olmuştur denilebilir. II. Mahmut döneminde Avrupa'yla ilmi temasın tercümeler sayesinde oluşması, 1833'de **Tercüme Odaları**'nın kurulması ve burada yetişen talebelerin Avrupai gelişmelerden haberdar olması, bunun yanı sıra ara ara yurt dışına öğrenci gönderilmesi Osmanlı modernleşmesinde kısmen başlangıç mesabesindedir.

Tanzimat ve islahat dönemlerine zemin hazırlayan II. Mahmut'un reformist tavrı, Osmanlı'yı ciddi şekilde batılılaşmanın eşiğine götürmüştür. 19. Asra yaklaşırken Batı'nın buharlı makine üretimleri ve maddeye egemenlik anlayışı doğrultusunda hareket etmeleri, envai çeşit üretim yapmalarına ve güç kazanmalarına sebep olmuştur. Jön Türklerin Batı'ya yapmış oldukları yolculuklar sonrasında Batı'yı yücelten ifadeler kullanmaları ve şaşkınlıklarını gizleyememeleri öte yandan Osmanlı devletinin zor günler geçiriyor olması ve eski şaşaalı günlerinin geride kalması toplum nazarında Batı'yı muteber, medeni ve güçlü bir yere konumlandırmıştır. Mezkûr Jön Türklerden biri olan ve Batı seyahati dönüşünde düşüncelerini aktaran Namık Kemal'i Niyazi Berkes şöyle anlatmıştır:

Namık Kemal'in düşüncesinin dokusu hakkında bir fikir vermek için önce Avrupa uygarlığını anlatan yazılarından birinin özetini vermek isterim. Meşhur 'Terakki' adlı yazısında şöyle anlatır: 'gökteki yıldızlardan bir kişi gelse' der (adeta kendini anlatıyor) ve bu mahlûk Avrupa'yı görse, insan gücünün yarattığı eserler onu hayretler içinde bırakacaktır. Yalnız Londra'da göreceği harikalar aklına korku verecektir." diyerek bu harikaları birer birer anlatır. Parlamento, mahkemeler, okullar (...) bunların hiçbiri o zamanlar bizde yoktu. Peki, bunları yaratan sebepler neler? Şunları sayar: Özgürlük, eşitlik, işbölümü, ekonomi bilim, buhar kuvveti, elektrik. Bu kaideler ve araçlar sayesinde insan medeni memleketlerde tabiatı hüküm altına almıştır, ilerleme yolunu bulmuştur. Fikirler çalışmaya ve bilime yönelmiş, refah dünyası yaratılmıştır.¹⁸

Batı'yı görmesinin yanı sıra 'Renan Müdafaname'siyle Doğu'yu ve İslam'ı müdafaa etmekten imtina etmeyen aynı zamanda tradisyonel bir perspektife de sahip olan Namık Kemal dahi, Batı seferi dönüşünde rastladıklarından pek etkilenmiş ve ifade ettiği kavramlarla -ilk dönemlerde- Batı'yı zihinlerde mutena yerlere yerleştirmiştir. Doğu hassasiyeti bulunmasına rağmen etkilenimi bu denli fazla olanı görünce, geleneğine değer addetmeyen bazı Jön Türklerin tavır ve ifadelerine çalışmamızın önceki sayfalarında yer verdik, malumdur.

Çeşitli keşiflerle ve kilisenin toplum nezdinden itibarsızlaşmasıyla kabuk değiştiren Batı, dini inançlarını sorgulamış ve sonraları seküler ve tam pozitivist bir dünya görüşüne bürünmüştür. Avrupa'ya terakki kazandıran da salt dünya çalışmalarına fokuslanmak olmuştur. Tabi Batı'nın geçirdiği bu müspet evrelerin aksi istikamette eş zamanlı olarak Doğu'da da vuku bulmuştur. Bozulan bir askeriye, ilerlemeyen bir eğitim sistemi, Batı manda-

18 Berkes, N. (2002). *Batıcılık Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*. İstanbul: Yay, 53.

sında yaşamayı nihai hedef haline getirenlerin nüfuzu, pozitivizm ve materyalizm furiasının intişar etmesi, dine yöneltilen radikal tenkitler ve tüm bunların üstüne Osmanlı devletinin kozmopolit yapısı Doğu’yu üstündeki ölü toprağını ‘batılılaşma’ ile atma girişimlerine mecbur bırakmıştır. Batı ile olan coğrafi yakınlık kültürel benzeşmeyi hızlandırdığı gibi fikirlerin yayılmasına da ivme kazandırmıştır. Bundandır ki Osmanlı, Avrupalaşmaktan kaçamamıştır. İşte self oryantalist paradigmanın içselleştirilmesine zemin hazırlayan en temel etkenlerden biri de batının modernleşme ve güç kazanma sürecine karşın Osmanlı’nın yıkılış evresine girmiş olması ve otorite zafiyetinin ortaya çıkmasıdır.

Doğu’da yaşanan çalkantıların aksine garbın aydınlanması, doğuluların self-oryantalizm nazariyatı etrafında kümelenmesine ve ivedilikle garplılaşmak için kendi kendini oryantalize etme gayretine girmelerine sebep olmuştur. Aydınlanmadan kastı Avrupalaşmak olan bu anlayış her ne kadar tüm alıcılarını batıya yöneltmiş olsa da mutlak surette başarılı olamamıştır. Çünkü Hilmi Yavuz’un ifadeleriyle bu aydınlanma değildir.

Peki, Aydınlanma bizi Avrupalılaştıramadıysa, bu serüvenin yaşandığı iki yüz yılın bilançosu nedir? Öteden beri ve ısrarla söylediğim şudur: İki yüz yıllık Avrupalılaşma serüveninin bizi getirip bıraktığı yer, Oryantalizmdir. Biz Batılılaşmadık, Oryantalistleştik, diye düşünüyorum. Oryantalizm yani kendimizi Avrupalı’nın gözüyle görmek! Batılılaşma maksadıyla kalkıp Oryantalizme varmak! Ne hazin! ¹⁹

Merhum Nuri Pakdil’in:

*‘Boynumuz ağrıdı batıya, bakıp durmaktan,
Üstelik batının mil çektiği, gözlerle bakıyoruz batıya’*

Dizeleri de, Batılının Doğu fantasmasıyla mil çektiği doğuluya, uyguladığı küresel obskürantist²⁰ tavırla medeni, aydınlanmacı ve özgürlükçü vaadinin ne denli oryantalist bir gayrette olduğunu anlatmaktadır. İçselleştirilen self oryantalistizm ve toplumsal tezahürleri başlığının hulasasını tarih ve gelenek bilinci yüksek Yahya Kemal’in etkilenim gücünü aktararak nihayete erdirelim:

İstanbul’dan çıkarken zaten dine karşı kafamda şedit bir aksülamel vardı. Paris’te dinsizliğin arttı. 1904 senesi Paris’te kilise ve din düşmanlarının azdığı ve sosyalist cereyanının sert bir rüzgâr gibi estiği bir seneydi. Mitinglere nümâyişlere karışıyordum. Sokaklarda International’ı dinlerken kalbim geniş bir insanlık sevgisi doluyordu ve

19 Yavuz, H. (1998). *Batılılaşma değil, oryantalistleşme*. Doğu Batı Dergisi (2), 45.

20 “(...) Neden Avrupa bizden ileri? Neden bizde adam yetişmiyor vs. İçimden alev gibi kelimeler yükseldi. Ve yanan bir kömürü çiğner gibi dişlerimi sıktım. Neden yetişsin? Yıldızları söndürmeye çalışan bir obskürantizm. Ateş böceklerine tahammül yok bu gecenin.(...)” (Meriç, Jurnal 1 1955-65) ifadeleriyle belirginleşen obskürantizm, envarı yalnızca kendi görmek isteyen Batı medeniyetinin ‘bilmesinlercilik’ olarak ifade edilebilecek bencil tavrının tanımıdır. (Meriç, Jurnal 1 1955-65, 247)

gözlerim yaşıyordu. Jeures, Pressence, Vialand Alman anarşist Sebastian Feure ve Malato'nun nutuklarını hararetle dinliyordum. Dinsizlik ve ihtilalcilik heveslerim arta arta Anarşist Jean Grave'in Temps Nouveaux gazetesinin ateşli bir kari'i ve müfrit bir tilmizi oluverdim. Bu düşünüşte ve yeni tarzda kekeledim bazı mısraları Doktor Abdul-lah Cevdet görmüş ve pek ziyade beğenmişti.²¹

Yeni kurulan Türkiye ve Cumhuriyet Entelijansiyasının self-oryantalist aksiyonları

Kozmopolit yapısı itibariyle birden çok ülkeye bölünen Osmanlı, savaş ve mücadeleyle Anadolu topraklarında yeni bir cumhuriyetin kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Osmanlı devleti 600 yıl boyunca cihan hükümdarlığı yapmış ve din mefhumunu devlet politikasından gayrı düşünmemiştir. Manevi değerlerini tevarüs ettiği Türkiye cumhuriyeti, kuruluş aşamasında bir tecdite imza atarak öngörülenin aksine Batı'nın pozitivist ve laisist anlayışını esas alan bir sistem kurmuştur. Yeni kurulan bu sistem, batılılaşma fikriyle Avrupalı kullanımları, devlet politikalarına uyarlamış, bazısını da olduğu gibi almıştır. Yeni cumhuriyet sisteminin batılılaşma meyli ve toplumun Osmanlı kültürüyle bezeli fikir dünyasına sahip oluşu, ilk dönemlerde bir takım güçlükler ve uyumsuzluklar ortaya çıkarmıştır. Bunun da temel sebebi yanlış batılılaşma yani self oryantalizmdir.

Batılılaşmanın sistematik ve kontrollü şekilde gerçekleştirilmesi çok mühimdir. Japonya'nın yirmi bin öğrencisini bilhassa fikri karmaşanın daha az olduğu Almanya'ya göndermeyi ısrarla tercih etmesi yıllar sonra yanlış batılılaşmanın bedelini ödeyenlere ısrarının ehemmiyetini anlatmış oldu. Japonya'nın aksine Osmanlı son çeyrek münevverleri ve cumhuriyet aydınlarının öncülük ettiği kontrolsüz bir batılılaşma Hilmi Yavuz'un da -yukarda mezkûr- ifadesiyle aydınlatmamış aksine koyu bir şekilde toplumu oryantalistleştirmiştir. Avrupa'dan alınan yenilikler yeni bir inkılâba zemin hazırlamıştır. Yeniliği getiren zihinlerle, gelenekten kopmayan zihinler arasında Batı'nın Doğu'yu ötekileştirme örneğinde olduğu gibi bir 'ötekileştirme' durumu ortaya çıkmıştır. Gelenekle bağını koparmayan ayrıca self oryantal zihniyeti reddeden vatandaşlar cezai müeyyidelerle karşı karşıya kalmıştır.

'Frenk Mukallitliği ve şapka' isimli eseriyle Batı tecditlerini kabul etmeyen İskilipli Atıf Hoca, bahse konu olan cezai müeyyide neticesinde istiklal mahkemelerince idam edilenlerden yalnızca biridir. Bu ve benzeri tarihsel yaşanmışlıklar, self-oryantalist dimağların Doğu'yu, bir doğulu olarak Batı'ya benzetme gayretleri sırasında mütemadiyen olagelmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında inkılâpla beraber caydırıcı güç olarak kullanılan cezai müeyyideler cumhuriyet rejiminin olgunlaşmasıyla ve yaptırımların inkılâplara karşı tepkiyi azaltmasıyla eylem gücünün çoğunluğunu yazın dünyasına ve dönemin aydınlarına bırakmıştır. Batı seviciliği temalarının işlendiği romanlar, nihai gaye olarak Batı medeniyeti halini

21 Kemal, Y. (1999). *Çocukluğum Gençliğim, Edebi ve siyasi Hatıralarım* (4 b.). İstanbul, 102.

almanın gerekliliğini konu edinen denemeler, yeni bir batılı insan modeli oluşturma gayesi, oluşturulan yerli sairin irtica yaftasıyla hakir görülmesinin eserlere ve filmlere yansıtılması ve daha birçok benzeri yöntemler self-oryantalist dinamikler tarafından yeni enstrümanlar olarak denenmiştir.

Kendi kendini oryantalize eden self oryantalist aydınlar, yeni kurulan devlet düzeninde yukarıda zikredilenlerden en çok da ‘yeni bir batılı insan’ modeli oluşturma gayretine girdiler.

Zira Tanzimat’tan beri görülen, yeni insan modeli oluşturma, Servet-i Fünûn’da hızlanarak devam eder. Fikret, Servet-i Fünûn döneminden sonra gençlere ve daha sonrasında çocuklara hitaben yazdığı şiirlerde kendi anlayışı doğrultusunda Batılı özelliklere sahip, yeni bir insan modeli oluşturmaya çalışır (...) romanlarda kahramanlar, Batı kültür ve yaşayışını öğrenme, benimseme ve yayma çabası içine girerler. Çünkü onların kendilerine örnek aldıkları tek model, Avrupa’dır. Bu nedenle roman kişileri, Batılı bir eğitim alırlar (...) Batılılar gibi kılık kıyafetlerine, ev dekorasyonuna, moda, estetiğe önem verirler. Batı zihniyetine sahip olmaya çalışırlar.²²

Bilhassa yazın dünyasıyla gelen batılılaşma ideolojisinin en çok benimsendiği ve uğraşların çoğaldığı dönem, Servet- Fünun dönemidir. Tam olarak hem oksidentalizmin hem de self-oryantalizmin geliştiği dönemde Batı’nın kültürel, dini, felsefi, siyasi teffuatını irdeleme ve yeni insan-yeni medeniyet modeli oluşturma gayreti, öte taraftan doğuya batı parametrelerince yaklaşma tavrı mezkûr devirde doruğa ulaşmıştır.

Yazın dünyasının yanı sıra 20. yy’da siyasi batılılaşma da Abdullah Cevdet gibi öncülerle ciddi ivme kazanmıştır. Siyasetin ve ırkın ıslahı için yurt dışı ithallerini ürün ve zihniyetle sınırlandırmayan Abdullah Cevdet,

Kökten bir değişimi savunan Batıcılık anlayışı, geleneksel değerlerin ilerleme yolunda engel oluşturacağı düşüncesine sahiptir. (...)ayrıca Le Bon’dan mülhem tezleri ile Osmanlı unsurlarının Batı ile eklemlenmesi görüşünü savunmaktadır. Batı medeniyetinin bütün kurum ve düşünceleri ile ithal edilmesi gerektiğine inanan Cevdet; ancak böyle bir yönelimin Osmanlı’yı kurtaracağı düşüncesindedir (...) Cevdet’in “Bir ikinci medeniyet yoktur. Medeniyet, Avrupa medeniyetidir”²³

Siyasası da self-oryantal paradigmaya güç kazandırmış ve yeni kurulan cumhuriyetin bu düşünceler üzerine inşa edilmesi uğraşı verilmiş, büyük oranda başarı elde edilmiş ve neticesinde de ise kendi kendini oryantalize eden bir toplumun inşası için büyük bir adım daha atılmıştır. Toplumun yeni cumhuriyetin kuruluşundan sonra self oryantalist mefkûreyi içselleştirme aşamaları –her ne kadar aykırı ses çıksa da- büyük çoğunlukla tamamlanmış

22 Kavcar, C. (1985). *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı*. Ankara: KTBY, 108.

23 Bkz. Yerlikaya, T. (2016, Haziran 16). Setav.org. Setav Web Sitesi: <https://www.setav.org/self-oryantalizm-ve-yerli-islamofoby/> adresinden alınmıştır.

ve politikalar garbın devlet modellerinden büyük çoğunlukla alınmaya başlanmıştır. Öyle ki toprağını eşelesen bir şark tohumunun bittiği hakikati fark edilecek ülkenin garba teslim oluşu garplılarca akli bir mecburiyet olarak görülmüştür. Batılı seyyahların notlarına yansıyanlar aşağıda olduğu gibi anlatılmıştır:

Garplılaştırma davası ahlakçı/arımızı tedirgin eden bir mesele olmaktan çıkmıştır. Ben, kurulmasında büyük hizmetleri geçmiş, şerefle temsil etmiş olduğu uygarlığın, değerinden, diyebiliriz ki, hiçbir zaman şüphe etmemiş olan eski bir ulusun çocuğuyum. Her zaman söyledim, şimdi de aynı kanıdayım, Fransızları dünyanın dört bir yanına yöneltmiş olan şey, kazanç hırsı, buyurmak tutkusu değil, gelmiş geçmiş uygarlıkların en iyisi, en doğrusu belledikleri hayat tarzını yayma hevesidir. (...) Kısacası, garp metotlarının geçici başarısı önünde eğilmek zorunda kalan ülkeler, Garbı bir bütün halinde kabul etmeleri gerektiğini kavramışlardır.²⁴

Batı'nın inşa ettiği 'Sair'in zamanla hakikat olarak algılanması doğu(lu)'nun Batı karşısında bir kez daha müzmin muhtaç konumuna düşmesine neden olmuştur ve bunun da en büyük müsebbipleri sömürge entelektüelleridir. İnşa ettikleri 'batı dışında medeniyet yoktur' algısı ve sanattan edebiyata, siyasetten, politikaya menzil-i maksudu yalnızca Batı olarak telakki etmeleri artık meseleyi batıyı anavatan olarak görme vehmine kadar götürmüştür. Nitekim;

Orhan Pamuk'un TLS'de (The Time. Literary Supplement),

21 Haziran 1 996, sayı: 4864) Peru'lu yazar Mario Vargas Llosa'nın iki kitabı üzerine bir yazısı yayınlandı. Can alıcı bir yazı! Pamuk'un Oryantalizmini hangi kertilere kadar götürdüğünü apaçık sergiliyor. Landscape of Violence (Şiddetin Görünümü) başlıklı yazısına 'Üçüncü Dünya Edebiyatı diye bir şey var mı?' diye başlıyor Pamuk ve Edward Said'in yazdıklarından yola çıkarak Üçüncü Dünya Edebiyatı kavramının merkez dışı (off-centre) edebiyatların çoğulluğunu ve farklılığını, bu edebiyatların Batılı-olmayışını (non-We. Hernness) ve milliyetçilik ideasını vurgulamayı belirtiyor. Okurlarını hemen uyarmam gerek: Pamuk'un bütün öteki Oryantalistler gibi, Batılı olmayan edebiyatı 'edebiyat' saymamak gibi bir anlayışı var! Pamuk burada, Vargas Llosa dolayımında, tipik bir Oryantalist söylemin içinden konuşuyor gibidir. Yazarın sürgünlüğü, onun kendi ülkesinden, kendi topraklarından, kendi halkından sürgün oluşu değil, bağlı olduğu merkezden (Avrupa kültüründen) sürgün oluşudur! Avrupa'da yaşadığı halde, Avrupa kültüründen sürgün edilmiş olmak! Llosa'yı ve elbette Pamuk'u büyük ölçüde tedirgin eden bu sürgünlüğün ne demeye geldiğini iyice anlamanız gerekiyor.²⁵

Orhan Pamuk'un bu oryantalist zihniyeti birçok eserinde göze çarpmıştır. Bunun yanı sıra batı'yı üst medeniyet kabul ettikten hemen sonra oradan uzaklaşmayı sürgün olarak nite-

24 Duhamel, G. (1956). *Yeni Türkiye, Bir Garp Devleti*. Ankara.

25 Yavuz, H. (1998). *Batılılaşma değil, oryantalistleşme*. Doğu Batı Dergisi (2), 58-60.

leyen ve oranın insanı olmanın özlemini satırlarında aleni eden Pamuk'un yanı sıra Atilla İlhan'da sömürge entelektüelleri taburunda kalem oynatan ve eş minvalde fikirlere sahip edebiyatçılarımızdan biridir.

İlhan, Hangi Batı'da, «Yanlış Hesap Paris'ten Döner» başlıklı bir yazısında çok daha açık seçik, sözü Orhan Pamuk gibi bilerek dolandırmadan, anlamamış mıydı: «Genç bir ozan hatırlıyorum: Beyoğlu'nun artık bütün bir edebiyat kuşağınca bilinen «malum» pastanesinde, yumruğunu göğsüne vura vura: «Ben demişti, Türk olmak istemiyorum. Çevremde gördüğüm her şey kızgın bir demir dehşetiyle etime yapıyor. Sanatımla ve duygulanımı gücümle başka ve Batılı bir ortama aidim ben.» Avrupa kültüründen sürülme! Kendi ülkesinden, kendi geleneklerinden, Kendi halkından sürgün edilmek değil, ama Avrupa kültüründen sürgün edilmek! Bu, Aijaz Ahmad'ın Teoride Sınıf, Ulus, Edebiyat'ta Edward Said'den yola çıkarak belirttiği gibi, tipik bir 'sömürge entelektüeli' tavrıdır. Kendilerini Avrupa kültürüyle tanımlayarak ve sömürgeci ülkeyi 'anavatan' sayarak, her zaman Avrupai hâkimiyetin kültürel perspektifiyle yazdıklarını söyler bize! Aijaz daha sonra, Said'in, 'sömürge entelektüellerini veciz bir biçimde tanımlayan şu sözlerini de aktarıyor: 'Kendilerini sömürge ve/veya Batılı olmayan halkların karşıt deneyimlerinin anlatıcısı sayıyalar da, eserlerinde Batı kültürel geleneğinin dışında (vurgulama Said'in) duran adam anlayışı yoktur.'²⁶

Avrupa'yı anavatanı sayan mahalli dimağların kendi kültürüne sahip çıkma ihtimali pek düşüktür. Said'in mezkûr 'sömürge entelektüelleri' tavsifi de örnekler göz önüne alındığında doğruluğunun vazih şekilde kanıtıyor. Toynbee'nin 'hiçbir ülke Türkiye kadar batılılaşmaya çalışmamıştır.' sözü batılılaşmanın boyutlarını ortaya koymaktadır.

Self-Oryantalizm'in Oluşturduğu Siyasal Söylemler

Yeni bir toplumun inşasında en büyük kudret siyasi erke ve toplumun entelijansiyasına aittir. Osmanlı'nın son zamanlarında ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarında batıcı söylemin kurduğu tahakküm, kurumsallaşmanın temelini garpçı dinamiklerle donatmıştır. İnkılâpçılık ilkesiyle yeni kurulan rejimin mihenk taşlarını Batılı değerlerin oluşturması, sonrasında yaşanan toplumsal ve kültürel komplikasyonların müsebbibi hakkında fikirler vermektedir. Beşir Fuat, Abdullah Cevdet, Prens Sabahattin, Mizancı Murat ve Ahmet Rıza gibi siyaset adamları bu batısal eğilimlere peşkeş olmuş isimlerdir. Self-oryantalist yani doğulunun doğuyu Batılılaştırma girişimlerinin siyasi yüzü -mezkûr- şahsiyetler kendilerini toplumu aydınlatma (!) yahut oryantalize etme hususunda muvazzaf saymışlardır. Abdullah Cevdet'in aşağıdaki dörtlülüğü bahse konu aydınlanmayı kendine hamletme durumunu açıklamaktadır:

"Sizi aydınlatmaya çalıştım gece gündüz

Aydan güneşe gittim, güneşten aya geldim

26 Ülken, H. Z. (1998). *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam* (1 b.). Boyut Kitapları, 58-61.

Peygamberler vaat ederler cennet öbür dünyada

Ben size bu dünyayı cennet yapmaya geldim.²⁷

Bu zihniyet yöntem konusunda ve batıcı siyasi eğilimleri topluma tatbik etme noktasında ifrat yüklü tutumlar da sergilemiştir. Zira Ahmet Rıza'nın: 'Var olabilmek için elitin istila edici ve fethedici olması elzemdir.'²⁸ Söylemi ifade edilenleri anlatmaktadır. Yeni bir siyasal söylem inşa etme gayretinde olan jön Türkler ve cumhuriyet aydınları -bazısı imajinatif fikirler sunsa da- batı okumaları ve seferleriyle üretmek yerine mukallit bir tutumla olanı almak taraftarı olmuştur. Ve direkt batılılaşma, yanlış inşaaya sebep olmuştur. Toplumsal dokuyla uyumsuzluk problemini görmezden gelerek 600 yıllık bir devleti ivedi bir inkılâba maruz bırakmak elbette ki siyaseti, sanatı, edebiyatı, ekonomiyi, dini, devleti sendeletecek ve çıkmazlara koyacaktır. Aydınlanmak gayesiyle çıkılan yolda karanlığa maruz kalmak 'aydınlık' anlayışının birbirinden farklı olduğunu gösterir. Fakat -rağmen- karanlıkta ısrar kılmak ise self-oryantalizmin taşere edildiğini ortaya çıkarır. Self-oryantal paradigmanın Batıcı siyaseti bu minval üzerinedir.

Devlet pek ala bazen hastalanır lakin bu hastalığın tarihi boyutu yoktur.²⁹ İlk ciddi hastalıkta ölüme terk etmek art niyetli gayeleri izhar eder. Dolayısıyla self-oryantal söylemin siyaset anlayışından anlıyoruz ki hastalık geçiren devlet ölüme terk edilmeli, yeni bir devlet tedariğiyle çağdaş düzenler kurulmalıdır. Mandasever zihniyetin oluşum evresi yerli fikir taşeronlarının bu düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Self-Oryantalistlerin siyasal söylemleri bazen de Napolyonvari³⁰ bir teknikle topluma empoze edilmeye çalışılmıştır. Olanı olmayan göstererek, içselleştirilmiş oryantalist metodu uygulamaya koymak ve halka batıcı sistematiği dayatmak mezkûr zihniyetin aldığı tavırlardan biridir. Ahmet Rıza'nın 'İslam cumhuriyetçi rejime hiçbir şekilde düşman değildir. Aksine ancak millet meclisi tarafından seçileni lider olarak kabul eder.'³¹ Söylemi Napolyonvari bir söylemdir dolayısıyla toplum reaksiyonlarını pasifize etme gayesi gözle görülmektedir.

27 Mardin, Ş. (2015). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* (1895-1908). İletişim Yayınları, 189-190.

28 Mardin, Ş. (2015). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* (1895-1908). İletişim Yayınları, 189-192.

29 Mardin, Ş. (2015). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* (1895-1908). İletişim Yayınları, 189-191.

30 'Napolyonvari' ifadesinin kullanılma sebebi Napolyon'un Mısır seferinde, Mısır halkına yayımladığı ferman'da takındığı tavrın Ahmet Rıza başta olmak üzere cumhuriyet batıcılarının tavrına benzerliğinden mülhemdir. Mısırlı tarihçi Ceberti tarafından yapıçözüme uğratılan ferman Mısır halkına telakikiler lanse etmek gayesiyle yazılmıştır. Birkaç komplimanla amaçlarına güvenilirlik esvabı giydirmeye çalışan Napolyon mısır halkını kontrol altına almaya çalışmıştır ve bu tutumu cumhuriyet aydınlarında da rastlanmıştır. "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla (...) ben buraya haklarınızı zalimlerin elinden almak için geldim (...) Fransızlar sadık Müslümanlardır ve hristiyanları Müslümanlara karşı savaşmak için kışkırtan papalığı yerle yeksan etmiştir(...) Biliyoruz ki mısır halkı memlûklerin iktidarını ortadan kaldırdığı için Allah Teâlâ'nın rahmet ve inayetine şükredecek; Allah Fransız ordusunun şanını muhafaza etsin diyeceklerdir (...)" (Kalin, İslam ve Batı, 2020, 131-136)

31 Mardin, Ş. (2015). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* (1895-1908). İletişim Yayınları, 189-190.

Netice itibariyle self-oryantalizm siyasasının oluşturduğu söylemler bilhassa batıcılık ve cumhuriyetçilik etrafında şekillenmektedir. Evvel görev bu iki yeni sistemi kabul ettirmek için zemin hazırlamaktır. Bu da geleneği tasfiye, saltanatı azletmeyle mümkündür. Azledilen saltanat ve tasfiye edilmeye başlanan geleneksel kurumların varlığının toplumdan ihracı ve hemen akabinde insanların sisteme duyduğu ihtiyaç -tek- mevcut hükümetin önerdiği seçeneği kabul etme zorunluluğu getirmiştir. Dolayısıyla toplumu dönüştürenlerin siyaset kolu olan Cumhuriyetçilik ve batıcılık söylemleri de bu süreçler neticesinde kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

“Oryantalizmde üstü kapalı olarak dayatılan şey bir Avrupa tarihinin kabul edilmesi ve (...) tarih bilincimizin reddedilmesidir.”³² Self-oryantalizmde ise bu ahval yerel dimağların Avrupa tarihini ulvi bir yere konumlandırıp içselleştirmesi neticesinde komplekse bürünmesi ve batının dayatı eylemlerine gerek duymaksızın kendi kendini oryantalize etmesine dönüşmüştür. 1830-1950’li yıllar buna meşru bir zemin oluşturan yıllar olmuştur. Batı menşeli tecditlerin topluma çoğu kez cebren uygulanması Türkiye sınırları içerisinde zımnî bir Batı medeniyeti prototipi oluşturmuştur. Yenilikleri özümsetme gayesini müeyyideler ile gerçekleştiren oryantalist zihniyetin bu tavrı halkın tecditlerin bazısını benimsemesine yol açmıştır. Bunu özümsetmek self-oryantalist düşünürlerin çabasıyla daha başarılı olmuştur.

Toynbee’nin ‘hiçbir ülke Türkiye gibi batılılaşmaya çalışmamıştır.’ ifadesi mukallitliğin çarpıcı boyutlarını gözler önüne sermektedir. Bu batılılaşma gayreti sosyal dokumuzu tahrip ve tasnif etmiştir. İdeolojik ayrımlara ve tefrikaya tabi tutan self oryantal tutum çok geçmeden oryantalizmden tevarüs etmiş ‘sair’i yerel mahallelerde oluşturmuştur. Oluşturulan ‘yerli sair’ tasfiye edilen geleneğin temsilcisi olarak mürteci yaftasıyla modern kesim tarafından toplumda tecrit edilmeye ve modern potada eritmeye çalışılmıştır.

Dünya savaşları ve ihtilaller sonrası yeni kurulmuş birçok devletin ‘geçmişi tasfiye, geleceği de Batı parametrelerince inşa’ süreci kurumların batılılaşması ile olmuştur. Diplomasiden eğitime, sinemadan edebiyata, dinden kültüre, alfabeden sağlığa, toplumun ortak paydada bulunduğu her zemin yapısökümü uğratılmış ve sınır aşırı etkilerle eurotik bir tavra maruz kalmıştır. Bu eurotik mefkûre yeni kurulan cumhuriyette etkili olduğundan sistemin inşa-sında ve kurumsallaşmasında lokomotif görevi görmüştür. Bu kurumsallaşma self-oryantalist zihinlerin daha rahat hareket alanı bulmasına ve güç kazanmasına sebep olmuştur. Kazanılan güç ile beraber çeşitli varyasyonlar ile ülke Zihni sömürüye çok daha hızlı elverişli hale gelmiştir. Sömürünün –yerel- kolluk kuvvetleri eylem gücünü arttırdıkça garba bağımlılık artmış ve bağımlılık arttıkça garplılaşma artmıştır. Bu eurotik inşa ‘işlevselci’ nazar ile

32 Uğurlu, S. (2005). *Oryantalizmin Türk kültürüne etkileri*. Sakarya Üniversitesi, 210.

irdelendiğinde toplumu keşmekeşe sürüklemiş olmaktadır. Toplum organizmadan, organizmayı oluşturan alt organlardan ve alt organların alt hiyerarşisinden oluşmaktadır. En alt birim ise bireydir. Swingewood'a göre işlevsel birlik yani organizma ile alt birimlerin uyumu toplumsal düzeni oluşturmaktadır. Genel intizam ancak organizma ile alt birimlerinin intibakıyla mümkün olacaktır. Self-oryantalist zihniyetlerin tepeden inmece bir tavırla kurumları batılılaştırması alt birimlerle olan intibakını bozmuştur. Organizmanın en küçük birimini oluşturan bireyin üst birimlerle olan uyumsuzluğu toplumsal intizama halel getirmiştir. Gelenekselci bireylerin batılılaşmış kurumlarda olması hem toplumu idare eden kurumların oryantalize olması hasebiyle batılılaşmayı mecburi kılmış hem de bu uyumsuzluk toplumu derinden tahrip etmiştir. Gelişmelerin bu denli derinden hissedilmesinin en büyük müsebbipleri hiç şüphesiz self-oryantalist yerli düşünürlerdir. Siyasetteki varlığıyla 'Tek medeniyet Avrupa medeniyetidir!' diyen Abdullah Cevdet, 'Ya garplılaşırız ya da mahvoluruz' diyen Ahmet Rıza; edebiyattaki varlığıyla 'sanatımla duygularımla batılı ortamı aidim ben.' diyen Atilla İlhan ve Batı aleyhtarlığı yapan Necip Fazıl'a 'ismin Necip temiz demektir, onu necis etme! O kalemi cami direğine çevirme! En iyi eserlerini beş parasızken Paris sokaklarında yazdığını biliyorum.' diyen Nazım Hikmet, batılı olmayan edebiyatı edebiyat saymayan bir Orhan Pamuk; İslam'a olan menfi tutumu, Batiseverliği ve itham dolu yargılarla oluşturduğu dindar tipolojileri sinemaya uyarlayan ve kadrajını Müslümanların -ona göre- kifayetsizliğine doğrultan yönetmen Muhsin Ertuğrul vb. birçok isim mezkûr alanların batılılaşmasına ciddi katkılar sunmuş ve self-oryantal paradigmanın işlevselliğini arttırmışlardır.

Sonuç itibarıyla de toplumun içerisinde kendi kendini oryantalize eden bir mekanizma oluşmuş ve bu mekanizma batılılaşma fikri ile mütemadiyen yerel zihinler devşirmeye devam etmiştir.

Batılılaşma Ama Nasıl?

Batı aydınlanma ile birlikte seviye atlamış ve aydınlarının isabetli çalışmaları ile güç kazanmıştır. Sistemi oturmuş, güçlü, örgütlü ve eğitilidir.³³ Bundan faydalanmak elbette mühimdir. 'Faydalanmak' ifadesi doğru anlaşılmalıdır ve seviyesi belirlenmelidir. Zira Aliya der ki: 'İki aşırı uçtan uzak durmak gerekir. Batıyı tamamen reddetmekte, körü körüne takip etmekte eşit derecede tehlikelidir.' bu yüzden rahat getirecek olan bu zamandan sonra İslami ve örfi ahlaki ilkeler eşliğinde batı sistemine yaklaşmak olacaktır. Batılılaşma mefkûresine kesin ret yaklaşımı ile tavır alan Sait Halim Paşa'dan Ali Süavi'ye ve daha nicesine kadar bu mefkûreye karşı çıkma sebepleri esasında yanlış batılılaşmanın yaşandığını anlatma gayesidir. Yanlış batılılaşma doğu geleneklerini ilhak ve tahrip, batı değerlerini yaşatma ve empoze etmek demektir. Devletin Kemalizm ile yönetilmesi ve batılılaşmanın her nevi-

33 İzzetbegovic, A. (2015). *Tarihe tanıklığım*. Klasik yayıncılık, 414.

nin bu düşünce ile ülkeye getirilmesi yukarıda ifade ettiğimiz gelenekleri ilhak ve tahrip durumunu Kemalizm'e hamletmektedir. Şeriat ve hilafetin azledilmesi, tekke ve zaviyelerin kaldırılması, harf inkılâbı ile Latin harflerin kabulü, kıyafet kanunu ile geleneksel kıyafetin değiştirilmesi, hukuksal ve anayasal değişimlerin Avrupa menşeli olması ülkeyi yeniden revize etmiş ve Alzheimer olmaya mecbur bırakmıştır. Bu gelişmeler Batı değerlerinin topluma tatbik edilmesini hızlandırmış, geride kalan üç beş geldiklerinde el-mecbur bu prensiple doldurulmasını elzem görmüştür. O halde denebilir ki, topluma muhayyerlik hakkı sunulmadan getirilen inkılâplara Kemalizm peşkeş iken inkılâpların topluma intibakına da self-oryantal paradigma peşkeş olmuştur. Dolayısıyla Kemalizm ve self oryantalizm biri diğerini tamamlayan iki -izmdir. Biri siyasetin ve yöneticilerin verdiği Kudret ile öteki ise her türlü toplumsal asimilasyon enstrümanlarıyla ilerler ve toplumu dönüştürür. İşbirlikleri güçlendikçe de bütüncül bir batılılaşma kaçınılmaz olur. İfade edilenlerde self-oryantalizmin müstemleke boyutu ve mahalli dimağlar üzerindeki etkisi ifade edilmeye çalışıldı. Mezkur yargılardan batılılaşmanın en direkt şekilde reddedilmesi fikri çıkarılmamalıdır. Çünkü kabul etmek gerekir ki muasırlarına nazaran daha iyi konumdadır. Lakin daha iyi konumda oluşunu salt mukallit bir tavırla ona benzemek gerekliliğine yorumlamak, toplumları imite medeniyetlerden öteye geçirmeyecektir. Bundan dolayı tedricen ve kendi değerlerini muhafaza ederek Batı'nın imkânlarından istifade eden ve aldığı her şeye kendi mayasından çalan bir toplum garbın girdabından kurtulabilecek ve terakki gösterebilecektir. Kendi medeniyetini muhafaza ilkesinden vazgeçmeden ve batı disiplininin, teknik terakkisinden istifade ederek çizilen yol, medeniyetleri özgün, üretken, muasır, kökleriyle irtibatı kavi ve istikbal fikri berrak bir hale getirecektir. Self-oryantal paradigma işlevinin çalıştığı ülkelerde ise özgünlük yerini kendinden mahrumluğa, üretkenlik ise müzmin muhtaçlığa bırakıyor. Bundandır ki bir toplumun önceliği kendi olmayı muhafaza etme çabası olmak zorundadır. Fikirselsel yahut politik ithallerin yapılmasından önce bir takım tetkikler yapılmalıdır ve bu tetkikleri yapmak da akıl ve kendi medeniyet künhüne vakıf münevverlerin evvel görevidir. Evvela doku uyumu tetkikleri yapılmalıdır. Ve bu tetkikler -Sosyolojik, psikolojik ve kültürel-uyum sağlıyorsa ithal edilen fikirler toplumu güçlendirecektir. Aksi halde sonuç tahrip ve kargaşayla neticelenecektir.

Kültürel rölativite ve psikolojik, sosyolojik farklılıklar hasıraltı edilerek ve kendinden taviz vererek bir terakki yahut üst medeniyet inşa etmek mümkün değildir. Bundandır yapılması gerekenlerin başında kendini tanımak, karşına konumlandığını tanımak ve tarihsel süreç içerisinde gelişen doğu-batı ilişkisini tanımak gelmektedir. Tanımak, tanımlanmayı önlediği gibi tanıtmaya mecalini de bahşeder. Bu da müstemlekeyi ve empozasyonu önler, kökle ilinti kurmaya vesile olur.

Kaynakça

- Berkes, Niyazi. *Batıcılık Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*. İstanbul: Yay Yayıncılık, 2002.
- Bünyamin Çiftçi, Yusuf Bezci. "Self oryantalizm: İçimizdeki modernite ve/veya içselleştirdiğimiz modernleşme." *Akademik İncelemeler Dergisi* (7)1, 2012: 142-143.
- Curtis, Michael. *Şarkiyatçılık ve İslam*. Çeviren Mehtap Çakır. İstanbul: Matbu Kitap, 2015.
- Duhamel, Georges. *Yeni Türkiye, Bir Garp Devleti*. Ankara, 1956.
- Durna, Tezcan. *Köşe Yazılarında Avrupa Birliği Tartışmaları: Helsinki*. Ankara: Elips Yayıncılık, 2004.
- Hanioğlu, M. Şükrü. *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981.
- İzzetbegovic, Aliya. *Tarihe Tanıklığım*. Klasik Yayıncılık, 2015.
- Kahraman, H. Bülent. *Oryantalistleştirdiklerimizden misiniz?* *Radikal Gazetesi*: 22, 2002.
- Kalın, İbrahim. *İslam ve Batı*. 16. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; 628 isam yayınlar; 31. Temel Kültür Dizisi ;8, 2020.
- Kavcar, Cahit. *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı*. Ankara: KTYB, 1985.
- Kemal, Yahya. *Çocukluğum Gençliğim, Edebi ve siyasi Hatıralarım*. 4. İstanbul, 1999.
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*. İletişim Yayınları, 2015.
- Meriç, Cemil. *Jurnal 1*. 6. Cilt 1. 2 cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 1955-65.
- . *Jurnal 1*. 6. Cilt 1. 2 cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 1955-65.
- Said, Edward. *Şarkiyatçılık*. Metis Yayınları, 2015.
- Schnopper. «Üniversite Öğrencilerinde Ben ve Öteki Algısı.» *Journal of Human Sciences*, 2005: 26.
- Sibai, Mustafa. *Oryantalizm ve Oryantalistler*. 1. Çeviren Mücteba Uğur. Beyan Yayınları, 1993.
- Tuna, Babür. "Şarkiyatçılığı Anlamak: Edward Said'in 'Şarkiyatçılık'ı Üzerine Notlar" *Doğu-Batı Dergisi*, no. 1(20) (2002): 213.
- Uğurlu, Serdar. *Oryantalizmin Türk kültürüne etkileri*. Sakarya Üniversitesi, 2005.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Modernleşme Oryantalizm ve İslam*. 1. Boyut Kitapları, 1998.
- . *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*. 1. Boyut Kitapları, 1998.
- . *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*. 1. Boyut Kitapları, 1998.
- Wikipedia. 05 01 2022. https://en.wikipedia.org/wiki/Description_de_l%27%C3%89gypte#References (erişildi: 02 01, 2022).
- Yavuz, Hilmi. "Batılılaşma değil, oryantalistleşme" *Doğu-Batı Dergisi*, no. 2 (1998): 43.
- Yavuz, Hilmi. "Batılılaşma değil, oryantalistleşme" *Doğu-Batı Dergisi*, no. 2 (1998): 45.
- Yerlikaya, Turgay. *Setav.org*. 16 Haziran 2016. <https://www.setav.org/self-oryantalizm-ve-yerli-islamofoby/>.

PSIKOLOJİ

Dini/Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Şükür Değeri ve Bireye Etkileri

Ayten Kesme*

Öz: Dini/manevi danışmanlık ve rehberlik, insan yardım hizmetlerine dini ve manevi öğelerin de dâhil edildiği disiplinler arası bir hizmet alanıdır. Bireylerin inançları ve manevi kaynaklarından yola çıkarak 'kendi kendilerine yardım etmelerine' yardım etmeyi ve insanların psikolojik sağlıklarına katkı sağlamayı amaçlar. Böylece yaratılıştan her tür erdeme, mutluluğa ve mükemmelliğe ulaşmak meylinde olan insanlara, bu yolda karşılarına çıkabilecek engelleri aşmak için destek verilmiş olur. Dini/manevi danışmanlık ve rehberlik adına bu süreçte, bireyde olumlu duygular oluşturarak psikolojik iyi oluşuna katkı sağlayabilecek bireysel ve toplumsal değerlerin kullanılması ve kazandırılması da önem arz etmektedir. Çalışmamızın amacı dini/manevi danışmanlık ve rehberlikte, birey için değerlerin rolünün ne olduğunu, şükür değeri özelinde ele alarak tespit etmeye çalışmaktır. Çalışmada dini/manevi danışmanlık ve rehberlik, manevi değerler, şükür konularıyla alakalı olarak yapılan önceki çalışmalar taranmış, elde edilen bulgular karşılaştırılarak yorumlanmıştır. Konuyla ilgili ayet ve hadislerden de istifade edilmiştir. Sonuç olarak, şükürün insanın fiziksel ve ruhsal sağlığını olumlu etkilediği, başa çıkma sürecinde bireye yardımcı olduğu, olumlu kişilik yapısı ve davranış özellikleri kazandırarak bireyin kendini kabulüne ve gelişimine katkı sağladığı, kişiler arası iletişimi kuvvetlendirdiği bulunmuştur. Bununla beraber şükürün, iyimserlik kazandırdığı bireye umut aşılayarak hayat memnuniyetine katkı sağladığı, olaylar karşısında farkındalık kazandırdığı ve bakış açısını genişlettiği, materyalist ve narsist eğilimlerin olumsuz sonuçlarına karşı koruyucu olduğu ortaya çıkmıştır. Şükürün sayılan tüm bu faydalarıyla, dini/manevi danışmanlık ve rehberlik için son derece önemli yardımcı bir değer olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dini/Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, Mdr, Manevi Değerler, Şükür, Pozitif Psikoloji.

Giriş

En güzel kıvamda yaratılan (Tîn 95/4) ve ömür boyu erdemlerle yüceltilmiş mutlu, huzurlu bir hayat yaşama arzusunda olan insanın karşısına bazen beklenmedik olaylar çıkabilmektedir. Hastalık, ölüm, ayrılık, engellilik, yaşlılık problemleri, mahkûmiyet, süregelen veya ani gelişen travma ve kriz durumları gibi pek çok olumsuzlukla yüzleşmek zorunda kalan insan; bazen bu zorlukların üstesinden tek başına gelemeyerek, ruhsal sağlığının bozulması tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır (Müftüoğlu 2020). İşte dini/manevi danışmanlık ve rehberlik, yaşanan böylesi sıkıntılı durumlarla mücadelede bireyin duruma uyum sağlama-

sına, güçlenmesine ve baş etme cesareti bulmasına yardımcı olmaktadır. Bireysel inanç ve değerlerden faydalanarak kişiye hayat desteği sunan dini/manevi danışmanlık ve rehberlik, insanın mutluluğa ve ebedi yüksek erdemlere ulaşmasını kolaylaştırmayı ve bu yoldaki engelleri ortadan kaldırmayı amaçlar (Özdoğan 2006, 127-28). Bu maksadı gerçekleştirebilmek için bireyin tutum ve davranışlarında yönlendirici rolü olan, maneviyatını güçlendiren değerlerin; dini/manevi danışmanlık ve rehberlik seanslarında kullanılarak bireye kendi değerlerinin hatırlatılması, ihtiyaca ve talebe göre yenilerinin kazandırılması sürecin başarısı için önemli görünmektedir (Ayten 2012, 24; Müftüoğlu 2020; Topal 2019).

Çalışmanın amacı manevi değerlerden olan şükürün, dini/manevi danışmanlık sürecinde kullanılmasının birey üzerindeki etkilerini tespit etmektir. Şükür değerinin olası olumlu etkilerini tespit edebilmenin, bu değer kazandırılmasına ve insanın psikolojik iyiliğinin korunmasına yardımcı olacağını; verilen hizmetlerin başarısını da olumlu yönde etkileyeceğini düşünmekteyiz. Bu amaçla şükür değeri ve dini/manevi danışmanlık ve rehberlikle ilgili yapılmış olan önceki çalışmalardan, konuyla ilgili Kur'an-ı Kerim ayetleri ve Hadis-i Şeriflerden yararlanılarak elde edilen bulgular yorumlanmış ve bir kompozisyon oluşturulmuştur. Sonuç olarak şükürün insanın psikolojik iyi oluşuna katkı sağlayan pek çok özelliğinin olduğu ve dini/manevi danışmanlık ve rehberlik sürecinin başarıya ulaşmasına önemli katkıları olabilecek bir değer olduğu anlaşılmıştır.

Dini/Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

Dini/manevi danışmanlık ve rehberlik, insan yardım hizmetlerinde multidisipliner bir yaklaşımla danışanın kriz veya sevinç anlarında yanında olarak; bireylerin dini ve manevi yönelimleri de dikkate alınarak gerçekleştirilen danışma ve rehberlik hizmetidir (Ağılkaya Şahin 2017, 23-25; Ok 2012, 40-41; Özdoğan 2006, 128). Verilen hizmetin ne olduğunun tam olarak anlaşılabilmesi için özellikle bazı kavramların biraz daha belirginleştirilmesi istifadeli olacaktır. Yapılan tanımdaki dini kelimesiyle, danışma ve rehberlik sürecinde psikoterapik unsurlar yanında, dini inançlardan da faydalandığına işaret edilmektedir. Hizmetin manevi boyutu, kişinin inanç veya din kaynaklı bireysel duyguları ve yaşantısını ifade eder (Ağılkaya Şahin 2017, 25). Maneviyat, bireyin değerler sisteminin oluşmasında son derece önemli olmakla beraber; benlik duygusunun gelişmesinde de faydalıdır (Özdoğan 2006, 130). Bu hizmetin adlandırmasındaki manevi vurgusuyla, sadece belirli bir dine mensup kişilere değil; bireysel değer algıları ve inançları ne olursa olsun her kesimden insana, kendi inanç ve değerlerinden hareketle hitap edip iyi oluşuna hizmet edildiği belirtilmektedir (Ok, Gedik, ve Erşahin 2019, 13-16; Özdoğan 2006, 130). Danışmanlık ve rehberlik ile de bireyin gelişebilmesi ve sıkıntılarına çözüm bulabilmesi amacıyla mahremiyet sınırlarına da dikkat edilerek yapılan görüşmelerle iletişimin ve ilişkinin sürdürülerek, bireye verilen sistematik yardım

gayretleri kastedilmektedir (Ağılkaya Şahin 2017, 25; Tan 2002). İnsan yardım hizmetlerine dini ve manevi unsurların da dâhil edilmesinin ortak nokta olarak kabul edilebileceği bu hizmet için, aslında üzerinde uzlaşmış bir isim mevcut değildir. Pek çok farklı isimlendirme ile benzer manalar kastedilmektedir. Bunlardan bazıları, manevi psikolojik danışmanlık, dini danışmanlık, manevi bakım, pastoral danışmanlık, manevi danışmanlık ve rehberlik, psikolojik danışmanlık destekli manevi bakım, manevi bakım ve danışmanlık vd. şekillerde tanımlarda kendine yer bulmuştur (Ağılkaya Şahin 2017; Ok 2012; Ok, Gedik, ve Erşahin 2019; Özdoğan 2006).

Dini/manevi danışmanlık ve rehberliğin bazı belirleyici özellikleri vardır. Öncelikle bu hizmetler insan merkezli bir yardım hizmetidir. Kişilere gündelik veya kriz durumlarında eşlik edilerek yardımcı olunur. Öznesi de nesnesi de insan olan bir iletişim sürecidir. İletişimde dini değerler ve ritüellere de yer verilir. Danışana önyargılı davranılmadan ve yönlendirme yapılmadan gerekli ilgi gösterilerek, psikolojik sağlığına katkı sağlanır ve insanın kendine yardım etmesine yardım edilir. Dini/manevi danışmanlık ve rehberlikte kişinin kendine yardım sürecinde ona eşlik etmek, bu hizmetlerin amacı ve nihai hedefi olarak ifade edilebilir. Kişinin kendine yardımını, ulaşmak istediği erdemler, değerler ve mükemmelliğe yaklaşmak için gösterdiği çabalar olarak açıklamak mümkündür (Ağılkaya Şahin 2017, 23-33). Özdoğan'a göre insanın varoluşunda yüksek değerler ve ebedi erdemlere ulaşma isteği vardır ve her birey sağlıklı, iyi ve güçlü vaziyetteyken bu değer ve erdemlere uygun seçimlerde bulunur (Özdoğan 2006, 127-28). İşte bu hizmetlerin amacı da insanın erdeme ulaşması yolunda bazen takıldığı engellerin farkına varmasına, onları ortadan kaldırmasına yardımcı olmaktır. Dini/manevi danışmanlık ve rehberlikle bireyin kendine dışarıdan bir gözle bakabilmesi, kendine saygı duyarak benliğini yeniden inşa etmesi, kendi yaşamının sorumluluğunu alarak yeni bir insan olmasına yardım etmek amaçlanır. Bu maksatla kişiler daha anlamlı bir yaşam için cesaretlendirilir, iletişim süreciyle yaşam gerçekliğine ulaştırılmaya çalışılır ve umut aşılanır. Kısacası bu hizmetler inançtan inanca doğru gerçekleşmekte, bireyin din algısı-değerleri-manevi kaynaklarıyla sürdürülen bireysel inanç şekillerine göre yapılmaktadır (Ağılkaya Şahin 2017, 34-42).

Değerlerin Dini/Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Kullanılması

Değer, kullanıldığı yere göre oldukça farklı anlamlara gelebilen bir kelimedir. Türkçe “değer” kökünden türetilen bu kelime, bir şeyin değdiği karşılık ve kıymeti ifade eder (“değer ne demek TDK Sözlük Anlamı” t.y.). Kişinin kendi hayatında doğru-yanlış olanları belirlemek için geliştirdiği inançlarını ifade eden, olaylar karşısında takındığı tavır ve tutumlarda belirleyici olan değerler; yaşananlar karşısında gösterilen hareket ve davranışların da yöneticisidir (Topal 2019, 246). Aynı zamanda değerler, neyin iyi neyin kötü olduğu hakkındaki

toplumsal görüşleri ve ortak standartları da ifade etmektedir (“değer ne demek TDK Sözlük Anlamı” t.y.). Bir değer toplum tarafından benimsenip nesiller boyu aktararak evrensel değerler halini alabilir. İşte kişiler de mensubu olduğu toplumların kabul ettiği değerleri benimseyerek, kendi hayatları, seçimleri ve davranış tarzları için bir kriter haline getirirler. Yani değerler, toplumun temel taşı olan bireye, hangi davranış tarzını benimsemesi gerektiğini öğretmeye ve bu şekilde bireysel ve toplumsal mutluluğa ulaşmasına yardımcı olmaya çalışan mana yüklü kavramlardır, denilebilir. Bu değerlerin içinde şüphesiz asırlardır Müslüman kimliği ve değerleriyle hemhal olan toplumumuzda manevi değerler de önemli bir yer tutmaktadır. Hatta kişiler bu manevi değerleri yaşayamıyor olsa bile, onların doğru ve gerekli olduğunu kabul etmektedirler (Topal 2019, 252). Çünkü manevi değerler üç alt boyutu olan anlamlılık, düşüncelilik ve güvende olma hissi boyutlarıyla bireye yardımcıdır (Gültekin ve Şencan 2019, 4-5). Tüm bunlar göz önüne alındığında toplumsal ve kişisel değerlerden, dini/manevi danışmanlık ve rehberlik sürecinde etkin bir şekilde yararlanılabileceği ve bu şekilde danışanın psikolojik iyi oluşuna katkı sağlanacağı düşünülebilir.

İnsan yaratılışında her tür mükemmelliğe, değerlere ve erdemlere ulaşma çabası fitri olarak bulunmaktadır (Özdoğan 2006, 127-28). Kur’an-ı Kerimdeki ifadesiyle “insan en güzel kıvamda yaratılmıştır (Tîn 95/4)”. Bu yaratılış meylinin önüne bazen günlük sıkıntılar, kriz durumları ve yaşanan travmalar çıkarak, perde olup set çekebilmektedir. Dini/manevi danışmanlık ve rehberliğin amacı da özünde iyi bir yaratılışa sahip insanın, mükemmellik yolunda önüne çıkan engelleri ortadan kaldırmasında destek ve psikolojik sağlığı başta olmak üzere her tür iyiliğe ulaşmasında ona yardımcı olmaktır. Bunun için öncelikle bireyin kendi değerlerinden yola çıkarak ona kendisi hatırlatılır, teselli ve destek verilir. Gerek kişiye mevcut olan kendi değerlerinin hatırlatılması, gerek psikolojik iyi oluşuna katkı sağlayabilecek değerlerin danışanın ihtiyacı ve isteği miktarınca kazandırılmaya çalışılması dini/manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin hedeflerindendir (Müftüoğlu 2020, 9-12). Kişiye ve sağlığına maddi-manevi faydası bulunabilecek pek çok değer vardır. Bunların hepsini birden ele almak mümkün görünmediği için, yazımızda yalnızca “şükür” değeri ve etkileri dini/manevi danışmanlık ve rehberlik açısından değerlendirilecektir.

Şükür

Arapça “ş-k-r” kökünden türetilerek dilimize geçmiş bir kelime olan şükürün sözlük anlamı, iyiliği bilip teşekkür etmek, övmek, ödüllendirmek, minnettarlık, nimetten duyulan hoşnutluğu dile getirmek, nankör olmamak demektir (Çağrı t.y.; “değer ne demek TDK Sözlük Anlamı” t.y.; Miran 2010, 24; Yüksel 2006, 60). Latince ise “gratitude”, “kindness” gibi kelimeler şükür, iyilik, memnuniyet anlamlarına karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır (Gönenç 2019, 19).

İstilahta ise şükür, kendisine yapılan bir iyilik karşısında insanın bu iyiliğin sahibine karşı (Allah, insan, diğer yaratılmışlar) memnuniyetini dile getirmesi, takdir etmesi, mukabelede bulunmasıdır (Çağrı t.y.; Göcen 2012, 42). Memnuniyet Allah'a karşı dile getirilirse şükür, insanlara karşı dile getirilirse de teşekkür kelimeleriyle ifade edilir. İnsan, Allah gibi kendinden üstün olana karşı şükür, hizmet-övgü-duayla; insanlara teşekkürü ise iyiliklerine en güzel karşılığı vererek gerçekleştirebilir (Çağrı t.y.). Allah'ın nimetlerine karşı şükür, O'na yaklaşma gayreti olarak da ifade edilmiştir (Miran 2010, 24). Elmalılı, Hak Dini ve Kur'an Dili adlı tefsirinde şükür, insanın eline ulaşan nimetlere karşı duyduğu mutlulukla açıklamış ve şükürün, manasında gönülden bağlılık anlamını da taşıdığını ifade etmiştir (Miran 2010, 24; Uçar 2019, 101-2). Tüm bu tanımlamalardan şükürün, minnettarlığı, verilenlerin farkında olmakla kanaatkârlığı, elde edilenlerden memnuniyetle beraber takdiri içinde barındıran geniş bir kavram olduğu anlaşılmaktadır (Göcen 2012, 42).

Şükürün Psikolojik Açıdan Anlamı

Şükür kavramı aslında insanlık kadar eski olmasına rağmen, daha çok teolojinin alanına giren bir konu olarak düşünüldüğünden psikologlarca uzun süre göz ardı edilmiştir. Şükür kavramının psikolojide sistemleşmesinde pozitif psikolojinin ve APA'da yaptığı konuşması ve çalışmalarıyla Martin Seligman'ın büyük etkisi olmuştur (Göcen 2012, 16; Gönenç 2019, 30). Seligman şükürün insan mutluluğu için önemine değinerek, bireyin psikolojik iyiliğine katkı sağladığını ve kişiyi daha huzurlu, yaratıcı, neşeli kıldığını ve insan mutluluğu için gerekli olan 24 evrensel karakterdeki erdemlerden biri olduğunu belirtmiştir (Göcen 2012, 16; 2014, 67; Gönenç 2019, 30). Bu gelişmeler sonrası özellikle yurtdışında şükürle ilgili konular psikolojik araştırmalarda çok defa kendine yer bulmuştur. Hatta bugün pozitif psikoloji çalışmalarının merkezinde, insanda olumlu duygular oluşturmaya sebebiyle şükür bulunmaktadır (Gönenç 2019, 30). Ülkemizde ise henüz yeterli seviyede olmasa da psikoloji bilimi içerisinde de şükürün psikolojik iyilik haline katkılarının araştırıldığı çalışmalar vücut bulmaya başlamıştır.

Psikolojik açıdan şükür, insanın elde edilen bir nimete, yapılan bir iyiliğe karşı farkındalığı ve teşekkürünü ifade eder. Bu teşekkür sadece insan-insan arasında değildir. İnsan yaratıcıya, hayvanlara, canlı ve cansız tüm varlıklara karşı da şükran duyguları besleyebilir (Göcen 2012; Gönenç 2019, 19-20). Yani şükür psikolojik açıdan, kaynak önemli olmaksızın elde edilen nimetten duyulan mutluluğun farkında olmak ve buna karşı minnetini ifade etmek olarak tanımlanabilir.

Şükürün duygusal, bilişsel ve davranışsal boyutu bulunmaktadır. Şükürün duygusal boyutunda elde edilen nimete, yapılan iyiliğe karşı ortaya çıkan olumlu duygular söz konusudur. Bilişsel basamakta, olumlu duygular oluşturan bu güzellikleri düşünerek farkında olma ve kıymet verme söz konusudur. Davranışsal boyutta ise, hissedilen ve anlaşılan olumlu şükür duyguları davranışa dökülerek gösterilmektedir (Gönenç 2019, 30).

Şükür kavramı aynı zamanda beslendiği kaynağa bağlı olarak, iç kaynaklı şükür ve dış kaynaklı şükür olarak ikiye ayrılır. İç kaynaklı şükür, bireyin elindeki mevcut imkânlarla karşı içsel farkındalığı ve bunlara karşı hissettiği memnuniyetin ifadesidir. Kişi böylece hayat memnuniyeti, yaşadığı andaki güzelliği keşfetme ve sözel ifadelerle duygularını ifade etmek gibi farklı şekillerde kendi kendine bir şükür motivasyonu oluşturmuş olur. Dış kaynaklı şükürde ise, şükürün motivasyon kaynağı sosyal hayat ve dış faktörlerdir. Durumunu başkalarıyla karşılaştırmaktan doğan veya aile ve sevdiklerine yönelik memnuniyet ifadeleri vb. dış kaynaklı şükür ifade etmektedir (Göcen 2012; Gönenç 2019, 22). Böylece şükür, başkalarından gelen iyiliklere karşı teşekkür etmekle kişiler arası bir karaktere sahip olduğu gibi; kişinin kendi kaynaklarının farkında olup yaşadığı memnuniyet duygularıyla da aynı zamanda içsel bir hüviyete sahiptir.

Kişideki şükür tecrübeleri devamlılığına göre, anlık ve sürekli şükür olarak ikiye ayrılabilir. Anlık (durumluk) şükür, daha çok belirli ve özel hallerde ortaya çıkıp geçici özellikte olan ve dış faktörlerden kolayca etkilenip bozulabilen bir özelliğe sahiptir. Sürekli şükür ise, bireyin şükür hislerinin karakter haline gelmiş olmasını ve kalıcılığını ifade eder. Bu kişiler daha olumlu kişilik özellikleri göstermelerinin yanında, daha yoğun ve çok şükür deneyimleri yaşamaya elverişlidirler (Göcen 2014, 39).

Ayet ve Hadislerde Şükür

Kur'an-ı Kerim'deki pek çok ayette şükre değinilmiş ve önemi belirtilmiştir. Kur'an'ın başlangıcı olan Fatiha Suresi'nin, hamd ile başlamasının bu anlamda derin manaları bulunmaktadır. Lokman Suresi 12. Ayetteki "Andolsun biz Lokman'a: Allah'a şükret! diyerek hikmet verdik. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur. Nankörlük eden de bilsin ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, her türlü övgüye lâyıktır (Lokman 31/12)" ifadesinden; verilen nimete şükürün mutlak bir gereklilik olduğu ve şükürün asıl faydasının, şükreden kişiye ait olduğu anlaşılmaktadır. Yine Neml Suresi 40. Ayet de insanın şükürü kendi iyiliği için yapması gerektiğini ifade etmektedir: "...şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınamak üzere Rabbimin (gösterdiği) lütfundandır. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki, Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur (Neml 27/40)". Bu ayette ayrıca şükredip etmemenin imtihan olduğunun ifade edilmesi hasebiyle, şükürün insanın iradesine bakan bilinçli bir eylem olduğuna işaret edildiği söylenebilir. Şükür tek taraflı bir faaliyet ve yalnızca minnettar oluş ve borçluluktan ziyade, karşılıklı bir eylemdir. İnsanlar arasında iyilik yapana karşı teşekkür edildiğinde, onda memnuniyet duygusu oluşması ve başka iyilikler yapmasına teşvik mahiyetinde olduğundan bir nevi karşılık sayılabilir. Şükür Allah'a karşı olduğunda da yine, Allah'ın memnuniyeti, nimetlerini arttırması ve kuldan rızası dolayısıyla karşılıklı bir eylem olduğu düşünülebilir. Fecr Suresi 28. Ayet ve İbrahim Suresi 7. Ayet bu duruma işaret etmektedir (Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali,

2008; Yüksel, 2006, s. 66). Zümer Suresi 7. Ayet'te şükürün küfre zıt olduğu ifade edilmiştir (Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali, 2008; Miran, 2010, ss. 26-27). 8. Ayet'te ise, şükürün bir karakter haline gelmesi gerektiğini ifade etmek üzere; insanın sıkıntıya düştüğünde hemen Allah'ı hatırlayıp yalvardığı, ancak kendisine iyilik hali verildiğinde şükürün aklına gelmediği (Zümer 39/8) ifade edilmiştir. Ayrıca farklı ayetlerde (Fâtır 35/34, İnsan 76/3, Bakara 2/158, Nisa 4/147) hem Allah, hem de insan için şâkir ve şekûr ifadeleri bulunmaktadır. Bu ifadeleri yorumlayan İslam âlimlerine göre şâkir "varlığa şükreden", şekûr ise "yokluğa, verilmeyene de şükreden" anlamına gelmektedir (Çağrı t.y.; Yüksel 2006, 61). Bu durum da şükürün psikolojik anlamında açıklanan, durumluk ve sürekli şükür ile açıklanabilir. Şâkirin hali durum-luktur. Şekûrun durumu ise süreklidir ve iç kaynaklı şükürdür.

Hadis-i Şeriflerde de şükre dair pek çok örnek bulmak mümkündür. Hz. Peygamber bir hadisinde: "İman iki kısımdır. Yarısı sabırdır, yarısı şükürdedir (Beyhakî, Şuabu'l-İmân, VII, s. 127)" buyurmuştur. İmanın iki yarısı olarak zikredilen sabır ve şükür, yerinde kullanıldığında insanları mutluluğa götüren iki yardımcıdır (Göcen 2014, 84). Hayatın hoş yanları olduğu gibi, zahmet ve sıkıntıları da bulunmaktadır. Olumsuz durumlarda sabreden kişi, olaylara farklı bir açıdan bakma şansı bulur. Sabır, musibete karşı ümitsizliğe kapılmayarak Allah'ın rahmeti ve yardımını beklemek anlamı taşımakla; bir nevi bolluk zamanındaki şükürün darlık zamanındaki karşılığı olmaktadır (Göcen 2014, 84-85; Kurt 2005, 50). İşte bu mana başka bir hadis-i şerifte "...Müminin her hali hayırdır... Sevinecek olsa, şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir belâ gelecek olsa, sabreder; bu da onun için hayır olur (Müslim, Zühd 64)" şeklinde ifade edilmiştir. Yine başka bir hadis-i şerifte "Hammâd kimlerdir?" sorusuna Hz. Peygamber: "Her hâlükarda Allah'a şükredenlerdir" diye cevap vermiştir (akt. Yüksel, 2006, s. 73). Bu hadiste kişide psikolojik olarak şükürün devamlılığına göre yapılmış olan kategorilendirmeden sürekli şükürün, kaynağına göre ise iç kaynaklı şükürün ifade edildiği görülmektedir. Şükürün insanda karakter haline gelmesinin gerekli olduğunu ve her an şükredebilecek bir hale gidişin küçük adımlarla başlayabileceğini ifade etmek üzere hadis-i şeriflerde: "Aza şükretmeyen çoğa da şükretmez (Müsned, IV, 278, 375)" ve "İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah'a da şükretmez (Tirmizi, Birr, 35)" denilmiştir. İnsanın az olana da şükredebilmesi için önce elindekilerin farkında olması gerekir. Ancak insan bazen var olanları görmeyip, hep yokluklarına odaklanarak şükürü unutup psikolojik olarak sıkıntıya düşebilir. Bu durumda daha zor vaziyetleri tefekkür etmesi elindekilerin farkına varması için ona bir kapı açabilir. "...sizden aşağı olana bakınız! (Yoksa) sizden yüksek olana bakmayınız! Zirâ size lâyük olan, sizin üzerinizdeki Allâh'ın nimetini hor görmemenizdir (Tirmizi, Kıyamet, 58)" hadisi bu manayı ifade etmektedir.

Şimdiye kadar ele alınan şükürün tanımlarından, İslam düşüncesindeki yerinden, ayet ve hadislerdeki ifade ediliş şekline ve şükür kavramı psikolojik açıdan ele alındığında ortaya

çıkan sonuçlardan bazı ortak özellikler çıkarmak mümkün görünmektedir. Buna göre şükür, eldekilerin gerçek değerinin bilinmesini ifade eder. Bu değer farkında olabilmek için, düşünmeyi gerektirir. Yani insanı pasif kılan bir süreç olmaktan çok düşünmeyi ve duyum-samayı gerektiren bilinçli bir süreçtir. İnsana olumlu özellikler kazandırması yönüyle kişilik eğitimi ve sosyal ilişkiler adına önemli bir değerdir. Şükür aynı zamanda bir tutum, duygu, davranış, kişilik yapısı, ruh hali, başa çıkma tarzı olarak değerlendirilebilecek kapsamı çok geniş bir kavramdır. Şimdi, böylesi önemli özellikleri bulunan şükür kavramını, dini/manevi danışma ve rehberlik sürecinde kullanarak elde edilebilecek faydalara değinmek yerinde olacaktır.

Şükürün Dini/Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Sürecine Katkıları

Dini/manevi danışmanlık ve rehberlik bireyin ruh sağlığını korumasına yardımcı olarak, kişide psikolojik iyi oluşu temin etmeyi amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için, şükür gibi olumlu dini başa çıkma etkinliklerinden sayılabilecek olan değerlerin olumlu sonuçlarının tespit edilmesi de onların kazandırılmasına yardımcı olarak psikolojik iyi oluşa katkı sağlayabilir (Ayten 2012, 24). Çalışmanın bu bölümünde şükürün, dini/manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetleri için ne gibi olumlu sonuçları olduğunun tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Fiziksel Sağlık ve Ruh Sağlığına Katkı Sağlar

Dünya Sağlık Örgütü 1947 yılından itibaren “sağlık” tanımına fiziksel sağlığın yanı sıra psikolojik faktörü de eklemiş ve bunların bir bütün olduğu gösterilmiştir (Göcen 2012, 26; Ok, Gedik, ve Erşahin 2019, 7). Fiziksel ve ruhsal sağlık birbirini karşılıklı olarak etkilemektedir. İnsan da sağlıklı olma eğilimine sahip yaratılmıştır. Bu fitrat sebebiyle fiziksel ve ruhsal sağlığa ulaşmak aşırı zor ve imkânsız bir şey değildir (Göcen 2012, 28). Fitrata uygun olanın iman olduğu ve imanın da yarısı sabır – yarısı şükür birlikteliğinden oluşan bir bütün olduğu çeşitli hadis-i şeriflerde ifade edilmiştir (Beyhakî, Şuabu'l-Îmân, VII, s. 127). Bu yönüyle şükür hali fiziksel ve ruhsal sağlığın korunmasına yardımcı olarak, dini/manevi danışmanlık ve rehberlik sürecinde yardımcı olabilir. Yapılan alan araştırmaları da bunu destekler niteliktedir.

2003'te Emmons ve McCullough tarafından gerçekleştirilen çalışmada 201 üniversite öğrencisi üç gruba ayrılarak, 10 hafta boyunca her gruba farklı konularda günlük tutmaları için görev verilmiştir. Bu esnada fiziksel ve psikolojik halleri gözlemlenmiştir. Hafta boyu en çok şükrettiği beş şeyi yazmakla görevli üçüncü grubun, diğer gruplara göre olumlu duygularının daha yüksek olduğu, kin ve nefret gibi duygulardan daha uzak oldukları ve fiziksel hastalıklarının da daha azaldığı sonucuna ulaşılmıştır (Göcen 2012, 17). Kardiyolog

olan McCraty ve Childre pozitif ruh halindeki kişilerin kalp grafiklerini çıkarmıştır. Şükürün de içinde bulunduğu olumlu ve içten duyguların, kalp ve beyinle iletişimi kuvvetlendirerek kalp ritmini düzenlemeye yardımcı oldukları sonucuna ulaşmışlardır (Ayten vd. 2012, 71-72). 2005'te Seligman, Park, Peterson ve Steen şükran duyguları ve ifadelerinin depresyonu azaltmada önemli bir etken olduğu ve mutluluğu arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır (Ayten vd. 2012, 18). 2017'de Sarı ve Yıldırım'ın 694 üniversite öğrencisiyle gerçekleştirdikleri çalışmada şükür düzeyi yüksek olanların ruhsal iyilik durumlarının, diğerlerine göre daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Ekti 2019, 9). Pargament ve arkadaşları, Lazarus (1994), McCullough ve arkadaşları (2002), Ortony ve arkadaşları (1988), Friedman ve Toussaint(2006) tarafından yapılan pek çok araştırmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre şükreden insanlar diğer insanlara göre daha pozitif duygulara sahiptir ve şükretmenin anksiyete ve depresyonla olumsuz ilişkisi vardır (Ayten vd. 2012, 200).

Başa Çıkma Sürecinde İnsana Yardımcıdır

Yaşam boyu karşılaşılan ve bireyde stres oluşturan beklenmeyen, istenmedik ve denetlenemeyen durumlarla mücadelede kişinin şükür hali göstermesi; başına gelen olumsuz durumların aşılmasında faydalı olabilmektedir (Ayten 2012, 45). Bu genellikle hadisteki ifadesiyle nimet cihetinde "aşağı olana bakmakla (Tirmizî, Kıyamet, 58)" gerçekleştirilir. İnsan yaşadığı durumdan daha da zoru olduğunu düşünmesi veya görmesiyle şükreder ve içinde bulunduğu duruma karşı yaşadığı stresle baş etmede daha sakin kalmayı başarak çözüm arayışına devam edebilir. Örneğin deprem gibi yaşanan bir afet karşısında evleri yıkılıp dışarının zor koşullarına mahkûm olanlar, ailesinden kimseye bir şey olmadığı için şükredebilmektedir (Ayten 2012, 45). Yine bulaşıcı bir hastalığa yakalanıp tedavi gören kişi kendinden daha zor haldekileri görünce mevcut durumuna şükreder ve bu durum, gerekeni yapmak için kendinde güç bulabilmesine vesile olur.

Birçok psikolog da şükürün baş etme sürecinde ve anlam arayışında insana yardımcı olabileceğini ifade etmiştir. İnsandaki olumlu duygulara yoğunlaşması sebebiyle ilk pozitif psikolog olarak ifade edilen W. James şükürü hayata anlam katan bir duygu olarak ifade etmiştir (Armaner 1980, 114-17). Viktor Frankl toplama kampına alınmak, burada ailesini kaybetmek gibi yaşadığı onca kötü tecrübeye rağmen, hayattaki şükürün kalıcı bir unsur olduğunu düşünmektedir. Yine şükür psikoloğu olarak tanınan Robert Emmons hastalar ve depremzedeler gibi sıkıntıya düşen kişiler üzerindeki deneyimlerine dayanarak başa çıkma sürecinde şükürün önemine değinmiştir (Ayten 2012, 46).

Araştırma sonuçları da bu görüşleri destekler niteliktedir. 2003 yılında 11 Eylül saldırıları sonrası duyguların incelenmesini konu edinen bir çalışmada, şükürün 20 duygu içerisinde en çok hissedilen ikinci duygu olduğu görülmüş ve şükürün de içinde olduğu olumlu duyguların başa çıkma sürecinde insanlara destek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Göcen 2012, 19).

Olumlu duygulara sahip kişilerin kalp ritimlerinin daha düzenli olduğu sonucuna ulaşan kardiyolog McCraty ve Childre, olumsuzluklarla mücadelede şükürün önemli bir faktör olduğunu tespit etmişlerdir (Gönenç 2019, 44).

Kişiler Arası İletişimi Olumlu Kılarak Sosyalleşmeye ve Toplumsal Destek Sürecine Katkı Sağlar

“İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah’a da şükretmez (Tirmizi, Birr, 35)” hadisiyle şükürün insanlar arası ilişkilere bakan yönü de dile getirilmiş ve yapılan iyiliklere karşı teşekkür edilmesi- nin gereğine vurgu yapılmıştır. Şükürün kişiler arası ifadesi olan teşekkürle insanlar arasın- daki sevgi, yakınlık ve dayanışma artar (Göcen 2014, 87). Yapılan iyiliğe memnuniyetin dile getirilmesiyle verilen karşılık, iyilik sahibini de memnun eder ve benzer iyilikleri tekrarlamak için ona motivasyon kaynağı olur.

2011 yılında meme kanserli 54 kadın hastayla yapılan bir çalışma sonucuna göre, kronik stres altındaki bu kadınlarda şükür duygusunun psikolojik sağlık ve sosyal destek konusun- da yardımcı olduğu bulgusu elde edilmiştir (Göcen 2012, 20). Yapılan çalışmalar arasında olumlu ruh halinin ve şükürün kişinin kendisiyle ve diğer insanlarla iyi ilişkiler geliştirmesi- de yardımcı olduğu ve kalbe iyi geldiği bulgusu da bulunmaktadır (Ayten vd. 2012). Fredri- ckson ve arkadaşları (2003), şükür ve teşekkür ifadelerinin sosyal bağları kuvvetlendirerek yeni dostlukların oluşmasına katkısının olduğunu ortaya çıkarmışlardır (Gönenç 2019, 44). Bunun dışında şükürün insan ilişkilerine etkisini araştıran pek çok çalışmada, şükürün; in- sanlar arasındaki ilişkileri geliştirdiği ve ilişkilerde denge sağladığı, olumlu sosyal davranış- lar üzerinde etkili olduğu, başkasının yararına odaklanan tüm davranışlarla ilişkili olduğu, sosyal bütünleşmeye katkı sağladığı, yardımsever ve sosyal kişilerde daha çok gözlemlendiği, insanlardaki paylaşımı arttırıp derinleştirdiği gibi sonuçlara ulaşılmıştır (Göcen 2012, 19- 22,218-220).

İyimserlik Kazandırarak Umut Duygusunu Geliştirir ve Yaşam Memnuniyetini Arttırmakla İnsan Mutluluğuna Katkı Sağlar

Şükür insanlar arası iletişimi olumlu kıldığı gibi başka insanlardaki, kendisindeki ve yaşamın- daki iyiliklere odaklanmayı sağlamakla da insanın mutluluğuna katkı sağlar. Olumlu bakışı ön plana çıkaran şükür, insana iyimserlik ve umut kazandırarak, mevcut kişisel varlıklarına odaklanmayı sağlar. Zorluk ve olumsuzlukları yok saymadan olumsuz duyguları engelleye- rek, insanın çözüm sürecinde etkin olmasına da yardımcı olur. Seligman’a göre umudu ve iyimserliği öğrenmekle, geleceğe dair olumlu duygular arttırılabilir (Göcen 2015). McCul- lough şükürün, aynen umut gibi insanın hayatına değer kattığını, hayat memnuniyetine ve- sile olduğunu ve insana yaşamak için hedefler koydurduğunu söylemektedir (Göcen 2012, 205). Günümüzde “hayat memnuniyeti nedir ve göstergeleri nelerdir?” sorusuna özellikle

pozitif psikologlarca verilen cevap “şükür” olmaktadır (Gönenç 2019, 24). Tabii ki buradaki memnuniyet kişinin içsel tatmini ve hayatını kendi imkân ve değerlerine göre nasıl bulduğu ve hissettiğiyle alakalıdır, maddi durum veya sosyal statüyle alakalı değildir.

Yaptıkları araştırmalarda Fredrickson şükreden insanların daha mutlu olduğu (Ayten vd. 2012), Diener ve Seligman da mutsuz insanların daha az şükür duyguları yaşadıkları (Gönenç 2019, 24) sonucuna ulaşmışlardır. Watkins, Stone, Kolts ve Woodward, şükreden bireylerin mutluluk, yaşam memnuniyeti ve umut gibi duyguları yaşamaya daha yatkın oldukları sonucuna ulaşmışlardır (Gönenç 2019, 44). Buna göre şükreden insanların daha mutlu olduklarını ve mutlu olan insanların şükrettiklerini söylemek mümkündür. Ülkemizde şükürle ilgili önemli ve kapsamlı çalışmalar yapan Göcen, 2011-2012 yıllarında İstanbul’da 66 adet 5. Sınıf öğrencisiyle gerçekleştirdiği çalışmasında; öğrencileri iki gruba ayırarak, bir grup öğrenciye 20 gün boyunca şükür günlüğü tutturmuş ve yaşam memnuniyetlerini ölçmeyi amaçlamıştır. Elde edilen sonuçlara göre şükür günlüğü tutmak, çocuklarda yaşam memnuniyetine katkı sağlamış ve şükür düzeylerinde artış olmasını sağlamıştır. Aynı zamanda hayatlarında şükretmeleri gereken pek çok şeyin varlığı üzerine bilinç oluşturmuştur (Göcen 2015). Bunların dışında da şükürün, mutluluğa, hayat memnuniyetine, umuda olumlu etkilerinin olduğuna dair pek çok araştırma mevcuttur (Göcen 2012, 17-22; Gönenç 2019, 32).

Olumlu Kişilik Yapısı ve Davranış Özelliklerinin Oluşmasına Yardımcıdır

Şükür duygusu insan hayatında sürekli oldukça, kaynağını içten alıp devam ettikçe karakter haline gelir. Şükürün olumlu özellikleri davranışlarda da görülmeye başlar. Pozitif psikoloji üzerine çalışmalar yürüten araştırmacılar şükürün ve insandaki olumlu ruh halinin kişiyi geliştirerek; neşeli, mutlu, yaratıcı, cömert, hoşgörülü, ümitvar oluşturmaya doğru yönlendirdiğini ifade etmişlerdir (Göcen 2012, 16).

Wood ve arkadaşları yaptıkları araştırmalar sonucu, şükreden bireylerin kişisel gelişim düzeylerinin de yüksek olduğunu bulmuşlardır (Göcen 2012, 205). Emmons ve McCullough tarafından 10 hafta boyunca 201 üniversite öğrencisiyle üç grup halinde gerçekleştirilen çalışmada, hafta içinde en çok şükrettikleri beş şeyi günlüklerine yazan öğrenci grubunun diğerlerine göre daha olumlu duygular taşıdıkları, daha iyimser oldukları ve düşmanlık ve kin gibi duygulardan daha uzak oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Göcen 2012, 17).

Materyalizm ve Narsisizm Eğiliminin Olumsuz Etkilerine Karşı Koruyucudur

Şükür duygusu materyalist ve narsist düşünce akımlarının olumsuz etkilerine karşı bir alternatif olabilir. Günümüz tüketim toplumunda insanlar maddi imkânların da çoğalmasıyla beraber sürekli daha iyiyi arayıp talip olmaktadır. Daha çok kazanç, elindekinden daha iyi bir model telefon veya araba, daha yeni ve lüks bir ev sahibi olmak için yoğun çabalar har-

canmaktadır. Bu çabanın sonucunda istenilenler kazanılsa bile, bir süre sonra bireyde yine tatminsizlik ve daha da iyisini istemek gibi haller görülebilmektedir. Epiküros bu durumu: “Elinde olmayanı isteyerek elindekini mahvetme, ama unutma ki şu anda sahip olduğun bir zamanlar hayal ettiklerin arasındaydı” diyerek ifade eder (Göcen 2014, 43). Daha iyi olanı istemenin elbette mahzuru yoktur, zira medeniyetimizin gelişimi de mevcutla yetinmemenin bir mahsulüdür. Ancak söz konusu ettiğimiz istemekte “daha iyiye” ulaşmak için üstün gayretler sarf edilirken, mevcut olan değersiz görülmekte ve insan sahip olduklarından gerekli memnuniyet hissini yaşayamamaktadır. Bir süre sonra insan, ihtiyaçlarını tatmin etme isteğinden çıkarak, sahip olma isteğiyle hareket etmeye başlamaktadır. Sürekli sahip olma isteği aynı zamanda insanı bencilliğe de yöneltmektedir. Arzuların ve sahip olunacakların sınırı olmadığı için de mutsuzluk ve psikolojik sıkıntılara maruz kalmaktadır. Fromm’un “sahip olmak” ve “olmak” ilkeleriyle bu durum izah edilebilir. Fromm, insanın sahip olmaktan çok olmak ilkesine göre hareket etmesi gerektiğini ifade eder. Mutluluğun almaktan çok paylaşmakla, bencillikten çok insanlara yönelmekle gelebileceğini düşünür (Göcen 2012, 204-5). Aynı durumu Henry Longfellow de: “İnsanların büyük tutkuları olmasa, çok küçük şeylerle de mutlu olabilirler” sözüyle ifade etmiştir (Göcen 2014, 89). Kanaat halinin tersi olarak da görülebilecek bu tatminsizlik durumu hakkında Feridüddin-i Attar da: “Kanaatten nasibi olmayanı, dünya malı nasıl zengin etsin?” demiştir (Göcen 2014, 81). İşte bu şekilde almaya alışmış, sürekli sahip olmak isteyen, tatminsiz hale gelen bir insanın, huzur içinde olup mutluluğu tatması ve yaşam memnuniyetine sahip olması oldukça güçtür. Pozitif psikologlara göre yaşam memnuniyetinin göstergesi “şükür” duygusudur (Gönenç 2019, 24). Şükür duygusunun kazandırılması ve eldekilerden memnuniyet duyabilmeye başlamakla bu olumsuz durumlar giderilebilir. Bu konuyla alakalı olarak 2005 yılında Polak tarafından yapılan bir çalışmada, şükretme puanları yüksek olan katılımcıların materyalist tutumlarının düşük olduğu bulgusu mevcut görüşleri destekler niteliktedir (Göcen 2012, 22).

Farkındalık Kazandırır ve Bakış Açısını Genişletir

Şükredebilmek için farkındalık önemlidir. İyi, kötü yaşanan her anın kıymetli olduğunu ve onlardan öğrenilebileceklerin olduğunu düşünmek kişiyi şükre sevk ederek hayatını anlamlı kılar. Heidegger şükürün bilinçli bir farkındalık süreci oluşunu: “Şükür düşünmekle gelir” şeklinde ifade etmiştir (Göcen 2015). Şükürün öncelikle nimetleri görüp fark etmekle başladığına, inkarcılarda bu farkındalığın olmadığına işaretten Elmalılı, Neml Suresi 80. Ayetteki “..ölülere işittiremezsin” ifadesini duygusal körlük olarak açıklamıştır (Uçar 2019, 139). Buna göre duygusal körler, ne kendini ne de etraflarındaki nimetleri görüp fark edemezler. Kişi kendinden başlayarak, diğer insanlara, kainata ve işleyişe ibret nazarıyla bakabilirse şükür kapısını aralayabilir. Olumlu olaylara ve nimetlere bakıp şükretmek nispeten daha kolayken, zor ve sıkıntılı durumlara karşı da memnuniyet duyabilmek ilk bakışta çok da kolay görün-

memektedir. İşte bu noktada bakış açısının genişletilmesine ihtiyaç vardır. İnsanın acizliği ve gelecek hakkındaki bilgisizliği de göz önüne alınarak, “bu olumsuz görünen durumun arkasında belki de daha güzel sonuçlar gizlidir” düşüncesi kişiye metanet verir. Bu sakinliğe erişen kişi baş etmek için gerekli olanları yapabilir. Bolluk anındaki şükürün, darlık anındaki ifadesi olan sabırla karşılık vererek, olaya öğrenme merkezli bakma ve neticesindeki kazanımları düşünerek rahatlama fırsatı bulur (Göcen 2014, 84-85; Kurt 2005, 50). “Yaşadığım bu tecrübeden ne kazanabilirim, bu olaydan öğrenmem gereken nedir?” düşüncesi ve bunun fiiliyata dökülmesiyle olumsuz durumlar için de şükre kapı açılabilir. Bu konu hakkında Göcen, 2011-2012 yıllarında 66 ortaokul öğrencisiyle yaptığı çalışmasında, çocukları iki gruba ayırarak bir gruptan 20 gün boyunca şükür günlüğü tutmasını istemiştir. Elde edilen sonuçlara göre çocukların 20 gün süresince yaşadıkları olumlu durumlara, şükrettiklerine odaklanmaları; çocuklara hayatlarında şükretmeye değer pek çok şeyin olduğunu bilincini kazandırmıştır (Göcen 2015). 2012’de Ayten, Göcen, Öztürk ve Sevinç’in yaptıkları araştırma sonuçlarında da şükür düzeyi arttıkça, şükretmeye ve memnun olmaya değer şeylerin far-
kında oluş düzeyinin de arttığı bulunmuştur (Ayten vd. 2012).

İnsanın Kendini Kabulünde Yardımcıdır

Carl Rogers, benlik kavramının 3 bileşeni olarak; benlik imajı, ideal benlik ve benlik saygısını görmüştür. Benlik imajı, kişinin gerçek benliğini ifade eder. İdeal benlik, kişinin gerçekte öyle olmadığı ancak olmak istediği veya olmaktan kaçındığı benliktir. Benlik saygısı da, bu iki imaj arasında oluşan mesafe sonucunda ortaya çıkan duygu durumlarıdır. Aradaki fark ne kadar az olursa, yani benlik imajı ile ideal benlik ne kadar fazla eşleşmekte ise kişinin yaşam doyumunun da o kadar fazla olacağını ifade etmiştir (Bireyşoğlu Özen 2018). Bireyin kendini tanıması ve buna uygun hedefler belirleyerek hareket etmesi, yani kendi gerçekliğini kabullenmesi psikolojik sağlığın önemli bir göstergesidir. Çünkü Fromm’un da belirttiği gibi gerçekliğin çarpıtılması olan “yanlış bilinç” kişiyi zayıf kılar. Düzeltilebilir ve düzeltilemez durumların arasında gerçekçi ayrımlar yaparak etkin bir kabullenme süreci ise, insanı daha güçlü ve sağlıklı kılar (Göcen 2012, 202). Çünkü, kişinin kendinin farkında olup kabullenmesi, dönüşüm için gerekli olan bilişsel sürecin işletildiğini gösterir. Kendini olduğu gibi kabul edebilen benlik saygısı yüksek birey, insanın eksik olacağını bilir. Mükemmellik ütopyasından kurtulur. Sahip olamadıklarına, başaramadıklarına bakıp dövünmek yerine; kendinin ve elindeki imkânların farkında olarak şükreder. Bir yandan da eksiklerini gidermek için çabalar. Sahip olma çabasının, eldekilere şükürle beraber gösterildiği bu tarz, insanı psikolojik olarak da güçlü kılar (Gönenç 2019, 30-31). Yapılmış olan araştırma sonuçlarına göre de şükreden kişiler, öncelikle kendini kabul ve bireysel gelişim boyutlarında öne çıkmışlardır (Göcen 2012, 202). 2009’da Wood ve arkadaşlarının yaptığı başka bir araştırmada da şükredenlerin çevresel hâkimiyetleri ve kendini kabul düzeyleri yüksek bulunmuştur (Göcen 2012, 205).

Şükürün sayılan tüm bu faydaları onun dini/manevi danışmanlık ve rehberlik sürecine önemli katkılarının olabileceğini göstermektedir. Şükür ile kişideki iyilik hali arttırılabilir. Şükür kişinin sıkıntılı durumlardan çıkmasına yardımcı olabilir. Hayatında zor ve sıkıntılı dönemden geçen bireylere, şükür değerinin kazandırılması ve mümkünse kişilik özelliği haline getirilmesinin sağlanmasıyla; mevcut durumu iyileştirilebilir ve sürekli bir iyilik hali temin edilebilir. Bunun için danışma ve rehberlik sürecinde yapılması gerekenler sırayla belirlenmeli ve adım adım şükür değeri insanın iyi oluşuna yardımcı olması için işe koşulmalıdır. Bu süreçte verilenlerin danışanın talebi ve ihtiyacı dışında bir şey olmamasına da önem verilmesi gerekir.

Sonuç

İnsanlar sahip olup benimsediği değerlere göre hayatlarındaki doğruları ve yanlışları belirlemektedirler. Bireyin değerleri, olaylara karşı göstereceği tutum ve davranışların da belirleyicisidir. Ruh sağlığı yerinde ve güçlüyken, doğal olarak evrensel değerlere göre seçimler yapma meyline sahip olan birey; ruhsal iyilik durumunu tehlikeye sokabilecek olumsuz durumlar karşısında bazen bocalayabilmektedir. Böylesi durumlarda tek başına durumun üstesinden gelmekte zorlanan insanın yardımına, sahip olduğu değerleri ve bunları ona hatırlatarak iyi oluşuna eşlik etme görevini üstlenen dini/manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri koşturmaktadır. Bu çalışmada şükür değeri, insan psikolojisine ve dini/manevi danışmanlık ve rehberlik sürecine etkileri açısından incelenmiştir. Teorik çalışma yapılarak elde edilen dokümanların yorumlanmasıyla, şükürün tespit edilen olumlu etkileri sekiz başlık altında toplanarak incelenmiştir. Buna göre şükretmenin insanın fiziksel ve ruhsal sağlığını olumlu yönde etkilediği, olumsuz durumlarla başa çıkmada yardımcı bir güç olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda şükür, bireyin kendini kabulüne yardımcı olarak olumlu bir kişilik yapısı oluşturmakta, kişiler arası iletişimi pozitif kılarak toplumsal bütünleşmeye de katkı sağlamaktadır. İnsana iyimser bir ruh hali kazandıran şükür, umut duygusunu geliştirerek yaşam memnuniyetini arttırmaktadır. Bireye farkındalık kazandırarak bakış açısını genişleten şükür, materyalist ve narsist eğilimlerin olumsuz sonuçlarına karşı da koruyucudur. Sonuç olarak şükürün, insanın psikolojik iyi oluşuna sağladığı pek çok katkı dolayısıyla; dini/manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde önemli bir yardımcı güç olabileceği ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Ağılkaya Şahin, Zuhul. 2017. *Manevi Bakım ve Danışmanlık* (Almanya Örneği). 1. bs. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. 1405/1985. el-Müsned. Beyrut: y.y.
- Armaner, Neda. 1980. *Din Psikolojisine Giriş*. Ankara: Ayrıldız Matbaası.
- Ayten, Ali. 2012. *Tanrı'ya Sığınmak*. 2. bs. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ayten, Ali, Gülüşan Göcen, Kenan Sevinç, ve Eyyüp E. Öztürk. 2012. "Dini Başa Çıkma, Şükür Ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları Ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12 (2): 45-79.

Beyhakî, Ahmet b. Hüseyin b. Ali. 1410. Şuabu'l-Îmân, I-VIII. C. VII. Beyrut.

Bireyşoğlu Özen, Nil. 2018. "Benlik Saygısı Kuramları". Makale. tavsiiyedyorum.com.

Çağrı, Mustafa. t.y. "ŞÜKÜR - TDV İslâm Ansiklopedisi". TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 06 Mayıs 2021. /sukur.

"değer ne demek TDK Sözlük Anlamı". t.y. Erişim 23 Mayıs 2021. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=değer>.

Ekti, Fatma Betül. 2019. "Ergenlerde Psikolojik İyi Olma ve Şükür Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Diyarbakır Örneği". Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.

Göcen, Gülüşan. 2012. "Şükür Ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması". Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

———. 2014. *Şükür Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü*. 1. bs. İstanbul: Dem Yayınları.

———. 2015. "Bir Değer Eğitimi Örneği Olarak Şükür Günlükleri". İçinde Değerler Ve Eğitimi- II, 1. bs. İstanbul: Dem Yayınları.

Gönenç, Zehra. 2019. "15-17 Yaşlarındaki Ergenlerde Şükür Ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkinin Araştırılması". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Gültekin, Merve, ve Hüner Şencan. 2019. "Manevi Değerlerin Farklılıklar Yönetimi Üzerindeki Etkisi". PJESS 6 (1): 1-18.

Karaman, Hayrettin, Ali Özek, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrı, Sadrettin Gümüş, ve Ali Turgut. 2008. *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kurt, Zehra. 2005. "Kanserli Hastaların İyileşmesinde Manevi Değerlerin Rolü". Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Miran, Hanife. 2010. "Hamd Ve Şükür Kavramlarının Psikolojik Tahlili". Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

Müftüoğlu, Mehmet. 2020. "Kur'an-ı Kerim'e Göre Bela Ve Musibetler Karşısında İnsanın Durumu Ve Manevi Değerlerin Önemi". Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi 3 (5): 8-27.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. 1374-75/1955-56. *el-Câmi'u's-şâhih*. Kahire: y.y.

Ok, Üzeyir. 2012. "Dini Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi". İçinde *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, editör Nurullah Altaş ve Mustafa Köylü, 1. bs, 38-58. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Ok, Üzeyir, Zümrüt Gedik, ve Zehra Erşahin. 2019. *Hastalar İçin Manevi Bakım*. 1. bs. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Özdoğan, Öznur. 2006. "İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji". AÜİFD 47 (2): 127-41.

Tan, Hasan. 2002. *Psikolojik Danışma Rehberlik Teori ve Uygulama*. İstanbul: MEB.

Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-. 1992. Sünenü't-Tirmizi. İstanbul.

Topal, Yakup. 2019. "Değerler Eğitimi ve 10 Kök Değer". Mavi Atlas, 245-54. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.543521>.

Uçar, Dilek. 2019. "Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Manevi Huzur". Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

Yüksel, Yakup. 2006. "Tasavvufta Sabır Ve Şükür Anlayışı". Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Dindarlık ve Depresyon Arasındaki İlişki

Müberra Öztürk*

Öz: Depresyon “ruhsal çöküntü” anlamına gelmektedir. Günümüzde her yaş grubunun yaşayabildiği ciddi hastalıklardan biri haline gelmiştir. İnsanların depresyona girmesine sebep olan birçok faktör olduğu gibi, depresyondan çıkmasına yardımcı olan şeyler de vardır. Din, insanların hayatına anlam katan bir olgu olduğundan depresyondan çıkmaya yardımcı olan şeylerin başında gelir. Bireylerin hayatında çeşitli dönemlerde kimliklerini sorguladıkları ve hayatlarını anlamlandırmaya çalıştıkları dönemler olmaktadır. Din; kişinin karşılaştığı sıkıntı ve sorunlar sonucunda olumsuz düşünme, karamsarlık ve kaygı gibi durumlarda sağladığı sosyal imkânlar ve bireysel ibadetler ile insana zorlukların üstesinden gelmesinde yardımcı olur. Dinin depresyon eğilimini artırdığı durumlar da olmaktadır. Kişinin yaşadığı karamsar ve umutsuz ruh hali sırasında, hayata ve birçok şeye duyduğu ilgisizliğin ibadetlere de yansması bireyleri günahkâr olarak hissettirebilmektedir. Bu durum da depresyonun düzeyini artırmaktadır. Umutsuzluk ve karamsarlık gibi duyguların bir devamı olan depresyon, bireyi intihara kadar götürecek sonuçlara sebebiyet verebilmektedir. Bu çalışmada depresyonun ne olduğu ve depresyona sebep olan etkenlerden bahsedilmiş, dini yaşama ve depresyon arasındaki ilişki ortaya konmuş; yapılan araştırma, anket ve gözlemler karşılaştırılarak ortaya çıkan sonuçlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din, Ruh Sağlığı, Depresyon, Dindarlık, İbadet.

Giriş

İnsanların hayatlarında yaşadıkları çeşitli olaylar sonucunda depresyona girdikleri dönemler olabilmektedir. Depresyon yeni bir sağlık problemi olmamakla birlikte günümüzde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Önceleri yalnızca yetişkinlerde görülen depresyon artık gençlerde, çocuklarda ve hatta bebeklerde dahi görülebilmektedir.

Günümüzde depresyon en büyük sağlık problemlerinden sayılmakta ve gelecekte de artarak devam edeceği düşünülmektedir. İnsanları depresyona girmeye sürükleyen pek çok şey bulunmaktadır. Kişinin yaşadığı olaylar, yakınının ölümü, aile ile olumsuz ilişkiler, yolunda gitmeyen iş hayatı veya ekonomik sıkıntılar, biyolojik etkenler depresyona sebebiyet veren şeylerdir. Bunların yanında depresyondan çıkmaya yardımcı olabilecek veya depresyon dü-

* Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, Yüksek Lisans Programı.
İletişim: mberraoturk@gmail.com

zeyini azaltabilecek şeyler de bulunmaktadır. Din, yaşama anlam katarak sıkıntıların üstesinden gelmesinde insana yardımcı olur.

Çalışmamızda depresyon konusunda yapılan araştırmalardan hareketle depresyonun ne olduğu, pozitif psikologların depresyon hakkındaki düşünceleri ve depresyonu azaltma ve engellemede dinin rolünün olumlu mu olumsuz mu olduğunu ortaya koymak, depresyon hakkında yapılacak muhtemel araştırmalara katkı sağlamak hedeflenmektedir. Çalışmamızda depresyon ve dindarlık ilişkisi, yapılan araştırmalar, gözlemler, yazılan makaleler ve kitaplar üzerinden tartışılmaktadır.

Araştırmamızda kaynak tarama metoduna başvurarak ağırlıklı olarak konu ile alakalı yazılan kitap, güncel makale ve raporlardan faydalanılmış, konu üzerine yapılan anket ve değerlendirilmeler incelenmiştir.

Din ve Dindarlık Nedir?

Dilimize Arapçadan geçen “din” kelimesi, tutulan yol, yüce olana kendini adanmak, itaat ve millet anlamlarına gelmektedir. Kur’an-ı Kerim’de din kelimesiyle bir otoriteye boyun eğmek, otoritenin bildirdiği emir ve yasaklara uyarak mükâfata erişmek, cezadan uzak durmak kastedilir. Kavram hakkında birçok tanımlama yapılmış fakat çok yönlü olan yapısı sebebiyle fikir birliği sağlanamamıştır. Tanımlamalardaki ortak nokta ise bireylerin psikolojik atmosferini, birey dışındaki toplumun atmosferini ve toplumun ötesindeki aşkın boyutu izah eden bir sistem olmasıdır. Din, yüce varlığa olan bilinçli bir bağlanma halidir. Bir başka tanıma göre, bir topluluğun paylaştığı, topluluğa kendilerini adayabileceği bir amaç veren ve bazı uyulması gereken davranış biçimleri sunan düşünce şeklidir.¹

Modern Batı dünyasına göre din, yüce bir varlığa bağlı olmak ve itaattir. William James, dini daha bireysel ele almış ve duygusal olarak incelemiştir. Ona göre din, bireysel olarak kişinin yüce olduğuna inandığı ve kabul ettiği şeyle iletişime geçtiği duyguları, davranış ve tecrübeleridir. Freud ise indirgemeci bir yaklaşımla dini tanımlamış ve onun saplantılı bir davranış ve nevroz olduğunu söylemiştir. Gelecekte bilimin ilerleyerek dinin yerini alacağını savunmaktadır.²

Din, kutsal ile olan doğrudan veya dolaylı ilişki sonucunda, bireye ve topluma yapılması ve davranılması gereken belirli kurallar ve kalıplar koyan, hayatı anlamlandıran ve onlara bir amaç veren, kimlik kazandıran, yaşadıkları problemlere çözüm bulan sistemdir.³ Dinin

1 Kızılgeçit, *Din Psikolojisinin 100’ü*, 10-11.

2 Debgici, “Depresyon Ve Dindarlığın Bazı Tezahürleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Denizli İli Örneği”, 14-15.

3 Hökelekli, *Din, Değerler ve Sağlık*, 15.

tanımlanması noktasında farklı açılardan ele alanlar olmuştur. İlahi ve beşeri tanımlayanlar olduğu gibi, bireysel, sosyal ve psikososyal bir bakış açısıyla tanımlayanlar ve özsel ve işlevsel olmasında göre ele alanlar da vardır.

Dindarlık, dinin gerektirdiği inanç ve öğretilerin, bireylerin veya toplumun hayatına çeşitli davranış ve şekillerde yansımadır. Dindarlık aktif olmayı gerektiren bir süreçtir. Kişinin hayatındaki yansımaları, dinin birey için önemini ifade eder. Dinin bireylere göre değişmeyen kurallarının, bireyler tarafından öznel olarak yorumlanmasıdır. Her birey inandığı dini yaşarken birtakım farklılıklar meydana gelir. Dindarlığın kişinin hayatındaki görünümü kutsalla bağlılık derecesine göre değişir.⁴ Dindar kişi ise inandığı ve kabul ettiği dinin gerektirdiği inançları, ilkeleri, pratikte uygulanması gerekenleri önemseyen ve sembollerini hayatında uygulayan kişidir.⁵

Dindarlık ve değerler arasındaki ilişkiyi ampirik biçimde inceleyen Rokeach, dindar olan katılımcılar ile dindar olmayan katılımcıları karşılaştırmıştır. Dindar katılımcılarda “kurtuluş, itaat ve bağışlama” dindar olmayan katılımcılara göre daha üst seviyede; “haz, bağımsızlık, zevk” gibi değerler dindar olmayan katılımcılardan daha alt seviyede olduğu ortaya çıkmıştır.⁶ Dinin dindar bireylerin hayatlarındaki bu etkisi davranışlarında olduğu kadar ruhsal durumunda da önemli bir yere sahiptir.

Depresyon Nedir?

Ruhsal çöküntü anlamına gelen “depresyon” kelimesi, dilimize Latince kökenli olan “aşağı doğru bastırmak, kederli, üzgün, cesareti kırılmak, donuklaşmak” anlamlarını ifade eden “depressus” kelimesinden gelmiştir.⁷ Kişinin kendisini hüznü ve kederli hissetmesi ve yaşama sevincini kaybetmesi anlamına gelen ruhsal bir çöküntüdür. Geçmişte yaşananları pişmanlıkla hatırlamak ve gelecek günlere karamsar bakmanın hâkim olduğu umutsuzluk duygusudur. Bu umutsuzluk hali önceki yaşantısından getirisi olduğu gibi, durumları olumsuz değerlendirmesinden de kaynaklanabilmektedir. Bireyin topluluk içinde kendini önemsiz hissetmesi, değerini kaybettiğini düşünmesi depresyonun ortaya çıkardığı hislerdendir.⁸

Depresyon kelimesinin tanımlanması ve sınıflandırılmasına tarihi gelişim içerisinde bakıldığında Antik çağlara kadar uzanmaktadır. Mısır ve Sümer kaynaklarında da depresyon ile ilgili tanımlamalar ile karşılaşmıştır. Fakat depresyonu nedenleriyle birlikte tanımlayan ilk

4 Kızılgeçit, *Din Psikolojisinin 100'ü*, 16-17.

5 Kurt, “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, 2.

6 Duriez vd., “Dindarlık Hayatımızı Hâlâ Etkiliyor mu?”, 25.

7 Güven, “Depresyon Ve Dindarlık İlişkisi”, 32-33.

8 Kızılgeçit, *Din Psikolojisinin 100'ü*, 118-19.

kişi Hipokrat'tır. Hipokrat, fiziksel etkileri de göz önünde bulundurarak depresyonun "uzun süren melankoli" olduğunu söyleyerek, ruhsal bir rahatsızlık olduğunu belirtmiştir. Rahatsızlık tanımı ile bilimsel bir şekilde kullanılabilmesi ise yirminci yüzyılın sonunda Emil Kraepelin sayesinde olmuştur.⁹

Depresyon, bireyin yaşama karşı heyecan duymaması ve umutsuz olması gibi bir olumsuzluk duygusu olarak karşımıza çıkabilirken, kendine zarar vermeyi düşünme ve intihara kalkışmaya sebep olacak kadar ciddi bir soruna da sebebiyet verebilmektedir.¹⁰ Bireylerin yaşantısında, depresyon belirtileriyle eşleşen haller ve durumlar olabilir. Unutkanlık, odaklanma problemi, dikkati toplayamama gibi durumlar gün içerisinde yaşansa da önemli olan süresi, sıklığı ve şiddetidir. Depresyonun kendi içinde birçok türü bulunmaktadır. Major depresyon, distimik bozukluk, tepkisel depresyon, nevrotik depresyon bu türlerden bazılarıdır.¹¹

Depresyon günümüzde en ciddi hastalıklardan biri haline gelmiştir. Dünya Ruh Sağlığı Federasyonu, depresyona ve depresyonun önemine dikkat çekmek amacıyla 2012 yılının temasını depresyon olarak belirlemiştir. 2012 yılında 350 milyon kişi depresyon ile mücadele ettiğini belirtmiştir. Depresyon şikayetinde bulunanların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Tahmini verilere göre 2030 yılında depresyon, insanın hayatını tehdit eden hastalıkların önde gelenlerinden olacaktır. TÜİK'in 2012 verilerine göre Türkiye'de 2012 yılında kronik depresyon oranı %2.1'dir. Depresyon yaygınlığına bakıldığında ise %10-20 değerleri arasında değişmektedir. Ayrıca yapılan araştırmalar göstermiştir ki depresyon oranlarında cinsiyete göre farklılık söz konusudur. Türkiye'de erkeklerin %8'i hayatlarının bir döneminde depresyona girmişken kadınlarda bu oran %13'tür.¹² Fakat erkeklerin intihar ile sonuçlanma oranı kadınlara göre daha yüksektir. Bu durumda kadınların kesin sonuç verecek intihar yöntemlerini kullanmamaları, erkeklerin ise kesin sonuç veren intihar yöntemlerini tercih etmeleri etkilidir.¹³

Depresyona Neden Olan Faktörler

Depresyonun belirli tek bir sebebi olduğu söylenemez. Diğer Ruhsal bozukluklarda olduğu gibi depresyona sebep olabilecek bir veya birden fazla etken bulunmaktadır. Bu etkenler bir araya geldiklerinde, beynin dengesine zarar vererek depresyona sebep olurlar.

9 Debgici, "Depresyon Ve Dindarlığın Bazı Tezahürleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Denizli İli Örneği", 32.

10 Ayten, *Erdeme Dönüş: Psikoloji ve Mutluluk Yolu*, 105.

11 Güven, "Depresyon Ve Dindarlık İlişkisi", 33-34.

12 Ayten, *Erdeme Dönüş: Psikoloji ve Mutluluk Yolu*, 105; Ayten, *Din Ve Sağlık*, 36.

13 Kimter, "Gençlikte Din ve Depresyon: Üniversiteli Gençler Üzerinde Ampirik Bir Araştırma (*)", 226.

Martin Seligman'a göre depresyona sebep olan başlıca şeylerden biri olumsuz düşünce ve kötümserliktir. Bireyin hayatında karşılaştığı, topluma göre normal olan olay ve davranışlara karşı yaklaşımı ruh halini etkilemektedir. Uzun süreli devam eden kötümser düşünme hali de zamanla depresyona dönüşmektedir.¹⁴

Biyolojik etkenler depresyona sebep olabilmektedirler. Bireyin yaşadığı ailede depresyon veya ruhsal başka bir rahatsızlığı olduğunda bu tür hastalıklara yakalanma riski de artmaktadır. Bireyin beslenmesine dikkat etmemesi, kullandığı ilaçlar, sinir sistemlerinde meydana gelen bazı hastalıklar depresyonun gelişmesine sebep olmaktadır. Alkol bağımlısı olmak gibi kötü alışkanlıklar depresyon ihtimali artmaktadır.¹⁵

Bireyin günlük hayatında karşılaştığı olumsuz durumlar depresyona sebebiyet verebilir. Bunlar arasında sevilen birini kaybetmek, vefat haberi, aile içindeki anlaşmazlıklar ve boşanma gibi olaylar öne çıkan etkenlerdir.

Bireyin davranış ve tutumları, alkol veya kötü madde bağımlılığı gibi alışkanlıklar davranışsal sebepler arasındadır. Bunlar bazı durumlarda depresyon belirtilerinin zamanla daha kötü olmasına sebebiyet verebilmektedir.

Son olarak sosyal sebepler bireyde depresyonun oluşmasında etkilidir. İyi bir arkadaşının veya sosyal çevresinin olmaması durumu, aile ve yaşlılarla bağ kuramama gibi nedenler yalnızlık duygusuna ve depresyona sebep olmaktadır.¹⁶

Pozitif Psikologların Depresyon Hakkındaki Görüşleri

Pozitif psikolojide merkez insanın bireylerin güçlü olan yönleri, olumlu karakter özellikleridir. Önemli olan yanlışı ortaya çıkarmak değil doğruya vurgu yaparak bireylerin mutluluğunu artırmaktır. Pozitif psikoloji insanın eksik yönlerine ve negatif tutumlarıyla meşgul olan psikolojiye tepki olarak ortaya çıkarılmıştır. Pozitif psikolojide asıl olan olumsuz olanı hiç görmemek değil, yaşanan olayları hem olumlu hem olumsuz tüm yönleriyle görerek bir taraftan olumsuzlukla mücadele ederken diğer taraftan olumlu olana odaklanarak onu artırmayı amaçlamaktadır.¹⁷

Seligman ve arkadaşlarının geliştirdiği pozitif psikolojinin amacı kişilerin ruh sağlığını olumsuz bir durumdan, psikoterapilerle olumlu bir noktaya getirmektir. Yalnızca hastalık

14 Ayten, *Din ve Sağlık*, 38.

15 Özden, "Dahili Hastalıklarda Depresyon", 31.

16 Kafes, "Depresyon ve Anksiyete Bozuklukları Üzerine Bir Bakış", 187-88.

17 Üniversitesi, "Pozitif Psikoloji Nedir?"; Kutanis ve Yıldız, "Pozitif Psikoloji ile Pozitif Örgütsel Davranış İlişkisi ve Pozitif Örgütsel Davranış Boyutları Üzerine Bir Değerleme", 136.

durumunu ortadan kaldırmak değil bireylerin hayattaki olumlu duygularını da artırmak, kişilik ve karakterlerini sağlamlaştırmak, hayatlarına anlam yüklemeyi hedeflenmektedir. Psikolojik iyi oluş durumunda bireyler, diğer insanlarla ilişkilerinde olumlu bir tavır sergileyerek, bulundukları çevrelerde gelişmeyi ve kendilerini gerçekleştirmeyi hedeflemektedirler. Öznel iyi oluş durumu ise daha bireyseldir. Kişinin hayatındaki doyumunu ve aldığı hazzı ifade eder. Öznel iyi oluş daha çok bireylerin yaşamlarında işlerin yoğunlukla yolunda gittiği ve olumsuzlukların azınlıkta olduğu durumlarda gerçekleşmektedir.¹⁸

Pozitif psikologların görüşlerinin şekillenmesinde Aaron Beck'in bilişsel yaklaşımından büyük oranda etkili olmuştur. Depresyonun bireyin kendisi ve geleceği hakkında umutsuz ve olumsuz görüşlerin baskın olduğu bir bilişsel hastalık olduğunu düşünmektedirler. Kötümser olma durumu ise depresyona sebep olan unsurlardan biridir. Bireyin yaşadığı durumları daima kötü olana yorma eğilimi hayatı yaşama kalitesini düşürmektedir. Seligman'a göre, sürekli olumsuz ve karamsar düşünme hali depresyonun hem belirtisi hem de bireyin depresyon düzeyinin artmasına sebep olan şeydir. Umut kavramı üzerinde uzunca duran Seligman, hayatın yaşanabilir olmasını kişinin hayatındaki umut duygusu ile ilişkilendirir. Kişi küçük yaşlardan itibaren umut duygusu ile hareket etmektedir. Çaresizlik hissi genellikle umudun yitirildiği durumlarda ortaya çıkar ve intiharı düşünmeye kadar ciddi bir depresyona sebep olabilir. Seligman'a göre umudun varlığı ile intihar düşüncesi arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. İnsanın diğerkâm olması, hasta ziyareti ve başkalarının sıkıntılarını paylaşması kısa vadede insanları üzse de uzun zamana yayıldığında birlik ve beraberli duygusunu güçlendirerek aradaki muhabbeti artırdığından depresif eğilimleri azaltmaktadır. Bencilce yapılan davranışlar da depresif eğilimi artırmaktadır. Kişi depresyona girmek istemiyorsa, ihtiyacı olanlara düzenli aralıklarla yardım etmeli, sosyal yardım projelerinde yer almalı ve çevresindeki sorunlara duyarlı olmalıdır.¹⁹

Pozitif psikologların yaptığı araştırmalar, erdemleri yaşamanın bireylerin hayatlarında depresyon eğilimini azalttığını ortaya koymuştur. Pozitif psikoterapide amaç yalnızca bireyi depresyondan çıkarmak değildir. Ruh sağlığını normale döndürdükten sonra hayatında olumlu duygu ve güçlü karakteri hakim kılmaktır. Pozitif psikologlara göre bunun gerçekleşmesi için depresyon tedavisinde bireyin hayatındaki olumlu duyguların artırılmasına, anlamın güçlendirilmesi ve meşguliyetin çoğaltılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. 600 kişi üzerinde yapılan araştırma da psikoterapi egzersizlerinin bireylerde depresyon düzeyini azaltarak, mutluluk düzeyini yükselttiğini ortaya koymuştur.²⁰

18 Eryılmaz, "Pozitif Psikoterapiler", 351-52.

19 Ayten, *Erdeme Dönüş: Psikoloji ve Mutluluk Yolu*, 106-7.

20 Ayten, 106-9.

Dindarlık ve Ruh Sağlığı

Bu konuda anlaşılır olabilmek ve araştırmaları ifade edebilmek için öncelikle kavramların ortak tanımlarını netleştirmek gerekmektedir. Her kültür için normal olan farklı olabildiğinden dolayı, araştırmalarda edinilen dönütlerde kastedileni anlamak önemlidir.²¹

Din ve psikoloji arasındaki ilişki ve etkileşim son yıllarda yapılan çalışmalar ile başlamıştır. Yalnızca ilahiyat alanında değil, tıp alanında da yapılan çalışmalar da dindarlık ve ruh sağlığı arasındaki kuvvetli ilişkiyi ortaya koymaktadır. Samimi bir şekilde olan dindarlık ve maneviyat tutumları yalnızca ruh sağlığını değil, beden sağlığını da pozitif yönde etkilemektedir.

Dinin, bireylerin ruh sağlığına yaptığı en büyük katkı ruh dünyalarına yaptığı katkıdır. İçten bir şekilde samimi olarak inanan kişiler pek çok rahatsızlığın üstesinden teslimiyet ve yüce varlığa sığınma ile gelmektedirler.²² Dinin ruh sağlığı ile ilişkisi konusunda indirgemeci ve tek taraflı yaklaşımlardan uzak durmak önemlidir. Bireylerin yaşadığı dindarlık boyutu birbirinden farklı olduğu gibi, ruh sağlığı üzerindeki etkisi de bazı durumlarda olumlu bazı durumlarda olumsuz olabilir.²³

Din ve ruh sağlığı konusunda araştırmacılar arasında fikir birliği bulunmamaktadır. Araştırmacıların bir kısmı dinin ruh sağlığı konusunda olumsuz etkisinin olduğunu söylerken, diğerleri ise dindarlık ve ruh sağlığıyla alakalı pozitif ilişkiyi savunmaktadırlar. Freud, Ellis ve Dittes ruh sağlığı ile din arasında negatif bir ilişkinin olduğunu savunurken; James, Jung, Maslow, Allport gibi araştırmacılar ise dinin ruh sağlığı üzerindeki olumlu tarafını öne çıkararak aralarındaki pozitif ilişkiden bahsetmektedirler. Ayrıca ruh sağlığı ile ilişkide dinin hümaniter veya otoriter biçimde olması da belirleyicidir.²⁴ Dindarlığa olumlu açıdan bakanlar, dinin ve ibadetlerin birey üzerindeki etkisine vurgu yapmaktadırlar. Bu kişilere göre din, insanı egoistlikten uzaklaştırır ve diğer insanlara yardımda bulunmayı, ihtiyaç anında yanlarında olmayı öğütlemektedir. Din, sabretmek, fedakâr olmak, affetmek, yardımsever olmak konusunda telkinleriyle kişinin hayatını daha anlamlı kılmasına yardımcı olmaktadır. Birçok açıdan ibadetler ruh sağlığını korumada önemli rol oynamaktadırlar. Dua eden bireyler kendi acizliklerini kabul ederek yüce yaratıcıya sığınır ve isteklerini, ihtiyaçlarını bildirirler. Dua eden birey yalnız olmadığını, onu gören ve gözetken bir yaratıcının olduğunu bildiğinde kendisini daha güvende hissetmektedir.²⁵ Hacca gitmek, ramazan ayı geldiğinde diğer inanlarla birlikte oruç tutmak hem bireylerin birlik ve beraberlik ihtiyacını gidermekte,

21 Altun, "Dindarlık ve Depresyon İlişkisi", 16.

22 Köylü, "Ruh ve Beden Sağlığı Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirilmesi", 8.

23 Hökelekli, *Din, Değerler ve Sağlık*, 101.

24 Kayıklık, *Din Psikolojisi: Bireysel Dindarlık Üzerine*, 285-86.

25 Cengil, "Depresyonu Önlemede Dini İnancın Koruyucu Rolü", 139-45.

hem de bu dönemlerde zararlı alışkanlardan uzak durmalarına vesile olmaktadır. Zekât vermek, önem verdiği malını ihtiyacı olan kişilerle paylaşmak bireyler arasındaki yardımlaşmayı artırarak toplumu bir arada tutmaktadır. Namaz kılmanın yaratıcı ile bir iletişim ve ona sığınma olduğunu bilen birisi için kişileri iyileştiren etkisi olduğundan bahsedilmektedir.²⁶ Yüce varlıkla iletişime geçmenin bir yolu olarak dua, inanların sıkça yaptıkları bir ibadettir.

Normal veya anormal olarak ruh sağlığını tespit etmek zamana, mekâna, bulunulan konuma, kişisel özelliklere göre değişiklik gösterdiğinden oldukça zordur. Ruh sağlığının tespiti dört noktaya dikkat çekilmektedir: *Kişisel sıkıntı, yeti kaybı, işlev bozukluğu ve sosyal normların ihlali*. Bu dört nokta sıkıntılı olduğunda, bireyin ruhsal açıdan da sıkıntı olduğu varsayılmaktadır. Ruh sağlığı dendiğinde kişide olumsuz ruh hali ve hastalığın olmadığı, olumlu ruhsal özelliklerin var olduğu anlaşılmaktadır. Yakın zamana kadar yapılan araştırmalar genellikle ruh sağlığının olumsuz yansımalarını öne çıkarmışlardır. Yakın zamanda pozitif psikoloji yaklaşımı ile birlikte ruh sağlığının olumlu görünimleri üzerinde durulmaya başlanmıştır.²⁷ Dindar bireylerin başlarına gelen olayları yaratıcı ile ilişkilendirerek isyan etmemeleri hayat memnuniyetlerini artırmaktadır. İnanan bireyler olumsuz durumlarda ahiret inancı sebebiyle mükâfat bilinciyle direnç gösterebilmektedirler.²⁸

Yüce varlık ile kurulan iletişim bireyde olumlu duygulara sebep olur ve stresi azaltır. Din bireylere cami, kilise gibi sosyal ortamlar sunarak, sosyalleşmesini ve sorunlarından uzaklaşmasını sağlar. Dini grupların beraberken verdiği güven hissi ve toplu dua gibi etkinlikler bireylerdeki beraberlik hissini kuvvetlendirir. Bu etmenler bir bütün olarak incelendiğinde ve yapılan araştırma sonuçlarıyla beraber değerlendirildiğinde dindarlık ve ruh sağlığı arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.²⁹

Dindarlığın Depresyona Etkisi

Bireyler hayatlarının çeşitli dönemlerinde olumsuz durumlarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Aileden birinin ölümü, maddi sıkıntılar, çaresiz hastalıklarla mücadele veya doğal afetler depresif düşünce ve tutumları yükseltecek şeylerdir. Bu gibi durumlarda başa çıkma sürecinde bireylere destekte bulunur. Bireylere sunduğu anlam ve güven duygusu başa çıkmada önemli derecede katkı sağlamaktadır.

Bazı araştırma sonuçları ise dindarlığın depresyon eğilimini veya derecesini artırdığını ortaya koymuştur. Dinin, bireylerin öz saygı eksikliğini destekleyici tutumunun depresyon

26 Baynal, "Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi", 209.

27 Ayten, *Din ve Sağlık*, 22-24.

28 Altun, "Dindarlık ve Depresyon İlişkisi", 37-38.

29 Ayten, *Tanrı'ya Sığınmak*, 80-82.

üzerinde artırıcı bir etkisi olduğundan bahsetmektedirler. Fakat bu düşüncenin aksine din insanı aşağılamamakta, aksine yüceltmektedir. Kur'an-ı Kerim'de insanın en güzel biçimde yaratıldığını belirten ayetler bulunmaktadır.

Depresyonda olan bireylerde hayattan tat almama, yeme-içmeden kesilme veya günlük işleri yapamama hali meydana geldiğinden, dindar bireylerde bu durum ibadetleri aksatma olarak kendisini gösterebilir. Bu durum da bireyin yaşadığı suçluluğu artırarak depresyonun artmasına sebep olabilmektedir. Dindar kimseler arasında yaygın olarak, inanan bireylerin depresyona girmeyeceği görüşü de sürecin olumsuz gidişatını desteklemektedir.

Depresyon ve dindarlık ilişkisiyle alakalı bugüne kadar yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu 1970'li yıllardan sonra Hristiyan-Yahudi örneklem üzerine olmasına rağmen, 2000'lerde İslam ülkelerinde de konuyla ilgili çalışmalar yaygınlaşmaya başlamıştır. Araştırma sonuçları ise dindarlığın depresyonu azaltıcı etkisini ortaya koymuştur. Türkiye'de yapılan çalışmalar, meta-analitik sisteme göre yapılmamış olması, sisteminin oturmamış ve tutarsız olmaları sebebiyle konu hakkında kapsayıcı bir açıklama yapmaya uygun değildir.³⁰

Dindarlık ve Depresyon İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmalar

Dindarlığın depresyon üzerindeki etkisiyle alakalı yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Ayten ve Sağır 2014 yılında 337 kadın, 216 erkek toplamda 553 Suriyeli sığınmacı üzerinde depresyon ve dindarlık ilişkisini konu edinen araştırma yapmışlardır. İki ölçek ve bir anketin kullanıldığı araştırmanın sonucuna göre kadınlar, erkeklerden daha fazla olumlu dini başa çıkma eğilimindedirler. Buna rağmen kadınların depresif eğilimleri erkeklerden daha fazladır. Araştırma olumlu dini başa çıkma ve olumsuz dini başa çıkma ile depresyon arasında olumlu ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur.³¹

Koenig, depresyona girmiş bireyler hakkında yaptığı çalışmada dini, depresyon ile başa çıkma bir araç olarak kullananların, din dışında farklı başa çıkma yöntemlerini kullananlardan depresif eğilimlerinin daha az olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca Koenig 23 yıl boyunca yapılmış olan, sağlıklı olmak ile dindarlık arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmaları incelemiş ve yalnızca %6'lık bir kısmında dindarlığın bireylerde depresyonu artırdığını, %67'lik kısmında ise dindarlığı depresyonu azalttığını ortaya koymuştur. Dindar bireylerin hayatlarında yardımsever olmaları, pozitif düşünceleri, Tanrıya sığınmaları gibi etkenler depresyona girme noktasında engelleyici olmaktadır.³²

30 Hökelekli, *Din, Değerler ve Sağlık*, 65-66.

31 Ayten ve Sağır, "Dindarlık, Dinî Başa Çıkma ve Depresyon İlişkisi", 16-17.

32 Ayten, *Din ve Sağlık*, 41-42.

Yoğurtçu, dinin bireylerin hayatlarında karşılaştıkları problemlerin çözümünde yardımcı olduğunu ifade etmektedir. Genel olarak dinler, bireylerin vücuduna ve sağlığına zarar verecek maddeleri yasaklamaktadır. Fiziksel olarak sağlıklı olan ve kendisini iyi hisseden insanların araştırmaların sonucunda ruhsal olarak da depresyona daha az meyilli ve daha az kaygılı olduklarını ortaya koyulmuştur.³³

Albayrak ve Kurt'un 2016 yılında meme kanserine yakalanan 360 kadın ile yapılan çalışmada uzuv kaybı sonucunda hastalardaki depresyon ve dindarlık arasındaki ilişki incelenmiştir. Dini tutum ve hastalardaki ağrıyı hissetme ve algılama arasında anlamlı bir ilişki tespit edilemese dahi uzvun kaybedilmesi noktasında başa çıkmada hastalara olumlu katkı sağlamaktadır.³⁴

Kolombiya Üniversitesinde yapılan çalışmada, pek çok değişken göz önüne alınarak bir inceleme ve araştırma yapılmış ve dindarlık ile depresyon arasındaki ilişki araştırılmıştır. Dindarlığın belirleyicisi olarak da mezheplere mensup olma ve ayinlere katılma ölçüt alınmıştır. Araştırmanın sonucunda ise dindar bireylerin depresyona girme eğilimlerinin diğerlerinden %73 daha az olduğu görülmektedir.³⁵

Kimter'in 2014 yılında 632 üniversiteli genç ile yaptığı çalışmada dindarlık ve depresyon ilişkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda ise dindarlık ve depresyon arasında bir ilişkinin olduğu tespit edilememiştir.³⁶ Dindarlık ve depresyon arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yapılan 101 çalışmanın incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre dinini yaşamayan kişilerin, dinini yaşayanlardan üçte iki oranında daha fazla depresif eğilim göstermektedir.³⁷

Pargament ve Ebu Rayia'nın yaptığı çalışmada dindarlık ile sağlık arasındaki ilişkiyi ele alarak Müslüman örneklem üzerinde çalışma yapmışlardır. Yaptıkları çalışma dindarlık ve sağlık arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur.³⁸

Sonuç

Son yıllarda oldukça yaygınlaşan ve günümüzün en ciddi ruhsal hastalıklarından sayılan depresyonun pek çok nedeni bulunmaktadır. Bireylerin hayatında çeşitli dönemlerde kimliklerini sorguladıkları ve hayatlarını anlamlandırmaya çalıştıkları dönemler olmaktadır. Din,

33 Yoğurtcu, "Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı", 28.

34 Albayrak ve Kurt, "Meme Kanserli Hastalarda Ağrı ve Uzuv Kaybına (mastektomi) Bağlı Depresyon Düzeylerinin Yaşam Kalitesi ve Dindarlık İle İlişkisi", 74-75.

35 Bonelli vd., "Religious and Spiritual Factors in Depression", 231.

36 Kimter, "Gençlikte Din ve Depresyon: Üniversiteli Gençler Üzerinde Ampirik Bir Araştırma (*)", 253-56.

37 Apaydin, "Ruh Sağlığı - Din İlişkisi Araştırmalarına Bir Bakış", 64.

38 Ayten, *Din ve Sağlık*, 41.

insana sağladığı anlam duygusu ile bu dönemlerden ruhsal açıdan sağlıklı olarak çıkmasını sağlar. Bazı durumlarda farklı sebeplerle bireylerin yaşadığı depresyonun azalmasına sağladığı sosyal çevre ve imkânlar sayesinde destek olmaktadır.

Dinin depresyon eğilimini artırdığı durumlar da olmaktadır. Kişinin yaşadığı karamsar ve umutsuz ruh hali sırasında, hayata ve birçok şeye duyduğu ilgisizliğin ibadetlere de yansımaları bireyleri günahkâr olarak hissettirebilmektedir. Bireyin çevresindeki insanların dindarlık ile depresyonun aynı anda bir kişide bulunamayacağını söylemeleri yahut dindar bireyin depresyona girmeyeceği söylemleri kişinin kendini sorgulamasına ve zor durumda olduğu zamanlarda kendilerini günahkâr olarak hissetmelerine sebep olmaktadır. Bu durum aslında direkt olarak dinin olumsuz etkisi değil, dindar bireylerin kalıplaşmış görüşlerinin olumsuz etkisi olarak da düşünülebilir. Suçlayıcı ifadeler veya yargılar bu dönemdeki bireylerin depresif eğilimlerini artırmaktadır.

Dindarlık ve depresyon hakkında yapılan çalışmaların birçoğunda ikisi arasındaki negatif ilişki ortaya konmuştur. Dindarlık düzeyi arttıkça depresif eğilim azalmaktadır. Dindarlık ve umut kavramı birbiriyle ilişkili kavramlardır. Umut ise bireylerin hayata daha olumlu bakmalarını, çaresiz hislerle mücadele etmelerini sağlayan bir duygudur. Umur kişilerin hayatının daha yaşanabilir olmasını sağlayarak intihardan uzaklaştıran duygulardandır. Ayrıca dinin bireylere zarar veren maddeleri yasaklaması da uzun vadede depresyonu engellemektedir. Dinin insanlara öğütlediği şeyler insanın dünya ve ahiret huzurunu sağlamak üzerinedir. Dini pratikler de kişinin olumsuz duygulardan arınmasına sebep olmaktadır. Affetme, şükür, yardımlaşma gibi dinin insanlara yapılmasını emrettiği erdemler de depresyon üzerinde azaltıcı bir etkiye sahiptir. Dinin sağladığı sosyal ortamlar yalnızlık duygusuyla başa çıkma-nda bireylere yardımcı olmaktadır. Grup olarak birliktelik, sıkıntıları paylaşma ve ortak bir amaç kişilerin depresif eğilimlerini azaltmakta etkili olmaktadır.

Dinin insanlara sabrı öğütlemesi de yaşanan sıkıntıların üstesinden gelinmesinde önemlidir. Dünya'nın imtihan olduğu düşüncesi ve ahirette karşılığının olacağına inanmak başa gelenleri daha çekilir kılmaktadır. Dindar çevrelerde yardıma ihtiyacı olan kimselerin yanında olma hali kişilere kısa vadede üzüntü verse dahi, uzun zamana yayıldığında hayatını anlamlandırmaktadır. Dinin insanlara anlam sağlaması ve Allah'a her an sığınabileceğimiz bilinci depresyonu önlemede önemli bir faktördür.

Sonuç olarak dindarlığın bireylerin depresyon ile olan ilişkisinde önemli bir yeri vardır. Yapılan araştırma, inceleme ve gözlemler dinine bağlı bireylerin depresyona girme oranlarının, diğer bireylere göre daha düşük olduğunu ortaya koymuştur. İnanılan dinin yaşanması, emir ve yasaklarına uyulması ve bireylerdeki olumlu din algısı bu durumda önemli faktörlerdir.

Kaynakça

Albayrak, Ahmet, ve Emine Kurt. "Meme Kanserli Hastalarda Ağrı ve Uzun Kaybına (mastektomi) Bağlı Depresyon Düzeylerinin Yaşam Kalitesi ve Dindarlık ile İlişkisi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 Nisan 2016, 41-81. <https://doi.org/10.21054/deuifd.282804>.

Altun, Rıza. "Dindarlık ve Depresyon İlişkisi", t.y., 28.

Apaydın, Halil. "Ruh Sağlığı - Din İlişkisi Araştırmalarına Bir Bakış". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10, sy 2 (01 Nisan 2010): 59-77.

Ayten, Ali. *Din Ve Sağlık*. 1. bs. İstanbul: MARMARA AKADEMİ YAYINLARI, 2018.

-----, *Erdeme Dönüş: Psikoloji ve Mutluluk Yolu*. 2. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.

-----, *Tanrı'ya Sığınmak*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

Ayten, Ali, ve Zeynep Sağır. "Dindarlık, Dinî Başa Çıkma ve Depresyon İlişkisi: Suriyeli Sığınmacılar Üzerine Bir Araştırma". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47, sy 47 (06 Ocak 2015): 5. <https://doi.org/10.15370/muifd.86222>.

Baynal, Fatma. "Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4, sy 1 (2015): 26.

Bonelli, Raphael, Rachel E. Dew, Harold G. Koenig, David H. Rosmarin, ve Sasan Vasegh. "Depresyonda Dini Ve Manevi Faktörler: Araştırmaları Biraraya Getirme Ve Değerlendirme". Çeviren Nurten Kimter. *Dini Araştırmalar Dergisi* 16, sy 43 (2013): 224-44. <https://doi.org/10.1155/2012/962860>.

Cengil, Muammer. "Depresyonu Önlemede Dini İnancın Koruyucu Rolü". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3, sy 3 (01 Haziran 2003): 129-52.

Debgici, Alaaddin Attar. "Depresyon Ve Dindarlığın Bazı Tezahürleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Denizli İli Örneği". Süleyman Demirel Üniversitesi, 2016.

Duriez, Bart, Jhonny Fontaine, Patrick Luyten, ve Veysel Uysal. "Dindarlık Hayatımızı Hâlâ Etkiliyor mu? Çeşitli Dindarlık Tiplerine Göre Değer Yapılarının Farklaşmasını Destekleyen Yeni Deliller". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 24 (23 Ocak 2014). <https://doi.org/10.15370/muifd.64771>.

Eryılmaz, Ali. "Pozitif Psikoterapiler". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 9, sy 3 (30 Eylül 2017): 346-62. <https://doi.org/10.18863/pgy.288667>.

Güven, Hülya. "Depresyon ve Dindarlık İlişkisi", 154, 2008.

Hökekleli, Hayati. *Din, Değerler ve Sağlık*. 1. Baskı. İstanbul: Dem yayınları, 2017.

Kafes, Ali Yasin. "Depresyon ve Anksiyete Bozuklukları Üzerine Bir Bakış". *Humanistic Perspective* 3, sy 1 (22 Şubat 2021): 186-94. <https://doi.org/10.47793/hp.867111>.

Kayıklık, Hasan. *Din Psikolojisi: Bireysel Dindarlık Üzerine*. 6. baskı. Ankara: Karahan Kitabevi, 2019.

Kızılgeçit, Muhammed. *Din Psikolojisinin 100'ü*. Ankara: Otto Yayın, 2017.

Kimter, Nurten. "Gençlikte Din ve Depresyon: Üniversiteli Gençler Üzerinde Ampirik Bir Araştırma (*)". *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*, sy 60 (2014): 223-60.

Köylü, Mustafa. "Ruh ve Beden Sağlığı Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirilmesi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28, sy 28 (01 Şubat 2010): 5-36. <https://doi.org/10.17120/omuifd.40460>.

Kurt, Abdurrahman. "Dindarlığı Etkileyen Faktörler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, sy 2 (01 Haziran 2009): 1-26.

Kutanis, Rana ÖZEN, ve Ebru Yıldız. "Pozitif Psikoloji İle Pozitif Örgütsel Davranış İlişkisi ve Pozitif Örgütsel Davranış Boyutları Üzerine Bir Değerleme". *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* 5, sy 11 (05 Ağustos 2016): 135-54.

Özden, Salih Yaşar. "Dahili Hastalıklarda Depresyon". *Kartal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi* 1, sy 1 (1990): 31-35.

Üniversitesi, T. C. Üsküdar. "Pozitif Psikoloji Nedir? Neden Önemlidir?" <https://npistanbul.com/koronavirus>. Erişim 18 Ocak 2021. <https://uskudar.edu.tr/pozitif-psikoloji/pozitif-psikoloji>.

Yoğutcu, Fatma. "Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı". Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2009.

Toplumsal Sınıfların Psiko-Sosyal Problemlerle Baş Etme Yöntemleri: Üst Gelir Grupları Üzerine Nitel Bir Çalışma

Nesibe Sucaklı*

Öz: Her birey ait olduğu grubun yaşam tarzlarından numuneler barındırır. Daha büyük bir ağıın parçası olma durumu sosyal dünyaya dair algıyı etkiler. Bireyin düşünce şekline etki eden bu ağıın izleri yaşam pratiklerini oluşturan en önemli unsurlardan biridir. Kendini en fazla ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye açısından görünür kılan bu ağların dâhil olduğu toplumsal sınıflar, yalnızca somut olarak sosyal statü, meslek, eğitim gibi konularda varlık göstermemektedir. Sınıfların; yaşam tarzları, beğenileri, tercihleri, bir diğer sınıftaki bireylere dair algısı da sosyal yaşama ilişkin tutumlarını etkilemektedir. Toplumdaki bu katmanlaşmanın görünürlüğü/görün(e)mezliği bireylere yaşam sorunları karşısında çözüm stratejileri üretiminde dayanak oluşturur. Bu durum ailelerin çocuklarının hayatındaki problemlere olan yaklaşımlarında da belirginlik kazanmaktadır. Yaşamın en kritik noktalarından biri olan ergenlik dönemi de ailelerin sıklıkla karşılaştığı bazı problemleri barındırmaktadır. Sorunlarla baş etme yöntemleri ise bulunan toplumsal konumlara göre birbirinden farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmada ele alınacak konu; sosyo-ekonomik statü, ergenlik dönemi sorunları ve bunlarla baş etme yöntemleridir. Üst gelir grubuna mensup annelerin; ergenlik dönemindeki çocuklarına ilişkin sorunlara yaklaşım tarzları toplumsal sınıflar bağlamında nitel analizle açığa çıkarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Sınıflar, Ergenlik, Psiko-Sosyal problemler, Çözüm Stratejileri, Sosyo-Ekonomik Statü (SES).

Giriş

Toplum çok katmanlı bir yapıdır. Her bir sosyal sınıfın kendine has bir yaşam stili vardır.¹ Sosyo-ekonomik farklılıklar ve kişilerin yaşamlarında karşılaştıkları sorunlar arasındaki ilişki pek çok çalışmanın konusu olmuştur. Düşük gelir daha çok psikiyatrik hastalıkla ve psiko-sosyal

* İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü. İletişim: sckl_nesibe@hotmail.com

1 Pierre Bourdieu, *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, çev., Ayşe Berkut ve Derya Şannan (Ankara: Heretik Yayınları, 2015)

problemle ilişkilendirilmesine karşın;^{2 3} toplumsal sınıflar ve zihin sağlığı problemleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların sonuçları çelişkilidir.^{4 5 6} Kimileri sosyal sınıf ve zihin sağlığı arasında doğrudan ya da dolaylı ilişki bulurken, kimi çalışmalar da hiçbir ilişki bulamamıştır.⁷ Farklı toplumsal grupların ebeveynlik tarzının ise çocuk yetiştirme biçimlerini etkilediği görülmektedir.⁸ Bu bağlamda SES ve çocuk yetiştirme biçimleri arasındaki ilişki önem kazanmaktadır.

İçinde bulunulan toplumsal statüler; bireylere avantajlar sunduğu kadar dezavantajlar da sunar. Sahip olunan imkânlar ve bilgi birikimleri kişilerin yaşamda sorunlarla baş etme stratejilerinde de açığa çıkmaktadır. Çocukluktan yetişkinliğe geçişte ara dönem olarak kabul gören ergenlik dönemi⁹ de ailelerin farklı bağlamlarda değerlendirdikleri bir süreci temsil etmektedir. SES ve ailelerin baş etme yöntemleri arasında yapılan çalışmaların daha çok biyolojik hastalıkları temel aldığı görülmektedir.^{10 11 12 13}Yapılan çalışmaların birçoğunun niceliksel olması da toplumsal sınıfların baş etme yöntemlerine dair derinlikli anlamayı zorlaştırdığı görülmektedir. Toplumsal sınıflar ve sorun çözme stilleri arasındaki ilişkinin analizinde eksik bırakılan noktaları açığa çıkarmak niyetiyle yapılan çalışmada; psiko-sosyal problemlerin üst gelir grubunda nasıl

- 2 Vincent Lorant et al., "Socioeconomic inequalities in depression: a meta-analysis," *American journal of epidemiology* 157, no. 2 (2003)
- 3 J.B. Dowd and Zajawa Aiello. " Early origins of health disparities: Burden of infection, health, and socioeconomic status in U.S. children." *Soci Sci Med*; 68 (2009): 699-707
- 4 Coley R.Levine et al., "Locating Economic Risks for Adolescent Mental and Behavioral Health: Poverty and Affluence in Families, Neighborhoods, and Schools." *Child development* 89, no. 2 (2018)
- 5 Norman Anderson and Armstea. "Toward understanding the association of socioeconomic status and health: A new challenge for the biopsychosocial approach." *Psychiatry Med*, 57, no.3 (May-June 1995)
- 6 Martha Livingston Bruce et al., "Poverty and psychiatric status. "Longitudinal evidence from the New Haven Epidemiologic Catchment Area study". *Archives of General Psychiatry* 48, no.5 (1991)
- 7 William Bor et al, "The relationship between low family income and psychological disturbance in young children: An Australian longitudinal study." *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry* 31, (1997): 670
- 8 Chin, Tiffani ve Meredith Phillips. "Social reproduction and child-rearing practices: Social class, children's agency, and the summer activity gap." *Sociology of Education* 77, no.3 (2004):185-210, <https://doi.org/10.1177/003804070407700301> .
- 9 Yankı Yazgan, "99 Sayfada ergenlikten gençliğe," Prof.Dr.Yankı Yazgan'la söyleşi içinde , ed.Didem Ünsal (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2017)
- 10 Daniel Mello, Deborah Wiebe and Cynthia Berg."Maternal shift-and-persist coping, SES, and adolescent type 1 diabetes management." *Children's Health Care* 49, no.1 (2019): 100-114, <https://doi.org/10.1080/02739615.2019.1570465>
- 11 Benjamin Zaslofsky, Catherine P. Bradshaw and Elizabeth A. Stuart. "The Association Between Mental Health, Stress, and Coping Supports in Mothers of Children with Autism Spectrum Disorders." *Journal of Autism and Developmental Disorders* 43, no.6 (2013): 1380-1393
- 12 Karen Gil et al., "Sickle Cell disease in children and adolescents: The relation of child and parent pain coping strategies to Adjustment." *Journal of Pediatric Psychology* 16, no. 5(1991): 643-663.
- 13 Alexandra Boeving Allen et al., "The role of parenting in affecting the behavior and adaptive functioning of young children of HIV-infected mothers in South Africa." *AIDS and behavior* vol. 18,3 (2014): 605-16. doi:10.1007/s10461-013-0544-7

bir yaklaşımla karşılık bulduğu ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Biz bu çalışmada eğitim ve gelir seviyesi baz alınarak araştırmaya dahil edilen annelerin ergenlik dönemini nasıl kavramsallaştırdığını ve sorunlara yönelik ne tür bir yaklaşım geliştirdiklerini inceleyeceğiz. Bu bağlamda SES ve ergenlik dönemi problemleri, SES ve aile tutumları, SES ve sorun çözme becerilerini ele alan çalışmalara kısaca değineceğiz. Daha sonra çalışmanın metodolojisi ve bulgularını paylaşacağız. Son olarak eldeki bulguları ilişkili çalışmalar eşliğinde tartışmaya sunacağız.

Literatür

SES ve ergenlik dönemi arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalar incelendiğinde yapılan çalışmaların daha çok ergenlerin algısı üzerinden değerlendirildiği görülmüştür.^{14 15 16} Gelir düzeyi ve ergenlerin benlik saygısı arasındaki ilişkiyi açığa çıkaran çalışmalarda ailesinin sosyo-ekonomik düzeyi yüksek ergenlerde benlik saygısının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca annenin eğitim seviyesi ve ergenlerin benlik saygısı incelendiğinde okur-yazar olmayan annelerin çocuklarında benlik saygısı; diğer eğitim seviyesindeki annelere kıyasla daha düşüktür. Benlik saygısı puanı en yüksek olan ergenlerin anneleri üniversite mezunudur.¹⁷ Ancak Sancakoğlu ve Sayar'ın çalışmasına göre özgüven seviyeleri ile gelir durumu arasında ilişki bulunamamıştır.¹⁸ Alt SES'te bulunanlarda sosyal ve psikolojik ilişki problemleri ise üst SES'e mensup kişilere oranla daha fazla bulunmaktadır.¹⁹ Ayrıca anne eğitim düzeyine göre yapılan karşılaştırmada da okuryazar olmayan annelerin çocuklarında ergenlik dönemine ilişkin problemlerin daha fazla olduğu görülmektedir.²⁰ İslamoğlu'nun çalışmasına göre de anne-çocuk arasındaki bağlanma ve iletişim düzeyi, ailenin gelir durumu açısından herhangi bir farklılık göstermemektedir. Ancak anne-çocuk arasındaki güven ve yabancılaşma düzeyi gelir durumu açısından farklılaşmaktadır.²¹

14 Yeliz Kindap, Melike Sayıl ve Asiye Kumru. "Anneden algılanan kontrolün niteliği ile ergenin psikososyal uyumu ve arkadaşlıkları arasındaki ilişkiler: Benlik Değerinin Aracı Rolü." *Türk Psikoloji Dergisi*, 23, no.61(2008): 92-107

15 Cüneyt Altay ve Erkan Ceyhan. "Lise Öğrencilerin Yabancılaşma Düzeyleri ile Şiddete Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki." *İlköğretim Online* 18, no.4 (Kasım 2019): 1902-1918. 10.17051/ilkonline.2019.639360.

16 Gül Nalan Kaya. "Parenting self and positive youth development in adolescence A mediational model." (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Koç Üniversitesi, 2012)

17 Selahattin Gelbal vd., "Lise Öğrencilerinin Sosyo-Demografik Özellikleri ve Sosyal Destek Durumları ile Benlik Saygısı Düzeyleri Arasında İlişkinin İncelenmesi." *Toplum ve Sosyal Hizmet* 21, no.2 (2010): 7-18.

18 Sündüz Sancakoğlu, Sündüz Sena ve Kemal Sayar. "Relation between socioeconomic status and depression, anxiety, and self-esteem in early adolescents." *Yeni Symposium: psikiyatri, nöroloji ve davranış bilimleri dergisi*, 50, no.4 (2012): 207-220.

19 Hatice Yiğit. "Alt ve üst sosyo-ekonomik düzey ve cinsiyet açısından ergenlik dönemi problemlerinin karşılaştırılması." (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2001)

20 Şebnem Yücedağ. "Ergenlik dönemi problemleri ile anne baba tutumları arasındaki ilişki." (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1994)

21 Arife İslamoğlu. "Ergenlik döneminde bağlanma kavramının anne ve çocuk arasındaki ilişkiye etkilerinin ince-

Ebeveynlerin çocuk yetiştirme bilgisi ve kültürel değerleri sosyo-ekonomik seviyelerine göre farklılık arz edebilir. Bu durum ise ebeveynlik üzerinde olumsuz etkilere yol açabilir. Hatta sosyo-ekonomik faktörler ve ebeveynlik bağımsız olarak çocukların sağlığını ve gelişimini şekillendirebilir.²² Bu bağlamda Kanada’da ikamet eden Afrikalı göçmenler üzerinden anne-çocuk ilişkisine etki eden faktörler incelendiğinde; düşük-sosyo ekonomik statü, işsizlik ve cinsiyet ilişkilerinin varlığı; Afrikalı göçmenlere birçok zorluk çıkarttığı görülmüştür. Düşük gelirli ebeveynler çocukların ihtiyaçlarını karşılamak için para kazanmak amacıyla çocuklarından uzun saatler ayrı kalmaktadır. Bu da düşük gelirli ailelerin uzun saatler çalışma dolayısıyla çocuklarıyla bağının daha zayıf olabileceğini gösterir.²³ Türkiye’de yapılan bir araştırmaya göre ise anne-baba davranışıyla SED arasında anlamlı fark bulunmamaktadır. Ancak Doğan’ın çalışmasına göre; ekonomik alanda zorluklar yaşayan ve sosyal etkinliklere erişimin daha kısıtlı olduğu ailelerin çocuklarında saldırganlık düzeyi de artış göstermektedir.²⁴ Eğitim seviyesi göz önünde tutulduğunda ise Türkiye’de orta sınıftan gelen anneler; çocuklarını daha iyi okula göndermek için onlara sınavlarında yardımcı olmaktadır. Fakat düşük SES’ten gelen anneler kendilerinin yeterince bilgili olmadıklarını düşündüklerinden dersleri konusunda yardımcı olmamayı tercih etmektedirler.²⁵ Yapılan çalışmalar da göz önüne alındığında gelir ve eğitim seviyesinin annelerinin tutumlarının şekillenmesinde nasıl önem kazandığı görülmektedir. Alt ve üst SES ’ten gelen ailelerin ergenlik dönemine bakışlarını ve bu döneme ilişkin ailesel etnolojisini ortaya çıkarmak amacıyla yapılan Keşir’in (2019) çalışması bu noktada önem kazanmaktadır. Buna göre düşük SES grubundan daha az sayıda anne çocuklarının çalışmasını istemektedirler. Düşük SES ’ten gelen anneler iş alanına kıyasla eğitime daha fazla önem vermektedirler.²⁶

Farklı ekonomik seviyeden gelen ergenlerin anne baba tutumlarını açığa çıkarmayı amaçlayan Özdemir’in çalışmasında da bütün gelir gruplarında özerk benliğin anlamlı çıkmaması Türk toplumunun yapısını anlamak açısından önemli bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Bu durum ebeveyn kontrolünün Türkiye toplumunda çok da olumsuz değerlendirilmemesi açısından düşünülebilir.²⁷ Bu bulguya göre alt, orta ve üst gelir grubuna mensup ailelerin

lenmesi.” (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2018)

22 Danielle Roubinov, Thomas Boyce. “Parenting and SES: relative values or enduring principles?” *Current Opinion in Psychology* 15 (June 2017): 162-167.

23 Bukola Salami et al., “Parent-Child Relationships Among African Immigrant Families in Canada.” *Family Relations interdisciplinary journal of applied family science* 69, no.4 (2020): 743-755.

24 Serdar Doğan, “Farklı sosyo ekonomik düzeylere mensup ergenlik çağındaki kız ve erkeklerin saldırgan davranışlarıyla ana baba tutumları arasındaki ilişkiler” (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2001)

25 Çiğdem Kağıtçıbaşı. *Kültürel psikoloji: kültür bağlamında insan ve aile*. (İstanbul: Evrim, 2007).

26 Nihan Keşir, “Socioeconomic related differences in Turkish mothers’ autonomy granting to adolescents.” (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2019).

27 Yağın Özdemir, “Ergenlik döneminde benlik kurgusu gelişiminin kültür ve aile bağlamında incelenmesi” (Yayın-

hepsinde çocuklarının bağımsızlığına yönelik bir çekince olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle aileler çocuklarının kendilerinden tamamen bağımsız olmalarını istememekte ve tutumlarını buna göre belirlemektedir.

Başa Çıkma, Aile ve SES

Aile tutumu ve baş etme yöntemleri arasında yapılan çalışmalara bakıldığında aile desteğinin psikolojik uyumsuzlukla ilişkisi en çok incelenen konulardan birini teşkil etmektedir. Geç ergenlik dönemindeki gençler üzerinden yapılan çalışmada aile desteği, psikolojik iyilik ve baş etme yöntemleri arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Ebeveyn desteğinin, baş etme yöntemlerinin önemli bir yüzdesi aracılığıyla doğrudan ve dolaylı olarak psikolojik uyumla ilişkili olduğu bulunmuştur.²⁸ Tamamı düşük SES'ten gelen ergenler üzerinden yapılan bir çalışmaya göre algılanan ebeveyn reddinin ve kontrolünün önemli ölçüde psikolojik uyumsuzlukla ilişkili olduğu görülmüştür. Algılanan anne kontrolünün ve psikolojik uyumsuzluk durumunun ergenlerin durumlar arası sosyal destek aramasıyla ters yönde bir bağlantısı bulunmaktadır.²⁹

Baş etme ya da Başa çıkma, insanları sorunlu deneyimlerinden psikolojik olarak zarar görmekten koruyan davranışlar³⁰ ve tutumlar anlamına gelmektedir. Çocuğun baş etme stratejilerinde ebeveyn tutumunun önemini açığa çıkarmayı amaçlayan çalışmada; ailelerin baş etme yöntemlerinin doğrudan çocukların baş etme yöntemlerini ve sağlıklarının gelişimini şekillendirdiği ortaya konulmuştur.³¹ İsraili anneler ve ergenlerin üzerinde yapılan çalışma da anne ve çocuğun benzer baş etme yöntemlerini kullandığını ortaya koymaktadır.³² Afrikan Amerikan ailelerle yapılan; aile ve ergen arasındaki sorunların çözümüne yönelik 2 yıllık bir boyutsal araştırma da ailelerin tutumları hakkında bilgi vermektedir. Buna göre herhangi bir çözümsüzlük durumunda ergenlerin önemli bir kısmı (%62) ebeveynle-

lanmış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2009)

- 28 Charles Holahan, David P. Valentiner and Rudolf H. Moos. "Parental support, coping strategies and psychological adjustment : An integrative model with late adolescents." *Journal of Youth and Adolescence* 24 no.6 (1995): 633–648.
- 29 Çisem Gürel, "The mediating role of psychological adjustment on the relations among perceived parental acceptance rejection perceived parental control and cross situational coping styles during early adolescence." (Yayınlanmış yüksek lisans tezi. Boğaziçi Üniversitesi, 2013).
- 30 Pearlın, I. Pearlın and Carmi Schooler. "The structure of coping." *Journal of Health and Social Behavior* 19, no.1 (March 1978): 2–21.
- 31 Inguglia et al., "Associations Between Peer Pressure and Adolescents' Binge Behaviors: The Role of Basic Needs and Coping." *The Journal of genetic psychology*, 180 no.2-3 (2009): 144–155. <https://doi.org/10.1080/00221325.2019.16212>.
- 32 Michael Hoffman and Rachel Levy-Shiff, . "Coping and Locus of Control: Cross-Generational Transmission between Mothers and Adolescents." *The Journal of Early Adolescence* 14 no.3 (1994): 391-405 <https://doi.org/10.1177/0272431694014003005>.

rinin kararlarını kabul etmektedir. Ailelerin daha düşük bir oranda ise ceza (%9) ve uzlaşya (%8) başvurduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle ergen ve aile arasındaki sorunların çözümünde nihai kararın büyük oranda aileler tarafından verildiği görülmektedir.³³ Alt sınıf Çinli ergenler üzerinden sorun çözme durumları üzerine yapılan araştırmada da ergenlerin sorunların çözümünde ailelerinin nihai kararı verdiklerini belirtmişlerdir.³⁴

Etkili başa çıkma stilleri toplumda bulunan her bireyde aynı şekilde değildir. Erkek olmak, eğitilmiş olmak, varlıklı olmak gibi özellik/özelliklere sahip olan insanların bu mekanizmadan daha etkin yararlandığı görülmektedir. Başa çıkma ve eğitim arasında yakından bir bağlantı bulunmaktadır.³⁵ Bynum ve Brody'nin çalışmasına göre eğitim seviyesi yüksek anneler daha fazla problem odaklı ve daha az duygu odaklı baş etme yönetme stratejileri kullanmaktadırlar. Daha fazla problem odaklı çözme yöntemine başvuran anneler çocuklarıyla duygusal bağlamda ilişki kurabilmektedirler.³⁶ Bu çalışma anne eğitim durumu ve aktif baş etme yöntemleri arasında bağlantı sağlamamıza olanak sağlamaktadır. Aile ve ergen çocuklarının baş etme yöntemleri üzerine yapılan başka bir çalışmada ise stratejiler yapıcı, yıkıcı ve kaçınan olmak üzere üç şekilde kavramsallaştırılmıştır. Aile ve çocukları yapıcı stratejilere daha sıklıkla başvurmaktadırlar. Kullanılan stratejiler ise nesil, ailedeki cinsiyet, etnisite, eğitim ve çocuğun yaşına göre değişiklik göstermektedir.³⁷ Afrikan Amerikan anneler üzerinde yapılan bir çalışmada düşük SES'ten gelen annelerin daha yüksek SES'ten gelen annelere göre daha fazla kaçınan başa çıkma yöntemine başvurduğu görülmüştür.³⁸

Metod

Araştırmada nitel yöntem kullanılmıştır. Yarı-yapılandırılmış mülakat tekniğiyle araştırmanın amaçları doğrultusunda katılımcılara sorular sorulmuştur. Görüşmeler, 01.03.2021-

33 Christopher Daddis ve Susan S. Chuang. "Clean your room!" A longitudinal investigation of adolescent-parent conflict and conflict resolution in middle-class African American families." *Journal of Adolescent Research* 18, no.6 (2003): 631-65. <https://doi.org/10.1177/0743558403254781>.

34 Jenny Yau ve Judith G. Smetana. "Adolescent-parent conflict among Chinese adolescents in Hong Kong." *Child Development* 67, no.3 (1996): 1262-1275. <https://doi.org/10.2307/1131891>.

35 Pearlin, I. Pearlin and Carmi Schooler. "The structure of coping." *Journal of Health and Social Behavior* 19, no.1 (March 1978): 2-21.

36 Mia Smith Bynum and Gene H. Brody. "Coping behaviors parenting and perceptions of children's internalizing and externalizing problems in rural African American Mothers." *Family Relations*, 54, no.1 (2005): 58-71.

37 Kira Birditt, Leslie M. Rott and Karen L. Fingerman, "If you can't say something nice, don't say anything at all": Coping with interpersonal tensions in the parent-child relationship during adulthood. *Journal of Family Psychology* 23, no.6 . (2009): 769-778. <https://doi.org/10.1037/a0016486>.

38 Margeret Ensminger and Kate Fothergill . "A decade of measuring SES: What it tells us and where to go from here." in the *Socioeconomic status, parenting, and child development*, ed. M. H. Bornstein and R. H. Bradley (Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2003), 13-27.

25.04.2021 tarihleri arasında çevrimiçi mecralar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Ortalama görüşme süresi 50 dakikadır. Veriler Citawi programı aracılığıyla analize tabii tutulmuştur.

Katılımcı Profili

Katılımcılara kartopu örnekleme yoluyla ulaşılmıştır. Görüşmeler İstanbul'da ikamet eden altı anne ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların 2'si lise mezunu, 4'ü ise üniversite mezundur. Çalışmaya katılan annelerin yaş aralıkları 42- 48 arasında değişiklik göstermektedir. Her bir annenin 2 tane ergenlik döneminde çocuğu bulunmaktadır. Çocuklarının yaşları 12- 21 yaş arasında değişiklik göstermektedir. Katılımcıların tamamının gelir seviyesi 20.000'inin üzerindedir. Anneler geçmişte formel bir işte çalışmışlardır. Ancak şu anda ev hanımlığı yapmaktadırlar. Hâlihazırda yalnızca bir anne eşinin iş yerinde yarı zamanlı olarak çalışmaktadır.

Bulgular

Ergenlik Dönemine Bakış

Katılımcılar ergenlik dönemini daha çok gelişim ve kişiliği bulma evresi olarak değerlendirmişlerdir. Kişiliği bulmak, geçiş dönemi olarak kavramsallaştırabileceğimiz cevaplar yanında bir katılımcı da "her şeyin kafaya takıldığı dönem" olarak ifade etmiştir. Anneler, ergenlik dönemiyle alakalı çevresinden duydukları örneklerin olumsuz olduğunu fakat kendi çocuklarında ise ciddi bir problem yaşamadıklarını bildirmişlerdir.

Çocuklara Karşı Beklenen Değerler

Hangi değerlerin çocuğunuzda olmasını isterdiniz sorusuna katılımcıların hepsi açık sözlü ve güvenilir olmalarını, iyi bir iletişim düzeyine sahip olmaları cevaplarını vermişlerdir. Bir katılımcı ergenlerin kendi işlerini kendileri yapmalarının kendini mutlu ettiğini ve bu değerleri sürdürmesini istediğini belirtmiştir.

"Kalp kırmadan, güzel ilişkilerle, ya da onun herhangi bir ters hareketinde çok kavgaya etmemesi gerekiyor. Yalan söylemesinler, doğruyu söylesinler, doğru insan olsunlar"
(K3)

Sorunlar

Katılımcılara çocuğunuzla aranızda ne tür sorunlar yaşarsınız denildiğine hepsi ciddi bir sorun yaşamadıklarını, ergenlik dönemini daha yumuşak bir şekilde geçirdiklerini ifade etmişlerdir. Görüşmelerin ilerleyen evrelerinde ise annelerin ifade ettiği bazı olumsuz durumlar ifade edilmiştir.

TABLO 1. Anne- ergen arası karşılaşılan sorunlar

1	Kardeş kavgaları
2	İnternet bağımlılığı
3	Okul Dersleri
4	Yemek yememesi/çok yemesi
5	Çevreyi aileyi beğenmeme
6	Kıyafet zevki

“Yani kızım ile ilgili belki şey olabilir, çok fazla sıkıntı yaşamadım ama isteklerinin fazla olması, bizi yorması. Sürekli bir şeyler isteyip memnun olmaması, aldığı şeyleri, yaşadığı ortamı çevreyi aileyi beğenmemesi. Bunlar benim için sorundur. Oğlum derslere doğru düzgün girmiyor bizim için bu da sorun. Çok uçta yaşamadığım için yardımcı olamıyorum.” (K2)

Maddiyat ve Eğitimin Sorunlara Yaklaşım Üzerinde Etkileri

Sorunlara yaklaşımınızda maddi düzeyin ya da eğitim düzeyinin etkisi nedir sorusuna verilen cevapta katılımcılar eğitimin etkisine dikkat çekmişlerdir. Buna göre okudukları kitaplar, içinde bulundukları çevrenin etkisi çok büyüktür. Katılımcılar internetten, çocuk gelişimi kitaplarından öğrenmeye çalıştıklarını da ifade etmişlerdir. Kendi eğitim seviyelerinin ise doğrudan bir etkisi olmadığını da eklemişlerdir.

“Psikoloji kitapları okurum. Okuduğum kitaplar, izlediğim şeyler etkili. Mesela ergenlik dönemi ve gelişimle ilgili okuduğum kitaplar yardımcı oluyor. Daha sessiz çözüm tarafları bana uygun geldiği için belki de bunları tercih ettim. İzlediğim programlar olabilir. Ben genelde karakter olarak tepkiliysem sessiz kalıyorum.” (K1)

Her ebeveyn kendi ailesinden aldığı yetiştirme usulünün bir benzerini veya farklısını kendi çocuğu için de uygulamaya çalışır. Şüphesiz annenin kendini yetiştirme düzeyi, okul tercihi bunu besleyen önemli faktörlerden birisidir. Nitekim 4 katılımcı da çocuklarının okuduğu okulun kendilerinin yetiştirme tarzına etkisini ısrarla vurgulamıştır.

“Bu benim başarıım, ben şöyle yetiştirdim falan diyemem. Altını çizice söylüyorum. Alman ekolünün çok faydasını gördüm. İkinci olarak da tabii benim ailemin bana verdiklerinin de faydasını gördüm.” (K4)

1 katılımcı kendisinin üniversite eğitiminin yarıda kalması nedeniyle çocuğunun eğitimine daha fazla önem verdiğini belirtmiştir. Bu durumu her ne kadar annenin kendi hayatı üzerinden çocuğuna yönelik tutumunu değiştirmesi gibi “psikolojik” bir faktör olarak karşılık bulabilirse de diğer bir yönü ise kişilerin elindeki imkanlarla bağlantılıdır. Zira eğitim ve

gelir seviyesi yüksek bir ortamda bulunan bir annenin diğer annelerle etkileşimi çocuğuna yönelik yaklaşımlarında bir değişiklik oluşturabilmektedir.

Maddiyatın etkisinin ne ölçüde çocuğa yaklaşım tarzını etkilediğini sorduğumuzda bir katılımcı durumun maddi gelirle orantılı olmadığını düşündüğünü ifade etmiştir. Bir diğer katılımcı ise maddiyatın okul seçimini şekillendirdiğine vurgu yapmıştır.

“Çocukların toplam 60-70 bin lira okul paraları. Tahmini aylık 6 bin zaten. İnsan imkân olunca özel okula gitsin diyor. Bu okul ile dünyası değişti. Mesela arkadaşlarıyla konuşurken biri matematik profesörü olmak istiyorum diyor, biri kadın doğumcu olmak istiyorum diyor. Otomatikman fikirleri değişti. Ortaokuldayken Bahçeşehir kolejiye gidiyordu, acayip marka düşkünleriydi, şimdi fen lisesinde ekonomik değil ideallerinin peşlerine gidiyorlar, hep ideallerinin peşinden giden veliler var, beyaz yakalıların olduğu okul ya da zenginlerin olduğu okullarda otomatikman değişiyor. Otomatikman değişti fikirleri. Fen lisesi olduğu için böyledir belki”.(K5)

Annelerin Sorunlara Yönelik Tutumları

Annelerin hepsi çocuklarının bir sorunu olduğunda ilk olarak kendilerine gelip anlattıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar ilk etapta çocuklarını dinlemeyi tercih etmiştir. Çocuklarıyla var olan sorunları konuşarak durumu anlamaya gayret etmektedirler.

TABLO 2. Annelerin sorunların çözümüne yönelik izlediği yollar

Katılımcı No	Sorunların yönelik yaklaşımlar ve icra ediliş sıraları
K1.	Konuşma-yönlendirme- destek olma- yardım (aile dostu, ruh sağlığı uzmanı)
K2.	Konuşma- Gözlem-yönlendirme- kendi haline bırakma- destek (sevdiği birisinden)
K3.	Dinleme-destek olma-bağırma-sorun kaynaklarıyla kontakt kurma
K4.	Konuşma -zamana bırakıp kendi duygularıyla çözme- tepki koyma- deneyimleme-ye izin verme
K5.	Konuşma-destek olma-tecrübe aktarımı-denetim
K6.	Konuşma-soru sorma-altta yatan sebebi teşhis-kendi kararlarına bırakma

Tablo 2’de de gösterildiği gibi konuşma sonrasında olaya yaklaşım aşamaları katılımcılarda farklılık göstermektedir. Anneler, olumsuz bir durumda ilk olarak çocuklarıyla konuşarak ve onları dinleyerek olaya yaklaşmaktadırlar. 3 katılımcı ise çocuğunun haklılığına kanaat getirdiyse onlara destek olma yoluna gitmiştir.

“Problem yaşamadı sadece geçen sene hatırlıyorum bundan sonra fazla yumuşak kalpli bir çocuk yani çok. Aslında iyi niyetli fakat çocukları daha böyle şeyler birazcık daha böyle daha popüler olmayan tiplerden. Hani bir şeyler duyunca daha çok üzül-müş, kesinlikle olayı tamamen anlatmasını bekliyorum, annecim çok doğru herkes

senin gibi hassas değil, doğru olan sensin, yanlış bir şey yapmadıysan sen sen olarak davran ve bu şekilde eleştiriyorlarsa bu onların problemi, sen çok değerlisin diyerek rahatlatıyorum, sevgiyle, onlar gerçekten çok değerliler, her çocuk gibi biricikler” (K6)

Sonraki aşamalarda ise sorunun çözümü için çeşitli yönlendirmeler yapmaktadırlar. Bu aşamada 3 anne ise sorunun çözümünü çocuklarının kendisine bırakmaya çalışmaktadırlar.

“Kızım gelip anlatır, şunu nasıl yapabilirim diye sorar, ben birtakım şeyleri zamana bırakmasını ve kendi duygularıyla çözümlemesini isterdim. Tabi ki bu konuda anne ne yapabilirim. Ben arkadaşlarımla arada kaldım gibi söylemleri oluyor. Ben birtakım şeyleri gözlemleyip zamana bırakmasını söylüyorum. Daha önce ki tavırlarıyla su anki tavırlarını tecrübeleriyle çözmesini söyledim hep” (K2)

3 anne ise kendilerinin konuşması, yönlendirmesi, aile ya da arkadaşları vasıtasıyla sorunu çözemediklerinde destek aldıklarını belirtmişlerdir. Bu bağlamda seans ücreti ortalama 450 lira olan psikiyatrist/psikolog yardımı aldığını ve kendilerinin yetemediği yerde daima da dışarıdan bir destek alacaklarını ifade etmişlerdir. Dışardan alınan desteği ise yalnızca ruh sağlığı uzmanına danışmak şeklinde değil, çocuklarının akran gruplarının anneleriyle, sevilen bir aile dostunu devreye sokarak aldıklarını belirtmişlerdir.

1 katılımcı ise sorunun devamı halinde susarak ve konuşmayarak tepki koyduğunu, 1 anne ise kardeş kavgalarının devamı haline bağırarak sorunlara yaklaştığını ifade etmiştir. 1 katılımcı ise çocuklarına yanlış da deneyimletmeyi bir strateji olarak görmüştür.

“Kendisini görmesini istiyorum. Hatta geçen gün şey yaptım. Evde sigara var mı Ah-met dedim. Versene denesinler sigara içsinler. Anne ne diyorsun saçmalama! Anne manyak mısın ne yapıyorsun? Hayır dedim benim yanımda deneyin ne kadar kötü olduğunu görün. İkisi de reddetti. Baskı yerine şey yaşasın görsün kendi değerlendirsın. Leş gibi kokan kişiden kendi rahatsız oluyor. Çok şükür çocuklar onun ayırdındalar” (K3)

Sonuç

Yapılan çalışmada Türkiye yazınında ergenlik dönemi sorunlarına yönelik ailelerin baş etme yöntemleri ve SES arasında yapılan çalışmaların kısıtlı olduğu görülmüştür. Bu bağlamda literatür çalışmasında sadece sorun çözme ve SES arasındaki ilişkiye değil, ergenlik dönemi sorunları, aile tutumu ve ses arasındaki bağlantıyı ortaya koyan farklı toplum örneklemine gerçekleştirilen çalışmalara da değinilmiştir. Üst gelir grubuna mensup altı anne ile yapılan görüşmeler sonucunda annelerin ergenlik dönemini daha olumlu yönde değerlendirdikleri görülmüştür. Bu bulgu Keşir’in alt ve üst sınıftan gelen annelere yönelik yaptığı çalışmanın bulgularıyla tutarlılık göstermektedir. ³⁹Çocuklardan beklenen değerlerin en başında ise

39 Keşir, 2019, 82.

dürüst olması gelmektedir. Eğitim ve gelir seviyesinin çocuk yetiştirme üzerinde ne denli önemli olduğu ise katılımcılar arasında farklılık arz etmektedir. Buna göre eğitilmiş olmak ve eğitilmiş bir çevreye sahip olmak çocuğa tutumu şekillendiren en önemli noktalardan birini teşkil etmektedir. Kişilerin ağırlıklı olarak gelir durumuna göre okul seçtikleri göz önünde bulundurulursa da içinde bulunulan çevrenin gelir durumuyla ilişkisi ön plana daha çok çıkacaktır. İçinde bulunulan ortam sebebiyle yakın çevredeki aile tutumları da annelerin tutumlarını etkilemektedir. Nitekim katılımcıların birçoğu bir sorunla karşılaştıklarında ve kendi başlarına çözemediklerinde “tanıdık” çevresine başvurumaktadırlar. “Tanıdık” çevresi bir aile dostu olabileceği gibi akran gruplarının anneleri de olabilmektedir. Akran grupları ise çocuğun okuduğu okuldaki arkadaşlarının olması muhtemeldir. Çünkü benzer problemler karşısında veliler de birbiriyle haberleşmektedir. Bir veli ise bir başka velinin yaklaşımlarından etkilenebilmektedir. Sonuçta akranların sosyo-ekonomik seviyesi öğrenim görülen okula göre değişebileceğinden ve okul tercihinde de maddi imkânların önemli bir etkisi olduğundan SES’in de ailelerin yaklaşım tarzına etkisi olduğunu görebiliriz. Bununla birlikte çalışmanın yalnızca üst gelirli aileler üzerinden yapılması bize gelir ve sorun çözme yaklaşımları arasındaki ilişkiyi anlamak açısından yeterli bir veri sunmamaktadır. Gelecek çalışmalarda alt ve orta gelir gruplarından gelen aileleri de çalışmaya dâhil etmek; gelir grupları arasında karşılaştırma yapmaya olanak sağlayacaktır.

Kaynakça

- Allen, Alexandra Boevig, Finestone, M., Eloff, I., Sipsma, H., Makin, J., Triplett, K., Ebersöhn et al. “The role of parenting in affecting the behavior and adaptive functioning of young children of HIV-infected mothers in South Africa.” *AIDS and behavior* vol. 18, no.3 (2014): 605-16. doi:10.1007/s10461-013-0544-7.
- Altay, Cüneyt ve Ceyhan, Erkan. “Lise Öğrencilerin Yabancılaşma Düzeyleri İle Şiddete Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki.” *İlköğretim Online* 18, no.4 (Kasım 2019): 1902-1918. 10.17051/ilkonline.2019.639360.
- Anderson, B. Norman ve Cheryl A. Armstee. “Toward understanding the association of socioeconomic status and health: A new challenge for the biopsychosocial approach.” *Psychiatry Med*, 57, no.3 (May-June 1995): 213-225.
- Birditt, Kira, Rott, Leslie M. Rott, Karen L. Fingerman. (2009). “If you can’t say something nice, don’t say anything at all”: Coping with interpersonal tensions in the parent–child relationship during adulthood. *Journal of Family Psychology* 23, no.6 . (2009): 769–778. <https://doi.org/10.1037/a0016486>.
- Bor, William, Jake M. Najman, Margaret J. Andersen, Michael O’Callaghan, Gail M. Williams ve Brett C. Behrens. “The relationship between low family income and psychological disturbance in young children: An Australian longitudinal study.” *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry* 31, (1997): 664-675.
- Bourdieu, Pierre.. *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. Çeviren Ayşe Berkut, Derya Şannan. Ankara: Heretik, 2015.
- Bruce, Martha Livingston, David T. Takeuchi ve Philip J. Leaf. “Poverty and psychiatric status.” *Longitudinal evidence from the New Haven Epidemiologic Catchment Area study*. *Archives of General Psychiatry* 48, no.5 (1991): 470-474.
- Chin, Tiffani and Meredith Phillips. “Social reproduction and child-rearing practices: Social class, children’s agency, and the summer activity gap.” *Sociology of Education* 77, no.3 (2004):185–210. <https://doi.org/10.1177/003804070407700301>.
- Coley, Rebekah Levine, Jacqueline Sims, Eric Dearing and Bryn Spielvogel. “Locating Economic Risks for Adolescent Mental and Behavioral Health: Poverty and Affluence in Families, Neighborhoods, and Schools.” *Child development* 89, no. 2 (2018): 360-369.

Mello, Daniel, Deborah Wiebe & Cynthia Berg. "Maternal shift-and-persist coping, SES, and adolescent type 1 diabetes management." *Children's Health Care* 49, no.1 (2019): 100–114. <https://doi.org/10.1080/02739615.2019.1570465>.

Doğan, Serdar. "Farklı sosyo ekonomik düzeylere mensup ergenlik çağındaki kız ve erkeklerin saldırgan davranışlarıyla ana baba tutumları arasındaki ilişkiler" Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, 2001.

Ensminger, Margeret E. and Kate Fothergill. "A decade of measuring SES: What it tells us and where to go from here." In the *Socioeconomic status, parenting, and child development*, edited by M. H. Bornstein and R. H. Bradley, 13-27. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2003.

Gelbal, Selahattin, Veli Duyan Çağrı Sevin ve Ercüment Erbay. "Lise Öğrencilerinin SosyoDemografik Özellikleri ve Sosyal Destek Durumları ile Benlik Saygısı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi." *Toplum ve Sosyal Hizmet* 21, no.2 (2010): 7-18.

Gürel, Çisem. "The mediating role of psychological adjustment on the relations among perceived parental acceptance rejection perceived parental control and cross situational coping styles during early adolescence." Yayınlanmış yüksek lisans tezi. Boğaziçi Üniversitesi, 2013.

Gürsoy, Figen. "Farklı Sosyo – Ekonomik Düzeydeki Ergenlerin Benlik Tasarım Düzeyleri İle Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi." *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15, no.2 (2006):183 – 190.

Gil, Karen, David A. Williams, Robert J. Thompson, Jr., and Thomas R. Kinney. "Sickle Cell disease in children and adolescents: The relation of child and parent pain coping strategies to Adjustment." *Journal of Pediatric Psychology* 16, no. 5(1991), 643-663.

Hoffman, Michael and Rachel Levy-Shiff. "Coping and Locus of Control: Cross-Generational Transmission between Mothers and Adolescents." *The Journal of Early Adolescence* 14 no.3 (1994): 391-405 <https://doi.org/10.1177/0272431694014003005>.

Holahan, Charles, David P. Valentiner and Rudolf H. Moos. "Parental support, coping strategies and psychological adjustment : An integrative model with late adolescents." *Journal of Youth and Adolescence* 24 no.6 (1995): 633–648.

İslamoğlu, Arife Nilay. "Ergenlik döneminde bağlanma kavramının anne ve çocuk arasındaki ilişkiye etkilerinin incelenmesi." Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2018.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *Kültürel Psikoloji: Kültür Bağlamında İnsan ve Aile*. İstanbul: Evrim, 2007.

Kaya, Gül Nalan. "Parenting self and positive youth development in adolescence A mediational model." Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Koç Üniversitesi, 2012.

Kaya, Burhanettin. "Depresyon: Sosyo-ekonomik ve Kültürel Pencereden Bakış." *Klinik Psikiyatri* 10, Ek 6 (2007):11-20.

Keşir, Nihan. "Socioeconomic related differences in Turkish mothers' autonomy granting to adolescents." Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2019.

Kelley, Michelle., Thomas G. Power and Dawn D. Wimbush "Determinants of disciplinary practices in low-income black mothers." *Child Development*, 63, no.3 (1992):573–582.

Kindap, Yeliz., Melike Sayıl ve Asiye Kumru. "Anneden algılanan kontrolün niteliği ile ergenin psikososyal uyumu ve arkadaşlıkları arasındaki ilişkiler: Benlik Değerinin Aracı Rolü." *Türk Psikoloji Dergisi*, 23, no.61(2008): 92-107.

Kocayörük, Ercan. "Lise Öğrencilerinin Yabancılaşmaları ile Anne Baba İlişkileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi." *Eğitim Bilim Toplum*, 5, no.17 (2007): 92-111.

Lorant, Vincent, Denise A. Deliège, William W. Eaton, A Robert, Pierre Philippot and Marc Anseau. "Socioeconomic inequalities in depression: a meta-analysis." *American journal of epidemiology* 157, no. 2 (2003): 98-112.

Metin, T.G., Harma, Mehmet, H., Gökçay, G., Bahçivan, R. (2017). Düşük Sosyo-Ekonomik Düzeydeki Ergenlerde Olumsuz Yaşam Olayları, Özdenetim Becerisi ve Problem Davranışlar. *Türk Psikoloji Dergisi*, 32(79), 1–14.

Özdemir, Yalçın "Ergenlik döneminde benlik kurgusu gelişiminin kültür ve aile bağlamında incelenmesi"Yayınlanmış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.

Pearlin, I. Pearlın and Carmi Schooler. "The structure of coping." *Journal of Health and Social Behavior* 19, no.1 (March 1978):2–21.

Roubinov, Danielle, Thomas Boyce. "Parenting and SES: relative values or enduring principles?" *Current Opinion in Psychology* 15 (June 2017): 162-167.

Salami, Bukola, Dominic A. Alaazi, Sophie Yohani, Helen Vallianatos, and Philomina Okeke-Ihejirika. "Parent-Child Relationships Among African Immigrant Families in Canada." *Family Relations interdisciplinary journal of applied family science* 69, no.4 (2020): 743-755 <https://doi.org/10.1111/fare.12454>.

Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi (TLÇK), Sosyal Bilimler alanında disiplinler arası çalışmaları teşvik etmek, nitelikli ve özgün akademik üretime katkı sağlamak amacıyla düzenlenen ulusal bir kongredir. TLÇK, genç akademisyenlere çok yönlü iletişim ve tecrübe aktarımı imkânı sunarak lisansüstü çalışmaların niteliğini artırmayı ve bilim dünyasına kazandırılmasını amaçlamaktadır. Türkiye'de yaşanan özgün akademik üretim sorununu aşmak için disiplinler arası yaklaşımları teşvik ederek ortak dil ve yöntem geliştirilmesine imkân sağlamaktadır. 10. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, 3-6 Kasım 2021 tarihleri arasında İlmi Etüdler Derneği, Necmettin Erbakan Üniversitesi ve Konya Büyükşehir Belediyesi iş birliğiyle Konya'da gerçekleşti. 10. TLÇK Bildiriler Kitabı, kongrede sunulan tebliğlerin kongre mekânıyla sınırlı kalmaması idealinden hareketle hazırlanmış kapsamlı bir derlemedir. Kongre'de sunulan 110 bildiri kongre sonrasında hakemlik ve editörlük süreçlerinden geçirilerek 5 ciltlik bir kitapta toplanmıştır. Elinizdeki bu cilt, kongre kapsamında Siyaset Bilimi & Uluslararası İlişkiler ve Psikoloji alanlarında sunulan 13 bildiriden oluşmaktadır.